

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ПРАВНИ ФАКУЛТЕТ

Александра Р. Прелевић Паладино

Разова теорија ауторитета

Докторска дисертација

Београд, 2026.

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF LAW

Aleksandra R. Prelević Palladino

Raz's Theory of Authority

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2026.

Ментор: проф. др Миодраг Јовановић, редовни професор, Универзитет у Београду, Правни факултет

Чланови комисије:

др Миодраг Јовановић, редовни професор Правног факултета Универзитета у Београду;

др Бојан Спаић, редовни професор Правног факултета Универзитета у Београду;

др Дамир Бановић, ванредни професор Правног факултета Универзитета у Сарајеву.

Датум одбране: _____

Изјава захвалности

Осјећам посебну потребу да напоменем драгоцјену важност подршке мог ментора професора Миодрага Јовановића на овом менталном путовању у свијету Џозефа Раза. Посебно сам му захвална на слободи коју ми је увијек дао да самостално развијем закључке, онако како је суштински и Раз поступао са својим студентима. Међутим, до тих закључака мислим да не бих дошла или их овако подробно аргументовала да нијесам била стимулисана бројним конструктивним критикама професора Јовановића, као неког ко нарочито добро познаје ову тему и чије немјерљиво искуство и знање су били свјетлост која ме водила у цјелокупном процесу.

Разова теорија ауторитета

Сажетак:

Овај рад се бави анализом Разове теорије ауторитета кроз свеобухватно сагледавање еволуције њених поставки током педесетогодишњег дјела овог аутора. Састоји се из три дијела који се надовезују према продубљивању разматрања. У првом дијелу се приказује Разова теорија ауторитета с фокусом на прегледности основних поставки уз наговјештај појединих хронолошких дорада ставова и основа за поједине критике Разовог дјела. У другом дијелу се анализирају релевантне критике и еволуција Разових аргумената кроз одговоре на њих. Преко метода истраживања овог рада, интерпретативним методом и концептуалном анализом, у трећем дијелу се увиђа јачање тзв. „рационалног аргумента“ тј. начина дефинисања „услугне концепције“ власти као њихове дужности да штите рационалну способност субјеката да раде на својој добробити. Аргументују се разлози због којих се Разова теорија не може сврстати у постојеће категорије правног позитивизма и зашто је неопходно дефинисати нову категорију, рационално-правни позитивизам као специфичну врсту тврдог позитивизма какав заступа Раз. Новопостављени оквир за сагледавање ове теорије ауторитета према свом упутству омогућава „поновно склапање пузле“ као разматрање наизглед проблематичних елемената ове теорије и доказивање њене утемељености у исправно постављеним оквирима за њено читање. Допринос тестирању ових закључака омогућава разматрање Разових ставова који надилазе појединачне правне системе, и који дјелује као један од најкритичнијих ставова због којих се његовој теорији типично приписује пароксијални карактер. Анализа Разовог става о људским правима као синхроно универзалним, показује суштину односа ове теорије са перфекционистичким либерализмом као политичком филозофијом, који је такав да не повлачи за собом негацију претензије за универзалност овој теорији.

Кључне ријечи: Разова теорија ауторитета, легитимитет, аутономија, добробит, услов сазнатљивости, рационални капацитет, теза о нормалном оправдању, парадокс ауторитета, услужна концепција власти, рационално-правни позитивизам.

Научна област: Теорија права, филозофија права и социологија права

Ужа научна област: Теорија права и државе

Raz's Theory of Authority

Abstract:

This paper analyzes Raz's theory of authority through a comprehensive review of the evolution of its premises over the course of the author's fifty-year work. It consists of three parts that build on each other to deepen the discussion. The first part presents Raz's theory of authority with a focus on the clarity of the basic premises presentation, with a hint of certain chronological refinements of the positions and the basis for certain criticisms of Raz's work. The second part analyzes relevant criticisms and the evolution of Raz's arguments through responses to them. Through the research methods of this paper, the interpretive method and conceptual analysis, the third part recognizes the strengthening of the so-called "rational argument", i.e. the way of defining the "service conception" of power as their duty to protect the rational ability of subjects to work for their own well-being. The reasons why Raz's theory cannot be classified into the existing categories of legal positivism are argued and why it is necessary to define a new category, rational-legal positivism, as a specific type of hard positivism that Raz advocates. The newly established framework for viewing this theory of authority according to its instructions allows for "reassembling the puzzle" as a consideration of the seemingly problematic elements of this theory and proving its foundation within the correctly established frameworks for its reading. The testing of these conclusions is additionally enabled by the consideration of those views of Raz that go beyond individual legal systems, and which acts as one of the most critical views due to which his theory is typically said to be parochial. An analysis of Raz's position on human rights as synchronically universal will show the essence of the relationship of this theory with perfectionist liberalism as a political philosophy, which is such that it does not entail the negation of the claim to universality of this theory.

Key words: Raz's Theory of Authority, legitimacy, autonomy, well-being, knowability condition, rational capacity, normal justification thesis, paradox of authority, service conception of authority, rational legal positivism.

Scientific field: Theory of law, philosophy of law and sociology of law

Scientific subfield: Theory of law and state

РАЗОВА ТЕОРИЈА АУТОРИТЕТА

САДРЖАЈ

I ДИО

1. Уводна разматрања

1.1 Појам ауторитета – претходни појмови

2. Разова теорија ауторитета – питање полазишта

2.1 Поставка о нормалном оправдању као нормативна доктрина

2.2 Концепција о услужној функцији ауторитета општи дио – теза нормалног оправдања у служби слободе и аутономије

2.2.1 Примарна функција услужне концепције ауторитета
- унапређење добробити

2.3 Појам легитимитета према Разу

2.3.1 Власт и њено оправдање

2.3.2 Легитимитет као услов постојања „препечујућег разлога“ унутар тезе о нормалном оправдању

2.4 Разрада Разове перспективе практичке рационалности – парадокс ауторитета

2.4.1 Одрицање од сопственог расуђивања

2.4.2 Увод у разматрање концептуалних веза између појмова „нормативност“, „важење“ и „обавезивање“

2.4.2.1 Нормативност

2.4.2.2 Важење

2.4.2.3 Обавезивање

2.4.2.4 Обрачун са Хартовим правилом признања

2.4.3 О структури разлога: општи дио (претходна разматрања)

2.4.3.1 Норма као искључујући разлог

II ДИО

3. Критике Разове концепције ауторитета – уводна ријеч

3.1 Парадокс интенционалности

3.2 Разова теорија као фрагментарна

3.3 Парадокс практичног ауторитета или напетост између практичне рационалности и практичног ауторитета

3.4 Преиспитивање искључујућих разлога или искључивање искључујућих разлога као опције

3.5 Прелазак са перспективе првог лица практичне рационалности на теоријску перспективу трећег лица за процјену услова легитимности наредби ауторитета

3.6 Импликације „тањег“ тумачења владавине права на Разову концепцију ауторитета

3.6.1 Друге могућности: сужавање тањег тумачења владавине права на уставна правила

3.6.2 Граница између ауторитативности правних правила и легитимности ауторитета

3.7 Проблематичност успостављања критеријума за процјену услова легитимности наредби ауторитета из перспективе првог лица практичне рационалности

III ДИО

4. Нека нова разматрања и закључци аутора о Разовој теорији ауторитета – уводна ријеч

4.1 Улога добробити у практичком размишљању: разматрање радикалне сугестије

4.2 Оријентација Разове теорије ауторитета у правном позитивизму

4.2.1 Да ли је Разов ексклузивни правни позитивизам прескриптиван?

4.2.2 Склапање пузле испочетка: пут ка новој категорији правног позитивизма

4.2.3 Разова теорија права као „рационални правни позитивизам“?

4.2.3.1 Разов „услов сазнатљивости“ као кључ за читање Разове теорије ауторитета

4.2.3.2 Разов „услов сазнатљивости“ као људски рационални капацитет

4.3 Претензија Разове теорије ауторитета на универзалност

4.3.1 Легитимитет ауторитета на терену популистичких демократија данашњице

5. Закључна разматрања

Литература

I ДИО

1. Уводна разматрања

Прва мисао која ми се јавља у тренутку када започињем писање оваквог рада је уједно и прва дилема са којом се срећем. Како започети овакву тему? Упућивањем у разлоге који се тичу одређења за аутора Џозефа Раза (*Joseph Raz*) коме у цјелости посвећујем ово дјело или објашњењем зашто сматрам инспиративним појам ауторитета код Раза? Већ кроз наслове јединих његових дјела доступних у преводу на српско-хрватском језику може се наћи назнака суштинског питања које ће прожимати овај рад већ од самог почетка. Тако Разова књига „Етика у јавном домену“, са поднасловом „Огледи из моралности права и политике“, већ из наслова и поднаслова њених одјељака даље, попут првог дијела књиге насловљеног „Етика добробити: политичке импликације“, успијева да довољно заинтригира интелект читаоца при првом сусрету са аутором. Из саме језичке формулације коју аутор бира да изрази синтезу дјелова своје књиге, већ се назире дубоке и врло комплексне везе и односи међу појмовима, што свој максимално разрађен израз налази у аутентичној конструкцији каква је Разова теорија ауторитета. У књизи „Моралност слободе“, Раз истиче сопствено сагласје са већ познатим принципом по ком се политичка моралност првенствено бави заштитом и унапређењем добробити људи. Шта је истинитије: да Раз овим ставом утврђује да је то тако или да сматра да тако треба да буде? Овом питању ћемо се често враћати као и другим загонетним потпитањима која ће се појављивати док будем анализирао његову теорију ауторитета. Та потпитања стимулишу људску радозналост и ум тим прије што ће нека од њих проистећи од самог Раза који ће током више од педесет година бављења филозофијом права можда до најдалекосежнијих закључака и идеја доћи управо интелектуално се ангажујући кроз одговоре на критике на поједине аспекте његове теорије ауторитета.

При неком првом, површном, упознавању са Разовом теоријом ауторитета ова гледишта могу дјеловати као крајње бенигна и не много значајна, но Разова веза са одређеном политичком филозофијом може бити много дубља и израженија него што то може наизглед дјеловати. Предмет овог рада између осталог нарочито узима у разматрање преиспитивање обима утицаја политичке филозофије коју је Раз узео у заштиту на његову теорију ауторитета. Разово неприхватање гледишта које одређује као тзв. „неутралност међу супарничким концепцијама добра“, чији заговорници виде индивидуална права као ограничења за политичке радње притом не изводећи њихову снагу из разматрања која се односе на индивидуалну добробит, задаје правац његовом тумачењу улоге политике, ауторитета и индивидуалних права. Ријеч је о једном погледу на природу права који недвосмислено претендује да се оно најбоље може разумјети као наше властито саморазумијевање права кроз кључну спрегу између морала и права, диктирану динамиком политичког друштва, које пролазећи кроз разне процесе доношења одлука, доноси оне које су обавезујуће за конкретно друштво. Тако према Разу право напосто представља стандарде који су достигли извјесни степен зрелости и потврђености у том процесу, док сами процес значи и јавну расправу, страначке притиске, лобирање за интересе различитих група, конкретне радње које воде ка коначном доношењу одлука итд.¹ Стога путештвије приказа ради разумијевања Разове теорије ауторитета започиње баш ту, у његовом гледишту да је „унапређење добробити централни етички пропис јавног дјеловања“² као сржи политичке филозофије која се одређује

¹ Џозеф Раз, *Етика у јавном домену: Огледи из моралности права и политике*, ЦИД, Подгорица 2005а, 6.

² *Ibid.*

као *перфекционистички либерализам*, а анализа и истраживање ће бити оријентисани ка преиспитивању условљености Разове теорије ауторитета правцем који задаје ова перспектива.

Концепт ауторитета је један од најзначајнијих појмова у теорији права, који се стога као такав котира прилично високо услед своје изузетне комплексности, док се за појам ауторитета код Раза може рећи да битно одваја од бројних алтернатива за тумачење овог појма, које се могу срести код других аутора. Раз као еминентни представник перфекционистичког либерализма, појму ауторитета заправо поставља оне захтјеве и додјељује задатке према ритму који диктира кореспондирајућа концепција индивидуалне слободе као и њене улоге у политици. Некада се ти поступци постављања ових стандарда појму ауторитета тек дају наслутити и открити анализом слојева његовог појма ауторитета, док су некада они сасвим недвосмислени и транспарентни. При томе се мисли на политичку моралност либерализма која садржи упутства за мирно коегзистирање више различитих и инкомпатибилних култура у истом политичком друштву у виду начела која би требало да управљају политичким дјеловањем у сваком друштву које признаје мултикултурализам и тежи стварању њему сагласних институција. Пошто ћемо се овој политичкој филозофији често враћати у овом раду, на овом мјесту ћу дати само кратке упуте о томе шта је то перфекционистички либерализам.

Како из самог назива произилази, он подразумеива спајање два појма: перфекционизам и либерализам. Перфекционистичка компонента је садржана у ставу да се прихвата постојање једне објективне теорије о томе шта су то добар живот и људска добробит као и увјерење да је задатак државе да их промовише. Либерална компонента се налази у полазишту по којем је људска аутономија, идеал и основна претпоставка индивидуалне слободе, људске добробити и свих других либералних права и принципа³.

Перфекционистички либерализам засигурно не представља реалност у смислу једног у потпуности примијењеног сета принципа као водиле за уређење неког конкретног друштва у данашњици. У питању је, прије, сет идеала који се међусобно преплићу и који само у свом заједништву успјешно дају потпору вриједностима које у тако и само тако постављеним односима прерастају у вриједности по себи. Оно што је, међутим, реалност јесте поклапање највећег броја захтјева које поставља перфекционистички либерализам са оним што су тежње једног савременог друштва данас, или, да будемо још прецизнији, модерних западних држава. Разова припадност овој политичкој филозофији своју специфичност дугује интересантној чињеници да је он далеко најзначајнији правни филозоф који је толико свесрдно и истрајно пригрлио перфекционистички либерализам. Због тога Раз представља, са једне стране, творца теорије ауторитета која у јуриспруденцији завређује посебну пажњу, а са друге стране, најисправнију адресу за упознавање са перфекционистичким либерализмом. Далекосежност и тежина Разових тврдњи и закључака који настају као плод његовог изучавања политичке моралности и улоге личне аутономије чине да чак не би било исувише храбро рећи да ови представљају једну најзраћајенију до сада верзију перфекционистичког либерализма уопште или штавише једну сасвим његову, аутентичну „разовску“ представу о томе шта је перфекционистички либерализам. Тим прије, једна теорија ауторитета значајно ослоњена у свом круцијалном сегменту на један аутентичан модел перфекционистичког либерализма, неминовно постаје итекако специфична и јединствена на правном небу успјешних и незаобилазних теорија ауторитета. У том смислу, без исувише задржавања на овом мјесту, истаћи ћу само оне најзапаженије међу Разовим ставовима који потврђују изнешено. Наиме, Раз долази до закључка о постојању права на самопоштовање као што такође одбија претпоставку да не могу постојати дужности добробити. Тек онолико колико у уводним разматрањима желим да уведем читаоца у тему, циљ ми је и да изазовем интересовање за изучавање овог великог правног филозофа, који у тренутку објављивања овог рада, нажалост

³ Став је да се либерална права и принципи могу изводити из аутономије.

већ више није међу нама. Утолико је већи терет и одговорност да се његовом животном дјелу приђе са поштовањем и темељним проучавањем ради његовог поузданог представљања.

Када се говори о Разовој теорији ауторитета, прва помисао је тзв. *услужна концепција ауторитета* (*service conception of authority*). Но, иако је најпознатија, као карактеристична црта појма ауторитета код Раза, његова теорија ауторитета се не исцрпљује у томе, већ она чини један од три нивоа преко којих се објашњава појам ауторитета. Ту су још и *поставка о нормалном оправдању* (*the normal justification thesis*) као нормативна доктрина и питање легитимности ауторитета. Ријеч је о комплексним цјелинама које су међусобно испреплитане и које уједно чине како стуб Разове доктрине о држави и праву, тако и, парадоксално, наизглед њене слабе тачке. Основна идеја водила услужне концепције ауторитета илии Разовог погледа на *власт као сервис* је увјереност у то да политика представља „умијеће поступног побољшања“:

„Државна власт може имати дужност да настоји поправити животни стандард свих становника земље, иако нити један појединачни становник нема право да државна власт настоји поправити његов животни стандард.“⁴

Разови погледи не само на појам ауторитета већ и на друге, повезане аспекте права, су углавном недовољно пријемчиви нашој и правничкој читалачкој публици. Објаснићу најважнији разлог за то, а који је доминантно утицао на одређивање правца мог излагања Разове теорије ауторитета у овом поглављу. Наиме, свеукупна комплексност његове теорије ауторитета је сагледива тек кроз поступак њеног раста преко преиспитивања путем одговора на критике. Једну додатну вриједност је стекла управо због, некада одступања и повлачења аутора по питању појединих ставова, а некада њиховог учвршћивања и развијања у том процесу. Сматрам да је Раз постајао свјеснији специфичности и слабих тачака своје теорије баш захваљујући интелектуалној размјени која се одиграла на нивоу критичких сагледавања и конструктивних дорада концепата у једном хронолошки опазивом континуитету од педесет година од најранијих па све до посљедњих публикација аутора.

Стога је, тенденција приказа Разове теорије ауторитета на овом мјесту експанзивног типа, *од доступног ка теже доступном*, што ће рећи од лако доступних сазнања, из два поменута преведена дјела⁵, ка ширинама које представљају хоризонте, које је Раз временом даље истраживао како би обликовао своју теорију понајвише управо у оним *теже доступним* дјелима. Под теже доступним дјелима се подразумијева отежана приступачност бројних Разових чланака публици која није већ ухватила темпо захукталих дебата, односно, која није упозната са претходним ставовима и разлозима за њихово задржавање или дјелимично одступање. Сазнање о Разовој теорији ауторитета које се задржава на Разовим идејама и гледиштима из деведесетих година, а да не обухвати сву надоградњу првобитних ставова током оквирних педесет година активног бављења овом темом од стране аутора, чини познавање Раза као правног филозофа врло скученим те површним. Тим принципом ћу поћи од једне општепознате слике Разовог појма ауторитета⁶ коју нам дају ове већ језички доступне референце како би се на првом мјесту приредио један јасан, пријемчив и лако прегледан,

⁴ Џозеф Раз, *Моралност слободе*, Крузак, Загреб 2007а, 149 фн. 15.

⁵ Притом се мисли на малобројне преводе Разових дјела на српско-хрватски језик „Етика у јавном домену“ (први пут објављено 1994.) и „Моралност слободе“ (1986. година првог издања). Ови свједоче о једном сиромаштву превода, које се огледа у чињеници да од веома плодног филозофског и теоријског рада Раза који броји више десетина дјела, на овом језику има се приступ искључиво овим двама остварењима. Напоменула бих да ови преводи неријетко не обилују мноштвом сасвим непроблематичних одабира ријечи и синтагми за појмове из оригиналних дјела на енглеском језику, о чему ће бити више ријечи током даљег приказа теорије ауторитета.

⁶ Као уједно и полазна и релативно најдаља у времену уобличавања основних концепата Разове теорије ауторитета, како би се ухватио правац њиховог каснијег артикулисања.

школски приказ основних појмова у овом првом дијелу рада. Као у концентричним круговима постепено ширење слике ка једном комплетнијем виђењу Разове теорије ауторитета ће се вршити према сазнањима на основу сагледавања остале бројне литературе о Разовом дјелу.

1.1 Појам ауторитета – претходни појмови

Да бисмо се упознали са специфичним Разовим појмом ауторитета, подсјетимо се сажето неких, назовимо, претходних појмова које ћемо све чешће сретати у овом раду. Започнимо простим мисаоним експериментом.

Ако у амфитеатру, на првој години студија права, професор затражи од студената да истовремено наглас изговоре ријеч „ауторитет“, да ли ће сви студенти помислити на ауторитет са истим значењем? Сва је прилика да хоће, ако је професоров претходни говор био усмјерен на тачно одређену врсту ауторитета. У супротном ће изговарањем ријечи ауторитет студенти мисаоно увести читав низ потпуно различитих типова ауторитета у амфитеатар. Професор ће их даље позвати да прецизирају на који ауторитет су помислили када су изговорили ту ријеч. Неко ће помислити на самог професора као ауторитет, као неког чије знање превазилази њихово. На примјер, универзитетски професор је, као стручњак у својој области, *теоријски ауторитет*. Он није врста *практичког ауторитета* као што је то правни ауторитет, који подразумијева да се има ауторитет над налагањем вршења или невршења одређених радњи другима. Правни ауторитет је заправо врста политичког ауторитета и подразумијева право на владање и на стварање одговарајуће обавезе на послушност.⁷ За разлику од њега, универзитетски професор не претендује нити на послушност те врсте нити на то да му се нужно мора вјеровати, већ се његов ауторитет изводи из изврсног научног знања⁸ које посједује.

Можда ће поједини студент помијешати ауторитет са ауторизацијом помисливши да може бити ријечи о ауторитету особе у неком слабом смислу да вози наш бицикл уколико смо му ми то дозволили. Други студенти ће рећи да су под ауторитетом имали на уму ефективни ауторитет. Постоји значајно сагласје међу правним филозофима о тези да једно друштвено уређење чини правни систем само онда када посједује ефективни ауторитет.⁹

Ту ће бити и студената за које је ријеч ауторитет на првом мјесту била онај легитимни ауторитет, који се неријетко поставља као контрапозициониран у односу на ефективни или *de facto* ауторитет. И међу правним филозофима постоји значајна несагласност о постојању концептуалне дистанце између *de facto* ауторитета и легитимног ауторитета, односно о томе да ли ово раздвајање уопште има оправдање.¹⁰ Тако за Хобса (*Thomas Hobbes*) и Остина (*John Austin*) ово раздвајање и не представља неки корисни корак у филозофским разматрањима, јер за њих политички ауторитет у *de facto* смислу није ништа друго до способност особе или групе људи да одрже јавни ред и осигурају послушност већине субјеката издавањем наредби подржаних санкцијама. Притом је, према њима, ирелевантно шта субјекти мисле о ауторитету, да ли је овај легитиман или не.¹¹ За Хобса је штавише способност бити *de facto* ауторитет већ сама нужно оправдана и заслужује послушност *de facto* субјеката.¹² Оваква становишта су данас заправо ријетка у правној филозофији и управо разлика и однос *de facto* ауторитета и

⁷ Legal Obligation and Authority, <https://plato.stanford.edu/entries/legal-obligation/#AutOblLeg>, 18.11.2022.

⁸ Намјерно избјегавам да употребим термин „експерт“, који осим што је као ријеч туђица, претјерано је искоришћена у контекстима попут „експертска влада“ и слично, те сматрам да је као термин контроверзан, а стога и неадекватан у овој употреби.

⁹ Legal Obligation and Authority, <https://plato.stanford.edu/entries/legal-obligation/#AutOblLeg>, 18.11.2022.

¹⁰ Authority, <https://plato.stanford.edu/entries/authority/#LegAutDeFacAutPolPow>, 18.11.2022.

¹¹ *Ibid.*

¹² Thomas Hobbes, *Leviathan/1668*, (ed. Edwin Curley), Hackett Publishers, Indianapolis 1992. Цитирано према: Authority, <https://plato.stanford.edu/entries/authority/#LegAutDeFacAutPolPow>, 18.11.2022.

онога што се означава као *морално легитимни* ауторитет чине окосницу модерних теорија ауторитета и права.

И тако је наш професор подсјетио студенте на многоврснос ауторитета и на разлику између конкретних врста ауторитета, а и ми смо стигли до полазне тачке за обраду Разовог појма ауторитета. Ово тим прије што је Разова теорија ауторитета првокласни примјер поимања ауторитета које се у основи базира на јединственим спрегама односа *de facto* и *морално легитимног* ауторитета. Може се рећи да се Разова теорија ауторитета може посматрати као аутентичан систем односа ове двије врсте ауторитета са прецизним схемама њихових преклапања и услова за то преклапање.

Разова теорија настаје као одговор на једно вјечно питање правне филозофије: Зашто власти имају статус онога који одлучује? Но за Раза је неодвојиво питање и који су то услови под којима је прихватање власти исправна опција. Тако настају три основна нивоа за објашњење Разове теорије ауторитета - поставка о нормалном оправдању као нормативна доктрина, Разова концепција о услужној функцији ауторитета и питање легитимности ауторитета.

2. Разова теорија ауторитета – питање полазишта

Разова полазна тачка за сагледавање појма ауторитета је перфекционистичко гледиште о слободи, као основно убјеђење аутора у вези са којим остаје безмало трајно неспреман на компромисе. То полазиште подразумијева свесрдно прихватање става да лична политичка слобода представља вид доброг живота. Односно слобода је интринзично вриједна тим прије што слиједи идеал аутономних особа у стварању властитих живота кроз вршење избора међу разним вриједним опцијама¹³. Сходно томе, у овако задатим оквирима не остаје простора за замисао једне пасивне улоге власти. Напротив њој се додјељују извјесни задаци или, штавише, власти се приписује једна специфична, веома активна улога, јер се од ње захтијева да ствара окружење које потспјешује и гарантује бескомпромисно остварење разовског перфекционистичког појма личне аутономије. Од власти се очекује и тражи да појединцима стави на располагање адекватан распон прихватљивих опција и да континуирано обезбјеђује постојање реалних могућности да између њих бирају. Управо начело аутономије, на ком се овај захтјев заснива, пружа темељ за оваква очекивања као и шире - за додјелу права државним властима да не само стварају морално вриједне могућности, већ и да укидају оне морално неприхватљиве.¹⁴

Треба имати на уму да је разовски перфекционистички појам личне аутономије исклесан на јединствен начин кроз једно специфично сагледавање ове политичке филозофије на једном широком спектру питања. Разово дјело је увијек прожето претпоставкама једног типично његовог погледа на појам личне аутономије, тако да свако дубље изучавање Раза пружа увид у један недостатак елемената за повлачење паралеле између његовог модела личне аутономије и сходно, права и дужности власти, са перцепцијом истих код других доминантних политичких филозофија. Притом се не ради о само финесама нити о неким неухватљивим разликама у нијанси. У питању су дубоки процјепи у погледима у односу на друге политичке филозофије, што диктира једну континуирану дистанцу у односу на вриједносни сет било које од њих, као и истрајност у одбрани сопственог става као њима контрапозиционираног. С обзиром на снажну обојеност Разовог концепта ауторитета овом политичком филозофијом, од суштинске важности је на самом почетку ухватити суштину овог разликовања.

Уколико у једном кратком прегледу сагледамо упоредо улогу политичког и правног ауторитета кроз призму три доминантне идеологије, односно политичке филозофије -

¹³ Раз, 2007а, 216.

¹⁴ *Ibid.*, 345.

конзервативизам, либерализам и државу благостања - лако можемо уочити тачке удаљавања од перфекционистичког либерализма. Ријеч је о три различита приступа кључним појмовима сваке политичке теорије што неминовно одређује правац развитка појединачних теорија и поимања ауторитета. Видјећемо да је управо приступ личној аутономији окосница различитих појмова ауторитета, јер повлачи и диктира читав склоп ставова који формирају један тачно одређени концепт ауторитета.

Класични либерализам и конзервативизам, баш због тога што оба имају за централне појмове индивидуализам и слободу, на први поглед могу дјеловати блиски Разовом моделу, но ријеч је о два битно различита приступа личној аутономији те и потпуно другачијим појмовима у односу на Разов.

Либерализам, с једне стране, се темељи на индивидуализму - врховни значај имају појединац и слобода - чешће *слобода од* (freedom from), класични либерали, него *слобода за* (freedom to), модерни либерали.¹⁵ Полазећи од вриједносног плурализма као кључног концепта за модерно сагледавање либерализма, Исаија Берлин (*Isaiah Berlin*) је развио идеју да постоје двије врсте слободе: негативна слобода и позитивна слобода. Прелазак са класичног ка модерном либералном схватању настаје управо преко увиђања да класичне либералне идеје виде слободу као негативну илити као „слободу од“, док једно модерно либерално схватање либерализма настаје преко идеје о омогућеној слободи, позитивној слободи - „слобода за“.¹⁶ До удаљавања модерних либерала од класичних долази кроз напуштање позиције егоистичког индивидуализма који као централни узима сопствени интерес појединца и ослањање на самог себе, но ипак задржавајући суштински либерални дух. Ипак модерни политички либерализам је систем заснован на толеранцији према разликама, гдје либерално друштво значи толерантно мултикултурално друштво и гдје поштовање слободе људи значи првенствено њихову позитивну слободу. Интересантно, класични либерализам и конзервативизам имају двије додирне тачке: принцип *laissez-faire* (принцип немијешања државе у послове појединца) и залагање за децентрализацију¹⁷, до којих оба долазе из сасвим различитих полазних тачака.

Конзервативизам, с друге стране, слободу сагледава кроз призму примарних конзервативних вриједности¹⁸ које су власт и имовина, и кроз суштинску инкомпатибилност између слободе и једнакости. Ова инкомпатибилност се огледа у противљењу „равнању“ илити „уравниловки“ коју, према Нозику (*Robert Nozick*) пропагира либерализам, а због конзервативног гледишта да појединац треба да пред собом има пут за напредовање који није исувише лак и који за појединца који је талентован и вриједан означава заслужено напредовање.¹⁹ Стога, према конзервативном ставу, милостиња је ствар цркве, породице, села и сусједа, а никако државе²⁰ што све води ка идеји о минималној држави, која се не уплиће претјерано у живот својих грађана и за коју је државна интервенција *a priori* лоша. Овај поглед, које је изразито алергичан на концепт државе благостања, води поимању ауторитета које полази од свега онога шта држава не смије да ради и ту је најважније да не смије да промовише колективне циљеве, који према овом гледишту уништавају посебност појединца, док се оно што држава смије исцрпљује у задатку заштите живота и имовине својих грађана.²¹

¹⁵ Вид. Џон Греј, *Либерализам*, ЦИД, Подгорица 1999.

¹⁶ Више у Isaiah Berlin, “Two Concepts Of Liberty” Four Essays On Liberty, Oxford, England: Oxford University Press, 1969.

¹⁷ У духу начела према ком је власт видљивија уколико је ближа. Вид. Норберто Бобио, *Будућност демократије: Одбрана правила игре*, Филип Вишњић Завод за издавачку делатност, Београд 1990, 90.

¹⁸ Роберт Низбет, *Конзервативизам: Сан и стварност*, ЦИД, Подгорица 1999, 43.

¹⁹ *Ibid.*, 60.

²⁰ *Ibid.*, 66.

²¹ Слободанка Недовић, *Држава благостања: Идеје и политика*, Издавачка агенција „Драганић“, Београд 1995, 220.

Када се говори о држави благостања²², мисли се у првом реду на социјал-демократску и умјерену колективистичку идеологију. Она представља више један идеал социјално-правне државе, недовољно остварен свугдје, а најприближније у Шведској у виду *social welfare state*. Појмовни трио државе благостања чине слобода, праведност (једнакост) и солидарност (братство), при чему се првенство даје специфичном разумијевању једнакости. Ријеч је наиме, о једнакости шанси, која не значи једнакост способности или постигнућа, али за коју, да би постојала, није довољно да људи буду једнаки пред законом (формална једнакост) већ се захтијева и фактичка једнакост. Ријеч је о дијаметрално супротном гледишту у односу на конзервативизам, те о залагању за изузетно интервенционистичку државу чији се ауторитет огледа у праву на вршење максимално интервенционистичке политике државе благостања.

Гдје је у свему овоме Разов перфекционистички либерализам? Негдје између свих ових идеологија. На моменте дјелује као близак сродник државе благостања, док понекад подсјети на класичне либерале, иако не недостају ни они тренуци када, сликовито речено, забаци главу уназад и подигне обрве баш као што је то чинио његов деда, окорели конзервативац. Раз одлучно одбацује став да се само оно што је неисправно или лоше може толерисати и говори о супарничком вредносном плурализму као једином који задовољава разноврсност вриједних опција у духу идеала аутономије.²³ Како бисмо конкретно сагледали који је то задатак државних власти према Разу, можемо се оријентисати према његовом гледишту да државне власти морају да обезбјеђују оно што он дефинише *позитивном слободом*²⁴. То ће рећи да државне власти имају дужности које се нипошто не задржавају на негативним дужностима немијешања, већ обухватају дужности осигурања аутономије појединцима у смислу њихових способности. Прецизније речено, Раз има на уму:

- менталне способности (когнитивне способности као што су памћење, расуђивање итд.);
- тјелесне способности (опште здравствено стање, емотивни и имагинативни систем, као и развитак особина попут стабилности личности, лојалности, способности стварања личних веза и одржавања присилних односа...);
- доступност адекватног распона опција.²⁵

Међутим, баш у тачки у којој може подсјетити на поједине захтјеве које пред ауторитет такође поставља и држава благостања, било би погрешно мислити да ове наизглед прилично патерналистичке политичке мјере немају ограничења. Разов аргумент је штавише либерални и заснива се на корективном *начелу штете* као начелу слободе. Оно је прилагођено Милово (*John Stuart Mill*) начело које сада гласи да је „једини оправдани разлог за присилу над особом спречавање да штети било коме²⁶(укључујући самој себи)“.²⁷ Важно је истаћи да је циљ овог начела искључење приватне моралности из сфере политике. Дакле, поентира се недопустивост ситуација да било појединци било држава присиљавају друге појединце на чињења и нечињења одређених радњи само из разлога личног става о томе да ли су конкретне радње морално блиске или не. Разови погледи најчешће подсјете на идеале класичног либерализма²⁸ због искрене увјерености у то да политика представља „умијеће поступног побољшања“²⁹.

На овим основама Раз осмишљава оно што назива *услужном концепцијом ауторитета* што и изражава срж односа ауторитета и личне аутономије – *власт као сервис*. Термин власт

²² Свјесно се оставља по страни марксизам, као неактуелан и неспроведен у савременим културама запада.

²³ Раз, 2007а, 335.

²⁴ *Ibid.*, 338.

²⁵ *Ibid.*

²⁶ Обратите пажњу на дио који слиједи у загради, чему ћемо се вратити касније.

²⁷ Раз, 2007а, 341.

²⁸ Џон Греј, *Либерализам*, ЦИД, Подгорица 1999, 8.

²⁹ Раз, 2007а, 352.

он такође користи да означи легитимну практичку власт, што је и примарно значење ријечи „власт“ у Разовом свијету права. Раз сматра да сваки правни систем претендује на то да је његова власт легитимна, јер право мора у себи садржати барем неке особине власти. Учење о власти стога представља неизоставни претходни корак за свако изучавање природе права. Раз то изражава кроз тврдњу:

„...само они који могу да имају власт могу искрено да тврде да је имају, те стога право мора бити кадро да има власт“³⁰.

Оно што налоге власти разликује у односу на налоге друге врсте јесте што имају један посебан, одлучан статус: ауторитативни искази представљају разлоге за дјеловање³¹. Он признаје за корисно разликовање легитимне у односу на *de facto* власт. За ову другу објашњава да или тврди да је легитимна или се вјерује да је таква, пошто је дјелотворна у наметању воље над великим бројем оних над којима тврди да има власт, под претпоставком да у томе успијева зато што њену претензију на легитимност дјелује да признају многи њени субјекти.³² Но *de facto* власт не посједује нужно легитимитет. Са тим нагласком ћемо оставити ову тематику да бисмо је подробно обрадили у посебном поглављу, при чему је довољно да се овдје створи наговјештај значаја појма легитимитета за ову теорију ауторитета. Може се рећи да њен аутор полази од концепта власти као окоснице за своју цјелокупну теорију права.

2.1 Поставка о нормалном оправдању као нормативна доктрина

Одлучујући статус власти значи да особа која прихвата легитимитет неког ауторитета самим тим прихвата и упутства тог ауторитета за разлоге за дјеловање.³³ Према Разу сврха и смисао ауторитета је управо у томе да препречује индивидуално просуђивање о меритуму случаја што је могуће само када појединци не морају да се ослањају на сопствено просуђивање о том меритуму не би ли установили да ли је одређена ауторитативна одлука обавезујућа.³⁴ Са једне стране Раз не види спорним ако за себе каже да се сматра за умјереног присталицу „одрицања од сопственог просуђивања“.³⁵ Притом се не слаже са Хартом³⁶ (*H. L. A. Hart*) да заповједник намјерава да субјект узевши његову наредбу за смјерницу за дјеловање самим тим постави вољу заповједника на мјесто било ког властитог расуђивања или размишљања, те да заповједник има намјеру спријечити свако независно размишљање о меритуму за или против одређене радње.³⁷ Напротив, Разово гледиште је не само да одрицање од сопственог просуђивања не подразумијева да људи не могу доносити властите судове о било ком питању, већ да одрицања нема чак ни онда када се од нас захтијева да дјелујемо супротно нашем суду.³⁸ Како он успијева да помири ове тезе? Свјестан важности ових гледишта за теорију ауторитета, Раз развија сет правила као нормативну доктрину која тенденцијално рјешава ову напетост. Нипошто не прихвата идеју о заповјести ауторитета као додатном разлогу за дјеловање које он захтијева и који евентуално може превагнути над осталим разлозима. Тако наводи примјер

³⁰ Раз, 2005а, 236.

³¹ Раз, 2007а, 25.

³² Раз, 2005а, 230-231.

³³ Joseph Raz, *Authority*, New York University Press, Washington Square, New York 1990, 120.

³⁴ Раз, 2007а, 39.

³⁵ *Ibid.*, 31.

³⁶ Премда и сам признаје да је у ранијим радовима заступао слично гледиште вид. Раз, 2007а, 32.

³⁷ H. L. A. Hart, *Essays on Bentham*, 253. Цитирано према: Раз, 2007а, 31-32.

³⁸ Раз, 2007а, 33.

да чињеница да постоји велика вјероватноћа да ће сјутра падати киша може значити да не би требало ићи у Лондон иако сви остали разлози за и против сугеришу да би требао ићи.³⁹ Дакле заповијест ауторитета није такав један додатни разлог већ *неотклоњиви разлог*, што ће рећи да наредба ауторитета намеће обавезе.

Узевши за примјер ауторитет арбитра и имагинарни спор између двије стране који се исноси пред арбитра, Раз објашњава да је у том случају пресуда арбитра разлог за дјеловање који замјењује у потпуности разлоге на основу којих је он требао одлучити. Те разлоге назива зависним разлозима који обухватају изворне разлоге који се стапају у одлуку арбитра која, када је обавезујућа, постаје *res judicata*.⁴⁰ Посљедица постојања одлуке таквог ауторитета је непостојање могућности да се сукобљене стране више позивају и ослањају на изворне разлоге за дјеловање. Ово из разлога што сада постоји тзв. пресудни разлог, тим прије што су саме стране додијелиле арбитра задатак процјене изворних разлога и моћ да донесе обавезујућу одлуку.⁴¹ Наравно, он објашњава, стране могу оправдано игнорисати одлуку арбитра као обавезујућу уколико је арбитар био пијан док је разматрао случај, поткупљен или се појаве нови докази, но то не мијења смисао изложеног и закључак да се они, када је једном донесена одлука арбитра, више не могу ослањати на разлоге који су се на њих примјењивали прије доношења те одлуке.⁴² Примјери ове врсте су Разу били нека врста сугестије за оријентацију разраде своје нормативне доктрине – која се назива *поставка о нормалном оправдању*.

Поставка о нормалном оправдању је тврдња у вези са оним што се сматра „нормалним“ начином установљавања ауторитет једне особе над другом особом. Теза гласи да ће се субјект вјероватно боље понашати у складу са разлозима који вриједе за њега ако не слиједи директно њих већ ауторитативну наредбу која представља једини прави разлог за дјеловање.

Поставка о нормалном оправдању је сачињена од три међуповезане тезе:

1. **Теза зависности:** „Све заповијести власти би требало да се заснивају између осталих разлога на разлозима који се примјењују на субјекте тих заповијести и који се односе на околности које су покривене заповијестима.“
2. **Теза нормалног оправдања:** „Нормалан и првенствен начин да се успостави признање власти неке особе над другом особом претпоставља да се може показати да ће се наведени субјект вјероватно боље сагласити са разлозима који се примјењују на њега уколико прихвати заповијести наведене власти као обавезујуће и ако покуша да их слиједи, него ако покуша да слиједи разлоге који се на њега директно примјењују.“
3. **Теза препречујућег⁴³ разлога:** „Чињеница да нека власт захтијева неке радње представља разлог за те радње који не треба додавати неким другим релевантним разлозима када се процјењује шта треба чинити већ он треба да замијени неке од њих.“⁴⁴

Штавише Раз указује на сличност два наизглед сасвим различита ауторитета и показује не само да се и законодавни и судски ауторитет свODE на поступање у складу са одређеним разлозима, већ и да се законодавни ауторитет у значајној мјери води баш зависним разлозима.⁴⁵ Тако побија супротан став према ком законодавни ауторитет има задатак стварања нових разлога за своје субјекте који нису „нови“ у смислу изложеног пресудног разлога арбитра који замјењује зависне разлоге, већ су они нови баш утолико што не замјењују

³⁹ *Ibid.*

⁴⁰ Joseph Raz, „Authority, Law and Morality“, *The Monist*, 68 (3), 1985, 297.

⁴¹ Raz J. (1990), 122.

⁴² Raz J. (1985), 297-298.

⁴³ У наставку ће бити пружено подробније објашњење за избор ове терминологије.

⁴⁴ Раз, 2005а, 233.

⁴⁵ Раз, 2007а, 36.

никакве разлоге који су претходно постојали.⁴⁶ Њега не обесхрабрује постојање примјера за овакав супротан став који су чак на дохват руке, као што би то била наредба војног команданта да војска заузме одређено брдо или закон о увођењу пореза који Парламент може донијети, гдје се код оба примјера лако уочава непостојање претходног разлога за наређено дјеловање.⁴⁷ По њему овакви примјери не ремете стабилност његове тврдње. Они би више представљали неку врсту изузетка од правила⁴⁸, с обзиром на то да су заправо далеко чешће ситуације када се Парламент води зависним разлозима када намеће обавезу субјектима за одређеним понашањем. Тако, када Парламент намеће дужност родитељима да издржавају и да се брину о својој малољетној дјечи, поступа у складу са зависним разлозима зато што родитељи имају такву дужност независно од једног оваквог закона. Штавише, Раз истиче да управо у томе што субјекти већ имају такву дужност лежи основа оправдања таквог закона.⁴⁹

Разово увођење тзв. зависних разлога помаже да се објасни једно шире питање услова под којима је прихватање власти исправна опција. Додуше тај одговор је прилично уопштен и као засебно посматран, даје готово нимало практичних инструкција како би евентуално постало руководеће начело на овом важном пољу. У сваком случају Раз изражава сљедећу формулу:

„Све док се то чини тамо гдје је побољшање резултата много важније неголи самостално одлучивање за себе, то прихватање ауторитета у ствари је најрационалнији смјер дјеловања и исправан начин извршавања властитих одговорности, те је далеко од тога да буде ирационално или да представља одрицање од моралне одговорности.“⁵⁰

Изложена формула такође може да пољуља јачину горњих контрапримјера и да и њих подведе под кишобран обрасца поступања законодавца према Разовом моделу. Тако закон који намеће обавезу плаћања пореза, иако се не води очигледним зависним разлозима, то не значи да се не уклапа у гореизнешену формулу. Објашњење слиједи.

Иако је порез објективно директни терет појединцу који за узврат не омогућава аутоматску и опишљиву реципрочност у размјени, плаћање пореза на колективном нивоу гарантује побољшање резултата за заједницу чији је појединац дио, јер ће омогућити финансирање јавних услуга грађанству попут опште здравствене заштите, сигурности и безбједности, коришћење јавних услуга итд. Ово тим прије што Разова концепција о услужној функцији ауторитета подразумева гледиште да је улога ауторитета и њена примарна нормална функција служити онима којима влада. Притом он појашњава да то не значи да се улога ауторитета своди на унапређење интереса сваког или свих својих грађана. Заправо суштина улоге ауторитета је да се грађанима помогне дјеловати према разлозима који их обавезују.⁵¹ По том принципу се потенцијално, са мање или више успјеха, може спровести тест сваког горенаведеног контрапримјера како би се показало да малтене и у оним граничним

⁴⁶ Raz J. (1990), 122.

⁴⁷ *Ibid.*

⁴⁸ Могуће је доказивати код контрапримјера да је у питању само једно наизглед непостојање претходног разлога за наређено дјеловање, те да је ријеч само о специфичним ситуацијама када се претходни разлог тражи у једном ширем циљу. Наредба војног команданта свој претходни разлог може да налази у разлогу за постојање војске, која је у служби обезбјеђења сигурности, помоћи грађанима у кризним ситуацијама (природне непогоде и катастрофе као додатна помоћ при спашавању итд.) те у стандардном вршењу координирајућих овлашћења команданта. Овај аргумент, као и аргумент о претходном разлогу за закон о порезу, како ће се видјети, може да иде у недоглед.

⁴⁹ Raz J. (1990), 123.

⁵⁰ Раз, 2007а, 56.

⁵¹ Раз, 2007а, 45.

ситуацијама, они ипак остају унутар круга поставке о нормалном оправдању попут односа подскупа скупа.

Разова услужна концепција ауторитета се суштински заснива на поставци о нормалном оправдању која се темељи на двије врсте разлога: зависни разлози (*dependent reasons*) и препречујући разлози (*pre-emptive reasons*). То су двије основне саставне јединице поставке о нормалном оправдању. Из оригиналних термина на енглеском језику се може осјетити да превод ових других разлога у доступним, те преведеним Разовим дјелима на српско-хрватском језику, није баш најпрецизнији. Рецимо да је превод „пречи⁵² разлози“ био неко најуспјешније налажење термина у нашем језику до сада, који међутим не покрива цјелину значења оригиналног израза. *Pre-emptive* у примарном преводу на српско-хрватски језик значи *превентивно*, што за Разов термин није адекватно, јер, како ћемо видјети, ни сам Раз израз на енглеском језику не користи у његовом примарном значењу.

Разјашњења ради, како зависни разлози представљају разлоге који се примјењују на субјекте независно од постојања ауторитативне наредбе, то значи да су ови заправо они прворангирани разлози који би се свакако директно примјењивали када не би постојала никаква правила. Ови други разлози, на енглеском означени као *pre-emptive reasons*, чине ауторитативну наредбу таквом зато што они нијесу, као зависни разлози, само једни од разлога за одређено чињење или нечињење, већ су разлози који се препречују (*pre-empt*) и замјењују друге разлоге за дјеловање. То ће рећи да појединац може бити свјестан могућих властитих разлога за супротно дјелање, али му разлози у правном правилу "препречују"⁵³ дејство тих разлога.

У хрватском преводу се користи синтагма „поставка о претицању⁵⁴“, када је ријеч о увођењу ове врсте разлога у поставку о нормалном оправдању. Она налази своје оправдање у покривању важних сегмената Разове идеје онога што означава као *pre-emptive reasons*. Тако у „Моралност слободе“ налазимо објашњење како се долази до те идеје. Вратимо се на час претходно објашњеном. Када разматрамо јачину разлога за неко дјеловање, разлози за неко правило не могу се само прибројати самом том правилу као додатни разлози, већ се мора узети у обзир једно или друго а никако обоје. Ово из разлога што бисмо у супротном вршили двоструко рачунање.⁵⁵ На примјер, већ у једној свакодневној ситуацији када смо у друштву са једном особом и сретнемо некога, ми знамо да их требамо једно другоме представити. То чинимо по извјесном аутоматизму, зато што је такво правило оправдано и смислено, те знамо да је оно разлог за свакога да се понаша у складу са тим. Ово правило олакшава друштвене везе, па и ова чињеница је разлог за овакво понашање. Међутим ми овдје немамо два независна разлога за то да у друштву треба упознати људе једне са другима већ једно правило које је ваљано и оправдано и које нас спасава непотребног двоструког рачунања.⁵⁶ Стога обратимо пажњу на сљедећи цитат из књиге „Моралност слободе“:

„Отуда поставка о претицању. Будући да оправдање обвезујуће снаге ауторитативних директива почива на овисним разлозима, те директиве замјењују разлоге о којима оне овисе (у ступњу у којем те директиве сматрамо само ауторитативним), умјесто да се њима прибрављају. Концепција о услужној функцији води поставци о претицању. Због тога што ауторитети немају право наметнути људима потпуно неовисне дужности, због тога што њихове директиве требају одражавати овисне разлоге који су ионако обвезујући за те људе,

⁵² Термин који налазимо у преводу на српско-хрватски језик у „Етика у јавном домену“ од Раза.

⁵³ Термин који је у домаћу литературу увео др Горан Дајовић. Вид. Радмила Васић, Миодраг Јовановић и Горан Дајовић, *Увод у право*, Правни факултет Универзитета у Београду и Досије студио, Београд, 2014.

⁵⁴ Термин који налазимо у преводу на српско-хрватски језик у „Моралност слободе“ од Раза.

⁵⁵ Раз, 2007а, 47.

⁵⁶ *Ibid.*

они имају право замијенити просудбу људи о меритуму случаја. Њихове директиве претичу барем неке разлоге који би иначе требали усмјеравати дјеловања тих људи.⁵⁷

Сада се чини много интуитивнијим значење које покрива Разова идеја о тзв. *pre-emptive reasons*, као и неадекватност превода у виду „пречи разлог“. Налазим да је смисао Разове поставке о претицању, како стоји према приређеном преводу у „Моралност слободе“, довољно усмјерење ка избору адекватнијег превода за ту врсту разлога. Иако ријеч „пречи“ покрива значење „прије нечега другог“, она ипак не садржи довољно јаку везу са основном идејом из поставке о претицању. У правном рјечнику се „пречи“ сријеће у, на примјер, праву прече куповине и углавном снагу значења заснива на идеји о посједовању јачег права у вези нечега, поготово у односу на права других. Пречи разлози сугеришу неко одмјеравање слично као код поменутог права прече куповине или да се ради о разлозима који долазе прије неких других разлога или су у неком смислу, недефинисаном, јачи од других. Не треба превидјети специфичност ријечи коју и сам Раз на енглеском језику користи не у свом примарном, већ у уско контекстном значењу за деноминацију једног новог, иновативног појма, који он ствара и којем је дакле било потребно надјенути одговарајући назив. Па и сам Раз много година након што је написао „Моралност слободе“, у „Коментарима на Моралност слободе“ које објављује 2016. године, каже:

„Језик који је коришћен у излагању тезе књиге је изабран у свијетлу разумних (претпоставља) очекивања о томе како је вјероватно да ће га вјероватна публика разумјети, али тај исти језик може бити погрешно схваћен од стране других, који до текста дођу из другачије позадине и са различитим преокупацијама.“⁵⁸

Сматрам корисним за даља разматрања да аргуентујем зашто сам се определијелила за конкретни термин. На основу свеукупног смисла поставке о претицању чини се да тражење адекватнијег превода ове врсте разлога треба да се креће између значења попут: претичући, престижући, препречујући, надмашујући, надвлађујући, који односи превагу, надилазећи, матирајући (фиг.), испречујући. У овом раду ћу се определијелити за термин *препречујући* из разлога што ријеч *препријечити се нечему* покрива ако не све, онда макар кључни сегмент функције ових разлога у Разовој нормативној доктрини поставке о нормалном оправдању. Ту се мисли на способност ауторитативне наредбе да се не само испријечи већ и да препријечи пут даљем просуђивању грађанина о меритуму случаја односно да замијени практичко просуђивање зависних разлога сваког појединачног случаја ради заузимања става по питању адекватног начина поступања. Глагол преспријечити, премда предлагем овај термин као најсрећније иако не сасвим непроблематично рјешење, подразумијева покривање значења појавити се испред нечега другог и онемогућити то нешто друго даље да дјелује. Значењски се у фигуративном смислу може приближити одношењу преваге, јер једном успјешно испријечити се некоме или нечему, повлачи за собом и претпоставља побједу и заузимање централног мјеста у тој ситуацији (овдје у практичком расуђивању) надаље са искључењем дотадашњих утицаја, праваца и фактора. У поставци о претицању се и сугерише ово значење кроз појашњења специфичности посредничке улоге ауторитативних наредби. Наиме прихватањем успостављања ауторитета⁵⁹ грађани тој личности или институцији могу повјерити просуђивање о томе шта треба чинити, ослањајући се на то да ће ауторитет бити обавезан да, сходно поставци о зависности према којој се мора руководити зависним разлозима, - донесе најбољу процјену на основу зависних разлога за сваки појединачни

⁵⁷ *Ibid.*, 48.

⁵⁸ Joseph Raz, „Comments on The Morality of Freedom“, *Jerusalem Journal of Legal Studies*, 2016a, 2.

⁵⁹ Као код прихватања права арбитра да ауторитативно ријеши спор у коме смо странка.

случај⁶⁰. То поступање путем ових посредничких правила у суштини доноси грађанима троструку предност и то:

- доприноси да се грађани боље придржавају практичних и моралних начела (односно зависних разлога);
- доноси им уштеду енергије и времена, јер омогућава да појединци обликују мишљење о општим видовима ситуација које се понављају и раније него што се оне могу појавити. То претходно обавезивање на цијели низ дјеловања им омогућава да остваре ефекте које не би имали уколико би се изложили истраживању и доношењу одлука о поступању од случаја до случаја;
- за Раза, можда и још важније, оно омогућава стварање плуралистичке културе, јер пружа могућност људима да остану јединствени у подржавању неких генерализација нижег и средњег нивоа, упркос потенцијално дубоким неслагањима која долазе из културолошке, религиозне или неке друге позадине (марксистички или либерални погледи, и томе слично). Модерна плуралистичка друштва успјех дугују баш том великом степену толеранције изузетно различитих гледишта захваљујући прихватању општих мјерила понашања од стране велике већине становништва.⁶¹

О тези о нормалном оправдању као нормативној доктрини у овом раду говоримо са новоусвојеним термином, који се чини најадекватнијим за покривање значења које подразумева Разова нормативна доктрина. Ауторитативна наредба се, дакле, посматра као разлог који се *препечује* даљем просуђивању меритума случаја или процјени зависних разлога и сходно, одлучивању о поступању, те их у потпуности замјењује и како смо видјели, откад се изда ауторитативна наредба она постаје разлог за дјеловање.

Теза препечујућег разлога нипошто не може да се сведе на тзв. тезу никакве разлике (*the no-difference thesis*) по којој би се ова прва тумачила тако да ауторитет не чини ништа друго до усмјеравања субјеката да чине оно што би у сваком случају ионако требали учинити.⁶² Постоје макар четири начина на које ауторитет итекако може да начини разлику у односу на то како појединац треба да поступи:

- I. Разумјети Разову концепцију значи увидјети да теза нормалног оправдања не искључује могућност да се ауторитет води додатним разлозима који се примјењују на њега самог а не на његове субјекте. Све што се захтијева је да се *примарно* воде зависним разлозима. Примјер таквих разлога су потребе и границе бирократије гдје је могуће да ауторитет донесе рјешења различита у односу на она која би појединац усвојио сам. Но све док се ауторитативно рјешење заснива на неким зависним разлозима оно ће бити у складу са тезом нормалног оправдања. Односно, теза оправдања обезбјеђује подвођење независних разлога којима се воде власти под зависне разлоге.⁶³
- II. Ситуације у којима је свеједно коју опцију одабрати као нпр. када законодавац одређује да се одређени порез плаћа мјесечно или једном годишње. Ријеч је о постојању валидних разлога за више опција при чему ни једна не претеже над другом. Тада ауторитет одлучује између више прихватљивих опција и прави разлику у односу на то како појединац треба да поступи, јер му одузима могућност да сам бира једну од тих прихватљивих опција.
- III. Улога ауторитативних наредби да се створе и одрже постојеће конвенције. Власт дјелује због зависног разлога на претпоставци да појединци имају разлога да желе

⁶⁰ Раз, 2007а, 48.

⁶¹ *Ibid.*, 47-48.

⁶² Raz J. (1990), 126.

⁶³ *Ibid.*, 132.

да се створи конвенција по одређеном питању као и разлог да је, једном створену, поштују. Када је издата директива, појединци имају разлог за дјеловање који раније нијесу имали.

- IV. Дилема затвореника је тип ситуације у којој појединац истовремено има разлог да дјелује на одређени начин спрам ситуације у којој се налази али и да учини нешто да је промијени. То су тзв. проблеми координације када ауторитет може да направи разлику дјеловањем у складу са зависним разлозима. Раз наводи примјер теоријског ауторитета односно, стручњака, као ауторитете за вјеровање у одређене претпоставке.⁶⁴

Ауторитет је посебан по томе што ограничава способност појединца у његовом самосталном или независном дјеловању, док истовремено стоји постулирање да су власти легитимне само ако њихове директиве омогућавају својим субјектима да се боље прилагоде разлогу. Двије наизглед тешко усагласиве тезе, међутим, успостављају однос међузависности у тачки укрштања која је *услужна концепција власти*. Она изражава ова два става тезом да се ауторитативна директива препречује разлозима против понашања које она налаже, а које је власт требала узети у разматрање тј. у обзир приликом одлучивања да донесе ту одређену директиву. Онима који су подвргнути ауторитету није дозвољено да преиспитују мудрост или препоручљивост директива власти, како би знали како да поступе, јер је сама директива разлог за дјеловање.⁶⁵

Раз наводи примјер који јасно показује постојање разлога у вези са којим би требало да су сви сагласни, попут захтјева безбиједне вожње. И када не би постојао закон или друге ауторитативне директиве које нам говоре како да возимо (наметањем ограничења брзине, постављањем семафора, кружног тока, знакова на путу итд.), ми бисмо покушали да возимо што безбједније можемо. Када би то била једна од ситуација гдје нам закон препушта доношење одлука, ми бисмо се и даље руководили позадинским разлозима, свако на свој начин и у мјери у којој свако има способност рационалне процјене. Међутим, тада не би постојала гаранција да ћемо се са другим учесницима у саобраћају определијелити да на исти начин слиједимо разлоге у датој ситуацији. Некоме може више пријати да вози лијевом, а неком десном страном, као што неко може сувише флексибилно процјењивати опасне ситуације на путу као што је претицање на одређеној кривини. Закон о саобраћају, стога, треба да нам омогући да возимо безбједније односно да се боље ускладимо са позадинским разлозима, налажући нам да радимо ствари које иначе не бисмо радили. Тамо гдје ауторитативна директива интервенише и захтијева одређене начине вожње, ми смо дужни да је поштујемо и није нам дозвољено да доводимо у питање њену снагу, чак иако нам је, наравно, дозвољено да у слободно вријеме разматрамо њену мудрост и залажемо се за њену евентуалну реформу. То је, према Разу суштина тврдње да директиве легитимне власти, генерално, препречују пут позадинским разлозима који би могли упућивати на супротно понашање.⁶⁶

Тако Раз износи важну тврдњу о значају тезе о препречујућем разлогу за појам ауторитета:

„Превентивна снага власти (*the pre-emptive force of authority*) је саставни дио њене природе. Она не може успјети као ауторитет (тј. успјети у побољшању наше усклађености са разлогом) ако се не препречује позадинским разлозима. Функција власти је да побољша нашу усклађеност са тим позадинским разлозима тако што нас натјера да слиједимо њена упутства,

⁶⁴ Raz J. (1990), 126-129.

⁶⁵ Joseph Raz, *Between Authority and Interpretation: On the Theory of Law and Practical Reason*, Oxford University Press, 2009, 140-141.

⁶⁶ *Ibid.*, 141.

а не позадинске разлоге. Власти то не могу без могућности да ће нас њихове директиве понекад навести да поступамо другачије него што бисмо без њих.“⁶⁷

Затим наставља закључујући да онда када су легитимне њихове директиве, оне треба да замијене позадинске разлоге, као све оне разлоге које је власт размотрила приликом њиховог доношења дјелујући, подразумејева се, у оквиру своје легитимне моћи.

„Превентивни положај ауторитативних директива показује зашто је морално питање о закону озбиљно. То показује каква је истина у изреци да прихватањем ауторитета предајемо свој суд власти.“⁶⁸

Теза нормалног оправдања представља стуб Разове теорије ауторитета, тим прије што кроз сагледавање ауторитета као њој подвргнутог, истовремено представља и начин на који да се посматра и разумије постојање разлога за дјеловање. Теза нормалног оправдања се јавља као коректив и разрјешење теоријске загонетке како то људи стварају разлоге поступајући са намјером да их створе.

2.2 Концепција о услужној функцији ауторитета општи дио – теза нормалног оправдања у служби слободе и аутономије

Услужна концепција ауторитета је поимање ауторитета које, према Разу обухвата и пружа објашњење шта значи имати ауторитет, бити подложен ауторитету, шта значи имати власт и томе слична питања. Притом оно није о томе шта људи мисле да јесте имати ауторитет или како би то изгледало бити му подложен, већ о томе шта значи имати ауторитет или му бити подложен.⁶⁹

Раз своју идеју о власти као сервису најдетаљније развија у свом дјелу „Моралност слободе“ из 1986. године, преко испитивања питања како власт треба да функционише како би пружала услуге грађанима које омогућавају остварење њихових интереса и њихов развој. Не сагледавајући власт просто као доминацију или контролу, он развија терен за посматрање власти као једне организације која дјелује са циљем да омогући и подстиче људске способности на доношење информисаних и аутономних одлука. Услужна концепција ауторитета је првобитно конципирана преко појма добробити, па тако настаје идеја власти као сервиса за људску добробит. Насупрот традиционалним приступима који власт виде као искључиво репресивну институцију која симболизује моћ, главна функција власти и државе према Разу је управо да својом оријентисаношћу ка добробити својих грађана омогућава да они слободно истражују и остварују своје интересе у друштвеном окружењу које подржава развој људских способности и аутономије. Принцип аутономије овдје представља кључну вриједност, јер власт као сервис истовремено значи да држава треба да створи окружење у којем појединци могу слободно да бирају своје циљеве и вриједности имајући сигурност да им власт неће ометати те изборе, већ да ће, штавише, власт бити активно ангажована на омогућавању постојања довољног броја вриједних и прихватљивих опција.

Но већ према овом сажетом приказу услужна концепција ауторитета показује напетост односа са два типа проблема, теоријским и моралним. Полазећи од познатог и општеприхваћеног кредо да је ауторитет у сржи право да се влада, намеће се теоријско питање како разумјети статус ауторитативне директиве, која је, како Раз каже, „производ остваривања

⁶⁷ *Ibid.*

⁶⁸ *Ibid.*, 142.

⁶⁹ *Ibid.*, 129.

права на владање⁷⁰. Већ нам је позната поставка да ако директиву изда неко ко има право на издавање правила, онда су њени примаоци дужни да се повинују, те да је стога директива обавезујућа према њима и они су дужни да јој се повинују. Али како је могуће да изрека једне особе представља разлог, дужност за другу? Раз се даље пита, зар је то толико лако, производити дужности из ничега? Морално питање је, међутим, како је уопште могуће да неко има дужност да потчини сопствену вољу и суд некоме другом?⁷¹

Директиве ауторитета имају за циљ да конституишу разлоге за своје субјекте и обавезујуће су за своје субјекте, јер је то смисао постојања директива, да обавезују. Ако признајемо дужност да им се покоравамо, ми признајемо да ауторитет има право да нам заповиједа, а не само да утиче на околности које обликују наше могућности и препреке на нашем путу, објашњава Раз. Власти нам не само говоре шта да радимо, већ то чине са намјером да остваре било које циљеве којима оне теже. Он се даље пита може ли једно људско биће икада имати такву нормативну моћ над другим? Може ли икада бити исправно признати такву моћ над собом у другом?⁷²

Овај теоријски проблем је сличан оном који је присутан и код обећања⁷³ и свих добровољних подухвата. Обећавајући, намећемо сами себи обавезе које раније нијесмо имали, а то чинимо једноставно комуникацијом своје намјере да одређену радњу учинимо. У вршењу овлашћења, по истом принципу, намећемо другима дужности које раније нијесу имали, а ми то једноставно радимо поново изражавајући намјеру. Међутим, Раз појашњава једну важну компоненту која ово упоређивање чини још релевантнијим, а опет нас усмјерава ка његовој концепцији ауторитета заснованој на тези о нормалном оправдању. Наиме у оба случаја подједнако важи да је понекад лице које је стављено под обавезу већ имало обавезу извршења исте радње. Дакле било да је ријеч о давању обећања као добровољном акту или обавезивању другог путем издавања ауторитативне директиве, „обавеза коју раније није имао“ уопште заправо не значи обавезу да уради нешто што до тада није имао обавезу да уради. Та обавеза остаје као нова мада већ постоји друга обавеза извршења исте радње.⁷⁴

Но важност овог поређења за разумијевање Разове концепције ауторитета не исцрпљује се само у доприносу сагледавању теоријског проблема. Када се разматра морални проблем, сагледајмо ствари овако - да ли је случај да сваки пут када неко поступа са намјером да преузме обавезу према некоме, да он или она даје обавезујуће обећање? Обећање је, како објашњава Раз, обавезујуће само ако је обећана радња такве врсте за коју има довољно разлога да би особа која даје обећање постала везана својим обећањем. Прецизније, да би била обавезујућа, обећања морају испуњавати многе услове:

„обећавалац мора бити способан да зна смисао свог поступка, мора бити способан за свјесно разумијевање његових вјероватних посљедица, и, што је најважније,“ објашњава Раз, „(1) обећано дело мора припадати групи радњи које побољшавају контролу људи над њиховим животом да би могли да чине обећања, и (2) дјело не смије бити крајње неморално, итд. Обећање да се буде роб није обавезујуће, нити обећање да ћеш неког другог учинити робом, и тако даље. На теоријско питање о природи ауторитета се одговара у сличном стилу. Особа

⁷⁰ *Ibid.*, 134.

⁷¹ *Ibid.*

⁷² *Ibid.*, 135.

⁷³ Више о Разовом разматрању обећања, као ревизија одређених претходних приказа вид. Joseph Raz, „Is There a Reason to Keep Promises?“, King's College London Dickson Poon School of Law Legal Studies Research Paper No. 2014-5; Oxford Legal Studies Research Paper No. 62/2012; Columbia Public Law Research Paper No.12-320, 2012.

⁷⁴ Raz J. (2009), 135.

може имати власт над другим само ако постоји довољно разлога да ови други подлијежу дужностима ових, назовимо, првих.“⁷⁵

Према Разу постоји разлика између општег питања појма ауторитета као неодвојивог од питања који су то услови потребни како би се утврдило постојање легитимног ауторитета, у односу на одређивање ко има власт над ким и у погледу чега, што је ствар појединачних случајева.

Идеја власти као сервиса сугерише да се на морално питање одговара када су испуњена два услова:

1. Прво, да би се субјект боље прилагодио разлозима који се ионако односе на њега (мисли се на друге разлоге у односу на директиве власти) ако се руководи директивама власти, него ако то не чини (дакле говоримо о тези нормалног оправдања или услову);
2. Друго, да питање у вези са којим је испуњен први услов је такво да је у односу на њега боље повиновати се разлогу који је директива, (читај: препречујућем разлогу), него одлучивати сам, без икакве помоћи ауторитета (услов независности).

Раз за ово наводи једноставни примјер прописа који се тичу опасних активности или материјала, који по њему довољно илуструју поенту. Тако појединац најбоље може избјећи угрожавање себе и других ако се понаша у складу са законом који се односи на издавање и употребу фармацеутских производа.⁷⁶ Дакле може се ослонити на стручњаке у материји чији је савјет такав да сада појединац може да зна шта је опасно у овим стварима боље него што може сам да просуди. Додатно, чињеница да закон слиједи и други људи представља још једну могућност коју закон даје појединцу који, осим тога што може да се ослони на боље знање стручњака, може да рачуна на усаглашеност других људи са законом по истом питању. То све појединцу омогућава да дјелује безбиједно на начин на који иначе не би могао ако би морао сам да одлучује, а најчешће усљед недостатка знања из релевантне области.

Власт се позиционира као посредник између људи и правих разлога који се на њих примјењују. Овако замишљена функција власти, која почива на тези нормалног оправдања, води значајној уштеди времена и олакшаном току одвијања свакодневног живота. Захваљујући услужној функцији власти субјект прихватањем њихових наредби не мора да самостално процјењује сваку појединачну ситуацију у свом покушају да најбоље слиједи разлоге који се на њега примјењују. Постоје најмање три врсте ситуација у којима обични грађани имају на извјесни начин обавезу да слиједи закон и то усљед:

- претпоставке „бољег знања“ закона када се закон јавља у улози ученог пријатеља;
- моћи закона да оствари одређене циљеве значајне за појединце, које не могу сами дјелотворно остварити због природе циља који неминовно захтијева колективни ангажман (нпр. забрана роштиља);
- моћи закона да забрани подривање појединих друштвено корисних, али уједно и опасних постројења и система (нпр. нуклеарних постојења). Ријеч је о спријечавању појединца да подрива способност владе да чини добро.⁷⁷

Док се услужна концепција власти посматра кроз призму тезе нормалног оправдања, мора се имати на уму да унутар ње прва теза зависности врши превентивну функцију од њене злоупотребе. Сама теза зависности, која се заснива на принципу обавезивања ауторитета да се при издавању заповијести води разлозима који се ионако примјењују на субјекте тих заповијести и који се односе на околности које су покривене заповијестима, на тај начин

⁷⁵ *Ibid.*, 136.

⁷⁶ *Ibid.*, 137.

⁷⁷ Раз, 2005а, 379.

ставља рад власти у службу субјеката. Прецизније, како би власт испунила услов из тезе оправдања, који је неопходан како би се успоставило признање власти те ауторитативност наредбе, мора се показати да ће наведени субјект вјероватно боље да се сагласи са разлозима који се примјењују на њега уколико прихвати заповијести наведене власти као обавезујуће и ако покуша да их слиједи, него ако покуша да слиједи разлоге који се на њега директно примјењују. Само ће на тај начин власт моћи да се служи тезом препречујућег разлога, те ће бити испуњени услови да то што власт захтијева неке радње представља разлог за те радње који не треба додавати неким другим релевантним разлозима када се процјењује шта треба чинити, већ ће он замијенити неке од њих.

Раз у свом каснијем дјелу „Између ауторитета и интерпретације“ из 2009. године, детаљно истражује како ауторитет власти функционише у контексту моралне аутономије, дајући тако својој теорији о власти као сервису неопходну дубину преко фокуса на ауторитету и његовом односу према праву и моралности. Познати Разов став да власт може бити оправдана само ако има легитимни ауторитет, сада постаје окосница његове анализе. Он на тај начин учвршћује став да власт не смије да намеће норме које потчињавају људе, већ треба да буде постављена тако да омогући људима да доносе сопствене одлуке у складу са сопственим вриједностима.

„Не живимо у потпуности као аутономне особе ако не одлучујемо за себе.“⁷⁸

Право као инструмент власти и власт као алат за остваривање аутономије, обоје могу бити легитимни само ако стварају услове који људима омогућавају да слободно доносе одлуке и развијају своје потенцијале. Стога ауторитет који није у служби слободе и аутономије, не може бити легитиман.

Раз унапријед разматра потенцијалну критику неког ко би приговорио да не уживају сви људи у томе да буду аутономне особе, да неки тешко подносе терет одлуке, да се осјећају да су под притиском и да често одлучују неразборито, готово самовољно, само да би се растеретили терета одлуке. Он примјећује да је учестала пракса ослањања на стручне савјете, упоредо са извјесним падом значаја породице као извора савјета и подршке у доношењу одлука. Потчињавање власти је један од начина да се смањи терет одлуке и може се оправдати само ако је у складу са овим условом независности који се односи на легитимност. Мада, Раз појашњава, када психолошка рањивост показује да је оптерећење екстремно, може бити оправдано ублажити овај услов ради постизања растерећења. Међутим, наставља он, нормалан услов оправдања је боље схватити у једном ширем смислу, који омогућава да се суочавање са теретом одлучивања и истраживања ради доношења одлуке посматра као једна од користи коју власти могу донијети.⁷⁹

Норме се дакле не посматрају само као ограничења, већ као смјернице које омогућавају људима да постигну своје циљеве, чиме се омогућавају слобода и аутономија. Стога кључ за разумијевање функције власти лежи у њеном посматрању као сервиса који омогућава људима да воде аутономне животе, што је ионако могуће само у оквиру друштвених и законских норми. Та концепција пружа један константни увид у легитимност, с обзиром на то да је власт оправдана само ако служи као сервис који штити и гарантује појединцима слободу и аутономију. И супротно, власт која их омета или не штити, сматра се нелегитимном.

Може се рећи да Раз проширује своју претходну идеју да власт треба да омогућава аутономију, тако што је поставља у шири оквир моралног ауторитета – власт је „сервис“ који омогућава људима да морално дјелују аутономно, јер пружа законски оквир за морално аутономно дјеловање. Дакле, ауторитет помаже наш рационални капацитет у вршењу своје

⁷⁸ Raz J. (2009), 149.

⁷⁹ *Ibid.*, 149-150.

функције која се састоји у томе да осигура нашу усаглашеност са разлозима који се на нас односе.⁸⁰

2.2.1 Примарна функција услужне концепције ауторитета - унапређење добробити

Упознали смо се са носећом идејом Разове концепције ауторитета која се заснива на поимању власти као сервиса, односно на гледишту да је улога и примарна нормална функција ауторитета да служи онима којима влада. То смо већ исказали кроз навођење Разовог става да је унапређење добробити кључни етички пропис јавног дјеловања⁸¹. Рекли смо да то не значи да је једина улога ауторитета да унапређује интересе сваког или свих субјеката већ да им помогне да дјелују у складу са разлозима који се на њих примјењују.⁸²

Задржимо се сада на унапређењу добробити које је за Раза од суштинске важности. Тим прије што су за њега двије основне димензије преко којих људи процјењују и разумију како себе тако и друге људе управо добробит и личност (карактер). Раз дефинише добробит кроз четири компоненте:

„Наша добробит се састоји у томе да (1) свесрдно и (2) успјешно слиједимо (3) вриједне (4) активности.“⁸³

Премда Разово образложење утемељености дужности добробити само за себе представља свакако једно изузетно инспиративно размишљање, у сврху овог рада сконцентрисаћу се на његовим централним аспектима, релевантним за поимање власти као сервиса. Тако се суштина изложене дефиниције добробити може свести на способност контроле над сопственим понашањем и управљање њиме.⁸⁴

Из те перспективе Раз поставља врло релевантно питање:

„Зар нам нису потребне извјесне ствари – храна, топлота, здравље, одсуство бола, итд. – за наш опстанак и физичку лагодност, и зар прибављање ових добара не доприноси нашој добробити независно од њиховог доприноса било којој активности у којој учествујемо? Мислим да није. Прибављање добара неопходних за опстанак и физичку лагодност представља инструментално добро, стога што њихово одсуство има за последицу онемогућеност. У екстремним случајевима оно потпуно онемогућава обављање активности од вриједности, остављајући само могућност вегетативне егзистенције.“⁸⁵

Дакле добра неопходна за опстанак и физичку лагодност нијесу интринзично вриједна, јер нема вриједности у вегетативној егзистенцији. Њих морамо подразумевати као елементарне претпоставке за добробит људи односно за напредовање њиховог живота као цјелине, јер без ових суочени смо са онемогућености да обезбиједимо добробит. Природа добробити је међутим таква да је немогуће да једна особа учини другу успјешном. Шта се онда од власти тражи када се каже да је њена функција да служи онима којима влада односно да унапређује њихову добробит?

⁸⁰ *Ibid.*, 139.

⁸¹ Премда је сагласан да се етика у ширем смислу не може објаснити само на нивоу бриге за добробит. Вид. Раз, 2005а, 5.

⁸² Raz J. (1990), 131.

⁸³ Раз, 2005а, 11.

⁸⁴ О схватању активности наспрам пасивности вид. Раз, 2005а, 12 и даље.

⁸⁵ Раз, 2005а, 16.

Да би се ухватио у коштац са овом идејом Раз установљава да постоји дужност добробити која се састоји у дужности заштите и унапређења добробити свих људи, као дио моралности која је универзална и неутрална у погледу дјелатника⁸⁶. Врсту услуге коју власт као сервис треба да нам учини можемо апстраховати ако испратимо Разов аргумент за одређивање адекватног водећег принципа између три различите опције.

Док одлучно одбацује тзв. *принцип Оба-Смјера (the Both-Ways Principle)* који сугерише обезбјеђивање услова који би и подстицали и гарантовали успјех онима који су дали све од себе да успију у једном пројекту, он показује да је неуспјех саставни дио процеса сазријевања те као такав је потенцијално користан и обогаћујући. У свијету одраслих⁸⁷ овај приступ не доприноси добробити људи те се одбацује као непримјењив и невалидан, пошто не можемо кројити околину по мјери сваког појединца.⁸⁸

Принцип Основних-Способности (*the Basic-Capacities Principle*), који затим разматра, се фокусира на унапређење услова да људи посједују основне способности да би слиједили циљеве и односе који су довољно вриједни да допринесу испуњеном животу. Притом се не захтијева да циљеви буду обликовани да можемо са успјехом слиједити сваки од њих већ се принцип исцрпљује у налагању једне способности појединаца да препознају циљеве које могу досегнути те да би требало да су у стању да их изаберу. Овај принцип је потпуно другачији од претходног, јер циља да појединцу обезбиједи могућност за успјех, а не - могућност за избјегавање сваког неуспјеха.⁸⁹ У контексту дужности добробити, што нас овдје интересује, говори се о стварању услова у којима ће људи имати елементарне способности да искористе могућности које им стоје на располагању у њиховом друштву.⁹⁰ И не само то, овај принцип подразумијева један континуирани процес очувања основних способности током живота, пошто се основне способности са старењем умањују или стицање нових ако се оне претходно изгубе (уколико дође до онеспособљавања неке врсте код појединца услед несреће било ког типа, повреде итд.). Међутим, иако покрива много тога, овај принцип не покрива све што можемо учинити за унапређивање и заштиту добробити људи. Оно у чему се овај принцип показује као недовољан је што не узима у обзир то да је приступ различитим активностима и стремљењима неријетко ускраћено појединцима, што ће рећи да принцип Основних-Способности не покрива обим у којем људи имају могућности да искористе своје способности.⁹¹

Ограничења приступа могу бити двојачке природе. Она која се темеље на релевантним својствима су на примјер ограничења стручног знања – имати знање о програмирању како би постали компјутерски програмери. Ограничења приступа која су спољашња у односу на конкретну активност су типа – особа мора бити одређене религије, боје коже, пола итд. Раз, стога, предлаже да се претходни принцип допуни принципом - Без-спољашњих-ограничења-за-приступ-повољним-могућностима (*the No-Extraneous-Limitations-to-Access principle*). Међутим ни то не рјешава у довољној мјери недостатке принципа Основних-Способности зато што је проблематично разликовање унутрашњих или интегралних и спољашњих ограничења приступу.⁹²

⁸⁶ Док су моралне дужности које се тичу добробити релативне у односу на дјелатника и непристрасне. Вид. Раз, 2007а, 11.

⁸⁷ Према Разу овај принцип може бити смислен једино код подизања младе дјеце. Вид. Раз, 2005а, 26.

⁸⁸ Раз, 2005а, 26.

⁸⁹ *Ibid.*, 27.

⁹⁰ *Ibid.*

⁹¹ *Ibid.*, 31.

⁹² С једне стране, спољашња ограничења, иако начелно непожељна понекад могу оставити свакоме сасвим довољан приступ активностима. С друге стране, некада ограничења приступа која су интегрална за одређену активност или однос могу да онемогућавају људима довољан приступ вриједним активностима. Раз наводи за примјер замишљену земљу у којој се однос родитељства повезује само са појмом биолошких родитеља, те не

Принцип до ког на овај начин Раз долази назива принципом Довољног-Приступа (*the Principle of Adequate Access*). То је принцип који налаже да би свака особа требало да има приступ једном довољном низу опција, што би јој омогућило да има успјешан живот. Овдје губи сваки значај разлика између унутрашњих и спољашњих ограничења. Оно што овај принцип предвиђа у вези са њима је или промјену у унутрашњим ограничењима као трансформацију самих добара којима се има приступ⁹³, или равнодушност према спољашњим ограничењима одређене врсте као не нужно штетнима. У принципу Довољног-приступа се огледа свеукупна перфекционистичко-либерална позадина идеје власти као сервиса:

„У позадини је мисао да има много вриједних опција, много путева ка добром животу. Неизбежна је чињеница да свако друштво омогућује реализацију само једног малог њиховог дијела. Чињеница да нека друштва имају опције које су неодрживе у нашем друштву није разлог за моралну забринутост. Слично, чињеница да свим људима који живе у једној земљи нису у исто вријеме доступне исте опције није разлог за моралну забринутост. Једина ствар која је битна, што се тиче наше моралне бригае за добробит других, јесте да свако има довољан низ опција које су му реално доступне... Међутим, док је разумно претпоставити да скоро сва друштва имају довољан низ прихватљивих опција које су доступне у том друштву, многа од њих искључују дјелове своје популације – странце, сиромашне, људе других раса, људе неприхваћене сексуалне оријентације – од приступа довољном низу вриједних опција.“⁹⁴

Раз јако рано⁹⁵ заузима овакав став који ће трасирати пут свим будућим разматрањима власти и њихових дужности према појединцима. Свјестан да је по питању приступа чак и радикалан, он закључује:

„Потреба да се осигура довољан приступ, као и потреба да се обезбиједи основне способности, превазилази било коју склоност ка постојећим врстама активности и односа. Ако приступ некој опцији захтијева промјену у опцијама за све, онда нека тако буде. Никоме се не смије ускратити довољан приступ вриједним опцијама на основу тога што би допуштање приступа водило ка трансформацији или нестајању неке врло цијењене постојеће врсте, неке вриједне активности или односа.“⁹⁶

Интересантно је запазити да Раз иницијално даје предност важности искоријењивања озбиљне оскудице као и оних политика идентитета које нијесу у складу са принципом Довољног-приступа насупрот некој, како каже, „конвенционалној мудрости о користима континуираног побољшавања човјекских материјалних услова“⁹⁷. Довољно је дакле, испратити Разов рафинирани резон у овом случају да би се уочило како се његов аргумент битно разликује од аргумената које заговарају други идеолошки оквири. У горњим наводима

постоји могућност да се у том друштву постане родитељ усвајањем дјетета. С обзиром на то да је таквом друштву овакав став интегралан пракси родитељства, искључење института усвојења не представља спољашње ограничење родитељству. Ако се узме да је родитељство битна компонента човјекове добробити (ову претпоставку Раз чини у овом примјеру само зарад аргумента и примјера) онда друштво које не признаје усвојење можемо просуђивати као друштво које не обезбјеђује довољан низ опција. Вид. Раз, 2005а, 32.

⁹³ Можемо посматрати обрнуто претходни примјер института усвојења или навести нови примјер: захтјев да се призна брак међу особама истог пола повлачи трансформацију у природи брака, дакле добра којем се тражи приступ.

⁹⁴ Раз, 2005а, 34.

⁹⁵ Када се каже да јако рано заузима овај став, узети у обзир да је „Етика у јавном домену“ овдје цитирана у свом преводу, а да је првобитно дјело у оригиналу из 1994. године.

⁹⁶ Раз, 2005а, 34.

⁹⁷ *Ibid.*, 39.

који излажу Разов аргумент се стиче утисак као да се директно обрачунава са државом благостања, или са било ким ко би ставио знак једнакости између услуге власти из његове теорије ауторитета и сервиса *welfare state*.

Рекли смо раније да Раз у својој концепцији додјељује права државним властима да не само обезбјеђују морално вриједне могућности већ и да укидају оне неприхватљиве. У акценту који ставља на обезбјеђивању услова неопходних за ментално здравље појединаца и искоријењивању одређених политика идентитета (Разовим ријечима „искоријењивање расизма и других облика затуцаности“⁹⁸) учовава се колико је значајна улога самопоштовања за добробит људи. Она је толико важна да Раз чак посебно говори о праву на самопоштовање, које с једне стране треба да се заслужи, а с друге стране може да се изгуби. Услови који се траже су заправо радње свих нас и друштва у ком живимо које утичу на способности других људи да стекну заслужено самопоштовање, чији значај за добробит људи је трајан и фундаменталан.⁹⁹

На основу свега до сада изложеног и разматрања улоге личне аутономије код Раза долази се до закључка да је људско достојанство централни појам Разове услужне концепције власти. Према томе услугу власти је могуће одредити као обезбјеђивање услова за вођење достојанственог живота односно за посједовање и одржање личног достојанства, које у себи подразумева принцип аутономије. Важну улогу у таквом виђењу имају обзирима према интересима других људи, зато што повлаче јасну границу оквирима унутар којих би људи требало да се слободно ангажују у вриједним активностима и односима који доприносе испуњењу њихових преференција. Оквире такве слободе дјеловања поставља и гарантује власт, осим обезбјеђивања задовољења основних потреба, чиме такође повећава, у мјери у којој је то у њеној моћи, квалитет опција које ставља људима на располагање. Овај Разов аргумент је изразито перфекционистичко-либерални, јер полазећи од високог вредновања плурализма и аутономије, не види никакву вриједност у икаквој заштити неморалних и понижавајућих опција. Штавише, друштво и његове институције су у потпуности оправдани уколико би покушавали да онемогуће и омету доступност таквих опција. То одвраћање од репулзивних опција међутим мора да испоштује један важан критеријум: средства која се користе у сврху одвраћања не смију да погазе аутономију људи, пошто је она темељ њихове добробити. Конкретно, то налаже власти да не користи репресивне мјере, као што су примјена принуде или криминализација неисправних опција и радњи које не носе жртве. Дакле, власти нипошто не смију да користе мјере које задиру у начелни положај људи као аутономних особа нити у људско достојанство.

Разликовање на радње које не носе жртве служи да укаже на улогу толеранције као израз поштовања аутономије појединца. Толеранција тако од плуралитета вриједности прераста у толерисање неисправних дјела без жртава. Ово стога што нарушавање аутономије личности према Разу једино има оправдање у екстремном случају потребе да се заштити слобода других људи, што никада није случај када говоримо о преступима без жртве.¹⁰⁰ Раз овај аргумент изражава на сљедећи начин:

„Да закључимо, модерни коријени наше бриге за индивидуалну слободу леже у признавању значаја аутономије личности за напредовање појединца. Ово води и ка једном активном охрабривању слободе људи да управљају својим животима на основу успјешних избора вриједних опција, и ка једном пасивном толерисању погрешних избора, барем у оној мјери у којој држава неће усвојити никакве мјере које нарушавају аутономију појединаца, ма

⁹⁸ *Ibid.*, 36.

⁹⁹ *Ibid.*

¹⁰⁰ *Ibid.*, 140.

како погрешни били њихови избори. Јер, њихова аутономија је услов за њихово напредовање у модерним друштвима.¹⁰¹

На истом мјесту, Раз сужава свој аргумент на модерна индустријска друштва, с обзиром на немогућност да се примијени на енклаве традиционалних предмодерних заједница које живе у нашим друштвима.¹⁰² Интересантан потез са његове стране, као већ један наговјештај одређене свијести о проблематичности потенцијала ових ставова за универзалну примјену, ако су засновани само на перфекционистичком либерализму.

2.3 Појам легитимитета према Разу

Код Раза се првенствено наилази на специфичан однос повезаности легитимног и *de facto* ауторитета. Међутим, он нипошто не поистовјеђује ове двије врсте ауторитета како смо видјели да то чини Хобс. Напротив, овдје се ради о сљедећем погледу: рећи да неко има ауторитет значи да он треба да буде и у позицији посједовања стварне моћи како би тај ауторитет имао и легитимитет. Раз овдје указује на корисност разликовања ова два ауторитета тим прије што сама идеја "власти", за разлику од голе моћи засноване на сили, подразумијева претензију на легитимитет, односно тврдњу да се легитимно врши. То се најбоље види у критици Ладенсона (*Robert Ladenson*), који нуди објашњење легитимног ауторитета преко појма *de facto* ауторитета, у смислу да је то оправдани *de facto* ауторитет.¹⁰³ То ће рећи да је *de facto* ауторитет схваћен као неки облик моћи над људима. Према Разу оваква анализа не успијева, јер се појам *de facto* ауторитета не може разумјети осим позивањем на легитимни ауторитет.¹⁰⁴

„Имати *de facto* ауторитет није само способност утицања на људе. То је повезано са тврдњом да су ти људи обавезни да се поковају.“¹⁰⁵

Раз ово разматра кроз даљи логичан развој аргумента: да би ауторитет радио на свом легитимитету, мора прво бити *de facto* ауторитет и затим томе додавати испуњеност даљих услова. Међутим, оно што се може посматрати као нека врста завршне позиције, произилази из сљедећег разматрања. Он се фокусира на тумачење легитимног ауторитета, а не значења израза „Х има ауторитет над Y“. Тај израз се најчешће користи да се означи *de facto* ауторитети, но како не постоји чисто лингвистички начин генералног означавања намјераване језичке употребе, он одлази шире и указује на зависност појма *de facto* ауторитета од појма легитимног ауторитета. Наиме, *de facto* ауторитет подразумијева “не само стварну моћ над људима, него, у нормалном случају, и то да особа која извршава ту моћ тврди да има легитиман ауторитет, те да јој неки људи признају да га има.“¹⁰⁶

Дакле, у концептуалном смислу, за Раза предност има *претензија на легитимитет*, иако је, емпиријски посматрано, она прилично слаба - не и концептуално немогућа (примјер пољске владе који слиједи!) - ако не иде у пару са *de facto* влашћу. Раз, стога, није превидио могућност постојања легитимног ауторитета који није и *de facto* ауторитет као што је то био историјски случај са легитимном власти Пољске 1940. у егзилу у Лондону. Премда заправо та влада у егзилу није била остала без *de facto* ауторитета у потпуности, задржавајући засигурно

¹⁰¹ *Ibid.*

¹⁰² *Ibid.*

¹⁰³ Раз, 2007а, 22.

¹⁰⁴ *Ibid.*, 23.

¹⁰⁵ *Ibid.*

¹⁰⁶ *Ibid.*, 53.

са собом дио пољске војске у егзилу која јој је признавала ауторитет. Управо разматрајући овај случај¹⁰⁷, Раз открива многе специфичности својих ставова у односу на концепт легитимитета. Оно што је важно је да, када није ријеч о оваквом изузетку, оба ауторитета, легитимни и *de facto* на извјестан начин претпостављају један другог или пак, теже ка оном другом. Како би легитимни ауторитет био у стању да ефективно води субјекте путем правила из тезе оправдања ка слијеђењу исправних разлога који се на њих ионако односе, он мора бити кадар да спроведе своје ауторитативне наредбе. С друге стране, према Разу *de facto* ауторитет чак и према самом појму пуке *de facto* власти, као онога који врши власт над својим субјектима, немајући на то право, опет укључује претензију (*claim*) на легитимитет.¹⁰⁸

„Оно што чини пуке *de facto* ауторитете различитим од људи или група које испољавају голу моћ (нпр. терорисање становништва или манипулација њиме) је што *de facto* власти тврде, а они који имају голу власт то не чине, да имају право да владају над онима који су подложни њиховој власти. Они тврде да имају легитимитет. Они дјелују, како кажем, под маском легитимитета.“¹⁰⁹

Потпуно оправдање ауторитета се не односи само на обезбјеђење валидних разлога за његово прихватање већ и на утврђивање непостојања разлога против таквог прихватања.¹¹⁰ Проблематично је одсуство даљих критеријума за прецизирање овог Разовог става тим прије што и он сам увиђа да баш зато што може бити разноразних разлога за неприхватање ауторитета, није могуће унапријед знати колико треба да буду јаки разлози за његово прихватање како би били довољни.¹¹¹ Једино што успијева да одреди као неку смјерницу по овом питању јесте да би ови други разлози морали бити макар толико јаки да побију супротне разлоге.¹¹² Додуше, то не значи да у каснијим својим радовима није развио додатне индикације које могу бити од значаја за овај вид процјене, но о томе ће бити више ријечи у трећем дијелу овог рада.

Легитимни ауторитет се прво објашњава помоћу замишљања онога што би представљало „идеално извршавање ауторитета“. Управо се крећемо по једном од најклизавијих терена Разове поставке о легитимитету, која за његово оправдање предвиђа поступак просуђивања и вредновања извршавања власти путем *упоређивања са овим идеалом*.¹¹³ Зашто уводи један идеал, дакле нешто тешко оствариво и недостижно у овај важни и осјетљиви поступак? Легитимитет, може се рећи, као један од најконтроверзнијих појмова теорије права, или да будемо блажи, један од најнеухватљивијих концепата за дефиницију, можда је најприје управо само један идеал. Поступак упоређивања са идеалом доприноси нормалном начину оправдања ауторитета према Разу управо зато што указује на постојање разних одступања од тог идеала у стварности те да ауторитет не успијева увијек дјеловати на идеалан начин. Једном освијешћену дубину јаза између идеала и стварности, Раз сматра да може премостити кроз поступак оправдања ауторитета које се врши утврђивањем да ауторитети, премда не успијевају увијек дјеловати на идеалан начин, то чине макар довољно често да оправдају своју моћ и власт. Исказано у духу тезе зависности он констатује да се ауторитети не руководе увијек зависним разлозима, али да би они требали то чинити. То неруковођење зависним разлозима се може срести код *de facto* ауторитета који нијесу уопште

¹⁰⁷ Raz J., (2009), 128.

¹⁰⁸ *Ibid.*

¹⁰⁹ *Ibid.*

¹¹⁰ Raz J., (1990), 132.

¹¹¹ *Ibid.*

¹¹² *Ibid.*, 133.

¹¹³ Раз, 2007а, 38.

легитимни али и код легитимних ауторитета који „увијек не успијевају, нити се увијек труде, држати се идеала“¹¹⁴.

Пар питања се постављају сама од себе услед потребе за одређењем мјере и граница овом поступку упоређивања стварног ауторитета са оним што је „идеално извршавање ауторитета“. С једне стране, сврха таквог поступка је да се дође до једног конкретног упутства из тезе зависности и тезе нормалног оправдања за просуђивање легитимитета ауторитета. С друге стране, проблематична је одредивост неких додатних правила поступања ако се установи да ауторитет одступа од идеала легитимности. Питање је колико је овај Разов модел у стању да покрије различите ситуације и случајеве, односно да смјера ка општем појму легитимног ауторитета. Исто тако код Раза долази до изражаја питање да ли је уопште могуће доћи до неких генералних и универзално прихватљивих разлога за (не)прихватања ауторитета. Раз оставља утисак да настоји доћи до општег појма, али појам "зависних разлога", који су различити од појединца до појединца чини да у коначници његова концепција буде схваћена као фрагментарна или пачворк (*patchwork*)¹¹⁵. Једна врста оптужбе упућене Разовој концепцији ауторитета - да је управо стога што се ти разлози могу разликовати од човјека до човјека, а и ауторитет власти се не тиче нужно сваке одлуке, његова концепција ауторитета нека врста "*patchwork*"-а.

Дакле, који су конкретно критеријуми и кораци поступка упоређивања вршења ауторитета са идеалом ради утврђивања његове легитимности? Пратећи Разово даље упутство према ком ће поређење са идеалом бити успјешно ако се утврди „да се ауторитети макар држе идеала довољно често“, не чини ли се да нас ови кораци врте у круг? Изнад свега спорно је одмјеравање онога што представља „довољно често“ понашање ауторитета које је приближно идеалу, те да ли као одредницу за „довољно често“ узети *квантитет* или *квалитет* одлука¹¹⁶ као основни параметар овог поступка процјењивања.

Можда може бити од помоћи да се подсетимо већ поменутог односа ауторитативне наредбе и њене моћи обавезивања, за коју смо рекли да према Разу постоји и онда када је одлука погрешна, а због тога што полази од *bona fide* увјерења ауторитета да чини праву и праведну ствар. Међурим, овдје такође недостаје критеријум за утврђивање да ли власт заиста има *bona fide* увјерење у вођењу јавне ствари исто као и за одређивање довољног степена приближавања идеалу које задовољава услове за прихватање постојања легитимитета конкретног ауторитета. Тако се проблем легитимитета у Разовој концепцији показује далеко сложенијим, тим прије што за релевантно мјерило умногоне узима однос власти према сопственим радњама. Ово због тога што разлог за поступке власти чини њено вјеровање да су њене радње оправдане и управо то, а не стварно оправдање тих радњи обезбјеђује њихову обавезујућу снагу. Раз објашњава да само вјеровање власти у исправност своје одлуке подводи ту одлуку под правило које је по себи оправдано. Ово из разлога што на тај начин постоји вјероватноћа да одлука неће водити радњи која одговара преференцијама власти већ радњи која је у складу са чврстим разлогом, како су истина и чврстоћа те које обезбјеђују аргумент за легитимност власти. Дјелује као да се претпоставља једно искрено поступање власти, као једна типична ситуација, те да се супротност томе јавља као нека врста изузетка.

„Једна власт је легитимна само ако је њено искрено увјерење, барем дугорочно, поуздан показатељ да се узима добар правац радње“¹¹⁷

¹¹⁴ *Ibid.*

¹¹⁵ Више ријечи о овом појму у другом дијелу овог рада у одјелку 3.2 Разова теорија као фрагментарна.

¹¹⁶ Односно тежину случаја и сферу задирања овлашћења власти.

¹¹⁷ Раз, 2005а, 131.

Према томе чини се да ауторитативна наредба своју моћ обавезивања црпи из примјене принципа *bona fide* током одлучивања ауторитета о доношењу наредбе. У трећем дијелу овог рада, између осталих разматрања, осврнућу се на сагледавање Разове концепције легитимитета према овим и осталим упутствима која ћемо открити, на ономе што се данас означава као *популизам* и *популистичка демократија*. Овај историјски, нама најблискији феномен који је махом захватио западне демократије чини се врло актуелним тереном за тестирање изводљивости Разовог упоређивања са идеалом. Зашто популизам? Он додатно отежава ионако тешко изводљиву процјену истинитости или фиктивности *bona fide* увјерења ауторитета за своје дјеловање. Ово тим прије што су популистичке владе нарочито добро изверзиране у поигравању са стварањем *bona fide* увјерења грађана у њихове маестрално запаковане популистичке поступке и изјаве власти како у предизборном и изборном процесу тако и приликом непоштовања изборног програма у парламенту као и при „правдању“ одређених предлога закона. Док ће о овоме бити више ријечи касније, на овом мјесту желим скренути пажњу на један аспект ове тематике. Помислимо само на случајеве када власти чине све да учине тешко уочљивом ову границу према којој би требало да дође до губитка легитимитета. Ту се мисли на оне могућности да власти могу да доводе у заблуду субјекте у један наизглед *bona fide* став при поступању према субјектима и владању и у једно наизглед поступање према зависним разлозима довољно често, док у ствари то чине довољно ријетко. Непредвиђање и необухватање овог аспекта показује слабу тачку овог Разовог упутства да самостално служи као тест за утврђивање легитимности ауторитета. Ради се о проблему недовољне развијености механизма којима би се избјегло манипулисање резултатом од стране власти која би се могла ослањати на популистичке технике пропаганде.

Појам којим Раз проширује правац истраживања критеријума за постизање легитимитета у његовом познијем теоријском раду је владавина права или *the rule of law*. У дијелу „Врлина права“ конкретно, из 2019. године, он владавину права ставља у центар разматрања о власти. Полазећи од питања шта значи дјеловати као власт и већ познатог одговора да власти нијесу ту да заступају сопствене интересе, Раз закључује да оправдање правних правила и радњи власти треба да буду у томе да су „у интересу оних којима се влада“.¹¹⁸

Према је владавина права један идеал или врлина којој право треба да тежи, Раз се фокусира на два њена принципа која владавини права обезбјеђују универзалност, али дају и додатну смјерницу поимању легитимитета. Људи се рађају у друштву са својом културом и нормама, док владавина права може да се посматра, према Разу, као аналогија условима појединачног просперитета индивидуа у друштву. У друштву се појединци култивишу учећи да стварају свој живот, креативно користећи доступне могућности и поштујући границе које постављају њихове културне норме. Овај процес је омогућен фамилијарношћу које значи разумијевање како ствари функционишу и предвидљивошћу, која није ништа друго до способности планирања и доношења одлука за будућност знајући да се може, у границама, предвидјети њихов утицај. Владавина права се састоји од принципа који ограничавају начин на који се радње власти мијењају и то како примјењују закон, гарантујући обезбјеђење два важна принципа - да се постарају, између осталог, да одржавају стабилност и предвидљивост која ће појединцима омогућити да се снађу и да добро живе. Тако, Раз тврди да се:

„принципи владавине права не односе на садржај закона, већ на његов начин стварања и примјене: они захтијевају да правне одлуке и правила буду усидрени у стабилним општим правним доктринама, направљене из јавно доступних разлога, вјерно примјењиване уз поштовање прописаног поступка итд.“¹¹⁹

¹¹⁸ Joseph Raz, „The Law's Own Virtue“, Oxford Journal of Legal Studies., 2019a, 8.

¹¹⁹ *Ibid.*, 2.

Иако се друштва могу разликовати по различитим кухињама, манирима, друштвеним односима, религији, економској структури, ови услови индивидуалног и друштвеног просперитета су дакле универзални, јер је свима подједнако потребна стабилност и предвидљивост. Уз то, изнад свега, они морају бити разумљиви грађанима да би се људи осјећали као код куће у оквиру закона како би имали самопоуздања да планирају своје животе.¹²⁰ Владавина права, која својом универзалношћу уједињује културе, пружајући кључни оквир за међусобну толеранцију, индивидуалну и друштвену, те омогућавајући културне и економске размјене широм свијета, тако може наизглед да дјелује као нешто више, један идеалан перфекционистичко-либерални аргумент.

Оно што нас враћа нашој теми је Разово увиђање да се власти придржавају принципа владавине права када дјелују и врше своја овлашћења у складу са законом:

„Власти тврде да су морално легитимне дјелимично зато што су састављене од легитимног система права, а да закон даје разлоге који обавезују владу коју ствара. Власт се понаша самовољно када не покушава да поштује закон.

Манифестна намјера: тест усаглашености са принципом владавине права је дјеловање са очигледном намером да се служи интересима оних којима се влада, како је то изражено законом и његовим морално исправним тумачењем и спровођењем. Ја ћу то назвати основном идејом.“¹²¹

Међутим, било би погрешно разумјети да је према Разу владавина права, сведена унеколико на ова два принципа као најважнија¹²², у стању да пружи пуне одреднице легитимне власти или да пружа икакву потпору било којој политичкој филозофији, па макар потспјешивала бројне квалитете која нека од њих заступа.

Поједине критике¹²³ виде извјесну површност у томе што Разово гледиште владавине права оставља простор за неке екстремне закључке. Тако, може да дјелује да Раз дозвољава постојање друштва која тлаче мањине, одобравају ропство и подржавају сексуалне неједнакости, - све оно што би било морално неприхватљиво либералним демократијама. Ово дјелује као да логички произилази из захтјева да се власт придржава строгих правних форми и процедура, због чега би таква друштва још увијек могла легитимно да тврде да се истичу по својој усклађености са владавином права. Полазећи од чврстог става да нема једнообразности у разумијевању владавине права¹²⁴, Раз одговара да истиче просту чињеницу, да закон односно ауторитативна директива, да би била легитимна или, чак праведна тј. суштински добра, треба да буде у складу са више од једним моралним принципом или доктрином.¹²⁵

Оно што представља једну сигурност су два примарна услова легитимности, које изражава услужна концепција власти и који показују да легитимност власти зависи од њене успјешности да испуни захтјеве из тезе нормалног оправдања. Као прво, подсјетимо, власт је легитимна ако задовољава услов да субјекти, потчињавајући се њеним налозима поступају у складу са разлозима који се на њих односе независно од поступања власти, те су у тој мјери субјекти боље усаглашени са разлозима који се на њих односе онда када слиједи налоге власти

¹²⁰ *Ibid.*

¹²¹ Raz J., (2019a), 8.

¹²² О Разовом поимању и анализи свих осам дезидерата владавине права видјети одјељак 3.6 у наставку овог рада.

¹²³ Запажања Доминика Грива (*Dominic Charles Roberts Grieve*) у вези са одређеним Разовим разматрањима изнешених у дјелу „Ауторитет права“ (*The Authority of Law*) из 1979., на која се Раз осврће у „Врлина права“ (2019a), 11.

¹²⁴ Raz J., (2019a), 11.

¹²⁵ *Ibid.*

него када то не чине. Први услов легитимности се мора допунити другим, по ком власт може бити легитимна само у погледу оних питања код којих је поступање на основу правих разлога важније од тога да човјек одлучује за себе како треба да поступи. Власт која се креће у границама ова два услова је првенствено конзистентна са аутономијом својих субјеката.

Разматрања из овог дијела рада су, међутим, показала да је Раз постепено посезао за додатним параметрима, као помоћним за отклањање проблематичних аспеката појма легитимитета онда када се он тестира само преко тезе нормалног оправдања. Преостаје да се испрати еволуција Разових аргумената, као тенденцијално његов одговор на питање обима корисности њиховог увођења за успјешност овог поступка процјене легитимитета.

2.3.1 Власт и њено оправдање

Раз подсјећа на једну специфичну карактеристику права, а то је да оно у извјесном смислу захтијева један неограничени ауторитет¹²⁶, како је право то које само себи дефинише допуштене изузетке.¹²⁷ То отвара питање граница овлашћењима државне власти, нарочито ако кренемо од Разовог познатог става да је наредба власти обавезујућа и кад је погрешна. Ипак ову тврдњу треба опрезно образложити, јер се овдје никако не мисли на свјесно и циљано погрешну или неправедну заповијест. Иако државне власти могу дјеловати неправедно или неморално унутар свог ауторитета, Раз је јасан по овом питању, оне нипошто немају овлашћење починити одређене врсте злодјела. Чак инсистира да морају постојати општа ограничења ауторитета државних власти која ће ограничити њихова овлашћења над било којим од њених субјеката.¹²⁸

Још у својим најранијим дјелима Раз показује нарочито интересовање за питања ограничења ауторитета државних власти. Примјер за то налазимо већ у Разовим освртима на поједине Бентамове (*Bentham*) и Остинове (*Austin*) погледе на појам суверенитета.¹²⁹ У том смислу износи интересантна увиђања да се код Бентама може уочити постојање елемената који указују на то да је признао не само могућност подијељеног суверенитета већ и могућност његове правне ограничености, но да изостаје једно задовољавајуће објашњење како суверенитет може бити правно ограничен¹³⁰. Како Раз прихвата становиште по ком суверенитет није нужно уједињен, што упућује на то да је овај онда дјелјив, по њему се, пратећи трагове до поријекла закона једног правног система, може наићи на више различитих законодаваца. Тако ако не постоји један законодавац заједнички свим законима система онда не постоји веза која их обухвата и везује, осим уколико се она потражи другдје. У том смислу, уколико је суверена могуће правно ограничити и подредити, закон који га ограничава мора бити донесен од стране неког другог у односу на суверена. Раз тако долази до закључка да уколико сви закони правног система не потичу од суверена, онда послушност суверену (или власти) и поштовање правних норми правног система нијесу иста ствар.¹³¹ У свом неслагању са Остином који претпоставља овај идентитет, Раз показује пуполке својих првих идеја и ставова о овим и сродним питањима, а која ће у даљем теоријском раду усмјерити и развијати у контексту своје теорије ауторитета.

¹²⁶ Право виђено и као једина људска институција у већини савремених друштава која захтијева највећи ауторитет (нпр. Парламент у Великој Британији. Вид. Раз, 2007а, 62).

¹²⁷ Раз, 2007а, 62.

¹²⁸ *Ibid.*, 64-65.

¹²⁹ Joseph Raz., *The Concept of a Legal System*, Oxford Clarendon Press, 1970, 10.

¹³⁰ Овдје је интересантна упереност Разовог интелекта да код Бентама, који је управо познат по свом ставу да је суверенитет не-подређујући и јединствен (*non-subordinate and unique*), пронађе елементе који ће ако не показати отворено, онда макар указати на то да никада није рекао да је суверенитет неограничен или уједињен („...but he never said that sovereignty is illimitable or united“), Вид. Raz J. (1970), 8.

¹³¹ Raz J. (1970), 11.

У оквиру ње Раз објашњава да је одлука ауторитета државне власти неминовно обавезујућа без обзира на њену исправност зато што се полази од претпоставке да она представља *bona fide* увјерење као, на примјер, увјерење власти у нешкодљивост љекова које одобрава за јавну употребу.¹³² У овој оптимистичној претпоставци лежи значајан дио разлога за оправдање власти. Ово тим прије што ће Раз неријетко прибјегнути овом *bona fide* увјерењу власти као једној природној и логичној претпоставци на коју наводи размишљање о власти, са не безначајном релевантношћу чак ни за промишљање о појму легитимитета, видјели смо. Стога он напомиње да „општи учинак ризика од неуспјеха“ који се такође овдје природно намеће, нипошто не смије водити антиперфекционизму већ „већем општем опрезу.“¹³³

Раз такође повлачи јасну разлику између питања легитимности власти и питања оправдања њеног подручја владања. Шта то значи?

Како власт (конкретно владе) има двојаку улогу: у области вршења јавне власти и као приватно лице на тржишту, Раз сматра да обје врсте моћи треба да се воде истим принципима правде.¹³⁴ С обзиром на то да по њему пристанак игра сасвим неважну улогу у легитимисању владе, теорије пристанка нијесу у стању да пруже одговоре на питање оправдања власти, утолико што се заустављају на тврдњи да субјекти пристају на власт тренутних управљача.¹³⁵

Суштина питања оправдања власти, али и њене спреге са легитимитетом се заправо исцрпљују у тврдњи да би прихватање власти била исправна опција ако су задовољени услови које захтијева теза оправдања. Дакле само када власт боље удовољава зависним разлозима него што то чине субјекти сами онда је оправдана претензија одређене власти на легитимитет и само тада је прихватање власти исправна опција. Но легитимитет сваке политичке власти се у великој мјери ослања такође на способност рјешавања проблема координације, о којима је било ријечи, и избављања народа из ситуација названих „дилема затвореника“.¹³⁶ На овај начин проблем легитимитета превазилази једноставно а компликовано питање начина и мјере признања ауторитета од стране самих субјеката.

На питање оправдања ауторитета се може потенцијално одговорити на разне начине, међутим Раз издваја два најчешћа и најзначајнија начина за оправдање практичког ауторитета и то: (1) оправдање практичког ауторитета засновано на знању и искуству и (2) практички ауторитет заснован на захтјевима друштвене сарадње.¹³⁷ Када је ријеч о првој опцији, она тежи ка нечему више од самог подсећања да је уобичајено и да је важно да смо у свакодневном животу у стању да затражимо помоћ у виду савјета од стране неког ко располаже већим знањем или некога у чију се процјену уздамо. Наиме, Раз објашњава да:

„Савјет или изражавање мишљења о томе шта треба да се уради сматра се ауторитативним само ако се сматра ставом који треба сlijедити упркос немогућности појединца да процијени његову исправност.“¹³⁸

Иако је ово случај када на примјер давалац савјета не може или не жели да подијели са нама своје искуство или информације на основу којих је формулисао савјет, па дјелује као да морамо да поступимо крајње арбитарно и да прихватимо или одбацимо савјет без претходне провјере исправности, никада заправо није такав случај. Нема нити арбитарног поступка нити одрицања од сопственог расуђивања, већ имамо разлоге да даваоца савјета сматрамо

¹³² Раз (2007a), 130.

¹³³ *Ibid.*, 131.

¹³⁴ Раз, 2005a, 388.

¹³⁵ *Ibid.*

¹³⁶ Raz J. (1990), 132.

¹³⁷ Joseph Raz, *Practical reasons and Norms*, Oxford University Press, 2002, 63.

¹³⁸ *Ibid.*

ауторитетом и ти разлози су разлози да његов савјет посматрамо као искључујући разлог за дјеловање (о искључујућим разлозима слиједи детаљније). Арбитрарност је искључена тим прије што, објашњава Раз, ми прихватимо савјет ауторитета ако смо сигурни у његове мотиве, као и ако вјерујемо и ослањамо се у његово знање и процјену више него у сопствену.¹³⁹

Сходно томе и оправдање власти може да се посматра као једно сасвим разумно препуштање ауторитету као савјетодавцу који је прописао које је понашање најбоље, како би се слиједио разлог који се на субјекте ионако односи, а који савјет својим знањем, искуством и располагањем информацијама, наш савјетодавац формулише унапријед. Власт је та која, с једне стране, поступа у доброј вјери о којој смо говорили, и која, с друге стране, олакшава свакодневни живот субјеката давањем опште формулисаних правила до којих долази искуством и тзв. бољим знањем. На тај начин, она покрива низ потенцијалних ситуација када треба да слиједимо разлог који се на нас ионако односи, речено терминологијом тезе оправдања. Власт и њено оправдање директно зависе од способности власти да одговори овом, примарном задатку, док се њено оправдање заснива махом на нади да ће она бити на висини овог задатка.

Раз је недвосмислен: не постоји општа обавеза покорвања закону, чак ни у једном релативно праведном друштву. То би такође могло да се изрази на сљедећи начин: не постоји обавеза за све појединце да се покорвају свим законима, зато што домет обавезе покорвања варира од особе до особе. Међутим он пристаје на могућност постојања једне врсте обавезе покорвања која се ствара из осјећања припадности заједници или идентификовања са њом. Овакав став може бити интринзично вриједан уколико је ријеч о заједници која заслужује такав однос њеног члана према њој. Но Раз наглашава да никада није обавезан овакав став зато што појединац нема моралну дужност да осјећа припадност некој заједници. Дакле, пристанак у легитимисању власти код Раза има сасвим маргиналну ако не и непостојећу улогу.

2.3.2 Легитимитет као услов постојања „препечујућег разлога“ унутар тезе о нормалном оправдању

С једне стране, већ знамо да обавезујућа ауторитативна директива није само разлог за понашање како налаже, већ и искључујући разлог, односно разлог за не поступати из разлога који су у супротности са наредбом.¹⁴⁰ С друге стране Раз, ипак, истиче да како није сваки ауторитет легитиман није ни свака ауторитативна директива разлог за дјеловање. Ово стога што се теза препечујућег разлога односи само на легитимни ауторитет. Концепција власти као сервиса чини да се легитимитет власти првенствено ослања на своју вриједност у постизању нечега мимо самих власти или нечега што их превазилази, а то је усклађеност са позадинским разлозима који постоје независно од њих.¹⁴¹

Иако се Разу не чини спорно да ни ауторитативне директиве нису изузете од оспоравања, по њему неискључени разлози и темељи за побијање ауторитативних наредби одређују услове легитимности ауторитета и границе његове законске моћи.¹⁴² Па тако ако се вратимо на горенаведени примјер закона који се односи на издавање и употребу фармацеутских производа као прописа који се тичу опасних активности или материјала, можемо замислити да закон може одражавати интересе фармацеутских компанија, а не интересе потрошача. Раз разматра и ову опцију кроз тезу нормалног оправдања и закључује да ако је тако, власт можда неће имати ауторитет нада мном, јер не успијева да испуни нормални

¹³⁹ *Ibid.*

¹⁴⁰ Raz J. (2009), 144.

¹⁴¹ *Ibid.*, 148.

¹⁴² Раз, 2007а, 133.

услов оправдања.¹⁴³ Корисност разматрања оваквих имагинарних ситуација се огледа у једном каскадном ефекту на утврђивање постојања легитимног ауторитета. Шта се под тим мисли? Подсјетимо се да идеја власти као сервиса подразумијева давање одговора на то који су то услови потребни како би се утврдило постојање легитимног ауторитета. Осим првог услова, да директива ауторитета испуњава нормални услов оправдања (да би се субјект боље прилагодио разлозима који се ионако односе на њега ако се руководи директивама власти, него ако то не чини), ту је и други услов. Тај други услов, назван, сјетимо се, условом независности, значи да питање у вези са којим је испуњен први услов је такво да је у односу на њега боље повиновати се разлогу који је директива, него одлучивати сам, без икакве помоћи ауторитета. Тако, у већ наведеном примјеру, уколико закон који се односи на издавање и употребу фармацеутских производа одражава интересе потрошача, а не фармацеутских компанија, - онда овакав закон не само да испуњава нормалан услов оправдања већ вјероватно испуњава и услов независности такође. Рекло би се да ово произилази још их тога што одлуке о безбиједности фармацеутских производа, додаје он, нијесу врста личних одлука о којима треба да одлучујемо сами, већ су врста материје у којој треба да се слиједи ауторитет. У овом случају директиве не захтијевају од мене да користим никакве љекове, што их битно разликује од на примјер, одлуке о подвргавању неком лијечењу или медицинском курсу као нешто о чему треба да одлучим за себе, а не да ми тако нешто диктира ауторитет.¹⁴⁴

2.4 Разрада Разове перспективе практичке рационалности – парадокс ауторитета

Иако је појам легитимитета контроверзан, сам Раз је још током прве деценије бављења филозофијом и теоријом права, појам ауторитета одредио као најконтроверзнији појам у оквиру правне и политичке филозофије.¹⁴⁵ У том смислу се према њему изучавање појма ауторитета суочава са два почетна интелектуална проблема: први је методолошки и односи се на изазов како избјећи мијешање врло различитих проблема који укључују појам ауторитета, док се други проблем тиче проблема парадокса ауторитета.¹⁴⁶

Овдје ћемо се посебно осврнути на други проблем. Под парадоксом ауторитета се подразумијева претпостављена неспојивост ауторитета са разумом или аутономијом. То ће рећи, бити подређен неком ауторитету на први поглед се сматра неспојивим са разумом, јер разум од нас захтијева да увијек треба дјеловати у складу са разлозима којих смо сами свјесни. Међутим природа ауторитета је таква да захтијева потчињавање чак и када се мисли да је оно што се тражи против разума. Према томе, текао би даље закључак, потчињавање ауторитету је ирационално.¹⁴⁷

Како Раз објашњава закључивање на основу овако постављених аргумената не оспорава кохерентност појма ауторитета уопште нити *de facto* ауторитета, већ оспорава могућност оправданог, легитимног, *de jure* ауторитета. Притом парадоксална природа овако постављених аргумената се не огледа у порицању легитимности ауторитета већ у чињеници да порицање наводно произилази из саме природе морала или из темељних принципа рационалности.¹⁴⁸ Штавише, ови аргументи доводе у питање легитимитет не само политичке власти већ и сваке власти над једном рационалном особом, док су евентуално компатибилни само са ауторитетом над малом дјецом или ментално обољелим лицима.¹⁴⁹

¹⁴³ Raz J. (2009), 137.

¹⁴⁴ *Ibid.*

¹⁴⁵ Joseph Raz, *The Authority of Law: Essays on Law and Morality*, Oxford Clarendon Press, 1979, 3.

¹⁴⁶ *Ibid.*

¹⁴⁷ *Ibid.*

¹⁴⁸ *Ibid.*, 4.

¹⁴⁹ *Ibid.*

Закључци ових аргумената могу да буду екстремнији: истим аргументима би се дошло до закључка да знајући да принцип аутономије значи дјеловање по сопственом суду о свим моралним питањима, ауторитет који понекад захтијева акцију против сопственог расуђивања, дакле захтијева од појединаца напуштање своје моралне аутономије. С обзиром на то да сва практичка питања могу укључивати морална, онда сваки практички ауторитет пориче моралну аутономију и сходно томе, рекло би се, ауторитет је неморалан.¹⁵⁰

Ипак, равнотежа је негде другдје. Вратимо се на почетак и размислимо о појму ауторитета сводећи га на ону његову суштинску карактеристику, посједовање опште нормативне моћи. Међутим, нормативна моћ, иако представља способност промјене нечијих практичких разлога, дакле промјену њихових имовинских или других права и њиховог нормативног статуса, не значи нормативну свемоћ са правом арбитрарног управљања њоме. Нормативна моћ схваћена на прави начин, појашњава Раз, представља способност промјене нечијих практичких разлога, али под условом да је разлог посједовања те способности вриједност или да постоји пожељност да је баш та особа има.¹⁵¹

На овом мјесту ступа на сцену *појам рационалности* као предуслов успјешног усаглашавања са разлогом. На који начин? Мисли се на рационалност већ при томе што слијеђење наредбе ауторитета и јесте из повода како би се боље, брже и лакше усаглашавали са разлогом. Уз помоћ појма рационалности, дакле, парадокс ауторитета се разрјешава у хармонији са Разовим ставом да када особа слиједи наредбу ауторитета никада се не одриче од сопственог расуђивања, па такво поступање није инкомпатибилно са принципом аутономије. С једне стране имамо рационалност на страни агента, грађанина који поступа рационално ако слиједи директиву ауторитета, односно, препречујући разлог, јер није рационално сматрати да појединац може за доступно вријеме и у сваком конкретном случају донијети исправну одлуку на основу доступних информација. Исто тако не би било могуће хармонично живјети са другим члановима друштва, од којих није рационално очекивати једнак степен рационалности (одговорног и темељног приступа) при доношењу одлука. С друге стране имамо рационалност на страни власти, која ако не доноси одлуке у складу са тезом нормалног оправдања, која је имплицитно претпоставља, не стиже до тезе о препречујућем разлогу, те њена директива неће бити у стању да успјешно замијени зависне разлоге односно да испуни услов независности.

О томе колико значајан фактор у овој теорији ауторитета игра *аргумент рационалности*, може се видјети из овог Разовог појашњења. Да би се објаснила способност усаглашавања са разлогом, то објашњење мора објаснити могућност грешке односно, како објашњава Раз, неуспјеха да се разлози правилно сагледају те неуспјеха да се на њих одговори када се једном уче.

„Приказ ирационалности је приказ неких од начина неусклађености са разлогом, оних који особу, или нечије понашање, или емоције, итд. чине ирационалним. Основна идеја је да је рационалност способност да се спозна нормативни значај нормативних карактеристика свијета и способност да се на то одговори.“¹⁵²

Но, оправдање својих гледишта, па чак и неких теоријских или чисто нормативних разматрања, Раз понекад тражи у ономе што може да покаже рашчлањивање једне имагинарне ситуације, заснивајући се на ономе што произилази из тзв. здраворазумског разматрања. Ови релативно чести поступци, нарочито када су у питању његови одговори на критике, показују

¹⁵⁰ *Ibid.*, 3.

¹⁵¹ Joseph Raz, „The Future of State Sovereignty“, *Legitimacy: the state and beyond* (eds. W. Sadurski, M. Sevel and K. Walton), Oxford University Press, 2019b, 8.

¹⁵² Joseph Raz, *Engaging Reason: On the Theory of Value and Action*, Oxford University Press, 1999, 68.

засебни развојни пут „здраворазумског разматрања“ као начина расуђивања. Аргумент „здрог разума“ ће се постепено показати као недовољан, услед своје нестабилне природе и зависности од других фактора као што су психичко здравствено стање свих саговорника односно постојање истих способности процјене на основу здравог разума, али и зависност аргумента здравог разума од културолошких, временских (историјских), социолошких и других аспеката који му дају вриједност и садржај. У том смислу ће се опазити прелазак на обликовање „рационалног аргумента“ у правцу који ће омогућити објашњење раздвајања на перспективу првог и перспективу трећег лица за процјену легитимитета, као разматрања којима постепено идемо у сусрет.

2.4.1 Одривање од сопственог расуђивања

Када је ријеч о „одривању од сопственог расуђивања“, ова тематика може представљати једну врсту клопке за спознају истинског Разовог става. Могућност стицања једне погрешне слике по овом питању може да произађе из сазнања о Разовом прихватању одривања од сопственог расуђивања. Међутим, овоме се мора прићи јако пажљиво, па пођимо од позадине из које он креће у правцу таквог закључивања.

Раз, као суштински либерал, додуше перфекционистичке провенијенције, цијени индивидуалну слободу која по њему обезбјеђује три важна услова за функционисање једног либералног друштва. Поштовање индивидуалне слободе обезбјеђује *modus vivendi* који је неопходан за стабилност плуралистичких друштава. Затим гарантује услове да већина становништва може релативно да напредује. Треће, осигурава принципијелну ограниченост владе.¹⁵³ Раз оштро критикује оне концепције демократије које гаје оно што он назива атмосфером моралне приватизације, а под тим подразумева сва она стремљења да се моралност одвоји од државе, која на тај начин држави остављају само процедуралну моралност. Напротив, одбацујући их он нуди једно алтернативно гледиште које се заснива на схватању моралног скептицизма или моралне погрешности пожељном, јер обезбјеђује значајну моралну основу за поштовање индивидуалне слободе. Према том гледишту се индивидуална слобода посматра као једна позитивна вриједност, као елемент у моралном идеалу који има свака слободна особа.¹⁵⁴

Овакав поглед на индивидуалну слободу скептична гледишта повезује са једним слабим поштовањем слободе, које ако води толеранцији, онда се она не заснива на ставу да слобода других људи представља вриједност, већ на дистанци и некад, и на међусобном неразумијевању.¹⁵⁵ Ма колико дјеловало као удаљавање од подналова овог поглавља, јако је важно проћи стопама којима је Раз утабао путању до свог става по овом питању. Па тако долазимо до његовог важног увиђања да је погрешност услов обичног сазнања што само додатно подупире један став критичке рационалности који обухвата свијест о поправљивости и промјенљивости свих обичних вјеровања, а то захваљујући нашој погрешности и спремности да изнова преиспитамо наша вјеровања.¹⁵⁶

Разово гледиште о одривању од сопственог расуђивања се заснива на једном претходном ставу да ово поимање критичке рационалности има политичке импликације. Раз кроз своју теорију ауторитета заправо заступа, ни мање ни више, оне политичке институције које дозвољавају да се у адекватним приликама поново процјењују јавна начела. Како

¹⁵³ Раз, 2005а, 112.

¹⁵⁴ *Ibid.*

¹⁵⁵ *Ibid.*, 113.

¹⁵⁶ *Ibid.*, 115.

објашњава, нема општег одговора који је прикладан свим случајевима, а исто важи и за обична лична вјеровања.¹⁵⁷

Дакле погрешивост која је људска карактеристика и немогућност да се нађе одговор који је савршено прикладан неограниченом броју случајева указује на умјесност мирења са тим да ни власт ни појединац не могу бити у посједу непогрешивог исправног одговора на сваку појединачну ситуацију и поред најбоље могуће намјере. Оно што се броји међутим, јесте управо ова намјера која пружа темељ и оправдање одрицању од сопственог расуђивања. Ако узмемо да имамо власт која поступа са увјерењем *bona fide*, те на основу узимања у разматрање свих стручних, научних, валидних доступних информација донесе одлуку којом дозвољава општу употребу одређених љекова, онда је наше одрицање од сопственог расуђивања и ослањање на одлуку ауторитета на овом мјесту најрационалнији могући правац. Уколико се у једном каснијем тренутку испостави да ипак постоје одређене контраиндикације одобрених љекова за које се није знало нити могло знати унапријед, ауторитет може одлучивати о повлачењу истих љекова из употребе из разлога новог сазнања, и даље поступајући у складу са принципом *bona fide*. Оно што је важно истаћи је да код Раза одрицање од сопственог расуђивања не значи да појединац не смије и не треба да критички разматра одлуке ауторитета и околности појединачних случајева по жељи, но ово спада у домен разбибриге, доколице или неког нарочитог интересовања за област. Такво разматрање може у одређеним случајевима и у одговарајућим поступцима довести чак до позитивног резултата попут откривања неких недостатака одлуке ауторитета и да се укаже на њих како би их ауторитет узео у обзир и наново сагледао постојање елемената за измјену своје одлуке или наредбе. Оно што је на овом мјесту важно истаћи јесте да било какав вид оваквог ангажмана појединца не утиче на формирање основа за поштовање одлуке ауторитета односно за саглашавање са издатом наредбом. Ово из разлога што једном дата наредба ауторитета представља разлог за дјеловање који се препречује даљем расуђивању појединца о томе шта је за чинити и замјењује разлоге који се на њега већ примјењују. Теза о нормалном оправдању на извјесни начин претпоставља одрицање од сопственог расуђивања као очигледност коју није ни потребно нарочито објашњавати. У њој се исцрпљују суштина тезе о препречујућем разлогу и функција временске економичности у доношењу одлука коју ауторитет врши за своје грађане како се не би губили у бескрајним сагледавањима безброј ситуација на дневном нивоу, у једном недостатку стручног знања и потребних информација нужних за углавном највећи број питања у процесу исправног одлучивања.

Разумно неслагање око вредносних ставова Раз помирљиво прихвата као свакодневну појаву која понекад може да покрене нашу критичку рационалност у правцу поновног процјењивања сопствених вјеровања. Оно за резултат може да има што увиђање грешке у нашем вјеровању што оснаживање наших почетних ставова, не оспоравајући да је неслагање друге особе било и остало врло разумно. Према Разу, вриједности су конституисане друштвеном праксом, па је дакле приказ моралности дјелимично друштвено заснован, што објашњава одсуство моралних ескперата и чињеницу да су моралне чињенице, које су неопходне за моралне принципе, заправо доступне свима.¹⁵⁸

На људску погрешивост се дакле, надовезује непостојање моралних стручњака, што заједно сугерише појединцу на опрезност од грешке у сопственом ставу и упућује га на ауторитет као на неку врсту помоћи у рјешавању дилема. Ипак Раз не иде ка крајности која би била једна високо интервенционистичка замисао ауторитета, зато што као мјеру интервенционализма власти одређује према принципу који гласи: „не мијешај се ако немаш

¹⁵⁷ *Ibid.*, 116.

¹⁵⁸ *Ibid.*, 123.

јасан и супстанцијалан разлог¹⁵⁹. Према њему, овај став влада не само односима међу појединцима, него и односима власти и њених субјеката, јер власт дјелује намјесто њих.

2.4.2 Увод у разматрање концептуалних веза између појмова „нормативност“, „важење“ и „обавезивање“

Када се каже нормативни систем под тим се не подразумејева нужно правни систем, иако он засигурно представља посебно значајну, ако не и најзначајнију врсту нормативног система. Као скуп правила која регулишу једну област (а то могу бити и лингвистичка правила неког језика или правила неког спорта), она га на тај начин уједно и дефинишу. Тако се шах игра пратећи тачно одређена правила, која свеукупно омогућавају опажање и увиђање да шах не представља помјерање фигура на неки, правилима непредвиђени начин или на примјер њиховим котрљањем. Заједничка карактеристика нормативним системима је постојање одређених схема логичких веза између њихових норми.¹⁶⁰

Да бисмо овдје разматрали концептуалне везе између појмова у наслову, а унутар Разове теорије ауторитета, поћи ћемо од његовог увјерења да је практичка филозофија на много начина једно јединствено филозофско поље. Практичка филозофија, објашњава он, се састоји из два дијела: садржајни или евалуативни дио и формални дио, који се бави концептуалном анализом:

„Ова прва, садржајна практичка филозофија се односи на све оне аргументе осмишљене да покажу којим вриједностима треба да тежимо, какви разлози дјеловања треба да воде наше понашање, које норме су обавезујуће, итд. Концептуална анализа се односи на логичке карактеристике појмова као што су вриједност, разлог за дјелање или норма и природа правила закључивања која регулишу практичко расуђивање.“¹⁶¹

Раз указује на два начина за посматрање практичке филозофије у правцу њеног рашчлањивања у гране и то:

- 1) према сферама активности или природи људских односа којима се бави се дијели на моралну филозофију, политичку филозофију и правну филозофију;¹⁶²
- 2) према врсти практичних проблема о којима се расправља на: теорију вриједности, нормативну теорију и аскриптивну теорију.¹⁶³

Нас занима овај други начин подјеле, који представља увод у оно чиме ћемо се бавити у наредним подтачкама. Разово објашњење карактеристика ових теорија управо показује њихову испреплетаност и некад међусобну условљеност, тако да једна претпоставља постојање ове друге. Фокус теорије вриједности је на упоређивању стварних или замишљених или могућих ситуација како би се дошло до закључака која је боља од друге односно какво поступање се може сматрати добрим, а које лошим. Стога су њени најважнији појмови вриједност, добро, лоше, боље или горе од.¹⁶⁴

¹⁵⁹ *Ibid.*

¹⁶⁰ Raz J., 2002, 9.

¹⁶¹ *Ibid.*, 10.

¹⁶² „Права, дужности и правда, моћ и ауторитет, правила и принципи – ово су само неки од концепата који се у великој мјери користе како у етици тако и у политичкој и правној филозофији (...) Пошто су концепти правила и нормативног система важни за право, морал и политику, као и за друге филозофске дисциплине, проучавање ова два појма чини важан дио опште филозофије практичког разума“, вид. Raz J., 2002, 10.

¹⁶³ Која је у ствари теорија одговорности (*theory of responsibility*) и која се бави условима под којима кривица може бити приписана људима, но коју као термин Раз сматра унеколико проблематичним. Вид. Raz J., 2002, 12.

¹⁶⁴ Raz J., 2002, 11.

„Нормативна теорија“ објашњава Раз, „се бави одређивањем онога шта људи треба да раде. Она претпоставља неку теорију вриједности и из ње изводи захтјеве које намеће понашању појединаца. Ко треба да схвати које вредности и како је главни проблем нормативне теорије. Њени најважнији концепти су требати, разлог за дјелање, правила, дужности и права. У наставку ћу тврдити да је од њих разлог за дјелање најосновнији.“¹⁶⁵

Притом треба узети у обзир да овдје под појединцима Раз мисли не само на физичка лица већ и на правна лица, која могу бити комитети, али и парламенти и државе.¹⁶⁶

Задатак је управо нормативне теорије да увиди појединачне вриједности, као што је, како наводи Раз примјер, „чија је обавеза да се брине о болеснима“¹⁶⁷, док ће се теорија аскрипције позабавити приписивањем кривице или похвале људима који су испунили или пропустили да испуне своје обавезе. Тако, објашњава даље:

„Она претпоставља да имамо нормативну теорију и проучава нормативне последице неусаглашености са захтјевима нормативне теорије. Проблеми које проучава укључују релевантност погрешних моралних увјерења или слабости воље или грешака у чињеницама, или неспретности итд. у вези са приписивањем одговорности или кривице. Такође проучава карактеристике које исправно понашање чине хвале вриједним.“¹⁶⁸

У том смислу, нарочито је инспиративан његов поглед на однос одређених концепата које ћемо сада размотрити. Специфичност њиховог сагледавања произилази из јединственог угла посматрања, а то је његова теорија ауторитета. У овом раду се постепено открива одговор на питање да ли постоји одређени вриједносни систем као конкретна упутства за то које вриједности да претпоставе како нормативна тако и аскриптивна теорија у случају Разове теорије ауторитета.

2.4.2.1 Нормативност

Питање које указује на потребу за разматрањем односа међу појмовима „нормативност“, „важење“ и „обавезивање“ јесте: Шта је оно што обезбјеђује обавезујућу снагу наредбама власти?

Раз нормативну моћ дефинише помоћу онога што назива заштићеним разлозима (*protected reasons*). Прецизније, нормативну моћ дефинише као способност промјене заштићених разлога.¹⁶⁹ Још прецизније, човјек има нормативну моћ ако сопственом акцијом може и да је спроведе. Али шта су то заправо заштићени разлози?

Раз их објашњава помоћу примјера оца који свом сину наређује да не узме у обзир односно да не послуша наредбу мајке. Зашто баш овакав примјер? Зато што на тај начин можемо размотрити специфичну ситуацију у којој ауторитет налаже подређеном да слиједи упутство другог чији ауторитет не произилази из онога првог. Мајчина упутства су у сваком случају мјеродавна односно обавезујућа, јер су за сина разлози за дјеловање, што није случај уколико би отац наредио сину да послуша своју дадиљу, јер ауторитет дадиље потиче од

¹⁶⁵ *Ibid.*, 11-12.

¹⁶⁶ *Ibid.*, 11.

¹⁶⁷ *Ibid.*, 12.

¹⁶⁸ *Ibid.*

¹⁶⁹ Raz J. (1979), 18.

ауторитета родитеља. Инструкција оца или мајке, који су у овом случају ауторитети, да слуша дадиљу би била њен једини извор ауторитета.¹⁷⁰

Понекад особа може имати разлог за извршење радње, али и разлог за непоступање из одређених разлога управо против те радње. Син, у овом Разовом примјеру, сматра, примјерице, свој капут ружним и за њега је то разлог да га не облачи. То се сукобљава са мајчиним упутством да носи капут кад ноћу излази. Али у замишљеном примјеру разлог против ношења капута појачано је посредно очевом наредбом да се занемари мајчино упутство. У овом и многим другим случајевима се може уочити да разлог (очево наређење) за непоштовање одређених разлога (мајчина упутства) за одређено дјеловање (ношење капута) се разликује од било које чињенице која је разлог (ружноћа капута) да се не дјелује на одређени начин. Али понекад је иста чињеница и разлог за радњу и искључујући разлог за занемарити разлоге против тога. Такве чињенице Раз назива заштићеним разлозима за дјелање.¹⁷¹

Тако долазимо до нормативне моћи. Раз је објашњава помоћу онога што означава изјавама моћи (*power-utterances*) ауторитета, чијим давањем ауторитет користи своју моћ. Постоје три начина на које носиоци моћи могу да промијене заштићене разлоге, релевантне за разумијевање нормативне моћи. Први је издавањем искључивог упутства (*exclusionary instruction*), које представља коришћење моћи да се особи каже да учини ϕ , при чему је сама изјава моћи разлог за то да особа поступи по ϕ као и разлог другог реда за непоступање по свим или неким разлозима за не - ϕ . Други начин вршења моћи је тако што ауторитет даје дозволу да особа изврши радњу која је до сада била забрањена искључивим упутством, које Раз означава као „отказујуће дозволе“. Трећи облик коришћења моћи је давање одређене власти особи, што само по себи не значи промјену заштићених разлога, већ омогућава особи да их промијени. Моћ која се тако даје особи може бити ограничена на много начина - на начин на који се може упражњавати, тј лица над којима се има, радње у погледу којих има лац власти може давати изјаве моћи и тако даље.¹⁷²

Једно дјеловање представља вршење нормативне моћи ако постоји довољан разлог да се оно сматра као заштићени разлог¹⁷³ или као укидање заштићених разлога из разлога што је пожељно омогућити људима да промијене заштићене разлоге путем таквих дјеловања, ако то желе.¹⁷⁴

С обзиром на изнијето, очигледно је да постоји блиска веза између нормативне моћи и власти. Моћ ауторитета је према Разу посебан случај ауторитета, док је сами ауторитет способност промјене разлога, а његова моћ је способност мијењања посебне врсте разлога и то заштићених.¹⁷⁵

¹⁷⁰ *Ibid.*, 16.

¹⁷¹ *Ibid.*, 17.

¹⁷² *Ibid.*, 18.

¹⁷³ Овај Разов закључак представља плод преиспитавања његових виђења кроз процес промишљања о критици Филипе Фут (*Philippa Foot*) на његово становиште по ком се под нормативном моћи подразумева способност промјене искључујућих разлога. Неколико година касније у односу на првобитни став, 1979. године Раз штавише признаје да је дошло до напуштања претходног становишта услед разматрања коментара који су га навели на то да схвати да је нормативна моћ заправо могућност промјене заштићених, а не искључујућих разлога. И тако Раз износи важну тврдњу да су сва обавезна правила заштићених разлози. О овом примјеру рафинисања Разове теорије ауторитета, као њеном процесу развијања *in continuo* кроз вријеме управо захваљујући интелектуалној размјени са критиком, вид. "Voluntary Obligations and Normative Powers", *Proceedings of the Aristotelian Society*, Supp. Vol. 46 (1972), 79-102, *Practical Reason and Norms*, sec. 8. Цитирано према: Raz J. (1979), 18.

¹⁷⁴ Raz J. (1979), 18.

¹⁷⁵ *Ibid.*, 19.

2.4.2.2 Важење

Питање важења закона Раз разматра анализирајући крајње опречна теоријска становишта. На једном екстрему су гледишта да закон који је створен на одговарајући начин стога и постоји и валидан је. Његова ефикасност или неефикасност не утиче на његово постојање и валидност осим ако други закон тог система не учини ефикасност условом наставка постојања закона. Дијаметрално супротан је став да закони постоје зато што и у мјери у којој су друштвено прихваћени и поштовани. Стога су друштвени обичаји закони чак иако као такви нијесу донијети, док донијети закон не важи ако није укоријењен у друштвеним праксама.¹⁷⁶ Поред та два гледишта постоје и разна компромисна рјешења попут Келзеновог. Према њему се општа правна норма сматра валидном само ако је људско понашање које је регулисано њиме у ствари у складу са њим, барем у извјесној мјери. Норма која није поштована односно дјелотворна барем у одређеном степену, не сматра се важећом правном нормом. Овакви ставови узимају минимум ефикасности као услов важења.¹⁷⁷

Раз на терену ових посљедњих гледишта дефинише своју позицију када је у питању важење. Из полазишта институционализоване природе права као неизоставног дијела критеријума идентитета, закон је дио система само ако га признају правне институције.¹⁷⁸ То значи да се нагласак ставља на институције које примјењују законе умјесто на институције које их стварају. Другим ријечима, неопходан услов за постојање закона јесте да су признати од стране органа који га примјењују.¹⁷⁹

Овакав приступ Раз оправдава кроз три аргумента:

1. Прво, насупрот модерним друштвима, у којима је право замишљено као резултат намјерне људске одлуке о томе какво друштво треба да буде, те су у њима законотворне институције од највеће важности, у примитивним друштвима су закони играли споредну улогу или чак нијесу ни постојали, или су били замишљени као непромјенљиви и мијењали су се углавном спорим развојем обичаја. Институције које примјењују право су, с друге стране, стална карактеристика права у сваком типу друштва и њиховом постојању па их треба посматрати као дефинишућу карактеристику права.¹⁸⁰
2. Друго, пошто већина правних система препознаје различите изворе права, једини начин да се одреди које су законодавне институције и процедуре датог правног система је да се утврди које изворе права судови признају. Отуда само судови правног система могу дати кључ до његових критеријума идентитета.
3. Треће, суштинска карактеристика правних система је да су институционални, нормативни системи. Стога је разумно узети да се право (читај закони) састоји од норми, правила и принципа, који се представљају појединцима и институцијама као упутства за њихово понашање од стране правних институција као једног јединственог тијела, једне цјелине. У ситуацији у којој су радње органа који стварају и примењују закон у супротности, онда су радње органа за спровођење закона оне које утичу на разматрања субјеката закона, односно, они имају коначно овлашћење да се изјасне шта је закон.¹⁸¹

Као што се већ назире, а надаље ће бити све јасније, Разова разматрања многих важних питања попут појма права, правног система, правних норми, нормативне моћи, важења или

¹⁷⁶ *Ibid.*, 85-86.

¹⁷⁷ *Ibid.*

¹⁷⁸ *Ibid.*, 87.

¹⁷⁹ *Ibid.*

¹⁸⁰ *Ibid.*

¹⁸¹ *Ibid.*

обавезивања, су проткана истим евидентним лајтмотивом који је власт. Већ сам објаснила у једном од уводних одјелака овог рада који се односи на појам ауторитета, да код њега учење о власти представља претходни корак за свако изучавање о природи права. У том смислу довољно је да се вратимо на већ цитирану тврдњу да „...само они који могу да имају власт могу искрено да тврде да је имају, те стога право мора бити кадро да има власт“¹⁸², а додала бих „нарочито ону извршну - егзекутиву“. Притом овдје мислим на оно што покрива појам извршне власти прије момента када је ступила на сцену *trias politica*. Правим корак уназад и на кратко желим да заузмем поглед из угла политичко-административне дихотомије. Она своди функције власти на двије, супротстављене, које се најпростије могу схватити као вољна и дјелујућа (*willing and acting*)¹⁸³, као нешто што произилази из антропоморфног схватања политичке заједнице које потиче још из Платонове „Државе“. Као што се претпоставља да људско биће има двије основне функције промишљања или хтјења и дјеловања, тако има и „политичко тело“ (*body politic*).¹⁸⁴ Конкретније од хтјења/дјеловања, оно што треба да нас интересује на овом мјесту је дихотомија на коју Морис Вајл (*Maurice John Crowley Vile*)¹⁸⁵ упућује између законодавства и спровођења закона. Он тврди да сам појам функција власти произилази из класичног принципа владавине права:

„Постоји суштинска веза између појма власти према праву и концепта функција власти. Власт према праву претпоставља најмање двије различите операције, стварање закона и његово спровођење.“¹⁸⁶

Сада бисмо се могли упустити у даљу разраду ка трихотомији власти преко продужетка посматрања да ови посљедњи заузврат могу бити даље подијељени на „извршну власт над стварима у зависности од права народа“ и „извршну власт над стварима које зависе од грађанског права“. Међутим задржаћемо се на Разовом полазишту при разматрању важења норми, а које се оријентише на институционализовану природу права. Оно га води стављању већег нагласка на институције које примјењују законе умјесто на институције које стварају закон.

Од горе изнијета три Разова аргумента, треће образложење указује на улогу коју игра ефикасност за дефиницију права, која је, међутим, релевантна само у оној мјери у којој утиче на праксу институција које примјењују закон:

„Ако, на пример, судови досљедно одбијају да поступају по закону, тај закон није дио правног система којим судови функционишу, упркос чињеници да јесте законито донијет и

¹⁸² Раз, 2005а, 236.

¹⁸³ Overeem, P., and M. R. Rutgers. 2003. Three roads to politics and administration: Ideational foundations of the politics/administration dichotomy. In *Retracing Public Administration*, edited by M. R. Rutgers. Amsterdam: Elsevier, 167–171. Цитирано према: Patrick Overeem, *The Politics-Administration Dichotomy, Toward a Constitutional Perspective*, CRC Press, Taylor & Francis Group, 2012, 25.

¹⁸⁴ Patrick Overeem, *The Politics-Administration Dichotomy, Toward a Constitutional Perspective*, CRC Press, Taylor & Francis Group, 2012, 25.

¹⁸⁵ Да би се спријечила самовоља, закон не смије бити само врховни, већ и општи. Дакле, разлика између вољног и дјелујућег стапа се са разликом између општег и посебног и заједно они постају дистинкција између доношења општих правила (законодавства) и њихове примјене на посебне случајеве (спровођење закона). Нешто о чему су говорили и Лок (*Locke*), Мотескје (*Montesquie*), али и Русо (*Rousseau*) у свом „Друштвеном Уговору“ (*Du Contrat Social*) који прави разлику између „суверена“, као колективног тијела грађана који доноси законе према општој вољи *volonté générale* и „влади“ (такође „извршној власти“ или „кнезу“) који извршава усвојене законе. Вид. Overeem, P., 26.

¹⁸⁶ Vile, M. J. C. 1998. *Constitutionalism and the Separation of Powers*. 2nd ed. Indianapolis, IN: Liberty Fund, 23-24. Цитирано према: Overeem, P., 26.

никада није укинут. Ако судови упорно тумаче закон на начин који одступа од његовог првобитног значења, њихово читање, а не његов оригинални смисао, постаје закон. Према овом приступу, дакле, постојање закона је логично везано за праксу органа за спровођење закона. Услов чланства закона у правном систему је, међутим, контрачињеница: ако би се предочио одговарајући случај, судови би поступали по закону. Ово може бити тачно иако им се никада – или ријетко – не представља одговарајући случај. Гоњења у кривичним предметима се могу ријетко покренути, а грађански предмети се увијек могу рјешавати ван суда на начин који стоји у супротности са законом. Стога“, закључује Раз, „закон може бити валидан иако је у великој мјери неефикасан.“¹⁸⁷

Свјестан да ова запажања не рјешавају проблем односа између ефикасности и важења права, Раз се такође ограђује од разноразних додатних питања која се овдје логично надовезују попут: шта је орган који примјењује закон или шта је суд? Као и да ли су радње свих органа који примјењују закон релевантне за критеријуме идентитета? Напротив, он разматра проблеме важења права управо покушавајући да не зађе у разлучивање конкретних типова „егzekutive“ која има предност у односу на легислативу, која је као појам овдје далеко јаснија. Штавише Раз се отворено изјашњава да се у овом смислу у својим текстовима понекад позива на судове, понекад на надлежне органе и да не жели да износи било какво мишљење о овом питању при разматрањима ове врсте, поготово зато што, како каже, при њима тежи ка разјашњењу проблема, а не анализи или предлагању конкретних рјешења.¹⁸⁸

2.4.2.3 Обавезивање

Насупрот појму важења који се читава путем безмало проблематичног теста ефикасности оног сегмента власти који смо преко дихотомије функција власти означили као егzekутиву, појам обавезивања се објашњава преко улоге коју, насупрот овој, врши легислатива.

Појам обавезивања се карактерише по повратном смјеру. Теза зависности се заснива на принципу обавезивања ауторитета да се при издавању наредби води разлозима који се ионако примјењују на субјекте тих наредби и који се односе на околности које су покривене наредбама, стављајући на тај начин дјеловање власти у служби субјеката. Директно повратни смјер појма обавезивања се читава у испуњености овог обавезујућег задатка власти, те директива при чијем се доношењу власт водила разлозима који се ионако односе на субјекте, без проблема је обавезујућа. Међутим, одлика ауторитативне наредбе је њена моћ обавезивања која постоји и онда када је одлука погрешна. Обавезујућа снага наредбе ауторитета у овом случају произилази, подсјетимо се, из *bona fide* увјерења ауторитета да чини исправну ствар.

Питање основе на послушност праву и улога става о поштовању права за општу слику о ауторитативности права су два питања која се рефлексивно односе према моћи обавезивања ауторитативне наредбе. То је видљиво кроз један реципрочан одговор на питање дужности које појединац дугује друштву ком припада, с једне стране, и кроз питање шта друштво дугује својим члановима, с друге стране.

Међу теоретичарима углавном постоји сагласје о једној макар *prima facie* моралној обавези грађана да се покоравају законима једне умјерено праведне државе. Полази се од идеје да је право правично. Та идеја претходи свим моралним разматрањима односа грађанина и државе. У том смислу, грађанин који поступа према закону, суштински то чини из сопственог сагласја са једним учењем о правди, које и сам закон изражава кроз наредбе „не убиј, не силуј, не кради“ итд.

¹⁸⁷ Raz J., (1979), 88.

¹⁸⁸ *Ibid.*, 89.

У Разовском духу, став о поштовању права настаје кроз повјерење које појединац стиче и има у способност и намјеру власти да својим одлукама одражава зависне разлоге. Оно што Раз назива поштовањем права јесте увјерење појединца да има *обавезу* да се покорава законима, јер доживљава законодавне наредбе као своје и као закон своје земље (односно заједнице којој припада и с којом се идентификује). Поштовање права које се изражава кроз покоравање законима је онда начин да се изрази повјерење у праведност истих. Раз ову обавезу која настаје означава полудобровољном, јер не проистиче из пристанка, већ настаје на сличан начин као и пријатељство¹⁸⁹. Стога ако појединац крши норму заједнице којој припада, осјећа да на неки начин издаје заједницу, чак и онда када то кршење никоме конкретно не наноси стварну штету.

Став поштовања према праву у ствари битно и позитивно утиче на слику о ауторитативности права. Правни систем на извјесни начин то узима у обзир, па предвиђа да појединци који се прихватају извјесних дужности, нпр. војна лица или судије, полажу заклетве покорности и оданости. Заклетва има симболичну улогу као ритуални израз повјерења и идентификовања са заједницом и њеним правним системом.

2.4.2.4 Обрачун са Хартовим правилом признања

Разово гледиште међутим може дјеловати проблематичније него што јесте, тим прије што још увијек није изложена компонента која га брани од оних првих логичних критика које би имагинарни критичар могао уложити у до сада изложене ставове. Наиме, иако је у потпуности убијеђен у своју перспективу која га сврстава у оне теоретичаре који стављају акценат на органе за спровођење закона при идентификовању критеријума идентитета правних система,¹⁹⁰ ипак сматра да се битно разликује од других у детаљима своје теорије као и разлозима који су довели до њеног усвајања.

У том смислу се посебно осврће на Харта којег тенденциозно сврстава у ове теоретичаре иако свјестан да је Харт повремено негирао да су институције суштински дио правног система.¹⁹¹ Раз учава да се за правило признања често каже да га користе и службеници и појединци¹⁹², али да је сасвим јасно да је оно упућено службеницима и да се односи само на њих.¹⁹³ Из тога слиједи да ако сваки правни систем има правило признања, он

¹⁸⁹ Са једне стране, Раз тврди да закон пружа искључујуће разлоге за дјеловање, који су разлози да се не узму у обзир одређени други разлози приликом доношења одлуке како поступити у датим околностима. Са друге стране, појам пријатељства такође упућује на одређене посебне, личне обавезе које функционишу као значајни разлози за дјеловање у пријатељском односу са другом индивидуом. Такви разлози могу превазилазити или имати предност над другим општим моралним или другим ванправним разлозима које појединац може имати. Ова паралела има свој основ у зависности постојања како права тако и пријатељства од тога да ли учесници посједују концептуално разумијевање праксе као одређено „унутрашње гледиште“. Ово тим прије што је понашање људи у односу пријатељства под утицајем њихове концепције шта појам пријатељства подразумева, баш као што способност закона да усмјерава понашање појединца зависи од тога да ли они разумију његове претензије на ауторитет. С обзиром на то да, према Разу, закони треба да завршују поштовање субјеката, зато што се власти воде зависним разлозима при издавању ауторитативних директива, и разлози за дјеловање које ствара однос пријатељства, настају на добровољној основи која се темљи на поштовању другог као и самог односа пријатељства. Такође, пријатељство свој извор има у бризи за добробит другог, што се може подвести и под широки појам дужности добробити, који је Раз разматрао у књизи „Етика у јавном домену“. Дакле, неке активности и односи се не могу одредити без позивања на дужност, зато што су интринзично вриједни. Тако је пријатељство интринзично вриједно и треба га његовати ради њега самог. Стога се односи међу пријатељима дефинишу управо преко дужности пријатељства. Вид. Раз, 2005а, 52-54.

¹⁹⁰ Holland, Gray, Salmond, Holmes, Llewellyn, Hart, наведени према Разу. Вид. Raz J. (1979), 89.

¹⁹¹ H. L. A. Hart, *The Concept of Law*, Oxford, 1961, 93.; H. L. A. Hart, "Kelsen's Doctrine of the Unity of Law", in *Ethics and Social Justice*, ed. Kiefer and Munitz, New York, 1970, 195.

¹⁹² Hart, H. L. A., (1961), 97, 98, 104.

¹⁹³ Правило признања намеће обавезу службеницима који примјењују закон да препознају и примјењују оне и само оне законе који задовољавају одређене критеријуме важења наведене у правилу признања, који укључују

такође има службенике и правила о промјени и доношењу одлука које службеницима дају законска овлашћења, те је то разлог Разовог аргумента да Хартову теорију треба рачунати са теоријама које наглашавају институционалну природу права.¹⁹⁴ Он се у том смислу обрачунава са Хартовим правилом признања (*the rule of recognition*) чија је последица тврдња да се разлика између примјене новог закона и примјене раније постојећег закона своди на постојање или одсуство дужности да се примијени закон. Према овоме ако и само ако суд примијени закон који је дужан да примијени, он поступа по раније постојећем закону, док када примјењује правило за које нема обавезу да примијени не поступа по раније постојећем закону. Ово стога што у сваком правном систему, тврди Харт, постоји нужност постојања једног правила признања које идентификује законе система.¹⁹⁵

Рећи да је дато правило важеће, речено Хартовим језиком, значи признати да је прошло све тестове предвиђене правилом признања и тако га признати као правило система. Правило признања такође обезбјеђује средства за рјешавање сукоба између закона. Да би испуњавало своју функцију претпоставља се да је правило признања јединствено међу правилима правног система. Раз посебно занима овај дио, који Харт замишља као суштински дио функције правила признања у идентификацији закона система. С једне стране услов за важење правила је да није у супротности са надређеним правилом, док је истовремено правило признања неопходно правило у смислу да сваки правни систем нужно има једно и само једно правило признања. Стога скуп правила који не укључује правило признања није правни систем. Док је постојање правила признања свар чињенице и састоји се из друштвене праксе¹⁹⁶, Раз се пита:

„Чија пракса представља услове за постојање правила признања? Хартов одговор је далеко од јасног. Често се позива на 'праксу судова, законодавних тијела, службеника или приватних грађана'. Повремено укључујући и упућивање на понашање приватних грађана, он посебан значај придаје пракси судова. Коначно, речено нам је – и то треба посматрати као Хартов став – да понашање становништва није дио услова за постојање правила признања. Његово постојање се састоји у понашању 'функционера' система, под којим по свој прилици мисли на службенике који примјењују закон.“¹⁹⁷

Раз уочава да правни критеријум идентитета који имплицира Хартова теорија гласи: Правни систем се састоји од правила признања и свих закона који треба да се примијене према овом правилу. Односно, каже Раз: „Логичка форма правила признања је: Сви службеници који примењују закон имају дужност да примјењују све и само оне законе који испуњавају следеће критеријуме:...“¹⁹⁸ Водећи се оваквом логиком када судови примијене правило које нијесу били дужни да примијене, они га на тај начин могу учинити законом, дакле донијети као ново правило, уколико у систему постоји правило преседана које ће обавезати све судове да га

упутства о томе како рјешавати сукобе закона. Харт сматра да су услови за постојање друштвених правила пракса људи којима су правила упућена. Из тога слиједи да је правило признања упућено службеницима правног система. Вид. Raz J. (1979), 92-93. Раз примјењује да је Хартово објашњење друштвених правила у основи објашњење правила која намећу дужност. Једина друга врста правила која Харт признаје су још правила која дају моћ, али он не разматра које друштвене праксе чине постојање обичајног правила које даје власт, што се чини нарочито проблематичним узевши у обзир да је правило о признању обичајно правило (*customary rule*).

¹⁹⁴ Raz J. (1979), 92.

¹⁹⁵ Hart, H. L. A., (1961), 109-113.

¹⁹⁶ Hart, H. L. A., (1961), 107-108, 245.

¹⁹⁷ Raz J. (1979), 92. Утемељење за ову интерпретацију Раз налази код самог Харта у H. L. A. Hart, "Kelsen's Doctrine of the Unity of Law", in *Ethics and Social Justice*, ed. Kiefer and Munitz, New York, 1970.

¹⁹⁸ Raz J. (1979), 93.

надаље примењују. Но они тим поступком не примјењују постојећи закон, јер то правило није ни било дио система прије његове примјене.¹⁹⁹

Кључ Разовог неслагања са Хартом²⁰⁰ лежи у Разовом становишту да судови, у већини случајева који буду представљени пред њима, вјероватно нити само примењују постојећи закон нити само иницирају нови закон, већ можда помало раде и једно и друго. Разова анализа Хартовог правила признања као критеријума важења, можда више него друге прилике у којима је зашао у ова разматрања, расветљава специфичност његовог становишта. У том смислу он критички разматра ово правило и долази до изненађујућих закључака:

- I. Полазећи од тога да Харт сасвим јасно даје до знања да правило признања, као и свако друго правило, јесте нужно отворене текстуре и донекле нејасно²⁰¹, то имплицира да оно може бити и непотпуно, јер можда не укључује прихваћен одговор на нека правна питања. Тако на примјер наводи важење правила међународног јавног права у оквиру националног правног система. Све док је правило непотпуно неки такви проблеми ће остати без одговора, али када се судови суоче са таквим неријешеним проблемима и прихвате одређено рјешење, они модификују правило признања. Како каже Раз, ово не би требало никога да изненади, зато што правило признања, које је обичајно правило, *стално је изложено могућности његове промјене*²⁰² (курзив мој).
- II. Раз дефинише критеријум важења као скуп услова утврђених законом чије је испуњење довољно да нешто буде закон система. И како каже, “нема разлога да се претпостави да се правило признања односи на све критеријуме важења правног система и очигледно је погрешно мислити да их оно све одређује. Сви закони правног система, осим правила признања чије је постојање ствар друштвене праксе, су важећи; они постоје у систему јер задовољавају неки критеријум важења”.²⁰³ Но правило признања, примјењује Раз, није једино по питању постављања критеријума важења. Ту су и други закони који такође могу поставити критеријуме важења као на примјер закони који додјељују законодавна овлашћења, као и закони који прописују услове које друштвени обичај мора да испуни да би био правно обавезујући. Међутим то не значи да правило признања не успоставља неке критеријуме важења:

„Унутар сваког система морају постојати неки критеријуми важења који, иако правно обавезујући, нису правно важећи, те стога морају бити постављени у правилу признања. Нема, међутим, разлога мислити да у том правилу морају бити предвиђени сви критеријуми. Чињеница да се сви критеријуми важења утврђују у законима који посредно или непосредно важе према критеријумима утврђеним у правилу признања, гарантује да наметањем обавезе да се примјењују закони који задовољавају његове критеријуме важења, правило признања намеће дужност примјене свих закона система. Штавише, нема разлога за претпоставку да сваки правни систем има само једно правило признања. Можда их има више. Замислите правни систем у којем нема важећег закона који чини обичај или преседан извором права, али у коме су, ипак, оба, обичај и

¹⁹⁹ *Ibid.*

²⁰⁰ Више о Разовој анализи Хартових становишта као неке врсте покушаја екстензија појединих Хартових идеја вид. Raz J., „Promises and Obligations“, in *Law, Morality and Society: Essays in Honour of H.L.A. Hart* (eds. P.M.S. Hacker and J. Raz.), Oxford Clarendon Press, 1977. Сама књига чији је есеј дио обухвата једну од најзначајнијих селекција есеја различитих аутора о Хартовим идејама.

²⁰¹ Раз истиче непроблематичност овакве тврдње тим прије што постојање правила признања у сваком правном систему не укључује задатак да се пружи један систематски и разуман приказ граница правног система заснованог на прихваћеним или предложеним рјешењима читавог низа правних проблема. Вид. Raz J. (1979), 94.

²⁰² Raz J. (1979), 94.

²⁰³ *Ibid.*

преседан, извори права. Из тога произилази да се критеријуми важења закона створених по обичају или преседану одређују правилима признања које намеће обавезу судовима да примјењују такве законе. Али *не треба претпоставити да постоји само једно правило признања*, а не два – једно које се односи на сваки извор права – (...),²⁰⁴ (курзив мој).

- Ш. Полазећи од једне датости да у већини правних система судови имају овлашћења да ријеше барем неке спорове за које у законима система нема јасног рјешења, Раз узима сљедећа два опажања за непроблематичне полазне тачке даљег резонувања. С једне стране, судови су дужни да примјењују законе система када су они примјенљиви, али и да врше дискрециону власт како би рјешавали нерегулисане или дјелимично нерегулисане спорове, с друге стране. Ова потоња, објашњава он, подразумијева спорове за које закони не пружају јасан одговор или гдје судови имају овлашћења да промијене закон, као што је случај са правилом преседана, у којем коришћење дискреционог права често доводи до стварања сасвим нових закона. У односу на то да ли су судови у свом овлашћењу да одлучују о нерегулисаним споровима вођени законом у погледу начина на који врше дискреционо право, Раз разликује дискреционо право судова на апсолутно или вођено.²⁰⁵ Вођено дискреционо право међутим не подразумијева да упутства у поменутом смислу могу бити дата само законом, већ она могу постојати и само у пракси судова и тада они нису обични преседани, већ умјесто тога они могу да црпе своју снагу из континуиране праксе судова.²⁰⁶ Када се то догоди, дотични правни систем садржи двије врсте коначних или крајњих (*ultimate laws*) закона, које Раз објашњава на сљедећи начин:

„Закони једне врсте упућују судове које законе да примјењују, они друге врсте воде њихову дискрециону власт у одлучивању (дјелимично) нерегулисаних спорова. Закони прве врсте су закони препознавања (*laws of recognition*), закони друге врсте су крајњи закони дискреционих овлашћења (*ultimate laws of discretion*), а оба намећу дужности судовима.“²⁰⁷

Пратећи досадашње излагање може се опазити сличност у односу на аспект основне функције између онога што Раз одређује као законе препознавања и Хартовог правила признања, тим прије што оба обавезују судове да примјењују одређене законе. С друге стране, закони дискреционе власти, ограничавају слободу избора судова, али им је не ускраћују, јер, како он истиче, били крајњи или не, само воде дискреционо право судова у избору закона за усвојити и примијенити. Стога, објашњава Раз:

„...закони препознавања су лишени дијела своје *јединствености*. Они су још увијек само крајњи закони који нужно постоје у сваком правном систему, али то нису једини крајњи закони који могу постојати у систему. Штавише, разлика између

²⁰⁴ *Ibid.*, 95.

²⁰⁵ *Ibid.*, 96.

²⁰⁶ Тако на примјер закон може водити судове у овом смислу тако што ће наложити судијама да поступају по правилу које сматрају најбољим за одређене случајеве или да донесе одлуку која би била најбоља са становишта странака у спору, или упућивати судове да се консултују са списима моралиста, или да се воде сопственом савјести. Вид. Raz J. (1979), 96.

²⁰⁷ Raz J. (1979), 96-97.

примјене постојећег закона и примјене новог се више види као разлика степена него врсте (курзив мој).²⁰⁸

Хартово рјешење правне загонетке о појму важења правних норми се неријетко посматра као једно од најуспјешнијих. Међутим, три изложена недостатка Хартовог правила признања приказују изразиту проницљивост Разовог процеса размишљања на ову тему. Ова анализа је посебно стимулисала Раза да се интелектуално ангажује у правцу изналажења једног аутентичног логичког механизма који би претендовао да превазиђе ове потешкоће и да консолидује његову теорију ауторитета.

Подробно посвећивање овој теми се поставља као претходно питање за једно свеобухватно излагање Разове теорије ауторитета, кроз коју он покушава не само да надвлада слабости Хартовог гледишта, већ и да укаже на непостојање и најмање могућности за налажење евентуалних концептуалних веза које би створиле простор за инкорпорисање правила признања у његову теорију ауторитета. Оно донекле инспирише правац у ком Раз тражи елементе за објашњење појма важења унутар свог система не само појмова и њихових односа, већ и њихове терминологије.

Наиме он те елементе тражи подвлачењем појединих разлика у погледу, па тако подвлачи да изјава да је закон дио правног система само ако га признају органи који примјењују право система – оvdје се и даље говори о судовима – значи само да би они поступили према њему да им је предочен одговарајући случај:

„То да би суд примијенио закон ако се суочи са случајем на који се закон примјењује је показатељ да или закон постоји у правном систему или да ће закон донијети судови када за то буду имали прилику. Признање од стране судова или других органа који примјењују закон није потпуни критеријум идентитета, јер ови органи често имају моћ да донесу нове законе, а често и сами закон који ће донијети може бити унапријед одређен. Као први корак ка испуњењу овог критеријума мора се уградити у то позивање на чињеницу да закон не само да би био признат од стране судова, већ би био препознат као раније постојећи закон. Суочени са одговарајућим случајем, они не би направили нови закон.“²⁰⁹

Раз закључује да правило признања није на трагу јединственог критеријума важења закона система који по њему уопште и није јединствен, већ се може говорити о плуралитету критеријума важења правног система:

„Сваки правни систем почива на својим коначним законима, што обично значи на скупу крајњих закона признавања и дискреције. Први дају крајње критеријуме важења закона система, потоњи усмјеравају судове у вршењу својих овлашћења за модификовање система приликом рјешавања нерегулисаних спорова и креирања преседана за будућност. Разлика може бити у степену, иако неопходна за формулисање критеријума идентитета.“²¹⁰

Под свјезим утиском Разовог „обрачуна“ са правилом признања и кључних тачака неслагања, спремни смо за улазак у објашњење норми као искључујућег разлога у Разовој

²⁰⁸ *Ibid.*, 97.

²⁰⁹ *Ibid.*, 90.

²¹⁰ *Ibid.*, 97.

теорији ауторитета крећући се између нормативне концепције теорије нормалног оправдања и појма власти као сервиса.

2.4.3 О структури разлога: општи дио (претходна разматрања)

Анализа нормативности може да објасни како аспекти свијета могу представљати разлоге за когнитивне, емотивне и вољне реакције, односно како то да можемо доћи до спознаје да су одређени когнитивни, емоционални или вољни одговори прикладни у различитим околностима, а неприкладни у другим.²¹¹

До нормативности и разлога се долази кроз покушај разумијевања намјерних радњи као оних за које се може рећи да су радње учињене са сврхом. Оне се објашњавају на посебан начин, односно упућивањем на нормативне разлоге агената за њихово обављање, односно онако како их они узимају као такве.²¹² Разлози уопштено су фактори који служе објашњавању или јесу централни дјелови објашњења. Нормативни разлози могу да објасне реакције људи на одређене факторе на начине који зависе од њихове свијести о овим факторима, као и од тога да због њих те реакције буду прикладне.²¹³ Одговор на питање шта чини акцију одговарајућом реакцијом у одређеној ситуацији лежи у одговору на друго питање да ли у тој ситуацији постоји поента у томе, вриједност или неко добро учињено тиме.

„Они који, као и ја, узимају вриједност ствари да конституише или даје разлоге за дјелање, дозвољавају себи да се прошири начин на који се тај термин разумије у нефилозофском енглеском језику.“²¹⁴

Наиме Раз вјерује да је посједовање евалуативних својстава инхерентно повезано са разлозима²¹⁵. Како каже, ми имамо разлоге за предузимање радњи које посједују процјењивачка својства.²¹⁶

Свјестан да постоје различити погледи на разлоге у бројним филозофским списима, Раз се фокусира на онај који омогућава да се норме повежу са разлозима, налазећи критеријум за свођење појма `разлог` као општег на један ужи појам `разлог за дјелање` као релевантан за објашњење норми. У том смислу полази од практичких разлога као филозофског израза коришћеног у филозофским списима чије је значење, објашњава, установљено његовом улогом у теорији или приказу радње, акта, акције или мисли. У уобичајеном говору се ови разлози углавном користе у значењу разлога за нешто што треба спровести у дјело или ти

²¹¹ Raz J. (1999), 67.

²¹² Joseph Raz, „Value and the Weight of Practical Reasons“, *Weighing Reasons* (eds. E. Lord and B. Maguire), Oxford University Press, 2016b, 142.

²¹³ Три карактеристике нормативних разлога: 1) реакције до којих доводе могу се оцијенити као успјешне или неуспјешне, зависно од тога јесу ли рационалне или не; 2) када је реакција успјешна, фактор који је објашњава подразумијева и свијест о фактору и садржај те свијести као разлоге који објашњавају реакцију, при чему је само други нормативни разлог, док ако је реакција неуспјешна, јер фактор не постоји или не чини реакцију одговарајућом, само је вјера у њено постојање разлог за реакцију. И то је онда разлог само у експланаторном смислу, иако објашњење укључује вјеровање у постојање нормативног разлога; 3) фактори који одређене реакције чине одговарајућим су разлози за те реакције чак и ако агенти нијесу вођени њима, јер их можда нијесу ни свјесни, под условом да су се у принципу могли њима руководити. Без обзира на то да ли објашњавају или не било какве људске реакције, како објашњава Раз, фактори који испуњавају овај посљедњи услов су разлози и то нормативни разлози. Вид. Raz J. (2016b), 142.

²¹⁴ Raz J. (2016b), 142.

²¹⁵ О утицају Разовог става о објективној сазнатљивости вриједности на различите сегменте његове теорије ауторитета више у трећем дијелу овог рада.

²¹⁶ Joseph Raz, *The Practice of Value*, Oxford Clarendon Press, 2003a, 144.

ставити у праксу. Разлози за дјелање су без дилеме практички разлози, што не значи да су они једина врста практичких разлога.²¹⁷

Према Разу потенцијал значаја разлога за дјелање за објашњење норми је виталан:

„Кључни концепт за објашњење норми је концепт разлога за дјелање. По мом мишљењу, главна потешкоћа у објашњавању правила је разумјети њихов однос према разлозима за дјелање.“²¹⁸

Међутим постоји још једно важно питање: како заправо Раз долази до разликовања два типа дјеловања, у складу са разлозима и према разлозима?

Постоји једна битна разлика на коју он указује и то између разлога који објашњавају радњу и разлога који је руководе. Нас у теорији ауторитета интересују у првом реду ови други, руководећи разлози. Ово стога што се у теорији ауторитета бавимо нормативним питањем шта се сматра и шта треба сматрати ваљаним основом за одређену радњу. Објашњавајући разлози су нешто сасвим друго, они су вјеровања у руководеће разлоге и служе да би се објаснило зашто се предузима одређена радња.

Међу најразличитијим врстама разлога као што су разлози за жеље и осјећања, за ставове, за норме и институције, за увјерења и за акцију и многе друге, Раз врши селекцију према њиховој релеватности, закључујући да су најважнији ови посљедњи, разлози за дјелање и за увјерења илити вјеровања, тим прије што се остали изводе из њих или зависе од њих.²¹⁹ Према њему разлика између ових није предубока с обзиром на то да дијеле исте логичке карактеристике, иако су ти малобројни аспекти у којима се разликују веома важни. Због тога он своју анализу фокусира на разлоге за дјелање, те одлучује да и термилошки под разлозима подразумева само ове. Разлоге дефинише преко њихове три примарне функције кроз тврдњу да се разлози наводе у објашњавању, процјењивању и усмјеравању понашања људи.²²⁰ Разлози за дјелање испуњавају ове све три кључне функције и показују да су оне међусобно повезане односно међузависне.

Како би се ове функције изразиле постоје различити начини да се израз „разлог за“ појави у реченици, од којих Раз сматра најважнијим њих пет:

- 1) Нешто „је разлог за“ нешто.
- 2) Постоји разлог за нешто.
- 3) Неко (X) има разлог за нешто.
- 4) (X) вјерује да је нешто разлог за нешто.
- 5) Нечији (X-ов) разлог за дјеловање (Ф) је тај.

Оно шта је тај разлог се идентификује преко изјава, вјеровања (увјерења) и чињеница, од којих никако не могу да се сви разлози подведу под само једну од ових опција. Шта то значи? Нити су све изјаве разлози, нити су сва вјеровања разлози. Узмимо за то Разов примјер да с једне стране изјава да ће киша падати врло ће тешко бити разлог за некога да узме кишобран, већ ће у том случају то прије бити чињеница да ће падати киша или моје вјеровање да хоће, што ће на крају моћи бити наведено као разлог. Он истиче да је његова поента да се они разликују између осталог по томе што „је разлог за“ увијек може претпоставити „чињеницом да...“, али само изузетно „изјавом да...“.²²¹

С друге стране сличну заврзламу имамо и са увјерењима, јер знајући да разлози служе да усмјеравају људско понашање, људе треба да усмјерава оно што је стварно случај, а не оно

²¹⁷ Joseph Raz, „Normativity and Responsibility – Responses“, *Jerusalem Review of Legal Studies*, 2013, 11.

²¹⁸ Raz J., 2002, 9.

²¹⁹ *Ibid.*, 15.

²²⁰ *Ibid.*, 15-16.

²²¹ *Ibid.*, 17.

за шта они вјерују да је случај. Но опет, компликација је заправо у томе што дјелује да, како бисмо били вођени оним што је случај, особа мора доћи до увјерења да је одређено нешто случај. Упркос томе, чињеница, а не њено вјеровање у њу, треба да усмјерава њено понашање и она, чињеница, представља разлог. Ово стога што, чињеница да нијесмо свјесни неког разлога не показује да он не постоји. Дакле, закључује Раз, ако разлози служе за усмјеравање понашања људи онда, нису сви разлози вјеровања.²²²

„Када кажем да су чињенице разлози, користим термин „чињеница“ у ширем смислу да означим оно на основу чега су истините или оправдане изјаве истините или оправдане. Под „чињеницом“ се једноставно подразумева оно што се може означити употребом оператора „чињеница да...“. Чињеница је она о којој говоримо када дајемо изјаву употребом реченица облика „чињеница је да...“. У том смислу чињенице се не супротстављају вриједностима, већ их укључују („Чињеница је да је људски живот врховна вриједност“, „Чињеница да је људски живот важна вриједност одавно је препозната у свим људским друштвима,“). Слично томе, чињенице укључују појаву догађаја, процеса, перформанса и активности. С обзиром на широку употребу „чињенице“, вјеровања, мада не и њихови садржаји, такође су чињенице. Чињеница да Цон вјерује да `П` може бити разлог за дјелање и за њега и за друге.“²²³

Неки разлози испуњавају само једну функцију објашњавања, док су у потпуности неподобни за функцију усмјеравања понашања. У питању су разлози који се уклапају у формулу „његов разлог за дјеловање `Ф` је било његово вјеровање у `П` илити „разлог за његово `Ф` је било што је мислио да (је) `П`“, а чија искључиво објашњавајућа функција произилази из тога што се оваква формула може користити и онда када `П` уште није случај (не важи и није се десио). Раз наводи сљедећи примјер: „Његов разлог што није дошао је био што је мислио да нећеш бити овдје“²²⁴. У овом примјеру разлог није чињеница већ вјеровање да је `П` био случај када он то заправо није био. Стога он није имао разлог да не дође, већ је евентуално могао да има разлог да вјерује да је имао разлог да не дође.

Раз закључује:

„Само разлози схваћени као чињенице су нормативно значајни; само они одређују шта треба да се ради. Да бисмо одлучили шта треба да радимо, морамо да увидимо какав је свијет, а не какве су наше мисли.“²²⁵

Колико је Раз био посебан и јединствен у свом приступу теорији државе и права говори његова способност, која превазилази једну специфичну филозофску позицију, да о животу човјека и права промишља и кроз умјетност, из једног поетичког угла који већ за себе представља једну врсту доприноса разматрању о природи права, државе, ауторитета, аутономије личности, слободи и животу у организованом друштву. Тако Разова књижевно-филозофска анализа ванвременске приче о одрастању Малог Принца показује гениј овог правног филозофа и закључке који носе универзални смисао онолико колико и дјело самог Антоана де Сент Егзиперија (*Antoine de Saint-Exupéry*).

Колико је важно посједовање свијести о свијету и како долазимо до тога да препознамо и потчинимо се, како каже Раз, неизбјежној моћи разума показује његова анализа „Малог Принца“, који нас учи како заправо појединачно и као врста сазријевамо и одрастамо превазилазећи посебно и крећући се ка универзалном док се наши хоризонти шире, те

²²² *Ibid.*

²²³ *Ibid.*, 17-18.

²²⁴ *Ibid.*, 18.

²²⁵ *Ibid.*

схватамо више аспеката свијета и боље разумијемо наш положај у њему. Баш као и Мали Принц, који сазнаје да његова ружа није једина и постепено сазнаје извор њене вриједности, ми превазилазимо границе нашег рођења и везаности за наше дјетињство, - схватамо да постоје и други људи попут наших родитеља, други људи слични нама. Пресуда моћног разума је, објашњава Раз, оштра и тешка, али неопходна лекција да научимо да немамо право ни на шта само зато што јесмо, а наши вољени нису посебни само зато што су наши. Али разум нас такође ослобађа уских граница нашег рођења отварајући нам свијет, омогућавајући нам да се крећемо у њему, као слободни грађани универзума, чија права пролаза признају сви они који такође имају разум.

„Може ли се порећи да као што појединци постају морални агенти вриједни поштовања тек када признају да су сви само један међу многима, сви имају право на обзир, тако смо и ми, као врста, морално напредовали превазилажењем произвољних граница и покорености, признавањем да људи генерално, да животиње уопште, заслужују пажњу и да се њихови интереси не смију занемарити? Није ли се употреба политичке моћи побољшала вођењем рационалним универзалним принципима, превазилажењем племенске припадности и разних других врста личног и групног фаворизовања?“²²⁶

Према Разу се усмјеравање понашања људи без сумње дешава преко свијести људи о томе, те су стога за објашњавање и оцјењивање нашег понашања важна и вјеровања у то да се имају разлози за дјелање.²²⁷ Веза разлога за акцију са разлозима за вјеровање се огледа у истовременој могућности да се радња једне особе може цијенити као рационална или разумна према додатном критеријуму, а то је да ли је особа имала разлоге да вјерује да има разлоге за дјелање.

Ако разлоге за дјелање посматрамо као разлоге за једну особу да спроведе одређено дјеловање (радњу) када се стекну одређени услови, онда их можемо користити за процјену хипотетичких случајева као на примјер „Свако у овој ситуацији има разлог за `Ф`“. У питању је функција усмјеравања понашања када се радња није још увијек спровела. Радња једне особе може се оцијенити као добро утемељена у разуму или не према томе да ли заиста постоје разлози за извршење радње.²²⁸

Разлози имају димензију снаге и под тим се подразумева њихова логичка снага. Логичка снага разлога зависи од тога које супротстављене разлоге они превазилазе, па стога од два супротстављена разлога онај који превазилази онај други, онда је он јачи од овог другог.²²⁹ На тај начин се долази до онога што Раз назива искључујућим разлозима (*exclusionary reasons*).

2.4.3.1 Норма као искључујући разлог

По својој природи право има најмање три особине које у великој мјери утичу на карактер правног расуђивања: да право сваке земље чини систем закона (правни систем), да се састоји, ако не у потпуности, онда барем у значајној мјери, од норми или правила, а да његова

²²⁶ Joseph Raz, *Value, Respect and Attachment*, Cambridge University Press, 2004a, 13-14.

²²⁷ Raz J., 2002, 22.

²²⁸ *Ibid.*

²²⁹ Питање јачине разлога може да се посматра и шире: Ако су `p` и `q` разлози за дјеловање `ф` онда је `p` јачи разлог за `ф` од `q` ако и само ако постоји разлог који одвраћа од `ф` који је превазиђен од стране `p` а не од стране `q` и ако нема таквог разлога који је превазиђен обратно, од стране `q` а не од `p`. Такође Раз указује на значај отказујућих услова на изучавање разлога за акцију, али тврди да они немају утицаја на јачину разлога. Чињеница да један разлог може бити откван услед испуњавања или наступања одређених услова, док други разлог не може, то не имплицира да је овај други јачи од првог. Детаљније вид. Raz J., 2002, 26 и даље.

примјена и праћење захтијева или претпоставља тумачење. Међутим ове три карактеристике нијесу јединствене за природу права, већ их можемо наћи код свих других институционализованих нормативних система, као на примјер код религија или друштвених организација одређеног типа. Структурно-нормативне карактеристике права чине да се од три: правила, тумачење и систематски карактер, издвоје правила, односно норме као оне које имају централну улогу у објашњењу права, нарочито по томе што одређују начине расуђивања.²³⁰

Норма као искључујући разлог се да посматрати кроз улогу норме у практичком расуђивању, односно кроз то како то да она утиче на дјелање и његову оправданост. Норме су разлози за акцију, па појединац може навести чињеницу да је његова радња прописана правилом као разлог за њено извршење и та радња може бити оправдана, зато што је у складу са правилом.²³¹ Норме дакле нијесу као већина других разлога, који су заправо чињенице које показују шта је то што је добро у вези са неком радњом као на примјер у исказу: ако прочитам ову књигу о италијанској кухињи стећи ћу елементарно знање о њој и бити у стању да спремим неки италијански специјалитет. Раз поставља круцијално питање:

„Како је могуће да су правила разлози када не указују на добро у дјеловању за које су разлог? Ја ћу се позвати на феномен који је објашњен непрозирношћу правила (*the opaqueness of rules*).“²³²

Дакле, Раз објашњава да је разлог непрозиран, у предвиђеном смислу израза, ако његова потпуна изјава не показује шта је добро у вези са радњом за коју је разлог. Тако чињеница да радњу захтијева обавезујуће (или важеће) правило не показује шта је добро у вези са њоме, већ само показује да је она потребна, да имамо разлог да је извршимо, не откривајући на који начин је радња добра. Другим ријечима, Раз закључује да је то што радњу захтијева обавезујуће правило заправо нормативно, а не евалуативно својство радње.²³³

Норме као непрозирни, али и искључујући разлози (*exclusionary reasons*) се уже могу посматрати кроз даље разликовање искључујућих разлога између разлога за акцију првог и другог реда. Разлози првог реда су разлози које иначе одмјеравамо ради доношења практичке одлуке, док су разлози другог реда посебне природе који искључују овакво одмјеравање.

Нас овдје интересују ови други, тим прије што у Разовој теорији ауторитета искази које доносе ауторитети представљају разлоге другог реда за дјеловање. Како ауторитети доносе норме, онда оне представљају разлоге који не могу да се одмјеравају са другим разлозима који треба да усмјере наше понашање. Идеја о искључујућим разлозима настаје с циљем објашњења норми, зато што у Разовом свијету права норма представља искључујући разлог за поступање за коју важи да је садржински-независна. Ово произилази из поставке да норма важи без обзира на њену исправност у садржинском смислу или њену моралну прихватљивост, што не повлачи за собом свако искључење морала или важност питања легитимитета, на који смо рекли да претендује сваки ауторитет узевши у обзир Разову полазну мисао да само право претендује на легитимни морални ауторитет²³⁴.

²³⁰ Док тумачење представља окосницу правног резонавања. Опширније вид. Joseph Raz, “Reasoning With Rules”, *Current Legal Problems*, 54 (1), 2001, 3.

²³¹ Joseph Raz, “Reasoning With Rules”, *Current Legal Problems*, 54 (1), 2001, 3.

²³² *Ibid.*

²³³ *Ibid.*

²³⁴ Стиче се утисак да Разова теорија ауторитета своје темеље налази у двијема виђењима природе права: (1) право које је кадро да има власт и стога право подразумева власт (као његов дефинишући елемент); (2) право претендује на легитимни морални ауторитет (схваћено као конститутивни елемент појма права, који се као такав може одржати без већих тешкоћа макар на терену перфекционистичког либерализма, док је за ово сагледавање на ширем терену неопходна дубља анализа ка којој се крећемо).

Раз за ове двије врсте разлога за акцију тврди постојање специфичног односа који се исцрпљује у томе што се сукоби између разлога првог реда рјешавају релативном снагом конфликтних разлога, али да то не важи за сукобе између разлога првог и другог реда.²³⁵ Када је у питању сукоб између разлога првог реда и искључујућег разлога као најважнијег типа разлога другог реда²³⁶, на који ћемо се овдје фокусирати, онда се он рјешава помоћу једног општег принципа практичког расуђивања који одређује да искључујући разлози увијек преовладавају, када су у супротности са разлозима првог реда. Међутим треба имати у виду и то да искључујући разлог такође може бити у сукобу са другим разлогом другог реда и бити надјачан. Како Раз објашњава, само непоражени искључујући разлози успијевају да искључе, што се, када је случај, објашњава преко сљедећих практичких принципа²³⁷:

П1: Увијек је случај да треба, узевши у обзир све разлоге за дјелање који су релевантни за питање, учинити све што би требало да урадимо на основу равнотеже разлога.²³⁸

П2: „Не треба поступати према равнотежи разлога ако су разлози који преокрећу равнотежу искључени непораженим разлогом искључења.

П2 је у супротности са П1 и ако је валидан требало би да доведе до модификације П1. Увођење разлога за искључење подразумијева да постоје два начина на која се разлози могу поразити. Они могу бити поражени строго супротстављеним разлозима или искључени искључујућим разлозима. (Могу се, наравно, и отказати условима отказивања). Из тога слиједи да ако је П2 валидан онда П1 треба замијенити са П3.

П3: Увијек је случај да, узевши у обзир све ствари²³⁹, треба дјеловати из непораженог разлога.²⁴⁰

Разов приступ се чини јединственим у односу на све друге теорије норми. Ако говоримо о норми као исказу ауторитета који представља разлог другог реда, и то искључујући, може дјеловати да има неке сличности са једном од најједноставнијих и најстаријих, но превазиђених теорија норми – императивном теоријом норми. Ако помислимо на норме само као императиве односно наредбе, логично стварамо пред собом једну архаичну и поједностављену слику некога, појединца или групе људи, ко издаје те наредбе с циљем да руководи људским понашањем односно понашањем подређених индивидуа, као наметање воље другима. Међутим, норма као искључујући разлог је нешто што се не може свести на оквире нити императивне теорије нити нпр. Хартове теорије правила као праксе²⁴¹. Наиме, Раз норму сагледава кроз сљедећу тврдњу:

„Ја ћу тврдити да је обавезујућа норма или искључујући разлог или, чешће, и разлог првог реда да се изврши радња норме и разлог искључивања да се не поступи из одређених сукобљених разлога.“²⁴²

Ова Разова тврдња је посебно значајна, јер баца свијетло на нит која повезује тезу нормалног оправдања са услужном концепцијом ауторитета, па и са, у крајњем, појмом легитимитета унутар ове теорије ауторитета. Дакле, норма је обавезујућа и када је неисправна (садржински) уколико ју је донио ауторитет, који тежи (сјетимо се да ова тежња произилази

²³⁵ Raz J., 2002, 36.

²³⁶ О разлозима првог реда и разлозима другог реда опширније у општем смислу вид. Raz J., (2002), 36 и даље.

²³⁷ Raz J., 2002, 40.

²³⁸ *Ibid.*, 36.

²³⁹ Под свим стварима се подразумијевају, као изнад, сви разлози за дјелање који су релевантни за конкретно питање.

²⁴⁰ Raz J., 2002, 40.

²⁴¹ Разово излагање о овоме, опширније вид. Raz J., 2002, 52 и даље.

²⁴² Raz J., 2002, 58-59.

из природе Разовог појма ауторитета) ка легитимном моралном ауторитету, а легитимитет ауторитета произилази управо из ове тежње ауторитета да се макар довољно често придржава идеала у вршењу власти. То ће рећи да је обавезујућа норма првенствено искључујући разлог, па чак и када је наисправна. Може се закључити да она истовремено представља на одређени начин и сами разлог првог реда. Изражено формулацијом тезе нормалног оправдања, ауторитет се увијек води зависним разлозима који ионако важе за субјекте или се труде да то чине макар довољно често, па обавезујућа норма у највећем броју рефлектује те разлоге. Услуга сервиса власти се састоји у омогућавању да се субјекти боље усаглашавају са разлозима који ионако за њих важе (зависним разлозима из тезе оправдања односно, повуцимо паралелу, са разлозима првог реда, које они не треба да одмјеравају, усљед постојања искључујућег разлога).

„Али наша разматрања нису о томе шта је исправно у равнотежи разлога. Они се тичу питања другог реда чији је суд о равнотежи разлога у који верујемо. Наш проблем постаје проблем оправдавања разлога искључивања. Стога се чини да у многим случајевима морамо или да се одрекнемо предности ослањања на знање и просуђивање других или да њихове ставове сматрамо искључујућим разлозима.“²⁴³

Још када је било ријечи о оправдању власти видјело се да онда када прихватимо наредбу ауторитета, то је стога што имамо разлоге да га сматрамо ауторитетом, а да су ти разлози - разлози за третирање његове наредбе као искључујући разлог. Но опет, чињеница да имамо разлоге да вјерујемо у *bona fide* мотиве власти, то значи исто тако да ако нам је ауторитет наредио одређену радњу, то је искључујући разлог за занемаривање других разлога као и разлог првог реда за ту исту радњу. С обзиром на то да често нисмо у могућности да сами процијенимо савјет власти, онда када га слиједимо, ми смо такође често свјесни постојања супротстављених разлога као и да их у том тренутку занемарујемо не зато што увиђамо да су превазиђени од стране искључујућег разлога, већ зато што суд ауторитета као савјетника узимамо за свој.

„Да бисмо разумјели шта значи за особу да има ауторитет, морамо разумјети шта значи за другу особу да је сматра да има ауторитет. Особа има ауторитет или ако је други сматрају ауторитетом или ако је тако треба сматрати. Сматрати да особа има ауторитет значи сматрати бар неке од његових наредби или других израза за гледишта о томе шта треба да се уради (нпр. његов савјет) као ауторитативна упутства, а самим тим и као искључујуће разлоге.“²⁴⁴

Норме које издаје ауторитет су дакле посебна врста норми које према Разу чине интегрални дио објашњења природе ауторитета, мислећи притом на практички ауторитет наспрам теоријског.

²⁴³ *Ibid.*, 64.

²⁴⁴ *Ibid.*, 62-63.

II ДИО

3. Критике Разове концепције ауторитета – уводна ријеч

Разова теорија ауторитета, која наизглед на један питање и интуитиван начин излаже своје основне тезе, заправо представља једну веома сложену теорију у којој се неријетко нијансе показују као одлучујуће, како би се одбранио њен основни сет постулата. О томе колико је интелектуално изазовна и истовремено инспиративна, говори све оно што се налази с друге стране, а које је настало управо под њеном импресијом. Ту се мисли на бројне радове настале као одговор на неке дјелове ове теорије, на нека питања која, видјели смо, остају отворена за дискусију. Нека од тих питања су нарочито у првом периоду Разовог рада била још отворенија за потрагу за одговором. Но исти Раз је током времена довршавао своју теорију кроз разматрања критика које су му биле упућене, кроз одговоре на радове многих правних теоретичара и филозофа права, који су критички сагледавали поједине аспекте његове теорије, а да су били вриједни пажње аутора. Назнаке ове интелектуалне размјене са релевантном критиком смо могли да примијетимо још у претходном дијелу овог рада.

Разово дјело је много више од једног изузетно оригиналног и интересантног за анализирати покушаја да се одговори на питање природе права и ауторитета. Ширина релевантности његове теорије ауторитета ће нарочито бити уочљива када је будемо сагледали у новом свијетлу након разјашњења која слиједе, а која ће нам дати одређене критике као и поједини одговори на њих.

Док будемо излагала релевантне²⁴⁵ критике Разове теорије ауторитета водићу се једним важним разликовањем, које своју важност црпи из потребе овог истог рада односно њеног трећег дијела. Разликовање на двије перспективе критика подразумијева критике Разове концепције ауторитета из перспективе практичне рационалности и из политиколошке перспективе. Ове перспективе се фокусирају на двије различите врсте проблема. Интерпретација не-опционалности правних правила код савремених правних филозофа, парадокс интенционалности, прелазак са перспективе првог лица практичне рационалности на теоријску перспективу трећег лица за процјену услова легитимности наредби ауторитета, само су нека од питања којима се бави ова прва врста перспективе. Друга се осврће на другачију врсту проблематике као што су импликације тзв. тањег тумачења владавине права на Разову услужну концепцију ауторитета и друге могућности овог тумачења, утицај разложног неслагања према концепцијама добра на познату проблематичност успостављања критеријума за процјену услова легитимности наредби ауторитета из перспективе првог лица практичне рационалности и друго.

²⁴⁵ Под излагањем релевантних критика се мисли на упознавање читаоца, у једном обиму примјереном за сврху овог рада, са значајним увиђањима других аутора која, што као таква, или кроз изазвани одговор од Раза, дају допринос обухватнијем размијевању Разове теорије ауторитета. Под релевантним критикама се не мисли на конкретне критичаре, већ је за сваку критику у смислу става који је важан за приказати, изабран један или више аутора, али не сви, који су о томе писали, као неопходна референца са јединим циљем изношења поенте критике, без икаквог циља да се обухвате сви они који су мање више сви писали на тему одређене критике. У том смислу, у односу на критичаре који нијесу обухваћени овим радом, нипошто не значи да њихова запажања немају значај из угла писца овог рада. Ово појашњење се односи на смислене и релевантне критике, а које нијесу обухваћене овим радом, док истовремено има оних којима овдје није дат простор из других разлога назначених у наставку.

Са овим уводним ријечима можемо да се надовежемо на посљедње поглавље из претходног дијела и зађемо у презентацију која слиједи. Прва о којој говоримо се надовезује на тему са којом смо закључили посљедње поглавље.

3.1 Парадокс интенционалности

Вероника Родригес-Бланко (*Veronica Rodriguez-Blanco*) у својој књизи „Право и ауторитет под маском добра“ односно у оригиналу *Law and Authority Under the Guise of the Good*, бави се посебно идејом из самог наслова коју назива 'моделом маске добра' (*the 'guise of the good' model*) и који се односи на правна правила. Под тим моделом се подразумева да када слиједимо законска правила, само правило није примарни разлог за дјелање, већ су примарно објашњење умјесто њега они темељни разлози као карактеристика исправно направљених правила, притом ови утемељујући разлози морају бити транспарентни агенту, односно појединцу.²⁴⁶ Одмах се може примијетити како сличност тако и суштинско неслагање ове тезе са Разовом тезом о нормама као искључујућим разлозима, са којом смо закључили претходно поглавље. Родригес-Бланко истражује сличности и разлике два погледа како би испитала једно потенцијално помирење одређених Разових становишта са њеним моделом ауторитета који дјелује под маском добра. Тако она налази да у ранијим Разовим радовима из далеке 1975. године, када је првобитно објављена књига *Practical Reason and Norms*, постоје извјесни трагови модела 'маске добра' те да теза нормалног оправдања са неким својим дјеловима може да се посматра као сјеме овог модела. Премда се неки елементи, уочава она, отворено косе са њим истовремено, као што је то случај са раније поменутом тзв. непрозирности разлога за дјелање за оног који треба да слиједи правна правила.²⁴⁷

Ако је модел маске добра примјењив на феномен праћења правних правила, Родригес-Бланко примјећује да је у супротности са ставом о правним правилима као искључујућим разлозима, као и са супротстављеним Разовим ставом о домену примјене модела маске добра. Раз је наиме, прихватио један ограничени опсег примјењивости овог модела на разлоге за поступке уопште, али је сматрао да се не примјењује на мјеродавна правна правила. То ће рећи да за Раза постоје два различита схватања о разлозима за дјелање: у свијету права правна правила су искључујући разлози за радњу, док акције уопштено прате модел 'маске добра'.²⁴⁸

Разматрајући Разово неслагање по овом питању, Родригес-Бланко долази до онога што назива 'парадоксом интенционалности'.²⁴⁹ Овај парадокс произилази, објашњава, из Разовог заступања става да када слиједимо правна правила, ми их слиједимо ненамјерно (*unintentionally*), те да је радња вољна односно добровољна иако воља појединца, агента, није ангажована у тражењу разлога за исправно стварање тог правила. Речено Разовим језиком, ми правила слиједимо директно без ангажовања своје воље у преиспитивању зависних разлога који стоје иза директиве, односно без истраживања да ли норма слиједи те разлоге, а с обзиром на повјерење које имамо у то да се власт јесте водила њима (илити у *bona fide* поступање ауторитета). То ће рећи да се препуштамо директиви и слиједимо је у том смислу ненамјерно, односно спонтано. Раз тако објашњава непримјењивост модела маске добра на ауторитативне правне директиве и правила.

Међутим, Родригес-Бланко преиспитује ову тезу кроз примјере из свакодневног правног живота, које и сам Раз често позива у помоћ, показујући да је према њој тешко

²⁴⁶ Veronica Rodrigues-Blanco, *Law and Authority under the Guise of the Good*, Volume 6 in the series Law and Practical Reason, Hart Publishing, Oxford and Portland, Oregon, 2014, 140.

²⁴⁷ *Ibid.*

²⁴⁸ *Ibid.*

²⁴⁹ *Ibid.*

одржива неинтенционалност односно ненамјераваност радњи као што су потписивање хипотекарног уговора о кредиту, плаћање пореза, заустављање на црвеном свијетлу на семафору.²⁵⁰ Ступајући у интелектуални изазов екстремног закључивања на основу Разове тезе, она примјећује да би овај процес закључивања водио томе да, ако су ненамјерне, ове радње су стога ирационалне. Према Разу знамо да не постоји ризик од овог закључка, јер, у нормалном случају, према тези нормалног оправдања, ако слиједимо правна правила, онда можемо да се прилагодимо разлозима који се односе на нас и имамо веће шансе да успијемо да се прилагодимо тим разлозима него ако независно покушамо да их слиједимо. Сходно томе, законске директиве као искључујући разлози нам помажу да се придржавамо разлога који се односе на нас, јер у било ком од наведених случајева, а узмимо на примјер заустављање на црвеном свијетлу на семафору, заустављајући се, ми се тада осигуравамо да избјегнемо потенцијални судар са другим учесником у саобраћају, те једну опасност по живот, као усаглашавање са разлогом који се ионако на нас односи. У контексту једне потраге за јединственим односно обједињеним приказом разлога за дјелање, Родригес-Бланко тестира могућност реконструкције Разовог погледа на правна правила у свијетлу модела „маске добра“ која би, претпоставља, могла бити садржана у једној оваквој тези:

„Пратим законска правила, јер је ауторитет добра ствар.“²⁵¹, наводећи притом један сликовит примјер имагинарног разговора са саобраћајним полицајцем, који би текао овако:

„Грађанин: Зашто намјеравате да притиснем папучицу кочнице?

Саобраћајни полицајац: Зато што је црвено свијетло.

Грађанин: Зашто намјеравате да станем на црвено?

Саобраћајни полицајац: Зато што ћете тако заштитити свој живот и животе других.

Грађанин: Зашто морамо да штитимо свој живот и животе других?

Саобраћајни полицајац: Зато што је живот вриједан.“²⁵²

Парадокс интенционалности се тако своди на парадокс непрозирности или транспарентности правних правила. Док је Родригес-Бланко чврстог става да према моделу 'маске добра', морамо имати транспарентне разлоге за поштовање правила, те да је тај модел уопште компатибилан са ауторитативном природом права, једно црно-бијело сагледавање Разовог става по овом питању, ипак, онемогућава овај покушај реконструкције његове мисли. По њему би она била у супротности са ауторитативном природом правила те би поткопавала њихову функцију, свдећи их тако на једну медијаторску улогу између разлога и појединаца. Када ми не бисмо дјеловали на основу самог правила, већ на основу утемељујућих разлога као позитивним карактеристикама правних правила, ми бисмо такође могли да одлучимо да их не пратимо. Познајући правац Разовог става, Родригес-Бланко наставља да развија аргумент овог парадокса:

„Сходно томе, правила ће бити сувишна, јер неће играти никакву улогу у нашем практичком расуђивању. Раз би ојачао своју позицију да би правила била дио нашег практичког расуђивања, она нам не могу бити транспарентна.“²⁵³

²⁵⁰ *Ibid.*

²⁵¹ Rodrigues-Blanco, V. (2014), 141.

²⁵² *Ibid.*

²⁵³ Rodrigues-Blanco, V. (2014), 142.

Међутим, парадокс интенционалности овако сагледан не показује ништа више од наизглед једне непомирљивости ових крајности. Пут ка разрјешењу овог парадокса се може потражити преко осврта на врло интересантан принцип, који и код самог Раза, видјели смо, врши неку улогу додатног аса у рукаву за консолидовање тезе о легитимитету власти. Може се примијетити да критици генерално бива посебно интересантна услужна концепција ауторитета у контексту владавине права због свог потенцијала да отвори нова питања, али и да сузи терен за сагледавање импликација појма легитимитета у Разовој теорији ауторитета, о чему ће бити више ријечи.

Тако спрам оквира модела 'маске добра', Родригес-Бланко брани став да можемо дјеловати према претпоставци о добротности правила и стога претпоставци ауторитативне снаге правних правила, као начин да правна правила одиграју улогу вршења услуге за нас, под условом испуњења једног од неколико случајева. Наиме од неколико релевантних случајева које наводи, нас интересује онај који подразумева комплетно или у највећем броју придржавање или ти усаглашеност тврдњи власти и њихових директива са осам дезидерата владавине права, као основу преко које појединац препознаје доброту ауторитета и због ког препознавања настају како претпоставка о добротности ауторитета тако и његов легитимитет.²⁵⁴ Ово је један од начина да услуга коју нам пружају правна правила буде испоручена на 'етичко-политички' начин, што значи, објашњава она, да право покушава или да створи претпоставку легитимитета или да ангажујемо нашу вољу и за то нам је потребно да утемељујући разлоге као добротворне карактеристике правних правила буду транспарентни.²⁵⁵ Међутим овај њен став касније донекле мутира у закључак да „ипак није увијек случај да морамо да признамо утемељујуће разлоге правних правила као добротворне карактеристике да бисмо слиједили правна правила, већ да тврдње власти и поштовање *владавине права* (курзив мој) могу да стварају претпоставку о добротности власти и њеној легитимности“²⁵⁶. На овај начин владавина права поново одиграва значајну улогу у сусрету између наизглед непомирљивих становишта. Она је та која ствара допуштени изузетак у моделу 'маске добра', јер се јавља ситуација када се чини попуст захтјеву транспарентности. Он дакле није више неопходан онда када су тврдње власти такве и њено поштовање владавине права на задовољавајућем нивоу да можемо, да кажемо, 'да будемо мирни' те дјеловати већ на основу створене претпоставке о добротности власти и њеној легитимности. Такво дјеловање не предвиђа нужно обавезни корак из модела 'маске добра' признавања утемељујућих разлога правних правила као њихових добротворних карактеристика да бисмо их слиједили. Можемо, дакле, замурилити на процес сагледавања утемељујућих разлога. Речено Разовим језиком, ми не гледамо више зависне разлоге када одлучујемо како да поступимо, већ директно ауторитативну наредбу која нам говори како да поступимо, ослањајући се на увјерење да се власт водила зависним разлозима када је доносила одлуку о издавању директиве. Може дјеловати као да се сада оба модела своде на исто, али није тако. Само је укључивање владавине права (осам њених дезидерата према Родригес-Бланко) било у стању да отвори простор за преговоре између ових страна. Међутим, у наставку ћемо видјети колики је значај постојања једног претходног разумијевања страна о томе које је то тумачење владавине права овдје за узети.

3.2 Разова теорија као фрагментарна

Постоји то неко гледиште да је Разова теорија фрагментарна, али у ком значењу те ријечи? Пођимо од одабира термина *piece-meal* или *patchwork*, који није сасвим случајан и оба

²⁵⁴ *Ibid.*

²⁵⁵ *Ibid.*

²⁵⁶ George Pavlakos, Veronica Rodrigues-Blanco., (Eds), *Reasons and Intentions in Law and Practical Agency*, Cambridge University Press 2015, 139.

не носе са собом сасвим неутралну позицију критичара нити имплицирају једну потенцијално позитивну, конструктивну. Рећи за нешто да је *piece-meal* носи са собом тон неодобравања, те ова ријеч као атрибут носи значење да нешто није урађено према плану, већ је урађено у различито вријеме на различите начине као на примјер: „Нажалост, све се ради *парцијално*“ (курзив мој).²⁵⁷ Односно значење овог термина хоће рећи још да када радите нешто *piece-meal*, радите то мало по мало, али на наизглед насумичан начин, без реда или система.²⁵⁸ Док *patchwork* значи крпарење, декоративни рад од комадића тканине - процес декоративног шивења са спајањем комада, крлица тканине у већи дизајн, као умјетничко спајање неспојивог у сврху добијања нове цјелине.

Сада, рећи да је Разова теорија фрагментарна, ту се не мисли на фрагментарност у смислу недовршености, иако би се вјероватно нашли и они који би покушали да заступају и ту критику, нити се мисли само на то да је дјелимична или непотпуна.

Када се каже за њу да је *piece-meal* или како би се још рекло *patchwork* теорија, могу се увидјети чак три сфере значења која треба узети у обзир. Кренимо од могућих и можда мање заступљених ка понајвише заступљеним поимањем ове карактеристике као критике Разове теорије. Једна сфера значења може да указује на једну претјерану комплексност у самом старту као неку врсту непотребног компликовања, које настаје преко артефицијално осмишљених теза које једна другу имплицирају под посебним условима како би се поставила једна нова теорија ауторитета. Једна друга сфера значења Разове теорије као фрагментарне може да указује на наизгледну немогућност да се њоме покрију све ситуације, с циљем да подсјети на то да је испуњеност услова из њене тезе нормалног оправдања само један типичан, уобичајен, обичан начин да се оправда ауторитет, али да дакле није једини. У крајњем, када се мисли на фрагментарност код Раза, мисли се понајвише на то да је настала или је дата у одломцима, да је стога фрагментарна, сачињена од различитих дјелова, фрагмената. Ова критика се заснива на уочавањима која произилазе из посматрања структуре Разове теорије ауторитета познате као услужна теорија ауторитета у свијетлу њене спреге са питањем легитимитета ауторитета. Тако се да видјети да се она састоји из два дијела као двије тезе које свака независно имплицира трећу.²⁵⁹ Теза зависности која налаже властима да се воде зависним разлозима односно да их рефлектују, а који се ионако односе на субјекте њихових директива, како би ауторитативна директива била легитимна. Затим теза нормалног оправдања за коју знамо да представља нормалан начин да увидимо легитимност наредбе ауторитета, уколико се субјекти, водећи се директно њоме, боље усаглашавају са разлозима који се на њих односе него када би сами одлучивали на основу равнотеже разлога шта им је за чинити. Трећа теза је теза 'предности' која, како објашњава Еренберг (*Kenneth Ehrenberg*), иако произилази из претходне двије тезе, заправо је теза о томе како субјекти треба да третирају ауторитативне директиве које су легитимне према другим тезама сводећи је суштински на то како субјект треба да се односи према легитимној ауторитативној директиви као правилу које налаже радњу.²⁶⁰

Дакле како легитимност директиве зависи од њене успјешности у испуњењу ових теза, односно, да би двије прве тезе учиниле важећом трећу тезу, ауторитативна директива мора успјешно учинити да се субјекти боље усаглашавају са зависним разлозима слиједећи је него што би то могли без ње. Међутим, како би дата директива могла бити легитимна за мене те, кроз послушност њој, натјерати ме да се боље придржавам онога што разлози захтевају од мене, иста та директива то можда неће учинити за вас и стога није легитимна за вас. Или, појашњава Еренберг, може бити легитимна за мене у једном тренутку у времену а не у неком

²⁵⁷ Cambridge Dictionary <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/piecemeal> 24.01.2025.

²⁵⁸ Vocabulary <https://www.vocabulary.com/dictionary/piecemeal> 24.01.2025.

²⁵⁹ Kenneth Ehrenberg, „Joseph Raz’s Theory of Authority“, *Philosophy Compass* 6/12, 2011a, 886.

²⁶⁰ *Ibid.*, 887.

другом тренутку²⁶¹. Из тог разлога се овим критичарима учинак Разове теорије по питање појма легитимитета чини скромним, а сами легитимитет ауторитета код њега дјелује као фрагментаран (*piece-meal*). Ово из разлога што, указује Еренберг, у крајњем сама теза нормалног оправдања показује да је фрагментарна зато што чињеница да ће усклађеност са директивом омогућити да се боље ускладимо са правим разлогом није једини начин да се оправда ауторитет, већ је то „нормалан и примарни“ аргумент за оправдање ауторитета.²⁶²

Сада даћу свој став из мог угла сагледавања као аутора овог рада. Специфичност Разове теорије ауторитета је тим прије уочљива, што није, попут других у највећем случају, изложена у једном тренутку у времену на један сасвим систематичан начин²⁶³ који уједно омогућава њену лаку и прегледну презентацију у готово свој својој комплексности. Како то није случај, она исто тако није, као што је случај са осталим значајним теоријама²⁶⁴, само брањена кроз вријеме од стране њеног аутора, већ је напротив, умногоме довршавана кроз вријеме и кроз процес разматрања појединих смислених критика. То је и сврха овог рада, да омогући један увид у Разово дјело након што га је неко (аутор овог рада) анализирао обухвативши педесет година дуг Разов рад како би на једном мјесту објединио најзначајније домете развоја ове теорије током тог времена. Виђена у својој комплексности и контексту појединих разрада, три тезе услужне концепције ауторитета не стоје тек тако самостално за себе, већ се временом додао понеки слој који је постао додатна смјерница, па и са нормативног аспекта. Под тим мислим на све већу улогу која је овдје временом дата принципу владавине права, али нешто више у њеном *процедуралном смислу*. Њена улога у допуњавању услужне концепције ауторитета се може посматрати као помоћни критеријум у виду набрајања дезидерата за успјешан прелазак прага из једне тезе у сљедећу, о чему ће бити више ријечу у наставку. Но циљ овог рада се не исцрпљује ни само у том приказу Разове теорије ауторитета. Наиме, након што сагледамо шта су нам донијеле поједине критике и Разови одговори на њих, имаћемо пред нама довољно елемената да спојимо једно ново упутство за поновно сагледавање разних наизглед проблематичних дјелова Разове теорије ауторитета у једном сасвим другачијем свијетлу.

У односу на ту приписану парцијалност овој теорији ауторитета, сматрам да она може да произиђе из површног или управо таквог, *парцијалног* сагледавања Разове теорије на само једном њеном одређеном стадијуму у времену. Наизгледна неухватљивост појединих прагова теза услужне концепције ауторитета, односно критеријума за испуњавање њених услова како би успјешно имплицирале једна другу, односно затим и трећу тезу, није толико драматично напета како може да дјелује.

3.3 Парадокс практичког ауторитета или напетост између практичке рационалности и практичког ауторитета

Поједини критичари су се бавили питањем Разових одступања од неких ставова кроз вријеме или њиховим прецизирањем на начин да онда можда отварају неке сасвим нове дилеме. Већ смо у првом дијелу наилазили на неке ситуације његовог допуњавања претходних гледишта, но овдје ћу се осврнути посебно на једну критику коју упућује управо Еренберг. Тиче се одређивања разлога које замјењује теза о препречујућем разлогу. Он наиме примјећује одређену еволуцију у језику и Разовом начину дефинисања ове тезе 2009. године у односу на првобитни језик и објашњења тезе о нормалном оправдању углавном из доба „Моралности

²⁶¹ *Ibid.*, 886-887.

²⁶² *Ibid.*

²⁶³ Узмимо за први очигледни примјер Келзенову “Чисту теорију права”.

²⁶⁴ На примјер Хартова и Дворкинова теорија, као двије релевантне и модерне теорије позитивног права.

права“. Док је првобитно, како примјећује, ова теза подразумијевала да ауторитативна директива замијени зависне разлоге који се ионако односе на субјекте, он истиче да наилази на нешто другачије касније објашњење аутора. Тако Раз у књизи „Између ауторитета и интерпретације“ објашњава да искључујући разлози замјењују разлоге против понашања које ауторитативна директива захтијева, а које орган треба да узме у обзир приликом одлучивања о издавању својих директива.²⁶⁵ Еренберг се овдје посебно хвата за дио у ком Раз наводи једно даље прецизирање, да се легитимна ауторитативна директива испречује *једино* разлозима против захтијеваног понашања (курзив мој).²⁶⁶

Ово је једно изузетно важно Разово појашњење, у одјелку не без разлога под називом „Дораде и разраде“ (*Refinements and Elaborations*), које представља можда и најбољи примјер карактеристичног и дугорочног процеса развоја ове теорије. Прије свега овај Разов коментар не смије бити извучен из контекста и посматран изоловано. Ово тим прије што начин на који долази до овог закључка представља, с једне стране, једну малу и драгоцјену допуну и никако негирање класично изнешене тезе о нормалном оправдању, али и мањи уступак ради попуштања напетости између практичке рационалности и практичког ауторитета, са друге стране. Покушаћу да реконструишем Разов аргумент.

Он полази од анализе ситуација постојања оног зависног разлога *per excellentiam* као заправо независног у односу на закон, типичног случаја као што по закону не смијемо да убијамо, али исто тако имамо независан разлог да не убијемо, који је поштовање људског живота. Имамо и нешто другачији зависни разлог да допринесемо нашим удјелом подмирењу трошкова одржавања комуналних услуга, који можемо да посматрамо такође као вриједан и независан разлог од закона који намеће обавезу плаћања пореза као начин да се то учини. Међутим независно од закона, објашњава, ми немамо разлога да плаћамо један прецизно установљени износ који дугујемо као порез.²⁶⁷ Онда када је закон ту, имамо два разлога, од којих је један наша обавеза да поштујемо закон, а друга наша дужност да допринесемо трошку услуга у заједници.

У идеалном случају, наставља, ми бисмо се уздржали од убијања искључиво из поштовања према животима људи, а никако само из поштовања закона. У идеалном случају би такође било сасвим у реду сматрати да би требало платити свој порез, јер га дугујемо као свој дио трошкова за услуге заједнице као и зато што то закон налаже, постављајући и сам круцијално питање овдје: „Да ли је ово доследно са тезом о препречујућем разлогу?“²⁶⁸

Сада главну улогу игра „правилно разумијевање ове тезе“²⁶⁹. Оно слиједи образложење познатог става да обавезујућа ауторитативна директива није само разлог за понашање како налаже, већ и искључујући разлог, односно разлог за не поступити из разлога који су у супротности са правилом. Ово је начин за показати да ауторитативне наредбе искључују ослањање на конфликтним разлозима, и то не свим супротстављеним разлозима, већ на онима које је законодавац требао размотрити прије издавања директиве. Према његовим ријечима ови искључујући разлози не искључују, наравно, ослањање на разлоге за понашање на исти начин како то захтијева директива. То је уједно и новина и не-новина у односу на стандардно читање Раза, односно, новина је начин на који се сада аргументује допуштање ослањања на зависним разлозима док се слиједи сама директива.

„Размислите о томе: ауторитет побољшава нашу усаглашеност са разлогом надјачавајући оно што бисмо урадили без њега, када тај неки поступак не би био у складу са

²⁶⁵ Разове ријечи из Raz J. (2009), 140, наведене према Ehrenberg K. (2011a), 887.

²⁶⁶ Ehrenberg K. (2011a), 887.

²⁶⁷ Raz J. (2009), 144.

²⁶⁸ *Ibid.*

²⁶⁹ *Ibid.*

разлогом. Дакле, под претпоставком да је у потпуности успјешан у свом задатку, он не мора и не спречава нас да слиједимо разлоге на побједничкој страни расправе. Али мора, међутим, ако треба да побољша нашу усклађеност са разлогом, да надјача нашу склоност да слиједимо разлоге на губитничкој страни расправе. Отуда и теза о искључивости искључује само разлоге који су у супротности са директивом ауторитета.²⁷⁰

Кључно проширење ранијег становишта се састоји у томе што Раз сада допушта да када ауторитет с правом захтијева неко дјеловање, што значи када постоје убједљиви разлози за то, независно од интервенције ауторитета, као што је то са забраном убиства, можемо поступити онако како се од нас тражи, јер тако захтијева ауторитативна директива или из разлога који оправдавају захтјев, или обоје.²⁷¹

„Све што се од нас тражи је да се ускладимо са разлогом, и није важно из ког разлога, или замишљеног разлога, ми то радимо (курзив мој).“²⁷²

Да је ријеч о проширењу, а никако одступању, да се видјети из разматрања постојања случајева у којима је директива коју је издао ауторитет погрешна или неоправдана²⁷³. Такве би биле ситуације када ауторитет захтијева неко дјеловање, чије извођење, иако подржано неким зависним разлозима или неким од ауторитета независним разлозима, ипак као такво, није њима довољно подржано да би се захтијевало. У таквим случајевима треба да се повинујемо директиви, разјашњава Раз у хармонији са цјелокупном претходно изнешеном услужном теоријом ауторитета, наводећи да је у оваквој ситуацији идеалан случај онај у ком то чинимо зато што од нас то захтијева ауторитет, а не из других разлога који подржавају радњу.²⁷⁴

Може се закључити да након много година од формулације тезе о нормалном оправдању, Раз је допуњава кроз једно допуштење и један корективни принцип. Допушта да се онда када пред собом имамо разлоге на побједничкој страни расправе или оне које заступа и ауторитативна директива, да се водимо једним или другим или обома. Штавише, он на истом мјесту наводи примјер ситуације у којој смо обећали пријатељу да ћемо возити полако док наравно постоји и закон који то налаже, те да је свеједно чиме се водимо док год се усаглашавамо са законом, да ли је то дато обећање без можда икакве свијести о постојању законских прописа, или је то постојање директиве или пак нешто сасвим друго у питању. Докле год је случај да се усаглашавамо са разлогом, теза о искључујућим разлозима врши своју стандардну функцију. Корективни принцип који усваја се састоји у тврдњи која је привукла пажњу Еренбергу. Дакле, док је искључујући разлог онај који замјењује зависне разлоге, али и разлог другог реда који искључује поступање по супротстављеним разлозима, онда када пред собом имамо разлоге на губитничкој страни расправе или оне који су супротстављени ауторитативној директиви, - теза о искључујућем разлогу врши корективну функцију, искључујући само разлоге који су у супротности са директивом ауторитета. То уједно објашњава зашто субјект треба да се повинује директиви ауторитета и кад је погрешна – зато што корективни принцип тезе о искључујућим разлозима спријечава поступање према разлозима на губитничкој страни расправе или онема који су супротстављени

²⁷⁰ *Ibid.*

²⁷¹ *Ibid.*, 144-145.

²⁷² *bid.*

²⁷³ Што према Разу може бити у складу са директивом која нас обавезује, зато што чак и легитимне власти праве грешке. Вид. Raz J. (2009), 145.

²⁷⁴ Raz J. (2009), 145.

ауторитативној директиви²⁷⁵. Истовремено објашњава зашто је проширење које је допуштено заправо у складу са тезом о нормалном оправдању, која је, сјетимо се, само нормалан начин установљавања да неко има легитиман ауторитет над другим, док није за то једини начин. Норма тако, док год издата на један назовимо етички начин, постаје неприкосновен начин за спровођење процеса усаглашавања субјеката са позадинским утемељујућим (зависним) разлозима. Она то чини како онда када се водимо само њоме тако и у тренутку када је нијесмо сасвим свјесни, као и онда када се водимо разумом који нас опет са њом усаглашава и можда, зашто да не, управо упознаје. Један позитивни закон је важећи, иако се ми можда не интересујемо за њега или мислимо да можемо без њега, јер како се каже - *ignorantia iuris nocet*.

3.4 Преиспитивање искључујућих разлога или искључивање искључујућих разлога као опције

Преиспитивање степена у ком норме имају способност да буду искључујући разлози за дјеловање може да оде до крајњег нивоа на ком им се негира у потпуности такав одлучујући статус. Осим оних филозофски анархистичких гледишта да су правна правила само предвиђања понашања других²⁷⁶, овдје се осврћем на нешто умјереније критике које се суштински сведе на одбацивање могућности да закони буду разлози независно од њиховог дејства. Једну такву критику Еренберг препознаје као репрезентативну за ову врсту приговора. У питању је закључивање Лерија Александера (*Larry Alexander*) да иако можда могу постојати разлози да желимо институцију која захтијева да третирамо њене директиве као и разлоге првог реда за радњу и разлоге за искључивање других разлога првог реда, ипак према њему тај захтјев и наш пристанак не значи да те директиве представљају искључујуће разлоге.²⁷⁷ Слично, уочава он, чини и Стивен Дарвал (*Stephen Darwall*), док Хаим Ганс (*Chaim Gans*) упућује уобичајен приговор, који смо размотрили још у првом дијелу, да норме нијесу ништа друго до додатни разлози првог реда усмјерени ка постизању циља који ауторитет хоће да обезбиди, као што то могу приказати типичне солуције координације.²⁷⁸ Порицање могућности да ауторитативне директиве представљају искључујуће разлоге, како примјећује Еренберг, најчешће доводи критичаре до одбацивања тезе о препречујућем разлогу са резултатом да мјеродавне директиве постају само тежи разлози (*weighty reasons*).²⁷⁹ Међутим, он нас подсећа на Разов став да су правила „садржински независна оправдања за поступке“, односно да чак и тамо гдје не постоји могућност да други увиде позадинске разлоге, само правило може послужити као оправдање (а самим тим и разлог) за усаглашено дјеловање независно од меритума саме акције.²⁸⁰

Анализа ових критика доноси нешто више од саме њихове спознаје. Она заправо доноси једно темељније разумијевање Разове теорије и то једним врло специфичним процесом. Овдје се ради о анализи једног критичара (Еренберга) појединих критика Разове теорије које су упутили други аутори, гдје кроз призму овог првог и његовог пажљивог истраживања може да се запази да му је оно омогућило да понекад и стане у одбрану Раза. Тако Еренберг подсећа на Разову тзв. „тезу аутономије“ која се односи на правила, према којој може постојати разлог да би правило било важеће (а самим тим и легитимно ауторитативно)

²⁷⁵ Осим тешких неправедних одлука, а о томе више ријечи у наставку.

²⁷⁶ На примјер став Холмса (*Holmes O. W.*) наведено према: Kenneth Ehrenberg, „Critical Reception of Raz’s Theory of Authority“, *Philosophy Compass* 6/11, 2011b, 777.

²⁷⁷ Alexander, L. ‘Law and Exclusionary Reasons.’ *Philosophical Topics* 18.1,1990, 10; наведено према: Kenneth Ehrenberg, „Critical Reception of Raz’s Theory of Authority“, *Philosophy Compass* 6/11, (2011b), 777.

²⁷⁸ Kenneth Ehrenberg, „Critical Reception of Raz’s Theory of Authority“, *Philosophy Compass* 6/11, (2011b), 778.

²⁷⁹ *Ibid.*, 779.

²⁸⁰ *Ibid.*, 778.

који не потиче из вриједности радње коју наређује или забрањује – што ће рећи да су важећа правила разлози који се не би имали без постојања тих правила.²⁸¹ Он скреће пажњу на то да ову тезу аутономије не треба замијенити са тезом о независности (такође званом „услов аутономије“). Ова прва теза аутономије је тако названа зато што је разлог који правило даје аутономан од оних на којима је засновано, док ова друга подразумемијева значење да појединци могу одбацити легитимитет директива које пролазе тезу зависности и нормалног оправдања онда када је аутономно дјеловање важније од обезбјеђивања дјеловања у складу са разлогом.²⁸² Показује се такође корисним његово подсјећање на Разово рјешавање потенцијалног проблема одмјеравања тежине разлога, као проблема двоструког рачунања, спрам директиве као разлога наспрам зависних разлога за и против дјеловања које она захтијева, као и горње критике да правила могу бити евентуално само тежи разлози у тој равнотежи разлога.²⁸³

Бројни критичари²⁸⁴ затим врше напад на капије са друге стране Разове тврђаве оспоравањем његовог става да закон нужно захтијева морални ауторитет да усмјерава понашање својих субјеката и да је та нужност концептуална.²⁸⁵ Фокус ових критика лежи на тези да теорија ауторитета не може објаснити како претпостављени практички ауторитет добија морално право да усмјерава поступке својих субјеката, те да оно не може да одговара, како Раз међутим сматра да је случај²⁸⁶, дужности ових да се покоравају. За Патрика Дурнинга (*Patrick Durning*) парадокс ауторитета код Раза лежи у томе што његова теорија имплицира да смо дужни да се покоравамо ауторитету само када нам он успјешно помаже да се усагласимо са правим разлогом, те да би логика хтјела да би дужност тада потицала из зависних разлога, а не из мјеродавне директиве. По њему истинска дужност покоравања самом ауторитету може бити пронађена само ако смо дужни да се покоравамо чак и када ауторитет не успије да нас упутује исправно.²⁸⁷

У овом смислу, вриједна помена је разрада овакве перспективе критике од стране Стивена Перија (*Stephen Perry*). Он излаже сљедећу логику ствари: ако је поента услужне концепције ауторитета да нас натјера да се боље придржавамо разлога, онда није јасно зашто бисмо ту усклађеност разлогу дуговали било коме другоме осим нама самима.²⁸⁸ Такође сматра проблематичним што закон уопште не оставља мјеста за алтернативна средства за повиновање разлогу, чак ни гдје би та алтернативна средства урадила бољи посао од закона како тренутно усмјерава. Примјер који за ово наводи је када је појединац присутан у једној јурисдикцији, али закон друге јурисдикције би заправо боље послужио да се он усагласи са разлогом по одређеном питању²⁸⁹.

Еренберг овдје поново налази тачну позицију браниоца који чуче иза зидова грудобрана са ове стране Разовог бедема, враћајући нас на Разову тврдњу да се искључујући разлози формирају тамо гдје би били користан инструмент да остваримо циљ који имамо разлога да постигнемо.²⁹⁰ Тако омогућава увид у то зашто је везивање појма обавезе за закон

²⁸¹ Raz J., 2001, 12-3; наведено према: Ehrenberg K. (2011b), 778.

²⁸² Ehrenberg K. (2011b), 783.

²⁸³ Вид. Ehrenberg K. (2011a), 888; Ehrenberg K. (2011b), 779.

²⁸⁴ Donald Regan, Stephen Perry, Patrick Durning, Kenneth Himma, Stephen Darwall, вид. Ehrenberg K. (2011b), 779.

²⁸⁵ Raz J., *Ethics in the Public Domain: Essays in the Morality of law and Politics*. Oxford; New York: Clarendon Press, 1994, 199; наведено према: Ehrenberg K. (2011b), 779.

²⁸⁶ Raz J., *The Morality of Freedom*, Oxford; New York: Clarendon Press, 1986, 60; наведено према: Ehrenberg K. (2011b), 779.

²⁸⁷ Ehrenberg K. (2011b), 779.

²⁸⁸ Stephen Perry, 'Law and Obligation' *American Journal of Jurisprudence* 50, 2005, 282; наведено према: Ehrenberg K. (2011b), 780.

²⁸⁹ Stephen Perry, 'Law and Obligation' *American Journal of Jurisprudence* 50, 2005, 283-4; наведено према: Ehrenberg K. (2011b), 780.

²⁹⁰ Ehrenberg K. (2011b), 780.

неопходан: закон посматран као једно средство које је понекад потребно да би се закону дозволило да нас нагјера да се боље прилагодимо разлогу.²⁹¹

„Подсјетимо се да је Разов појам обавезе искључујући разлог који категорички важи. Да бисмо испоштовали прави разлог, нама је понекад једноставно потребно да нам се наметну искључујући разлози који не зависе од наших индивидуалних циљева. Без појма да нас закон обавезује, ми једноставно не би имали потребну нормативну снагу иза рјешења која нуди за неке проблеме за које имамо добар разлог да их ријешимо.“²⁹²

Тако нас Еренберг упућује у конкретне Разове одговоре на горепостављене изазове или питања. Одговор на проблем коме се дугује обавеза усаглашавања са разлогом дакле лежи у претходном разматрању разлике коју Раз повлачи између правне обавезе и политичке обавезе. У том смислу када се ради о политичким обавезама, може бити смислено сматрати да у мјери у којој је обавеза легитимна, она се дугује влади или држави, док законска обавеза, када је легитимна, имплицира далеко шири дијапазон одговора.

„Пошто легитимно мјеродавне директиве одражавају зависне разлоге које субјект већ има, ти постојећи зависни разлози одговарају на питање коме се дугује обавеза тако што објашњавају ради кога имамо независан разлог да дјелујемо. Понекад ће то бити одређена друга страна којој се дугује обавеза; понекад ће то бити заједница у цјелини; понекад то ће бити мало више од наше дужности да будемо разумни.“²⁹³

Одговор на друго Перијево питање Еренберг налази да Раз изричито даје у „Моралности слободе“ ставом да онда када неко има веће знање о питању покривеном наредбом, директива није мјеродавна за то лице²⁹⁴.

„Тамо гдје имамо посла са рјешењем у другој јурисдикцији, а не из нашег сопственог сазнања, можда ће бити довољно да одговоримо да је ауторитативна директива још увијек оправдана све док има веће изгледе за успјех него што бисмо ми сами. Дакле, ако имам приступ методама које се користе у другим јурисдикцијама и уколико би био случај да када бих ја користио те методе био бих успјешнији овдје, онда сам ја у ситуацији стручњака који може поразити легитимитет локалне директиве.“²⁹⁵

Међутим, Раз даље објашњава да у случају проблема са врстом која потпада под координацију чије рјешење зависи од поступака других, онда моје знање о супериорном или ти бољем рјешењу није довољно. То се објашњава тиме што нисам у позицији да ширим ту супериорност на начин који ће поуздано подстаћи друге људе да дјелују на исти начин заједно са мном. У тим ситуацијама, разумије се, боље ћу се усаглашавати са разлогом тако тако што ћу се придржавати закона моје јурисдикције, чак и ако знам да је боље законско рјешење о истом питању неке друге јурисдикције.²⁹⁶

²⁹¹ Као компатибилно гледиште са тим да закон понекад може да функционише не обавезујући нас као у ситуацијама доношења резолуција које изражавају владину подршку или подстицање на одређену врсту понашања. Овдје се акценат ставља на то да ипак неке области дјеловања власти су такве да резолуције једноставно неће дати потребан резултат. Вид. Ehrenberg K. (2011b), 780.

²⁹² Ehrenberg K. (2011b), 780.

²⁹³ *Ibid.*, 781.

²⁹⁴ Raz J., *The Morality of Freedom*, Oxford; New York: Clarendon Press, 1986, 74; наведено према: Ehrenberg K. (2011b), 781.

²⁹⁵ *Ibid.*

²⁹⁶ Ehrenberg K. (2011b), 781.

Чини се да на бројна питања Раз не би био стимулисан да пружи одговор, може се рећи, да није био донекле принуђен да изнађе рјешење на изазовне и проницљиве нападе на његову конструкцију услужне теорије ауторитета. Неке од ових критика смо обрадили већ у дијелу презентације Разове теорије ауторитета, зато што их је Раз претпоставио као типичан контрапримјер или имагинарну замјерку, у односу на које је и изложио своју теорију, показујући тако њен потенцијал. Друге критике су међутим како смо видјели биле не тако очекиване и нарочито оштроумне да су заправо довеле до разматрања која су резултирала оплемењивањем почетних становишта. Оно што је заједнички чинилац критика идеје о норми као искључујућем разлогу је изразита нетрпељивост на оправдавање идеје да аутономни морални агент треба да игнорише карактер радње коју предузима, ослањајући се на спољашње чињенице и то на оне које зависе од погрешиве воље других.

Примјећујући ово, Нејтан Адамс (*Nathan Adams*), заинтригиран, врши анализу садржински-независних разлога свдећи их на три питања од којих је треће најважније: какав садржај је релевантан у овом смислу, на који начин је један разлог независан од одређеног садржаја, и крајње, од чега је разлог онда зависан ако већ није од садржаја?²⁹⁷ До одговора на ово треће питање долази преко једног од најтипичнијих примјера садржински-независног разлога. Родитељ који, вршећи родитељски ауторитет над својим дјететом, нареди му да оде у кревет, на питање дјетета о разлозима зашто би требало да иде у кревет, одговара парадигматично „Зато што сам ти ја тако рекао“. Оваквим одговором јасно је, родитељ се не позива на различите предности одласка у кревет, попут квалитетног сна, нити на недостатке неодласка у кревет, као што је умор ујутру. Оно на шта се родитељ позива нема никакве везе са предностима или недостацима уопште одласка у кревет, већ на чињеницу да је родитељ командовао дјетету. Тако чињеница командовања је разлог да дијете дјелује сходно, док то нијесу никакве карактеристике онога што је наређено.²⁹⁸ Поука овог примјера је, према Адамсу, да садржајна независност нужно скреће пажњу на чињеницу да разлог ипак зависи од нечега другог у односу на садржај према коме показује отпорност. То ће даље значити да се овај закључак односи и на садржински-независни разлог *per excellentiam* као што је то наредба коју изда ауторитет. Знајући да рецимо странац нема статус родитеља у примјеру, он не може издавати обавезујуће команде овом дјетету, јер оно нема никакву обавезу да иде у кревет само зато што би му то рекао неки странац. То ће рећи:

„да је команда разлог да дијете послуша која зависи од карактеристика извора команде, а не од карактеристика садржаја команде. Стога је природно рећи да је команда разлог независан од садржаја, али разлог зависан од извора (или оно што би се могло назвати разлогом искључиво зависним од извора).“²⁹⁹

Адамс разликује три карактеристике разлога које могу бити независне од садржаја и то: постојање разлога, његову тежину и радњу за коју се он рачуна. По његовом схватању, које овдје излажем због корисности по разумијевање природе искључујућих разлога за дјеловање, оно што је важно у вези са идејом независности од садржаја јесте да нити постојање нити тежина разлога не зависе од садржаја. Како карактеристике даваоца команде, а не карактеристике садржаја, одређују да ли агент има разлог за нешто одређене тежине, сами садржај може бити релевантан само утолико што одређује у корист које радње се рачуна разлог независан од садржаја. Оно што се чини кључним овдје је то да ово подразумијева да промјена садржаја разлога независног од садржаја не мијења ништа по питању да ли агент има разлог

²⁹⁷ Nathan Adams, “In defense of content-independence”, *Legal Theory* 23(03), 2017, 4.

²⁹⁸ *Ibid.*, 3.

²⁹⁹ *Ibid.*, 5.

или тежину разлога за одређено дјеловање, већ мијења само оно што је само дјеловање које агент има разлога да уради.³⁰⁰

Међутим оно што је код Раза једно готово трајно отворено питање је како то да искључујући разлози као садржински-независни разлози истовремено задржавајући све ове карактеристике, ипак зависе од садржаја који прописују. У смислу који смо до сада анализирали, на то се наилази у ситуацијама када појединац има право да се не води директно искључујућим разлогом (док год је, подсетимо се на побједничкој страни аргумента или ако располаже већим знањем од ауторитета који је издао директиву по истом питању). Примјећујем и далеко проблематичније ситуације установљавања легитимног карактера директиве на основу садржаја који прописује – да ли се овај поклапа са зависним разлозима који се ионако односе на субјекте. Могу се и изразити другачије: ситуације проблематичног установљавања легитимности извора наредбе као услова за њену ауторитативност према тези нормалног оправдања. При томе се обухвата веза да теза зависности тако имплицира тезу независности, захтијевајући од ауторитета да задовољи тезу зависности при доношењу норми како би ове стекле квалитет да буду искључујући разлози. То могу свести на два повезана питања. Као прво, полазивши од тога да је садржински-најнезависнији разлог – директива коју издаје ауторитет, као такав, видјели смо, разлог искључиво зависан од извора, - како то да један такав разлог своју садржинску независност ипак дугује вриједности да баш тај а не неки други извор буде извор тих наредби? Затим, како то да се ова вриједност открива опет према томе да ли садржина разлога којима нас води својим наредбама одговара садржини тамо неких других, тзв. зависних разлога?

Ова питања удишу један интуитивни одговор на то како то да према Разу закон који установљава ропство или прогањање субјеката по основу боје коже нпр. не може да прође тест из тезе о нормалном оправдању. Како смо рекли још на самом почетку овог рада, Раз у својој услужној концепцији ауторитета додјељује права државним властима да не само обезбјеђују морално вриједне могућности већ и да укидају оне неприхватљиве с правом да дјелују ради искоријењивања одређених политика идентитета (сјетимо се само Разових ријечи „искоријењивање расизма и других облика затуцаности“). Како је на властима обавеза да дјелују у циљу заштите добробити субјеката, схваћене на један одређени начин који подразумијева чињење *вриједних* опција доступним, јасно је да је норма као искључујући разлог садржински-независна само до одређеног степена.

Слично примјећује и Адамс у другачијем разматрању из свог правца анализе садржински-независних разлога:

„Екстремно неправедне команде могу утицати на постојање и тежину разлога, јер изразито неправедне команде утичу на нашу процјену квалитета извора команде.“³⁰¹

Тај степен о ком овдје говорим је степен толеранције која је имплицирана самим појмом добробити. То ће обухватити и толеранцију погрешивости ауторитета као и до које мјере се може толерисати погрешна одлука ауторитета тј. сматрати се и даље обавезујућом те садржински-независном у пуном смислу у ком то подразумијева значење – да важи и кад је погрешна зато што је садржински-независна, зато што је донио ауторитет. Норма се дакле третира као садржински-независна све док се не пређе степен до које се њена евентуална погрешивост може толерисати. То значи да прописивање изразито неправедних дјела или ти злодјела, која се косе са појмом добробити, као дужности која је на властима да је штити, стога, никада не могу представљати искључујуће разлоге за дјеловање нити бити тако третиране.

³⁰⁰ *Ibid.*

³⁰¹ *Ibid.*, 10.

3.5 Прелазак са перспективе првог лица практичке рационалности на теоријску перспективу трећег лица за процјену услова легитимности наредби ауторитета

Родригес-Бланко говори о асиметрији између перспективе првог лица и трећег лица у вези са описом радње којом се слиједи правно правило. Та асиметрија се састоји у различитом одговору на питање зашто је субјект извршио радњу захтијевану правним правилом. Дакле, из перспективе првог лица као оног које је извршило ту радњу, субјект ће дати одговор у смислу навођења оних разлога за дјеловање, како то Родригес-Бланко изражава у духу модела 'маске добра', као карактеристичних добротворних својстава тог правила. Из перспективе трећег лица може се разумљиво одговорити да је то 'због правила'.³⁰²

Како би се сликовито приказала разлика у перспективама, али и њихова појединачна ограниченост, она наводи примјер који се односи на посматрање покрета једне особе. Оно што посматрање омогућава је да примјетимо да друга особа помјера ногу и руку на примјер, али ми не можемо посматрањем опазити вољу те особе односно да ли је намјерно помјерила руке. Према њој је једини начин да се утврди да ли је воља укључена у радњу или не, разумјети радњу онако како је описана од стране агента.³⁰³

Тако код феномена поштовања правних правила, објашњава, агент може да тврди да извршава радњу због правила, али ово не даје одговор на питање „зашто вас правило наводи да извршите радњу?“. Одговор на то како то да „зашто?“ питања престају коначно само онда када агент одговори у смислу разлога као карактеристичних добротворних својстава правила³⁰⁴, може се потражити у томе да је утемељујући разлог исправан. Оно што усмјерава ово њено убјеђење је Аристотеловско метафизичко гледиште да смо створења извјесне природе који посједују моћ или способност међу којима је практичко резонување најважније. Стога, она развија аргумент заснован на идеји да структура практичког разума и структура намјерне радње теку паралелно и да не можемо приступити другом без приступа овом првом.³⁰⁵ Према њој ми нијесмо у могућности да посматрамо ову нашу кључну способност узимањем теоријског погледа на наше поступке, као пасивног наспрам активног приступа.

Основни аргумент њеног става, али и основе за критику Разовог преласка са перспективе првог лица практичке рационалности на теоријску перспективу трећег лица за процјену услова легитимности наредби ауторитета, се темељи у још једном аристотеловском увиђању. У питању је дистинкција³⁰⁶ између актуелности и потенцијалности као општем оквиру за разумијевање идеје основе виђења практичког разума као капацитета или моћи која се мијења и манифестује на различите начине. То разликовање актуелности/потенцијалности омогућава схватање како је практичан разум као капацитет у стању да ради, дјелује, манифестује се и обликује наше интенционалне радње.³⁰⁷ Укратко, ова разлика се може разумјети на основу сљедећег примјера: ако беба није научила да говори енглески, кажемо да беба јесте потенцијално говорник енглеског језика што се може означити као (п1). Затим човјек који зна да говори енглески и тренутно ћути, и он је потенцијално говорник енглеског (п2). Коначно, када човјек проговори енглески, ми кажемо да он заправо актуелно говори енглески (п3). Међутим, потенцијал бебе (п1) се разликује од потенцијалности човјека који

³⁰² Rodrigues-Blanco, V. (2014), 41.

³⁰³ *Ibid.*, 42.

³⁰⁴ *Ibid.*, 59.

³⁰⁵ *Ibid.*, 59-60.

³⁰⁶ О идентификовању низа кључних особина које карактеришу интенционалну акцију, Родригес-Бланко упућује на књигу „Намјера“, ауторке Елизабет Анскомб, у којој се бави задатком објашњавања намјерног дјеловања на линији филозофске традиције Аристотела и Аквинског: Elisabeth Anscombe, *Intention*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 2000 (originally published 1957), вид. Rodrigues-Blanco, V. (2014), 61.

³⁰⁷ Rodrigues-Blanco, V. (2014), 60.

ћути (п2), док само друга теза садржи у себи појам кретања конститутивне природе, када од ћутања почиње да изговара реченицу на енглеском. Ово из разлога што човјек није направио промјену у смислу да није знао да говори на енглеском па је научио, већ је знао да говори енглески, него није актуелизовао своје капацитете. Како ово може да има неке везе са овим поглављем?

Родригес-Бланко покушава да покаже да у вјежбању практичног разума ми бирамо да дјелујемо и овај избор активира радњу и усмјерава капацитет ка низу радњи које ће бити изведене. Насупрот томе, нерационални капацитет је не-самоактивирајући, гдје су неопходни само акти као на примјеру пчеле која ако је доброг здравља и нема препрека, опрашиће инстинктивно цвијет лисичарке. Насупрот томе, објашњава, рационални агенти треба да изабере или одлуче да дјелују како би произвели резултат.³⁰⁸ Тако наводи примјер када наставник намјерава да предаје и почиње да изговара неке реченице на тему „јуриспруденције“ својим ученицима кажемо да он предаје. Док ученици почињу да разумију тему и основне појмове, наставник је стога, појашњава она, извор промјена код ђака који су објекти промјене. Тако слично:

„...када законодавци стварају закон и судије одлучују у предметима, они успостављају правила, директиве и принципе и ова правила, директиве и принципи могу се наћи у статутима и извјештајима о случајевима. Можемо ли рећи да су законодавци и судије стигли до краја овог процеса? Не, не можемо: статuti и извјештаји о случајевима не представљају крај процеса, јер грађани треба да се придржавају законских правила и директива и да обављају радње према намјерама законодаваца и судија. Ми кажемо да су законодавци и судије извор промјена, јер знају како и имају редослијед разлога који грађанима омогућава да се придржавају законских правила и директиве.“³⁰⁹

Паралелно са примјером наставника, како објашњава, не могу рећи да предајем ако моји ученици не почну да разумију тему коју предајем. Исто тако, закључује, законодавац не може рећи да доноси закон, нити судија да суди, у парадигматским случајевима, осим ако постоји неко извођење њихових радњи од стране адресата како они намјеравају, што значи интенционално и укључујући перспективу првог лица практичке рационалности.

Сада дозволићете ми да се укључим у расправу. Оно што се код Раза чини проблематичним је управо тај прелазак са једне перспективе на другу када је ријеч о процјени услова легитимности наредби ауторитета. Рационалност, која игра изузетно значајну улогу код Раза и која је неопходна ради разумијевања поступка и садржине радње коју наредба од нас захтијева, дјелује као да може бити сама по себи посматрана из неколико перспектива. С једне стране, да ли је субјект рационално поступио, видјели смо да се код Раза може у крајњем свести и на питање је ли субјект поступио по наредби ауторитета, као већ најрационалније понашање у ситуацији покривеној заповијестима ауторитета. То имплицира перспективу трећег лица, али не даје одговор на процјену услова легитимности наредби ауторитета. Перспектива трећег лица као теоријска перспектива и као таква да може да пружи тај одговор, јесте ипак нешто сложенија. То је управо перспектива која са дистанце имагинарног посматрача омогућава уочавање постојања разлога због којих је ауторитет легитиман, односно да је стога његова директива исто таква. То је перспектива која омогућава уочавање да је усаглашавање са директивом најрационалније могуће понашање субјеката у ситуацијама покривеним заповијестима легитимног ауторитета. Тај прелазак из перспективе субјекта за уочавање испуњења захтјева тезе нормалног оправдања, односно да се ауторитет води зависним разлозима у свом дјеловању, на једну теоријску, неутралну, рећи ће се 'објективну'

³⁰⁸ *Ibid.*, 67.

³⁰⁹ *Ibid.*, 68.

перспективу, могуће је захваљујући Разовој поставци о нужности да ови разлози буду сазнатљиви, али не и сазнати увијек. Дакле из перспективе првог лица односно субјекта који поступа по наредби, праћење овог трага од директиве ауторитета до његове легитимности засноване на испуњењу тезе нормалног оправдања, није неопходно да би власт и његова директива били легитимни. Субјект може да буде незаинтересован да испрати овај траг, уморан или тип личности која је анксиозна када треба да се суочи са доношењем одлука. Све што је потребно је, рекли смо, то да се субјект усагласи са зависним разлозима, па макар то било из његове линије мањег отпора. Ако је водећи се њом послушао директиву ауторитета, ангажујући своју рационалну способност на неопходни минимум тек толико да радња буде интенционална, али не улазећи у тзв. дубиозе разлога нити легитимности наредбе, он је и даље поступио крајње рационално. То се може рећи и овако: да чињеница да је поступио према директиви из ма ког разлога значи да је његов поступак у крајњем сасвим рационалан тј. рационалан у пуном смислу ријечи ако се то говори на основу резултата који је усаглашавање са разлозима који се на њега односе самим тим што је послушао директиву. Све што је потребно према Разу јесте постојање прилике за објективну сазнатљивост³¹⁰ легитимности директиве/ауторитета, односно постојање прилика да се она уочи из перспективе трећег лица.

Сада оно што компликује ову поставку је што Раз у једном тренутку, фигуративно, чини се да претпоставља потребу да се деси овај прелазак из перспективе првог лица на перспективу трећег лица. С једне стране допушта могућност процјене легитимитета ауторитета из перспективе првог лица, као објашњење зашто један ауторитет може бити легитиман за неке субјекте док ће други процјењивати исти тај ауторитет нелегитимним. Међутим, као што људска погрешивост допушта да ауторитет погријешити, тако и субјект може да погрешно оцијени нелегитимни ауторитет легитимним и обратно. Капацитет појединца да испрати траг директиве ауторитета до крајњег објашњења њене легитимности према тези о зависности и о нормалном оправдању, је различит у степену код појединаца, који не располажу сви истим степеном рационалног капацитета као ни истим интензитетом воље и интересовања да испрате овај траг. Ма колико дјеловала контроверзно, перспектива трећег лица за процјену услова легитимности наредби ауторитета код Раза, чини се као неопходна корективна перспектива која, пошто је, каже се, теоријска, омогућава да легитимитет ауторитета увијек буде сазнатљив и доступан.

Навешћу примјер. Појединац се током живота сусријеће са бројним изазовима и потешкоћама и неријетко мјера у којој ће се успјешно изборити са њима зависи од његовог става и рационалне способности. Под успјешним подразумевам превазилажење потешкоћа на начин да се из њих изађе јачи, бољи, паметнији, искуснији, обогаћенији понајвише у смислу онога што се подразумева под „радом на себи“. Ако замислимо ситуацију у којој појединац доживи такву непријатност или се нађе у ситуацији која дјелује безизлазно, да изговори ријечи „Зашто се ово дешава баш мени?“, перспектива првог лица ће бити скучена на потпитања, по принципу лијевка, која ће појединца да емотивно вуку на доље, најчешће онемогућавајући хладнокрвну рационалну реакцију. У тим ситуацијама појединац неће погријешити ако (читај: поступиће најрационалније ако) покуша да своју наизглед очајну позицију сагледа из перспективе трећег лица. Та перспектива ће омогућити ширу слику, необојену тренутним набојем емоција, која ће, дакле, бити неутрална и несубјективна, јер је дистанцирана. Као када посматрамо протагонисту неког филма, према ком иако можемо развити одређени степен емпатије, знајући да је то филм, чекамо сљедећу акцију у циљу проналаска одговора на питање зашто се то нешто догодило. Тај акценат који ова перспектива спрема себе поставља на објективној вези између радњи, онемогућавајући приписивање субјективних дојмова, помаже субјекту да превазиђе потешкоћу и да адекватно дјелује. Ово, дакле, рационално сагледавање

³¹⁰ Вид. детаљнију разраду овог аспекта Разове теорије у наставку овог рада, с обзиром на његов растући значај.

ситуације показује ако не излаз из ње онда макар исправан став према њој који ће водити ка излазу, односно показује исправно читање саме ситуације на коју се испрва нема адекватан одговор. Оно је једна увијек отворена могућност да се субјект удаљи из своје перспективе и да, заузевши перспективу трећег лица, има приступ начину сагледавања који можда није увијек јасан из перспективе првог лица (умор, емотивна нестабилност, анксиозност због ситуације који не омогућавају успјешно праћење трага). Међутим, некад субјект није у стању да учини ово напуштање своје перспективе чак ни за сопствено добро. Некада је то јер није свјестан те могућности или шта би јој то донијело, некада ће блиски пријатељ да га савјетује како да то учини да би му помогао да превазиђе потешкоћу. То све не значи да перспектива трећег лица не постоји када субјект није у стању да је заузме. Напротив, она је увијек доступна те је исправно (рационално) читање ситуације увијек сазнатљиво. По том принципу се може разумјети и Разова перспектива трећег лица за процјену услова легитимности наредби ауторитета. Друго је питање на шта се процјена услова легитимности из те перспективе усмјерава тражећи параметре за позитивну или негативну оцјену. Иако ће о овоме бити више ријечи у наставку, задржимо се сада на једном интересантном примјеру на који упућује Миодраг Јовановић у својој књизи „*The Nature of International Law*“.

Наиме, примјер изгледа овако - покушаћу да га препричам. Замислимо да сам један од руководиоца у једној великој фирми и да обично идем у канцеларију скоро сваки дан током седмице, без обзира на званично радно вријеме. Природа мог посла је таква да га не могу обављати од куће. Из пословних разлога сам се морао преселити у Тел Авив и живим у дијелу града који је далеко од моје канцеларије. Због мање ефикасног и поузданог система јавног превоза, приморан сам да свакодневно возим у оба смјера. У неком тренутку, схватим да овакав стил живота који намеће да проводим превише времена у колима није добар за моје здравље и да би било много боље када бих могао више да ходам. Штавише, увидим да ако одлучим да не возим, преда мном су разне предности али и недостаци такве одлуке. С једне стране, могао бих да проводим више времена са породицом, што би била једна предност, јер не бих могао да идем у канцеларију пјешке пошто је сувише далеко, а коришћење других превозних средстава би било у супротности са мојим циљем да уложим више времена у ходање. Затим, постоји још један важан разлог да размотрим опцију да аутомобил возим рјеђе, а то је моја озбиљна забринутост због високог нивоа загађења у мом новом граду пребивалишта. Стога могао бих да размислим о томе да не возим аутомобил барем један дан у недјељи. С друге стране, свјестан сам да ако одлучим тако нешто, продуктивност фирме за коју радим, а која послује на међународним тржиштима, може озбиљно да трпи. Могао бих да изаберем званично нерадни дан - суботу као дан када нећу возити, али претпостављам да моји шефови у централној канцеларији ипак не би били задовољни овом одлуком и то би потенцијално могло да ме спријечи да будем даље унапријеђен у фирми. Узимајући у обзир све разлоге, моја одлука иде у правцу да престанем да возим на један дан, по могућности суботом, али још нијесам засигурно одлучио шта ћу да радим.³¹¹ Јовановић на овај надовезује нови примјер према ком треба да „замислимо да држава израђује Закон о механизму рационализације транспорта, са циљем „контроле нивоа загађења ограничавањем броја путних возила дневно“ и „побољшања општег здравственог стања грађана у урбаним подручјима“ (званична преамбула предлога закона). Законодавац намјерава да постигне овај циљ увођењем методе рационализације парних и непарних таблица, тј. забраном вожње возилима са непарним таблицама недјељом и уторком, а онима са парним таблицама понедељком и сриједом.“³¹² Са ова два примјера пред нама, поставља се питање да ли је сада задовољена Теза о нормалном оправдању? Долазимо до малочас наговјештеног проблема: подсетимо се да „према овој тези директива која заправо не наводи субјекте да се боље придржавају равнотеже

³¹¹ Miodrag A. Jovanović, *The Nature of International Law*, Cambridge University Press, 2019, 135-136.

³¹² *Ibid.*, 136.

разлога генерално неће бити легитимно ауторитативна³¹³. Јовановић разматра ову напетост и поставља питање:

„како неко може утврдити шта „исправна равнотежа разлога“ захтијева, или шта је „боље“ за мене као субјекта дате директиве, и да ли ми директива омогућава да се боље придржавам „правог“ разлога?“, те у смислу ова два наведена примјера наставља:

„Сигурно је могуће тврдити да ми законодавство чини „услугу“ пратећи неке од разлога који већ важе за мене („теза о зависности“) и да ћу бити у бољој ситуацији слиједећи директиву, јер је успјела да постигне „исправну“ равнотежу између супротстављених разлога за дјеловање. С друге стране, директива ми забрањује да возим аутомобил два дана, а размишљао сам да престанем да возим не више од једног дана у недјељи; штавише, спречава ме да возим аутомобил два дана у недјељи, док је мој пожељнији избор био субота, што је званични нерадни дан. У оба ова аспекта, дакле, предлог закона повећава трошкове избора престанка вожње, што би га учинило мање атрактивном опцијом у мом размишљању.“³¹⁴

Управо ово посљедње нас враћа на идеју о постојању двије опције у овој ситуацији. Прва би била та да могу третирати директиву као разлог за дјеловање првог реда зависан од садржаја, који, када се упореди са супротстављеним разлозима, може се испоставити као „прави“ разлог за моје дјеловање. Ово знамо да Раз одбацује, јер тада директива не би била ауторитативна, из разлога што исход процеса одмјеравања разлога може бити сасвим другачији. Да би била ауторитативна, Јовановић подсећа, директива би такође морала да функционише као „искључујући“, тј. негативни разлог другог реда – разлог који искључује све разлоге за дјеловање супротно ономе што директива захтијева. Међутим, он објашњава:

„услови легитимности директиве би тада морали бити процијењени из перспективе трећег лица. То јест, била би потребна нека спољашња, теоријска перспектива из које би се могло рећи да бих боље поступио у поштовању исправног баланса разлога поштујући директиву него сам одређујући шта баланс разлога захтијева.“³¹⁵

Јовановић се пита колико је стабилна Разова основна премиса да је „разлог за радњу разматрање које чини њен избор разумљивим“, односно, „у ком смислу је избор који фаворизује директива „разумљив“ ако је на примјер „приликом уравнотежења различитих захтјева који се на њу примјењују, 'особа која резонује' открила да је поштовање закона заправо одводи са пута 'исправног разума'?“³¹⁶ Ово веома значајно питање које Јовановић поставља сугерише једну непотпуност Разовог одговора, који му у овом централном аспекту, изгледа незадовољавајући са делиберативног становишта практичке рационалности.

„Како би правна правила водила наше понашање и пружила нам разлог за радњу“, објашњава, „она морају бити делиберативна, што их у суштини чини не-неопционалним за субјекте норми“³¹⁷.

Међутим, предлажем да сада претресем изнешене примјере из перспективе трећег лица и да видимо да ли постоји могућност да та измакнута позиција посматрања заиста буде од помоћи у смислу који нас овдје интересује. Као прво, већ дјелује као сјајна полазишна тачка што субјект из примјера има прилично рационално постављене приоритете у својој тренутној

³¹³ Ehrenberg, "Raz's Service Conception of Authority," 886, наведено према: Jovanović, Miodrag A., 136.

³¹⁴ Jovanović, Miodrag A., 136.

³¹⁵ *Ibid.*

³¹⁶ *Ibid.*

³¹⁷ *Ibid.*

животној позицији као и што има осјетљивост за важну тему загађења ваздуха у великим градовима изазваног огромном употребом аутомобила у саобраћају. Чињеница да увиђа значај доприноса који сваки појединац може да направи увођењем чак и минималне измјене у свом стилу живота, те жели да један дан у недјељи (суботом), не користи аутомобил, и да жели да пронађе рјешење како би више времена проводио са својом породицом, - представљају показатељ да је ријеч о једној информисаној и рационалној особи. Сагледано из једне удаљене перспективе илити перспективе трећег лица, могу да се направе извјесна неочекивана запажања. Изнесимо их овако. Ако држава донесе закон који је осјетљив на тему загађења и даје конкретно упутство које ће утицати на смањење загађења односно налаже начин на који ћу допринијети као појединац теми која ми је ионако међу приоритетима, онда задовољава један важан зависни разлог који осјећам својим, односно који се на мене односи. Штавише, таква директива ми омогућава да се побринем за овај свој приоритет, који ће се позитивно рефлектовати како на моје здравље, тако и на здравље мени најближих али и других људи генерално. Она ће такође утицати повољно и на мој, исто тако важан приоритет, да проводим више времена са породицом, јер тим данима нећу моћи да одем на посао пјешке, пошто је канцеларија далеко од дијела града у ком живим, а градски превоз је недовољно функционалан. Доношење једне такве директиве би ми заправо директно помогло у отклањању ризика који ме забрињавао, да би моји шефови у централној канцеларији негативно оцијенили мој недолазак на посао тим данима, јер он сада више у њиховим очима не би дјеловао као самовољан илити арбитражан, већ као једна обавеза коју је наметнула директива и која обавезује све грађане, што ће рећи и друге запослене у фирми. Директива би уклонила овај терет осуђивања од којег сам стријепио због овакве праксе убудуће, што значи да не би постојао ризик да из овог разлога не будем даље унапријеђен у фирми. Иако је мој пожељнији избор за дан када нећу возити био субота, оваква директива ми даје више простора него што сам иницијално био спреман да покушам да на овај начин „узнем за себе“ (за своје здравље и вријеме са породицом) рачунајући на бојазан од начина на који би реаговали моји шефови из централне канцеларије. Сада, када одлука не би била моја, већ је у питању једна „виша сила“ – држава је наметнула такву праксу, фирма у којој радим, као једна велика и успјешна фирма која послује на међународним тржиштима, ће вјероватно бити принуђена да размотри стратегије како да нам створи услове да обављамо послове од куће тим данима. С друге стране, с обзиром на опште познату ситуацију са лошим и нефункционалним градским превозом, на који запослени не могу да рачунају као транспорт који ће гарантовати правовремени долазак на посао, као и на новодонешену директиву и новостворене услове, - као руководилац можда бих могао да предложим својим шефовима, да сада размотре идеју о проналажењу рјешења да се запосленима који имају такву потребу, омогући да станују у дијелу града у ком се налазе канцеларије фирме, кроз евентуалне субвенције и додатке на плату за плаћање ренте, уколико је скупља у том крају града.

Разматрање из ове перспективе може донијети још нека разна увиђања, али овдје је најважније задржати се на онима која нуде рационалну солуцију за моју ситуацију. Рационално је очекивати да сада не морам бринути за реакцију шефова из централне канцеларије, пошто директива која је донијета онемогућава закључак да самовољно спроводим икакво дјеловање које може негативно утицати на продуктивност моје фирме. Такође је рационално сматрати да ће поступање у складу са директивом повољно утицати на загађење ваздуха, што значи да ће бити задовољен приоритет који сматрам својим, односно зависни разлог којим се ионако водим.

С друге стране, укључење аутора овог рада у овај посљедњи дио претресања датих примјера из перспективе трећег лица открива један изузетно битан аспект Разовог упућивања на ову перспективу. Резоновање које сам изнијела из ове удаљене перспективе као објективне перспективе (читај: најобјективније што сам у овом тренутку знала да сагледам) је такво да

имплицира или претпоставља једно друштво са највисочијим стандардима радне етике и легислативне уређености у области радног права. Ово конкретно резонување из перспективе трећег лица није на овај начин одрживо на позадини друштава у којима не постоји елементарна заштита људских права и једнакости или, могу чак рећи, задовољења дезидерата владавине права у процедуралном смислу. Међутим то не утиче на мој аргумент. Друштва за која су овако рафинисане поставке осјећаја једних за друге у односу послодавац – запослени, непојмљиве као један далеки и непријемчив досег резонувања, она не би ни била у стању да развију идеју о доношењу једног овако савременог закона, који толико мари за „побољшање општег здравственог стања грађана у урбаним подручјима“, са овако култивисаном и елегантном званичном преамбулом предлога закона.

Оно што је смисао ових разматрања јесте показати да је сазнатљивост квалификације директиве као исправне или не (према Разовом упутству) увијек могућа, с тим што сам отишла и корак даље. Ова могућа сазнатљивост показује и један специфичан *домашај рационалности*, који овдје намјерно нећу објаснити, већ оставити као наговјештај теме којој посвећујем цјелокупни трећи дио овог рада.

3.6 Импликације „тањег“ тумачења владавине права на Разову концепцију ауторитета

Владавина права као нека врста помоћног и корективног сета принципа даје допринос функционисању тезе о нормалном оправдању. Како ћемо видјети у посљедњем дијелу овог рада, она исто тако представља неку врсту упућивања на критеријеме здравог разума који имају потенцијал да доведу до општег сагласја међу различитим странама у друштву, које се могу разликовати по идеолошким, моралним, религиозним, па и политичким ставовима. Раз владавину права у своју концепцију ауторитета уводи на такав начин да заправо њене захтјеве користи као дио рационалног аргумента у сврху лакшег одређивања легитимног ауторитета. При томе се тај њен потенцијал читава у капацитету да захтјеви владавине права или рационалност њених захтјева усагласе како позицију тако и опозицију једног политичког друштва. Може се рећи и овако: тај потенцијал се читава у чињеници да њени захтјеви надилазе конкретне моралности које могу паралелно постојати у плуралистичком друштву и да се заснивају на рационалном увиђању њихове нормалности и корисности по обезбјеђивање неопходних минимума услова за људски опстанак међу другим људима у уређеном грађанском друштву.

Владавина права као сет принципа формалног и процедуралног карактера, који се односи на начин на који се управља заједницом, представља важан и далекосежан домашај еволуције људског разума (*ratio*) те цивилизацијског напретка, као и једну немогућност разумног несавласја са њеним основним принципима. Ово из разлога што се владавина права, иако један идеал односно сет вриједности, може посматрати као скуп *разумних вриједности*, без којих нема оних основних претпоставки за спречавање успостављања арбитрарне надмоћи група у друштву над другима, те базичне злоупотребе права и власти.

Штавише, Раз ради аналитичке јасноће инсистира да се појам владавина права мора разликовати од демократије, људских права и социјалне правде.³¹⁸ Формални принципи се тичу уопштености, јасноће, јавности, стабилности и перспективности норми којима се управља друштвом, док процедурални принципи се односе на процесе у којима се ове норме примењују, и институције—попут независног судства као посебно важног захтјева.³¹⁹

³¹⁸ Упућивање на Raz, J. (1977) према чланку о владавини права на Станфорд Енциклопедији Филозофије; „The Rule of Law“, Stanford Encyclopedia of Philosophy : <https://plato.stanford.edu/entries/rule-of-law/> , 05.02.2025.

³¹⁹ Stanford Encyclopedia of Philosophy : <https://plato.stanford.edu/entries/rule-of-law/> , 05.02.2025.

Међутим, чињеница је да постоји низ веома различитих схватања у чему се састоји усклађеност са владавином права, као што постоје гледишта да у неким случајевима, владавина права такође укључује одређене суштинске идеале као што су претпоставка слободе и поштовање права приватне својине³²⁰. То чини ову ширину њеног тумачења релевантном за низ даљих закључака по једну конкретну концепцију ауторитета.

У том смислу постоји разлика између супротстављених „тањих” и „дебљих” концепција владавине права или на енглеском *thin and thick conceptions of the rule of law*, као два различита гледишта о обиму централних захтјева правног система, наспрам онога што би мимо тога представљало бесправље. Тако укратко, „танка концепција“ владавине права првенствено ограничава форму којом се државом треба управљати путем правила. Ова концепција владавине права³²¹ за централни захтјев има да званичници државе који само намећу санкције (нпр. затвор или одштету) и дају бенефиције (нпр. спроводе уговоре или пружају социјалну помоћ) члановима друштва, то чине у складу са правилима, а не према *ad hoc* дискрецији.³²² Такозвана „дебља концепција“³²³ владавине права за централни захтјев владавине права има да званичници државе намећу санкције и дају бенефиције члановима друштва у складу са добрим и/или праведним критеријумима. Ови критеријуми могу бити различити попут тих да захтијевају да су у складу са људским правима чланова друштва и/или њиховим имовинским правима, рецимо уколико се ова друга разликују од првих, или према одређеним критеријумима као праведним изворима, као на примјер демократски изабрана законодавна тијела, или обоје.³²⁴ Ове двије концепције се свде на двије крајности које супротстављају форму и супстанцу, односно, како Кристофер Бум (*Christopher D. Boom*) објашњава, свде се на разлику између владавине према правилима и доброг или праведног управљања³²⁵. Он упућује на важно запажање Брајана Таманахе (*Brian Tamanaha*) да се „у контексту развоја, владавина права обично поистовјећује са имовинским правима, спровођењем уговора, ниском стопом криминала, минималном корупцијом, независним правосуђем, правним формализмом и законским ограничењима за владине званичнике, док шире верзије укључују демократију, људска права и права благостања“³²⁶. Док већина ових, како наводи Бум, јасно потпада под дебљу концепцију, ни нека попут минималне корупције, независног правосуђа и законских ограничења за владине званичнике, не представљају сасвим непроблематичне захтјеве, тим прије што иако јесу нека врста забринутости тање концепције, та брига коју они представљају нипошто није ограничена на пријетњу коју представљају за управљање правилима. Он упућује на једно Дворкиново (*Ronald Dworkin*) запажање поводом уочавања да се њихова супротстављеност често читава у томе што повећавају шансе да државни званичници користе своје дискреционо право на лош и/или неправедан начин.

³²⁰ *Ibid.*

³²¹ Кристофер Бум сугерише да би прецизније било говорити о породици танких концепција владавине права. Као главне представнике овакве перцепције владавине права наводи осим Џозефа Раза, још и Церемија Волдрона и Лона Фулера упућујући на њихова дјела Jeremy Waldron, *The Rule of Law and the Measure of Property* (2012); Lon Fuller, *The Morality of Law* (1969). Вид. Christopher D. Boom, „The Importance of the Thin Conception of the Rule of Law for International Development: A Decision-Theoretic Account“, *The Law and Development Review* 2015; 8(2), 295-296.

³²² Christopher D. Boom, „The Importance of the Thin Conception of the Rule of Law for International Development: A Decision-Theoretic Account“, *The Law and Development Review* 2015; 8(2), 295.

³²³ За представнике ове перцепције владавине права наводи сљедеће ауторе: Ronald Dworkin *A Matter of Principle* (1985); Richard Epstein, *Design for Liberty: Private Property, Public Administration, and the Rule of Law*, 2012; Amartya Sen, „Global Justice“, in James Heckman, Robert Nelson and Lee Cabatingan(eds.), *Global Perspectives on the Rule of Law* (Routledge, 2010), pp. 55–70; Вид. Boom, Christopher D., 296-297.

³²⁴ Boom, Christopher D., 296.

³²⁵ *Ibid.*, 297.

³²⁶ Brian Tamanaha, „The Primacy of Society and the Failures of Law and Development“, 44 *Cornell International Law Journal*, no. 2 (2011) наведено према Boom, Christopher D., 297.

Законска ограничења за службенике су дакле очигледно најближа тањој концепцији, али једно је мислити да владавина права захтијева ограничење службене дискреције, а сасвим друга инсистирати да постојање службеног права дискреције само по себи означава одступање од владавине права.³²⁷

Са овим је јасно какве врсте нимало безначајних неслагања могу да произиђу из различитих схватања у чему се састоји усклађеност са владавином права. Када је Раз у питању, премда не сасвим недвосмислено, полази се од тога да његова теорија ауторитета дозвољава једну тању концепцију владавине права. Раз заправо владавину права као сет осам дезидерата анализира кроз призму двије категорије у које се ови принципи дају разликовати. Преглед Разових коментара појединачних дезидерата владавине права може бити од значајне помоћи да се ухвати смисао концепције владавине права коју он прихвата у својој теорији.

С једне стране имамо прву категорију, која се састоји из три принципа, повезаних заједничким циљем - што сви они захтијевају да закон треба да буде у складу са стандардима осмишљеним да му омогуће ефикасно вођење понашања или дјеловања³²⁸:

1. Сви закони треба да буду проспективни, отворени и јасни.

Дакле превасходно не смију бити ретроактивни, јер је немогуће да се појединци воде ретроактивним законима, који не постоје у вријеме дјеловања (осим ако се у ријетким ситуацијама и оправданим, чему се може приговорити из других разлога, са сигурношћу зна да ће ретроактивни закон бити донијет, када ретроактивност није у супротности са владавином права). Закони морају бити јавно доступни и адекватно објављени, јер ако закон треба да води људе, они морају бити у могућности да сазнају та правила како гласе.³²⁹ Из истог разлога његово значење мора бити јасно, јер двосмислен, нејасан или непрецизан закон вјероватно ће завести у заблуду или збунити, како каже Раз, „барем неке од оних који желе да се њиме руководе“³³⁰.

2. Закони треба да буду релативно стабилни, што значи да не треба да се пречесто мијењају.

Ако се често мијењају, људима ће бити тешко да сазнају шта је закон у датом тренутку и стално ће бити у страху да је закон промијењен откако су последњи пут сазнали шта је био. Људи морају да знају закон не само за доношење краткорочних одлука, као на примјер гдје је дозвољено паркирати аутомобил, већ и за дугорочно планирање.³³¹ Раз указује на важност стабилности, ако људи желе да се воде законом у својим дугорочним одлукама. Он за примјер наводи важност, рецимо, познавања барем општих оквира, а понекад чак и детаља пореског и компанијског права као често од основне важности за пословне планове који ће уродити плодом тек годинама касније.³³² Раз сматра овај принцип важним за увиђање да је поштовање владавине права често питање степена, не само када је у питању поштовање правног система у целини, већ и у погледу појединачних закона. Било да је ретроактиван или не, закон може бити мање или више јасан, мање или више стабилан итд. Међутим, како каже, „треба запамтити да тврдњом да је поштовање принципа питање степена, не мисли се да се степен поштовања може квантитативно мјерити бројањем броја прекршаја или неким сличним

³²⁷ Ronald Dworkin, *Taking Rights Seriously* (Harvard University Press, 1978), ch. 2, наведено према: Boom, Christopher D., 297.

³²⁸ Raz J. (1979), 218.

³²⁹ *Ibid.*, 214.

³³⁰ *Ibid.*

³³¹ *Ibid.*, 214-215.

³³² *Ibid.*

методом³³³. Односно, како објашњава, „неки прекршаји су гори од других. Неки крше принципе само на формални начин, што не вријеђа дух доктрине.“³³⁴ Према њему принципи владавине права имају далеко шири утицај који покрива и начин владавине изван онога што је или може корисно бити прописано законом. Због тога захтјев за стабилношћу не може бити корисно предмет потпуне правне регулације, већ је то углавном „ствар мудре владине политике“³³⁵.

3. Доношење посебних закона (посебних правних поредака) требало би да буде вођено отвореним, стабилним, јасним и општим правилима.

Раз овдје подсјећа на једну битну разлику и ризик од дословног тумачења „владавине права“, које настаје из честе претпоставке у лаичким конотацијама да је захтјев општости суштина владавине права. Закон као ограничен на опште, стабилно и отворено право, појачан вјеровањем да је владавина права посебно релевантна за заштиту једнакости и води до вјеровања да је једнакост повезана са општошћу права.³³⁶ Раз указује на погрешност таквих поистовјећивања указујући на то да „расна, вјерска и свака врста дискриминације нису само компатибилне већ често институционализоване општим правилима“³³⁷. Владавина тијела користе посебне правне прописе углавном да би увели флексибилност у закон и тада је ријеч о, како Раз каже, „пролазнијим дјеловима закона“ као на примјер када полицијски службеник регулише саобраћај или орган за издавање дозвола издаје лиценцу под одређеним условима.³³⁸ Они донекле негативно утичу на оријентацију појединаца у могућности планирања својих дјеловања спрам опште одредбе и као такви, они су у супротности са основном идејом владавине права. Раз свој став објашњава на сљедећи начин:

„Формална концепција владавине права коју браним не противи се посебним правним правилима све док су стабилна, јасна итд... Ова тешкоћа се у великој мјери превазилази ако се посебни закони пролазног статуса доносе само у оквиру који постављају општи закони који су трајнији и који намећу ограничења непредвидивости коју уводе посебни закони. Двије врсте општих правила стварају оквир за доношење посебних закона: она која дају неопходна овлашћења за доношење ваљаних наредби и она која намећу дужности којима се носиоцима власти дају упутства како да врше своја овлашћења. Оба имају подједнаку важност у стварању стабилног оквира за стварање посебних правних прописа.“³³⁹

Значај ових разматрања поводом подвођења ових посебних у оквиру општих закона се подразумијева и примјењује и на опште правне прописе који не испуњавају захтјев стабилности, јер и они би требало да буду ограничени на начин да се прилагоде једном стабилном оквиру. У том смислу Раз наводи за примјер захтјев да се велики дио подређеног административног законодавства прилагоди детаљним основним правилима утврђеним у оквирним законима.³⁴⁰ Међутим, он скреће пажњу на то да је „важно не мијешати овај аргумент са демократским аргументима за строг надзор народно изабраних тијела над законодавством од стране неизабраних. Ови даљи аргументи могу бити валидни, али немају

³³³ *Ibid.*, 215.

³³⁴ *Ibid.*

³³⁵ *Ibid.*

³³⁶ *Ibid.*, 215-216.

³³⁷ *Ibid.*, 216.

³³⁸ *Ibid.*

³³⁹ *Ibid.*

³⁴⁰ *Ibid.*

никакве везе са владавином права, и иако понекад појачавају аргументе типа владавине права, у другим приликама подржавају различите, па чак и супротстављене закључке.³⁴¹

С друге стране имамо другу категорију, која се састоји из преостала четири принципа, повезаних заједничким циљем - што су сви осмишљени, како примјећује Раз, да осигурају да правни механизам за спровођење закона спријечи ризик од искривљене примјене као и да буде способан да надгледа усклађеност са владавином права и да обезбједи ефикасне правне љекове у случајевима одступања од ње:

4. Независност судства мора бити загарантована.

Раз синтетизује овај принцип на сљедећи начин:

„пошто судска пресуда коначно утврђује шта је закон у случају који је пред њим, странке у парници могу бити вођене законом само ако судије правилно примјењују закон... Пошто готово свако питање које произилази из било ког закона може бити предмет коначне судске пресуде, очигледно је да је узалудно водити своје поступке на основу закона ако када ствар дође на пресуђивање, судови неће примијенити закон и дјеловаће из неких других разлога.“³⁴²

За Раза је посебно важно да се овај принцип схвати у свијетлу сљедећег:

„Правила која се тичу независности судства – метода именовања судија, сигурности њиховог мандата, начина одређивања њихових плата и других услова службе – осмишљена су да гарантују да ће бити слободни од спољашњих притисака и независни од свих власти осим од закона. Она су, стога, неопходна за очување владавине права.“³⁴³

5. Морају се поштовати принципи природне правде.

Успјешност способности закона да води понашање и дјеловање појединаца и исправна примјена закона зависе директно од тога да ли је загарантовано одсуство пристрасности, односно отворено и фер саслушање.³⁴⁴

6. Судови би требало да имају овлашћења за преиспитивање спровођења осталих принципа.

Раз појашњава да ово овлашћење за преиспитивањем спровођења осталих дезидерата иако може да дјелује широко, јер укључује преиспитивање и подзаконских и парламентарних законских прописа и административних аката, заправо се задржава само на ономе што је неопходно да би се осигурала усклађеност са владавином права.

7. Судови треба да буду лако доступни.³⁴⁵

С обзиром на, како каже Раз, „централну позицију судова у обезбјеђивању владавине права“ очигледно је да недоступност судова може осујетити нечију способност да се ефикасно

³⁴¹ *Ibid.*

³⁴² *Ibid.*, 217. С тим што овдје прецизира да са овим он не пориче да судови такође доносе закон, већ да се овај принцип владавине права примјењује на њих првенствено у њиховој дужности да примјењују закон, док као законодавци, они подлијежу истим принципима као и сви законодавци. Вид. фн на истој страници.

³⁴³ *Ibid.*

³⁴⁴ *Ibid.*

³⁴⁵ *Ibid.*

води законом, јер „дуга кашњења, прекомјерни трошкови итд. могу ефикасно претворити и најпросвећенији закон у мртво слово на папиру“³⁴⁶.

8. Ограничење дискреционих овлашћења, принцип који Раз изражава као дезидерату „не би требало дозволити да дискреционо овлашћење агената за спречавање криминала доведе до извитоперења закона“³⁴⁷.

Врло деликатна тема коју Раз синтетизује кроз упозорења на опасности по владавину права уколико не само судови, већ и поступци полиције и тужилаштва извршу закон, јер како каже, „тужилаштву не би требало дозволити, на примјер, да одлучи да не гони за извршење одређених кривичних дјела или за злочине које су починиле одређене класе преступника“³⁴⁸.

Суштина овог прегледа Разовог изношења осам принципа владавине права и начина на који их коментарише пружа увид у специфичност и оријентацију концепције владавине права која има своје мјесто у његовој теорији ауторитета. Штавише, да јесте специфична једна доктрина владавине права коју он заступа види се и из овог његовог закључка:

„Једна од предности доктрине владавине права коју браним јесте то што постоји толико много врједности којима она не служи. Поштовање владавине права је врлина, али само једна од многих врлина које правни систем треба да посједује. Због тога је још важније бити јасан у вези са врједностима којима владавина права служи.“³⁴⁹

Разова теорија ауторитета као она која прихвата тању концепцију владавине права се може бранити понајвише преко потребе за одржањем дистанце у односу на различите врсте моралности које могу да постоје у плуралистичком друштву, те које би у његову теорију врло вјероватно унијеле неки критеријум праведности/правичности као и понеки још од захтјева дебље концепције владавине права. Као најпроблематичнији од ових се чине демократија и демократски процеси, што је посебна тема за изучавање код Раза, као и оно што би се подразумевало под правом благостања. Његов став према концепту државе благостања и разлоге за, могу рећи, алергичност према њој смо видјели у првом дијелу. Подсјећања ради, основни разлози за то се заснивају на непостојању система који се може свести на награду за уложени труд, те заслуга за прогресивно напредовање, која је контрапродуктивна и нестимулативна уколико је већ унапријед гарантована без критеријума напредовања преко заслуга.

С друге стране чистоћа ове одреднице Разовог поимања владавине права као тање концепције је такође упитна. Док је искључиво засигурно неспорно да његова концепција није једна класична „дебља концепција“ владавине права, исто тако постоје елементи који се каче на преостали трећи захтјев шире концепције према Таманахи, а који су људска права. Добробит и аутономија личности као основни чиниоци Разове услужне теорије ауторитета представљају људска права, и као таква представљају једина острва дебље концепције владавине права која лебде на бесконачном океану његове изразито танке концепције владавине права. Ово је могуће из разлога што оне нијесу у служби ширења поимања владавине права (читај: проширења њених захтјева у његовој концепцији ауторитета), већ, иако може да зазвучи парадоксално, врше функцију осигурања испуњења захтјева „тање концепције“. Како је ово могуће?

³⁴⁶ *Ibid.*

³⁴⁷ *Ibid.*, 218.

³⁴⁸ *Ibid.*

³⁴⁹ *Ibid.*, 219.

Власт као сервис је ионако обавезана да функционише у служби добробити грађана, јер је њихова основна функција да заштите њихову добробит. То неће рећи да је осигурају и обезбиједје по сваку цијену, што уједно говори једно велико „не“ помирењу са државом благостања. „Не“, зато што она представља неку врсту родитеља који константно храни своје дијете кашичицом залогај по залогај чак и онда кад оно има осамнаест година, умјесто да му објасни како да користи самостално есцајг, спреми храну и живи аутономно. Аутономија личности је ограничење овлашћењима власти, јер власт има право, подсјетимо се, да доноси директиве само у областима/ситуацијама када је важније ускладити се са зависним разлогом него аутономно одлучивање за себе. Укупна теза о нормалном оправдању (сагледана од прве до треће тезе о искључујућем разлогу) виси о двоструком концу ова два параметра која, уколико неиспоштована, доводе до пада легитимитета ауторитета према овој тези. Штавише, директива ни не постаје ауторитативна, јер норма не постаје искључујући разлог, управо као што без ова два острва на метафоричком океану Разове концепције владавине права, нема ни живота (људи) на њему. Баш онако као што нема ни легитимне ауторитативне наредбе ауторитета без испуњења ова два круцијална захтјева. Питању на чему су они утемељени и какве су природе ћу се посветити у наредном, посљедњем дијелу овог рада.

3.6.1 Друге могућности: сужавање тањег тумачења владавине права на уставна правила

Питање које сугерише овај поднаслов је потреба или могућност перципирања Разовог тањег тумачења владавине права као захтјева које претпоставља уставно уређење, а под тим ћемо подразумијевати права и начела која јесу, могу и требају бити исказана и гарантована уставом. Да ли је тематика тих есенцијалних захтјева владавине права толико есенцијална и недвосмислена да се може посматрати као захтјеви који треба да буду загарантовани уставом државе?

Проблем на који се наилази, а који дијелом произилази из већ изнешених проблематичних аспеката коначности дефиниције овог идеала, јесте управо непостојање чак ни једног ригорозног критеријума за оцјену степена примјене владавине права међу различитим државама. Док су екстремне крајности лакше уочљиве, негдје по средини овај критеријум се губи и рангирање земаља по индексу поштовања владавине права се на крају у стварности највише своди на, изненађујуће, тзв. критеријум процјене ризика земље за иностране инвестиције.³⁵⁰

Владавина права, међутим, сведена на њене процедуралне захтјеве представља неку врсту повратка њеној оснивачкој идеји, а која нас враћа у 1885. годину када је Дајси, који се сматра творцем начела владавине права, изнио своје учење о њој у свом дјелу „Увод у изучавање уставног права“ (*Introduction to the Study of the Law of the Constitution*). Ово дјело као манифест једног сасвим револуционарног погледа на државу и право, потпуно новог еволутивног степеника људског рационалног капацитета, прави праву прекретницу у људској историји. Бива објављено у раздобљу неспутане владавине либералног капитализма, минималне државе, представничког и никако демократског система власти гдје је више од половине грађана било лишено права гласа. Ово су ријечи којима сам још у свом специјалистичком раду пренијела тежину историјског момента настанка овог идеала, па

³⁵⁰ Barro 2000: 215ff; наведено према чланку о владавини права на Станфорд Енциклопедији Филозофије; „The Rule of Law“, Stanford Encyclopedia of Philosophy : <https://plato.stanford.edu/entries/rule-of-law/> (05.02.2025.)

издвајам као и тамо исти цитат који исказује суштину Дајсијевог учења³⁵¹, које, гле чуда, дјелује као срж Разовог занимања за владавину права:

„Ни један човјек не може се казнити нити законито трпјети тјелесне патње или губитак имовине, осим кад је пред редовним судовима земље и у редовном законском поступку утврђена повреда права. У овом смислу владавина права је супротстављена сваком систему власти који омогућава јавним службеницима вршење широких, арбитражних или дискреционих овлашћења принуде.“³⁵²

Разов приступ владавини права се осликава у ономе што се подразумејева под захтјевима које успоставља уставни оквир у општем смислу. Па тако и на примјеру особене енглеске правне традиције, „могли бисмо да кажемо“, истиче Дајси,

„да је устав прожет владавином права на основу тога што су сва уставна начела (на примјер, право на личну слободу или јавно окупљање) резултат судских одлука у којима се одлучује о правима грађана у конкретним случајевима који су покренути пред судом; док под многим страним уставима, правна сигурност (таква каква је) дата правима појединаца проистиче, или изгледа да проистиче, из општих начела устава.“³⁵³

Но било да је у питању енглески устав, који је прецедентни устав као резултат континуиране дјелатности судова за разлику од других који настану једним потезом, доношењем устава, они сви дијеле начела владавине права са конкретним упутима. Дајси види највећу снагу енглеске уставности, а то се може односити и на уставност уопште, и владавине права, у томе што се не манифестују као само неки скуп апстрактних норми о потреби заштите основних права и слобода, ограничењу и контроли политичке власти.³⁵⁴ Напротив, израз су практичног остварења ових циљева кроз судску активност у систему прецедентног права. Додаћу овдје - израз су практичног остварења ових циљева и у осталим уставним оквирима, захваљујући чему „правна сигурност грађана, као првенствено заштита њихових права и слобода, нијесу пуке прокламације и дефиниције већ вриједности иза којих стоје конкретна процесноправна средства њихове заштите“³⁵⁵.

Код Раза имамо једно избјегавање гажења локве, а под тим се мисли на назовимо „рјешење“ до ког доводи размишљање да владавина права представља један чисто формални или процедурални идеал. Тања концепција код Раза омогућава једно, условно речено, 'непрљање' тезе о нормалном оправдању екстерним, у односу на њу, супстанцијалним захтјевима. Тако она држи фокус на коришћењу владавине права у служби процедуралних обезбјеђења обавезе ауторитета да се води зависним разлозима при доношењу одлуке односно издавању директива. Једини супстанцијални захтјеви, ако их тако желимо посматрати, су захтјеви рационалног типа које намећу двије рационално засноване вриједности аутономије личности и добробити, а које су заправо имплицитне укупној тези о нормалном оправдању.

Вратимо се на кратко питањима која сугерише поднаслов изнад, односно, једном од њих које, подсјетимо сажето гласи: да ли је тематика осам дезидерата владавине права од толико суштинске важности да би се требали посматрати као захтјеви којима је мјесто у уставу

³⁵¹ Александра Прелевић Паладино, *Начела Европске Уније са посебним освртом на начело владавине права*, Универзитет Црне Горе, Правни Факултет, [Специјалистички Рад], мај 2014, 15-16.

³⁵² Radomir D. Lukić, Budimir P. Košutić, *Uvod u pravo*, Beograd, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, 2007, 220.

³⁵³ Радомир Зекавица, *Идеја владавине права, Од античких корена до савремене правне теорије и праксе*, Едиција Монографије, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2018, 59.

³⁵⁴ *Ibid.*, 59-60.

³⁵⁵ *Ibid.*, 60.

сваке државе? Лон Фулер (*Lon Fuller*) разматрању захтјева владавине права прилази из угла сагледавања посљедица њихове негације и у том смислу говори о, ни мање ни више, „осам услова да се не успије у стварању права“³⁵⁶ као осам начина да се сваки покушај да се створи и одржи систем правних правила одведе ка пропасти, уколико се не поведе рачуна о тих осам, како каже, „врста правног савршенства ка коме систем правила може да тежи“³⁵⁷. За овакав опис се одлучује усљед увиђања да:

„они неминовни услови за постојање права уопште, који се јављају на најнижем нивоу, постају, како се пењемо љествицом остварења, све захтјевнији изазови који се постављају пред људске способности. На врхунцу успона долазимо у искушење да замислимо једну утопију законитости гдје су правила савршено јасна, међусобно усаглашена, позната сваком грађанину и никад немају повратну снагу.“³⁵⁸

Према Фулеру остварење законитости у сваком правном систему зависи од испуњења осам нужних захтјева: општост, обнародовање, забрана злоупотребе повратне правне снаге, јасност, непротивречност, остваривост, постојаност правних правила, сагласност између проглашених правила и начина на које се она примјењују.³⁵⁹ Премда он ових осам нужних захтјева назива унутрашњом моралности права, може се рећи да је прилично очигледно да заправо представљају неку врсту интерпретације и разраде владавине права. Томе у прилог иде и то што Фулерових осам захтјева и Харт назива „захтјевима владавине права“ и као такве их прихвата. Баш ове принципе Харт је у свом Огледу 16 „Лон Фулер: Моралност права“ одредио као принципе „ефикасности“ или „законитости“, тврдећи да ови принципи нијесу инхерентно морални, већ су једноставно ефикасни алати за постизање било које сврхе, добре или лоше, слично „унутрашњем моралу тровања“. У том смислу сматрао је да су ова формална правила питање ефикасности у вођењу понашања, а не морална компонента самог права. То омогућава сагледавање ових Фулерових осам услова као врстом захтјева "владавине права", што за Харта у том облику чини један прихватљив и ускладив поглед са позицијама правног позитивизма.³⁶⁰

На овом мјесту се могу уочити сличности у погледима Раза са појединим правним филозофима. Може се повући нека врста паралеле са Фулеровим принципима "унутрашње моралности" права као још једног представника тање концепције владавине права кроз своју теорију о процедуралном природном праву. Интересантно, ако упоредимо поједине од ових захтјева код ова два аутора, могу се уочити разлике у обиму значења који покрива поједина дезидерата, што такође сугерише да је онда један од њих двојице приврженији тањој концепцији владавине права, док овај други ипак нагиње ка некој, назовимо „дебљој“ концепцији. Рецимо, ако посматрамо Фулеров захтјев који се односи на подударност између званичне радње и објављеног правила и упоредимо га са појединим Разовим дезидератама, уочићемо да постоји терен за њихово слагање по питању Разовог става да судови имају централну улогу у обезбјеђивању владавине права³⁶¹. Код Фулера је ово најсложенији од свих захтјева који чине „унутрашњу моралност права“, с обзиром на то да изостанак ове подударности између званичне радње и објављеног правила може да има озбиљне посљедице по квалитет правног система и за саму постојаност успостављеног правног поретка. Када се

³⁵⁶ Лон Фулер, *Моралност права*, Правни факултет Универзитета, Београд, 2001, 50.

³⁵⁷ *Ibid.*, 58.

³⁵⁸ *Ibid.*

³⁵⁹ *Ibid.*, 50-112.

³⁶⁰ Херберт. Л. А. Харт, *Огледи из јуриспруденције и филозофије*, Београд, Правни факултет, Службени гласник, 2015, 363-384.

³⁶¹ Вратити се на поглавље 3.6 овог рада.

каже за његову теорију да представља примјер једне теорије о процедуралном природном праву, овдје се да уочити снага коју полаже на процедуралним средствима као поступцима за обезбјеђење унутрашње моралности права. Подударност о којој говоримо може бити угрожена на различите начине, наводи Фулер, и то:

„погрешним тумачењем, недоступношћу права, неразумијевањем онога што је потребно да се очува интегритет правног система, подмићивањем, предрасудама, равнодушношћу, глупошћу и нагоном за личном влашћу“³⁶² као и „законитост захтијева да судије и други функционери не примјењују законско право по свом хиру или по чангризавој дословности, него у складу са начелима тумачења која одговарају њиховом положају у укупном правном поретку“³⁶³.

Дакле, како су „пријетње подударности многоструке“, тако су потребна и разноразна процедурална средства међу која се дају уврстити и поједини важни елементи „процедуралног одговарајућег поступка, као што су право на стручну помоћ адвоката и право на унакрсно испитивање противникових свједока“³⁶⁴ и не само. Ту су и *habeas corpus*³⁶⁵, као и право да се вишем суду поднесе жалба против судске одлуке и постојање активне легитимације да се у случају потребе покрене уставни спор, ради осигурања „подударности између Устава и његовог остварења у пракси“³⁶⁶. Затим код Фулера је огромна забринутост повезана са послом рада судија у контексту тумачења права, јер како каже, „најтананији елемент на задатку очувања подударности између права и званичне радње, наравно, почива на проблему тумачења“³⁶⁷. Међутим ако се подсетимо сада Разовог начина да се позабави овом тематиком, може се видјети да је цјелокупну другу категорију захтјева владавине права објединио према критеријуму који налаже ова подударност о којој говори Фулер. Притом имамо, подсетимо се, четири дезидерате које свака на свој начин доприноси обезбјеђењу постојања једног

³⁶² Фулер, Лон, 99.

³⁶³ *Ibid.*, 100.

³⁶⁴ *Ibid.*, 99.

³⁶⁵ *Habeas corpus* латински: = имај тијело; Премда се настанак овог принципа најчешће повезује са Законом о *habeas corpus*-у или *Habeas Corpus Act* који је Парламент Енглеске донио 1679. године и установио заштиту од арбитрарног лишавања слободе, овај принцип потиче још из 1215. Наиме већ преко 800 година људи се позивају на познате клаузуле 39 и 40 Велике повеље (*Magna Carta*) које гласе: „Ниједан слободан човјек не смије бити ухапшен, затворен, лишен посједа, проглашен ван закона, прогнан или уништен на било који начин, нити на било који начин против њега се може покренути поступак, осим по законитом суду његових вршњака и по закону земље.“ и „Никоме нећемо продати, никоме нећемо ускратити или одложити право или правду.“ Још тада копије Велике повеље су разаслате да се прочитају у сваком округу Енглеске како би сви знали за њено постојање. Ове клаузуле су двије од укупно четири клаузуле које су важеће дан данас из ове повеље која је по први пут поставила законска правила која су краљ и сви остали морали да поштују. Иако „Магна карта није била замишљена као велика повеља права за све људе, већ су је осмислили барони како би осигурали да су њихова права заштићена од краљеве моћи“, њен значај се протеже на наредна стољећа до данас. UK Parliament, The contents of Magna Carta, <https://www.parliament.uk/about/living-heritage/evolutionofparliament/originsofparliament/birhofparliament/overview/magnacarta/magnacartaclauses/#:~:text=%E2%80%9CNo%20free%20man%20shall%20be.or%20delay%20right%20or%20justice.%E2%80%9D>, 31. март 2026. Енглески судови су почели активно да разматрају захтјеве за *habeas corpus* у 17.вијеку, откада се може сматрати као једно од најзначајнијих права грађана којим се извршна власт ставља под контролу судске власти. Данас се Закон о *habeas corpus*-у сматра једним од најбитнијих извора права у англосаксонском праву, али и темељним принципом владавине права као и једним од најважнијих људских права. Овај закон, а сада није погрешно ни рећи принцип, подразумеива обавезу да се ухапшеном лицу одмах донесе судско рјешење о оправданости лишавања слободе, те да је забрањено и незаконито свако хапшење без судског налога, малтретирање током истраге, дуготрајно задржавање у притвору без доказа о кривици, као и било какво изнуђивање исказа. Овај принцип представља темељно правно начело модерног кривичног права.

³⁶⁶ *Ibid.*

³⁶⁷ *Ibid.*, 100.

правног механизма за спровођење закона који ће спријечити ризик од искривљене примјене и обезбиједити ефикасне правне љекове у случајевима одступања од ње, али и више од тога – који ће бити способан да надгледа усклађеност са владавином права.³⁶⁸ Дакле, чак четири дезидерате код Раза показују централни значај судства кроз низ улога које превазилазе оне задате од стране Фулера, па тако имамо одсуство пристрасности, односно отворено и фер саслушање, судови треба да буду лако доступни грађанима али и да имају овлашћења за преиспитивање спровођења осталих принципа владавине права како би се осигурала усклађеност са њима. То није све, јер Раз иде још шире, подсјетимо се конкретно осме дезидерате која се односи на ограничење дискреционих овлашћења, не само судова већ свих „агената за спречавање криминала“ да не би довели до „извитоперења закона“³⁶⁹. Подсјетимо се још Разовог упозорења на опасности по владавину права уколико не само судови, већ и поступци полиције и тужилаштва извршу закон, јер и на страни тужилаштва постоји обавеза да не смију да не гоне за извршење одређених кривичних дјела или да фаворизују починиоце злочина који долази од одређене класе преступника³⁷⁰. Дакле из овога се види да код Раза заправо имамо значајно „дебље“ захтјеве владавине права, попут независности судства, одсуства дискреционог одлучивања извршне власти итд. као све оно што типично недостаје сваком аутократском поретку.

Ова Разова прецизирања независности судства као и граница овлашћења како судства тако и извршне власти у самом поимању владавине права у спречи са непобитном важности аутономије личности, дозвољава закључак да и код њега тумачење владавине права подразумијева принцип *habeas corpus*. Он је имплициран у контексту Разове концепције владавине права, узевши у обзир његов значај за заштиту аутономије личности у контексту судских процеса и хапшења, те искустава које грађанин може да има са извршном и судском власти током живота. Лери Меј (*Larry May*) говори о вриједности *habeas corpus*-а као „нормативним принципом видљивости у притвору и затвору као супротности тајности која маскира произвољно вршење моћи у овој области“³⁷¹. Он сматра да овако минималан облик овог принципа уједно представља и његову велику моћ, јер у једном погледу једноставна идеја да тијело затвореника мора буквално бити јавно видљиво има огромну вриједност као морални принцип против тајности у затвору. Он указује и на интересантан податак да чак Оксфордски рјечник енглеског језика као референцу за једну од најранијих употреба термина „видљивост“ користи чињеницу из шеснаестог вијека да Католичка црква није спроводила отворене процедуре. *Habeas corpus* представља тврдњу да се нико не може сакрити у притвору или затвору, заснивајући се на великој вјероватности да таква тајност сакрије мучење и злостављање. Позивајући се на чувени цитат Хенрија Мејна (*Henry Maine*) да „материјално право у почетку изгледа као да је постепено скривено у међупросторима поступка“³⁷², Меј

³⁶⁸ Вратити се на одјељак 3.6 овог рада.

³⁶⁹ Raz J. (1979), 218.

³⁷⁰ *Ibid.*

³⁷¹ Larry May, „Habeas Corpus and the Normative Jurisprudence of International Law”, *Leiden Journal of International Law*, Vol. 23, Issue 02, 2010, 299.

³⁷² Sir Henry Maine, *Dissertations on Early Law and Custom*, 1886, 389. Наведено према: Мау, 299. Мејн је најпознатији је по свом раду на праћењу историјског развоја правних система, односно увиђања да друштва напредују прелазећи од односа дефинисаних породичним или групним статусом на оне засноване на индивидуалним, слободно склопљеним уговорима. Смисао овог цитата потспјешује његову теорију да су рани правни системи били заправо толико фокусирани на специфичне, техничке кораке правног поступка да су сама „законска правила“ као суштинска права дефинисана тек кроз један спори процес кроз просторе остављене између тих процедуралних правила. Ово увиђање се чини интересантним тим прије што је теза ка којој се крећемо, коју постављам у трећем дијелу рада, заснована дијелом на овај процес еволуције људске способности да користи свој рационални капацитет. *Habeas corpus* је примјер правног начела које настаје у једном тренутку људске еволуције као цивилизацијски напредак и све се више укорјењује, шири и јача као једно од темељних поставки начела владавине права данас.

сугерише нешто више. Према њему је оно што је скривено у међупросторима процедуралног права заправо *habeas corpus* као морални принцип против злоупотреба у тајности против индивидуе у затвору и судском процесу. Док је Харт, Меј примјећује, говорио о „природној процедуралној правди“, а Фулер о „процедуралној верзији природног права“, он жели поставити питање у том смислу, да ли постоји нешто попут природне дужности подржавања нечега као што је то *habeas corpus*?³⁷³

„А ако постоји таква дужност, да ли је она дио унутрашње моралности права? У својој осмој дезидерати владавине права, Фулер помиње ствари као што је *habeas corpus* као аспект процедуралног поступка, али он мало шта више да чини осим што га помиње; Харт га уопште не помиње. Али по мом мишљењу, оба правна теоретичара су подједнако фокусирана на процедуралну колико и на суштинску правду.“³⁷⁴

На тај исти начин можемо говорити и о Разу, када је овај правни принцип у питању. Штавише, он који га такође није нарочито наглашавао можда је понајвише загрижен за заштиту аутономије личности од сваке злоупотребе, од којих *habeas corpus* представља једну од многих. Власти су ограничене услужном концепцијом власти, јер имају обавезу да обезбјеђују не само аутономију личности у најбољем интересу субјеката³⁷⁵ већ и услове за развијање аутономије личности уз то водећи се зависним разлозима који се на њих ионако односе када регулишу њихово понашање. Односно изразимо се другачије а опет разовски: обавеза власти је да брине о добробити грађана, преко обезбјеђивања услова да појединац живи и ради за своју добробит путем Разове формуле која се састоји из четири елемента – свесрдног (1) стремљења (2) ка вриједним (3) активностима (4) (које морају бити доступне за слиједити). Постоји низ Разових разматрања која као да *habeas corpus* подразумевају, преко гледишта о људској аутономији и добробити, која су таква да ни не захтијевају његово посебно навођење, јер он ризултира имплициран као онај минимум неопходан за очување људског достојанства. Ово тим прије што људско достојанство умногоме превазилази сферу очувања тијела појединца. Та разматрања показују зашто овај принцип код њега није мање видљив него код Фулера рецимо, који га сасвим експлицитно наводи. У том смислу, пређимо на нека Разова шира разматрања људске аутономије, добробити и људског достојанства.

„Самопоштовање се стиче преко труда да се тако живи. Самопоштовање је, дакле, услов добробити појединца.“³⁷⁶

Главни елемент добробити према Разу чине људско достојанство и само-поштовање.³⁷⁷

„Они који се свесрдно ангажују у односима и слиједе циљеве, осјећају се посвећени својим пројектима и односима, и свјесни су своје вриједности. Могу осјећати понос у ономе што чине. Не налазе ништа чега би се стидјели, ништа због чега би се мрзјели или понижавали. Они уживају самопоштовање. Самопоштовање, међутим, изискује одсуство срама, само-мржње итд. Не само у човјековим активностима већ и у његовом бићу. Укаљано је самопоштовање оних који се стиде своје националности, пола, сексуалних преференција или расе,

³⁷³ Мау, 292.

³⁷⁴ *Ibid.*

³⁷⁵ Вид. Раз (2005) поглавље 7 Слобода изражавања и идентификација личности са свим поднасловима: Проблем; Слобода изражавања као јавно добро; Средишњи разлог: потврђивање животних облика; Први аргумент: Толерисање и подстицање потврђивања; Други аргумент: Цензура као напад; Заштита рђавог говора; Непријатељки говор; озбиљни разлози за посебну заштиту, 163 -188.

³⁷⁶ Раз, 2005а, 51.

³⁷⁷ *Ibid.*, 35.

на примјер. Самопоштовање претпоставља да човјек прихвати самог себе онаквим какав је без стида, само-мржње, или осјећања да нема вриједности, да није довољно добар, да је инфериоран или другоразредан.³⁷⁸

Међутим, он објашњава важну задршку неког погрешног закључивања из овог правца настављајући:

„То не значи да је самопоштовање неспојиво са једном реалистичном процјеном човјекских способности или достигнућа. Људи који су свјесни да имају ограничене таленте, да им живот није веома успјешан, да им је карактер оштећен, могу имати самопоштовање. Заправо, њихова самосвијест, њихово немилосрдно самосазнање може бити извор осјећања унутрашње вриједности, упркос њиховим оштећењима и несрећама... Склони смо да мислимо да свака особа треба да има самопоштовање. Радије бих казао да свака особа *која заслужи право на самопоштовање треба да га има* (курзив додан). Људи могу изгубити то право... Као и код других елемената добробити тако је и код самопоштовања: човјек треба да га заслужи да би га имао, а други могу у томе да му помогну или да га коче.“³⁷⁹

Дакле према Разу постоје многи начини на које радње других људи као и радње власти утичу на способност других људи да стекну – заслужено самопоштовање, чији је „централни значај за добробит људи трајан и фундаменталан“³⁸⁰. Штавише он појашњава да добра слика о себи доприноси квалитету живота људи, а оно што је за нас овдје важно - он истиче да одсуство само-поштовања смјера да уништи право на то поштовање, до чега долази уколико човјек запоставља своје рационалне могућности и њихово одговорно испуњавање.³⁸¹ Ово је начин на који Раз уопште долази до става да „интринзична добра имају један нормативан аспект“³⁸², што у овој тачки већ не изненађује. Осим права на самопоштовање, већ на самом почетку рекли смо да је слобода за Раза интринзично вриједна, јер слиједи идеал аутономних особа у стварању властитих живота кроз вршење избора међу разним вриједним опцијама³⁸³. Сходно, концепција у којој нема простора за једну пасивну улогу власти, није толико једна „танка“ концепција владавине права, већ смо открили слојеве који јој дају позамашну „дебљину“. Напротив, Разова концепција власти, која је подређена принципима владавине права и обавезана на заштиту одређених интринзичних вриједности, је таква да властима додјељује једну врло активну улогу, јер се од ње захтијева да ствара окружење које потспјешује и гарантује заштиту разовског перфекционистичког појма и, може се додати, интринзичне вриједности - личне аутономије. Те интринзичне вриједности које су уједно основни задатак „власти као сервиса“, чије непоштовање има директну реперкусију на легитимност ауторитета, код Раза су од толике важности да заслужују коначну и *par excellence* уставну заштиту. Међутим, јасно је да ове вриједности нијесу на исти начин дио уставних правила свих држава, па хајде да размотримо један специфичан случај који представља антитезу Разовог свијета идеалног извршавања права.

3.6.2 Граница између ауторитативности правних правила и легитимности ауторитета

³⁷⁸ *Ibid.*

³⁷⁹ *Ibid.*, 36.

³⁸⁰ *Ibid.*

³⁸¹ *Ibid.*, 51.

³⁸² *Ibid.*, 53.

³⁸³ Раз, 2007а, 216. Вратити се на поглавље 2. овог рада.

Сада питање које као да се природно јавља гласи: како то све утиче на тезу о ауторитативности правних правила у режимима као што је то била Њемачка под Хитлеровом владавином?

Интересантно, Раз не помиње често нацистичко право, штавише, тек у неколико радова, онако успутно, наилази се на неке назнаке мишљења које гравитира на некој граници области између ауторитативности и легитимности ауторитета. Ево једног занимљивог цитата из текста „Ауторитет, Право и Моралност“, у књизи есеја „Етика у јавном домену“:

„Природно се сматра како су изван-морални, тј. изван-нормативни услови за посједовање власти – такође и услови да човјек буде кадар да има власт. Може да се оспори власт неке особе на основу тога што је она морално некомпетентна или зла особа. Међутим, такве чињенице не показују да та особа није кадра да има власт, на онај начин на који дрвеће није кадро да има власт. Нацистичка правила не морају да буду обавезујућа, али ипак спадају у ону врсту ствари која може да буде обавезујућа, док искази о вулканима не могу никада да буду обавезујући.“³⁸⁴

Ова посљедња реченица донекле упућује и на тај перманентни, каткад ненајављени и неосјетни, прелазак Раза са приче о ауторитативности правила на легитимност ауторитета. Прије него пређемо на слjedeћи одјељак у ком ћу на један другачији начин ући у анализу проблематичности успостављања критеријума за процјену услова легитимности наредби ауторитета, сматрам нарочито корисним разматрање ове сиве зоне у коју Раз ријетко залази.

Овом разматрању се мора прићи крајње пажљиво, не само због ријеткости самих ситуација да се Раз дотакао нацистичког права, већ и због исправности приказа контекста у којем га помиње. Смисао изнешеног цитата се тражи у надовезивању на излагање које му претходи у ком Раз објашњава важност концепта власти и правних институција и могућности да се оне разликују у различитим друштвима. Правне институције са својом централном улогом у нашим структурама власти, чине да кроз тврдње и концепције својих службеника диктирају у значајном дијелу обликовање нашег концепта власти односно доприносе том концепту.³⁸⁵ Ово у смислу да је концепт власти мање-више онакав какав концепт власти употребљавају правне институције одређеног друштва, што може послужити као дио објашњења зашто право може постојати у друштвима која немају наш концепт власти.³⁸⁶ Ово стање може такође објаснити зашто код нас може постојати збуњеност да друштвима која немају наш концепт власти приписујемо претензију на власт. Међутим, нацистичко право Раз овдје не надовезује као примјер на овај важан аспект који се односи на право и власт уопште. Управо идеја „претензије на власт“ је нешто што Раз наводи као нужни претходни појам за успјешно разликовање правних прописа од било каквог скупа прописа о понашању неких природних феномена на примјер, као што то може бити понашање вулкана.

„Када би право, на примјер, било један скуп прописа о понашању вулкана, онда не само да не би имало никакве власти над радњама, него не би било кадро да посједује такву власт. Исказ да је један нормативни систем за нас обавезујући, може да буде неистинит, али да барем има смисла, док тврдња да један скуп прописа о вулканима мјеродавно одређује шта ми треба да чинимо нема чак никаквог смисла.“³⁸⁷

³⁸⁴ Раз, 2005а, 237.

³⁸⁵ *Ibid.*, 236.

³⁸⁶ *Ibid.*

³⁸⁷ *Ibid.*

У том смислу и само у том смислу наводи чак и екстремно нацистичко право чија, вратимо се на цитат „правила не морају бити обавезујућа, али ипак спадају у ону врсту ствари која може да буде обавезујућа, док искази о вулканима не могу никада да буду обавезујући“³⁸⁸. Поента коју прави се фокусира на услове који омогућавају посједовање власти од којих је један тај да право нужно претендује на власт те је стога и кадро да има власт на типичан начин, што подразумијева да онда има све оне изван-моралне или изван-нормативне атрибуте власти.³⁸⁹

У чланку „О моралности и природи права“ се бави проблемом сагледавања природе права упркос постојању случајева тзв. „злог права“. Прије свега, Раз сматра, „морамо допустити да ће се било које објашњење природе права примјењивати на централне случајеве и да ће дозволити дегенерисане случајеве права“³⁹⁰. Он наводи један повезани примјер, постојање државе као што је Ватикан, која не показује неке од централних карактеристика држава, а ипак би било „бесмислено расправљати о томе да ли је она држава или не“, као што би исто тако било узимати ту државу за контрапримјер „који оповргава исправност иначе исправних карактеризација држава“. У том смислу, Раз објашњава:

„Ми их једноставно признајемо као маргиналне случајеве постојања државе. Слично томе, са правом, могу постојати правни системи који се конвенционално сматрају тако, али који су изузетни или дегенерисани случајеви правних система. Било би погрешно порећи да су то правни системи, али и погрешно сматрати их као оповргавајуће, иначе исправне, карактеризације права.“³⁹¹

Владавина права, као једна формална врлина, не гарантује да је право „добро“, већ да је структурирано тако да може управљати понашањем људи и отуда, дакле, њени захтјеви чине помоћни критеријум тези о нормалном оправдању и критеријумима из онога што произилази из „услугне концепције“ власти. Формални принципи владавине права, да закони буду јавни, јасни и стабилни, не спречавају да они не буду суштински дубоко неморални, те показују да се правна валидност норме, као одговор на питање „да ли је нешто право“, мора одвојити од њене моралне вриједности. У том смислу, нацистичко право је за Раза било „право“ у формалном, строго позитивистичком смислу на основу класификације да спада у врсту ствари које могу да буду обавезујуће, односно да је настало из извора које је систем признао или који су у то вријеме били важећи, без обзира на његову моралну изопаченост.

Међутим ова полазна тачка за разматрање природе права је једноставнија него што дјелује: ствар је проста – оно што по својој суштинској карактеристици не може да комуницира са људима не може да има власт над њима као што дрвеће или вулкан не могу да имају власт над људима. Раз то темељи на објашњењу да човјек не може да тврди да особа Х има власт коју нема смисла приписати особи Х, јер ево да се вратимо поново примјеру, само неко ко није свјестан тога шта је дрвеће, као што то може бити мало дијете, на примјер, може тврдити да дрвеће има власт над људима. Дакле, Раз закључује, дијете напросто гријеша и „можда оно покушава да превари социолога који је управо пристигао са Марса“³⁹². У том смислу лежи смисао Разовог навођења нацистичког права, као једног екстремног и дискутабилног примјера правног система, као нечега што, ако сагледано из овог аспекта и, како каже, не спадајући у категорију прописа о вулканима, би онда могло да буде обавезујуће. То ће рећи да оно располаже оним неопходним карактеристикама чија је сврха да јој дају ону елементарну

³⁸⁸ *Ibid.*, 237.

³⁸⁹ *Ibid.*

³⁹⁰ Joseph Raz, “About Morality and the Nature of Law”, *The American Journal of Jurisprudence*, Volume 48, Issue 1, 2003b, 5.

³⁹¹ *Ibid.*

³⁹² *Ibid.*, 236.

смисленост у контексту примјера са дрвећем, што би потенцијалну тврдњу да је нацистичко право исто тако примјер власти која је обавезујућа као примјер правних институција у друштвима са којима не дијелимо исти концепт власти, довело пред разматрање о њеном даљем аргументованом обарању кроз елементе, којих према Разу има. Штавише, код Раза постоји јасна разлика између „бити кадар да се има власт“ што подразумева оне изван-моралне или изван-нормативне услове за посједовање власти као претпоставке власти да човјек уопште може да комуницира са другима, и онога што значи имати неоспорену власт. Док с једне стране „претензија на власт“ подразумева ове претпоставке које сам малочас разматрала и које се односе на предиспозиције да се буде кадри да се има власт на типичан начин (што не може вулкан нити дрвеће, али могу људи који могу бити добри или зли), нешто сасвим друго је остатак Разовог аргумента, који како сам каже, „не зависи од овог строгог закључка“ и који се усредсређује на двије особине које мора да има свако ко је способен да званично обавезује (да комуницира са другима итд.)³⁹³ Право као „систем заповијести који је званичан ако и само ако су његове заповијести званично обавезујуће“ што можемо да узмемо као непроблематичну полазну претпоставку, зависи од те двије особине које, Раз напомиње, не стоје саме за себе, већ ће ове двије особине да „затим подупру тезу о изворима“³⁹⁴.

„...ко год издаје заповијести, тај има власт ако и само ако су његове заповијести званично обавезујуће јер их он износи, то јест (1) оне су званичне, а (2) дио разлога је што их он износи. Ове двије особине се могу описати на сљедећи начин. Прво, једна заповијест може званично да обавезује само ако јесте, или се барем представља као гледиште неке особе о томе како њени поданици треба да се понашају. Друго, мора да буде могуће да се та заповијест идентификује као заповијест коју је издала наводна власт, без било каквог позивања на разлоге или разматрања о којима та заповијест претендује да пресуђује.“³⁹⁵

Јако је важно Разово прецизирање да ове двије особине служе да подупру тезу о изворима, јер сагледано изоловано, могле би да воде ка сасвим нежељеним закључцима. Дакле, према Разу „прва особина изражава посредничку улогу власти“³⁹⁶. Она подупире тезу о изворима баш у смислу да власт постоји да бисмо поступали по разлозима који се ионако на нас већ односе, јер ћемо им се боље саобразити уколико учинимо онако како нам то налажу заповијести власти, него ако покушамо да поступимо директно према тим разлозима.

„Отуда, премда наводни званични налог може да се схвати на погрешан начин и да заведе, он мора да представља суд те наводне власти о разлозима који се односе на њене поданике, или он барем мора да буде представљен као суд власти. Иначе, он не може да буде званичан налог. Он то не може да буде не зато што је лош (налог), већ зато што није налог одређене врсте... Строго говорећи, да би нека заповијест или правило били званични, они морају стварно да изражавају гледиште свога творца о томе шта би његови поданици требало да чине. Међутим, с обзиром на то да се код овог елемента претварање и превара лако остварују, не треба да изненађује што овдје можемо да се задовољимо само појавама, а да се појам *de facto* власти, као и сви други појмови који препотстављају способност за посједовање власти, заснивају на појавама. Ако правило изражава суд о томе шта би поданици требало да чине, онда оно може да буде званично правило.“³⁹⁷

³⁹³ *Ibid.*, 237.

³⁹⁴ *Ibid.*, 237.

³⁹⁵ *Ibid.*, 238.

³⁹⁶ *Ibid.*

³⁹⁷ *Ibid.*

Ове Разове ријечи се директно надовезују на првобитни проблематични цитат, да нацистичко право може бити обавезујуће, као тематика која заслужује темељно разматрање ради доласка до смисла те тврдње. Сагледавши сада смисао изнешеног као ријетких и специфичних разматрања оне сиве зоне у ком долази до Разовог преласка са приче о ауторитативности правила на легитимност ауторитета, могу закључити да је, према Разу конкретно нацистичко право примјер најприближније једне *de facto* власти³⁹⁸, чија се власт, како и сам каже, може оспоравати на основу тога што је морално некомпетентна или зла.³⁹⁹

Да ли је према Разовој теорији ауторитета могла бити легитимна таква власт, јасно је да није. Да ли су директиве те власти биле обавезујуће, према Разовој теорији, оне ни за ту врсту квалификације нијесу пролазиле тестове из тезе о нормалном оправдању и из других помоћних критеријума који служе овој тези, те њихово посматрање има више смисла ако се сагледавају као злоупотреба права⁴⁰⁰. У свијетлу овог посљедњег Разовог цитата у ком се задовољава тиме да власт која завршава у сферу претварања да својим наредбама исказује разлоге који се односе на субјекте, а заправо то не чини, значи као само *de facto* власт, преостаје закључак да је према њему онда нацистичка власт конкретно, била само *de facto* власт која је издавала и спроводила своје наредбе и владала ослањајући се на силу и терор, са неуспјешном претензијом на легитимитет. Ово је, знам, доста јак закључак, али се темељи на анализи низа Разових становишта, као јединог начина да се дође до оваквог одговора, с обзиром на то да је своја разматрања развијао тако да је на неки начин заобилазио да дође у ситуацију да се мора категорички изјаснити о овоме. То не значи, међутим, да такав одговор не постоји или да недостаје из изобиља његовог теоријског правног и филозофског педесетогодишњег дјела, у којем се из хиљаду праваца континуирано бавио анализом појма ауторитета, легитимитета и природе права. Зашто одбијам да прихватим један такав закључак?

Сагледајмо то сада овако. Ако се разматрају изразито неправедни облици тзв. „злог права“ важно је узети у обзир да су се историјски тако екстремни облици владавине који су завршили у тешка задирања људских права, најчешће развијали на постепен начин кроз

³⁹⁸ У дјелу „Проблем ауторитета: поновно разматрање услужне концепције ауторитета“ Раз прави одређене методолошке опсервације разликовања између појмова ауторитет, политичка обавеза и обавеза поштовања права. Он аргументује своје неслагање са ставовима да је такозвана политичка обавеза поштовање закона и да она значи да појединац има обавезу да поштује закон ако и само ако закон или правне институције имају легитиман ауторитет. Према њему таква тврдња не важи ни ограничена само на правне власти. Политичка обавеза је, како објашњава, најшири од три појма, „означавајући обавезе које чланови политичке заједнице имају према њој или њеним институцијама и политичком поретку, на основу свог чланства. То укључује много више и много мање од обавезе поштовања закона. Више - зато што укључује неке дужности да се буде добар грађанин на начине који имају мало везе са законом. То ће бити дужности реаговања на неправду почињену од стране или у име заједнице, доприноса њеном правилном функционисању (нпр. гласањем и активним учешћем на разне друге начине) и више. Оне захтијевају мање од поштовања закона, јер велики дио закона нема никакве везе са политичком заједницом. Ако уберем јабуку свог комшије и поједем је, можда кршим закон, али је мало вјероватно да ћу нанијети штету политичком систему. Обавезе поштовања закона не морају да зависе од легитимитета његових власти. Могу постојати различити разлози, укључујући и моралне разлоге, за поштовање закона у земљи чије законске власти нијесу легитимне. Често се сматра да разматрања стабилности и заштите личних интереса пружају такве разлоге. Различити правни системи препознају такве разлоге тако што имају доктрине које дају правну снагу *de facto* властима.“ Међутим Раз напомиње да исто тако стоји „да имамо политичке дужности које не зависе ни од чланства у политичкој заједници нити од подвргавања њеним законима (курзив додан)“ и исказује своје сагласје са Ролсовом (*John Rawls*) тврдњом да су „дужности да се подржавају и одржавају праведне институције такве врсте, и да се односе на све нас, у вези са било којим праведним институцијама, где год да се оне налазе.“ Raz, J., „The Problem of Authority: Revisiting the Service Conception“, *Minnesota Law Review*, Volume. 90 ; Issue. 4, 2006, 1004-1005.

³⁹⁹ Вратити се на гореизнешени цитат из текста „Ауторитет, Право и Моралност“, у књизи есеја „Етика у јавном домену“, стр. 237, са којим започиње разрада разматрања у вези нацистичког права у овом одјељку.

⁴⁰⁰ Видјети у наставку Фулеров приказ оперативних поступака нацистичких власти у изопачавању закона и права преко анализе појединих послератних судских пресуда у Њемачкој, а које се тичу догађаја који су се збили за вријеме Хитлеровог режима.

поступке једног конзистентног и континуираног гажења основних људских вриједности. Такав прелазак са легитимне на нелегитимну, а онда самим тим и са *de jure* на *de facto* власт се дешава најчешће кроз извотоперење основних значења појмова из обећане изборне кампање под велом одређених вриједности које представљају искривљене вриједности пропаганде. Отуда и Разово подвођење ових, како каже, лако остваривих превара и претварања власти под *de facto* власт као додатно упориште ставовима његове теорије да легитимна власт мора бити и *de facto* власт, док дакле, не мора бити обратно.⁴⁰¹

За ову тему на овом мјесту је од велике користи вратити се на кратко Фулеру, који је у своја разматрања са почетка овог одјељка ушао преко замишљања несрећне владавине једног монарха кога је назвао Рекс и који управо неуспјех своје каријере као законодавца и судије, пуне погрешака, дугује кршењу свих осам услова „унутрашње моралности права“. Као примјер власти која је у потпуности раскинула ону основну везу узајамности која постоји између власти и грађанина у односу на поштовање правила⁴⁰², наводи Њемачку под владавином Хитлера. Позивајући се на запажања социолога Георга Зимела (*Georg Simmel*) у вези ове узајамности, објашњава да постоји нека врста обраћања власти грађанину која гласи:

„Очекујемо од вас да се придржавате ових правила. Ако их се придржавате, јемчимо вам да су то правила која ће се примјењивати на ваше понашање.“⁴⁰³

Ако дође до тога да власт потпуно раскине ту везу узајамности, „не остаје ништа на чему може да се заснива дужност грађанина да поштује правила“⁴⁰⁴. Нацистичка Њемачка ако не представља тотални неуспјех у том смислу функционисања државе са становништвом, гдје дакле не разматрамо општу грађанску непослушност и нећемо залазити у анализу права на општу непослушност грађана на овом мјесту, - Фулер констатује да „постоји опште и грубо изопачавање законитости“⁴⁰⁵ које се развијало специфичним методама. То су, објашњава Фулер, најчешће систематске законодавне интервенције власти на начин да и поред тога што се одређени закони објављују, ипак се неки други закони, често они најважнији, не објављују. Затим и поред тога што важи правило да закони ступају на снагу након њиховог објављивања, ретроактивно законодавство је узело толико маха да „ниједан закон није *ex post facto* заштићен од измјена, ако то одговара прохтјевима оних који су на власти“⁴⁰⁶. Даље, специјални војни судови који се успостављају ради обрачуна са политичким противницима власти, отворено занемарују правила која треба да контролишу њихове одлуке и поступања. Власт која из владања са циљем да се грађанину дају правила према којима ће да саобрази своје понашање, прелази у владање које ће грађанина учинити немоћним застрашивањем. Фулер подсећа да је и сам у другим радовима⁴⁰⁷ разматрао неке од ових поступака изопачавања закона и права, преко анализе појединих послижератних судских пресуда у Њемачкој, а које се тичу догађаја који су се збили за вријеме Хитлеровог режима. За тему у којој смо тренутно, интересантно је Фулерово увиђање након анализа неких од тих послижератних судских пресуда

⁴⁰¹ Ради подсећања неких Разових разматрања *de facto* ауторитета, вратити се на завршни дио одјељка 2. и на одјељак 2.3 овог рада.

⁴⁰² Фулер упућује на Зимелову расправу у вези могућности дефинисања услова у оквиру којих би била остварива „владавина права“ у *The Sociology of Georg Simmel*, trans §4, „Interaction in the Idea of Law“, 1950, 186-189; затим глава IV „Subordination under a Principle“ 250-267; вид. Фулер, Лон, 56.

⁴⁰³ Фулер, Лон, 56.

⁴⁰⁴ *Ibid.*

⁴⁰⁵ *Ibid.*

⁴⁰⁶ *Ibid.*, 57.

⁴⁰⁷ Фулер упућује на његов чланак „Positivity and Fidelity of Law“, 71 *Harvard Law Review*, 1958, 630, 648-657; као и на чланак другог аутора Рарпе, „On the Validity of Judicial Decisions in the Nazi Era“ 23 *Modern Law Review*, 1960, 260-274; вид. фн. Фулер, Лон, 56-57.

да неке од њих, рецимо, ништавост судских одлука, које су донијели судови за вријеме Хитлеровог режима, нијесу заснивале на разлогу какав се очекује на први поглед, да су примјењиване одредбе биле ништаве, већ „на разлогу да су нацистичке судије погрешно тумачиле одредбе своје сопствене владе“.⁴⁰⁸ Фулер већ код подударности између званичне радње и објављеног правила као захтјева унутрашње моралности права нарочито уважава деликатни задатак тумачења права који је на судијама, јер сматра да од прихваћених начина тумачења у крајњем дијелом зависи смисао саме одредбе закона. Он поставља једно врло сложено питање и даје један конструктивно ироничан одговор:

„Може ли да се каже да су послератни њемачки судови потпуно уважили нацистичке законе кад су их тумачили помоћу својих властитих стандарда умјесто помоћу сасвим другачијих стандарда који су били на снази за вријеме нацистичког режима? Штавише, кад су у питању одредбе такве врсте које су, као што и јесу, биле испуњене нејасним фразама и неограниченим преношењем овлашћења, чини се да није баш на мјесту истицати питање њиховог правилног тумачења.“⁴⁰⁹

У свијетлу онога што у овом раду разматрамо као „дебљину“ Разове концепције владавине права, а посебно на терену контроверзног и комплексног примјера нацистичке државе, занимљива је сличност закључака до којих негдје долазе како Раз тако и Фулер, без обзира на њихову разлику у ширини обима концепције владавине права коју смо установили. Наиме, Фулер уочава сложеност ситуације грађанина нацистичког режима која се усложњава са развојем стадијума репресије који та владавина успоставља. Тако упућује да проблем таквог грађанина више није такав да он напросто зна да његов гласачки листић неће бити пребројен, или да зна да постоје изледи да буде злоупотребљен и прибројен страни против које је он у ствари гласао. На питање које произилази из претходних разматрања да ли грађанин нацистичке Њемачке има дужност да поштује дјелове закона које је нацистички терор оставио недирнутим, Фулер одговара да у свом предвиђању бољих дана овај грађанин, без обзира на дилеме, треба за себе да одлучи да ли се придржава система те треба да убаци свој гласачки листић.⁴¹⁰ Наиме Фулер каже:

„У таквим ситуацијама не може да постоји једноставно начело помоћу кога може да се испита грађанска дужност вјерности праву, исто тако као што не може да постоји ни тако начело за испитивање његовог грађанског права да учествује у општој револуцији. Једно је, међутим, јасно.“⁴¹¹

И овдје долазимо до извјесног приближавања Разовој позицији са које је сагледао овај режим:

„Чисто поштовање права конституисане власти не смије да се мијеша са вјерношћу праву. Рексови поданици су, на примјер, остали вјерни њему као краљу током цијеле његове дуге и неспретне владавине. Али, они нијесу били вјерни његовом праву, пошто он никад није ни створио некакво право.“⁴¹²

Оно што нам поклањају ова разматрања је једна прилично интуитивна перспектива која, парадоксално, мора да се доказује. Зар било ко заиста рационално сматра да је тај

⁴⁰⁸ Фулер, Лон, 57.

⁴⁰⁹ *Ibid.*

⁴¹⁰ *Ibid.*

⁴¹¹ *Ibid.*, 58.

⁴¹² *Ibid.*

тренутак губитка легитимитета толико нагли и очигледан, изненадан и видљив и прецизно одређен, као један тачан трен у времену који се деси наочиглед свих грађана? Да је тако, не би се писале толике странице и трошили толики сати, дани и године живота толиких теоретичара и филозофа права и писаца уопште, у разматрању услова настанка и разлога за постојање тог трена, а камоли за његову дефиницију и идентификацију. Допринос разматрања проблема „злог права“ овдје није само у припреми наставка разматрања која слиједе, већ и у показивању да готово увијек постоји случај постепеног и најчешће врло подмуклог кретања ка том неком моменту када долази до преласка прага легитимног ауторитета у оно што надаље представља нелегитимни ауторитет. То јест, да се екстремни случајеви као што је то био нацистички режим успоставља систематским изопачавањем закона и права, али и вриједности друштва, поступцима који воде уништењу независности судства и његовом покоравању извршној власти, мислећи на њу овдје у духу Раза, тако да се под тим обухватају и полиција и војска као средства застрашивања и контроле грађана у таквом искривљеном систему.

Док сам до сада помињала унутрашњу моралност права, чија је главна карактеристика да су њене дезидерате процедуралне природе, сада је већ вријеме да се помене и она спољашња моралност, која је материјална. Прва поставља питање да ли је систем функционалан и легитиман, с фокусом на то како се закон доноси и примјењује, док се ова друга пита да ли је закон добар или праведан и шта налаже као његову садржину. У овом смислу је важно истаћи разлику у последици њиховог неуспјеха. Док ако унутрашње моралности права нема, правни систем не функционише, неуспјех спољашње моралности је такав да правни систем је функционалан, али неморалан.

Фулер се такође „обрачунавао са Хартом“ бавећи се Хартовим правилом признања, мада нас овдје интересује више начин на који Харт исказује своју тежњу да се подвуче разлика између правног система и „ситуације револвераша“, односно да се појам права ослободи од његовог поистовјећивања са принудном влашћу.⁴¹³ И Фулер критикује нејасност шта је то „правило признања“, указујући на Хартово допуштање да не постоји једно правило признања, већ „цијели склоп правила, праксе и конвенција, који одређују како се чланови законодавног тијела бирају, какве ће да буду квалификације и надлежности судија и са овим свака друга повезана садржина која утиче на одређивање шта у датом случају има да се сматра правом, а шта не“⁴¹⁴, уз бројне друге проблематичне аспекте његовог становишта. Оно што је за нас битно овдје је Фулерова критика да правило признања ако подразумијева цјелокупно право, онда је, како иронично објашњава, све оно што овлашћени законодавац сматра правом то правило признања, што ће рећи да је онда „страдалачка ситуација грађанина на неки начин гора од ситуације револверашеве жртве“⁴¹⁵. Како каже:

„Ако револвераш каже: „Паре или живот“, несумњиво је да се очекује да ће, ако му предам новчаник, мој живот бити поштеђен. Ако он прими мој новчаник и онда ме упуца, претпостављам да би његово понашање осудили не само моралисти, него такође и разбојници који исправно размишљају.“⁴¹⁶

Фулер замјера Харту што то разликовање између правног система и ситуације револвераша, до ког му је изузетно стало, темељи само на нивоу формалних и структуралних исказа, искључујући на тај начин идеју да може да постоји ваљано очекивање од стране грађанина, које законодавац потенцијално може да прекрши. Наиме, указује на проблематичну довољност тог разликовања за Харта преко објашњења да револвераш саопштава своју

⁴¹³ *Ibid.*, 158.

⁴¹⁴ *Ibid.*, 159.

⁴¹⁵ *Ibid.*, 158.

⁴¹⁶ *Ibid.*

пријетњу лицем-у-лице, док се право типично изражава преко трајних и општих наредби које могу да буду објављене, без тог непосредног саобраћања између законодавца и субјекта.⁴¹⁷

Раз у више наврата⁴¹⁸ говори о ономе што разликује *de facto* власти од групе људи који испољавају голу моћ, преко онога што означава владањем „под маском легитимитета“⁴¹⁹: Разово објашњење шта то значи се најбоље види из његовог чланка „Проблем ауторитета: поновно разматрање услужне концепције ауторитета“ из 2006. године кроз ова разматрања *de facto* власти:

„Оно што разликује пукe *de facto* власти од људи или група које врше голу моћ (нпр. кроз терорисање становништва или манипулисање њиме) јесте то што пукe *de facto* власти тврде, а они који имају голу моћ не тврде, да имају право да владају онима који су подређени њиховој моћи. Они тврде да имају легитимитет. Они дјелују, као што кажем, под маском легитимитета.“⁴²⁰

Затим прецизира да:

„Чак и они који не полажу право да владају – у изузетним случајевима – тврде да могу да поступају како поступају, да су њихови поступци оправдани. Али они не тврде да они над којима имају моћ дугују послушност, тј. да имају дужност да им се покоравају. Задовољни су тиме што могу да их натјерају да се покоре, вјеродостојним пријетњама или на неки други начин.“⁴²¹

Ако се пође од Разове идеје да би ауторитет радио на свом легитимитету, мора прво бити *de facto* ауторитет и затим томе додавати испуњеност даљих услова⁴²², може се закључити да је временом све више усавршио сложеност односа ових критеријума гдје су један другом нека врста потпоре, како би прелазак овог прага био, ако не дефинитиван, онда што више конкретнији макар по принципу дефиниције негацијом. Тако се долази до вишеструкости критеријума за квалификацију и тестирање легитимитета ауторитета, односно: уверење у *bona fide* намјере при поступању власти у вођењу јавне ствари, пролазак теста из тезе о нормалном оправдању, испуњење свеукупног задатка власти из услужне концепције власти, чему се затим придодаје испуњеност услова из Разове „тађе“ (но видјели смо да је ова ипак нешто „дебља“) концепције владавине права. Раз је по овом питању недвосмислен, власти нипошто немају овлашћење починити одређене врсте злодјела и он инсистира да морају постојати општа ограничења ауторитета државних власти која ће ограничити њихова овлашћења над било којим од њених субјеката.⁴²³ Ово питање и сам Раз поставља:

„Неучинковитост, незнање и друге уобичајене животне чињенице доведет ће до тога да се проблематични закони доносе, чак кад постоји потпуно добра воља и неупитна морална увјерења. Чак кад је тако, може бити да ће сваки појединац, кад је ријеч о њему, вјероватно мање успјешно слиједити праве разлоге који ионако вриједје за њега, кад је препуштен сам себи, неголи кад је увијек послушан директивама праведне државне власти, укључујући оне

⁴¹⁷ *Ibid.*

⁴¹⁸ Raz, J., „The Problem of Authority: Revisiting the Service Conception“, *Minnesota Law Review*, Volume. 90 ; Issue. 4, 2006, 1005; Raz J., (2009), 128.

⁴¹⁹ Вратити се на одјељак 2.3 овог рада.

⁴²⁰ Raz, J., (2006), 1005.

⁴²¹ Разматрано у одјељку 2.3 овог рада.

⁴²² *Ibid.*

⁴²³ Раз, 2007а, 64-65.

који су за моралну осуду. *Могу ли државне власти у таквим околностима имати ауторитет доносити неморалне и неправедне законе?* (курзив додан)⁴²⁴

Одговор који даје гласи:

„Разлог због ког је тај закључак неваљан јесте тај што израз „Х има ауторитет доносити законе Х врсте“ означава у већини контекста да Х има ауторитет доносити такве законе да би га користио за стварање таквих закона. *То јест, он повлачи да је дио разлога за његов ауторитет тај да ће га користити на тај начин. Очигледно је да није дио тог разлога за било који ауторитет државне власти да она треба доносити неправедне или неморалне законе.* (курзив додан)⁴²⁵

Може се рећи да се најутемељенија врсте критике које се тиче овог комплексног односа ауторитативности правних правила и легитимности ауторитета код Раза да развити на примјеру који представља изазов типичном теоријском резонувању, какав је била Њемачка под Хитлеровом владавином. Она представља изазов за љуски *рацио* и свако њено разматрање носи са собом дозу разочарења у љуске капацитете са подсећањем да она није у сфери суреалног, већ нажалост дио наше историје⁴²⁶. Но ово рашчлањивање разматрања која могу покрити екстремни случај нацистичког режима служи рјешавању питања од пресудног значаја за поставку трећег дијела овог рада. То су управо ове Разове позиције спрам границе коју право не смије прећи да би било право у пуном смислу те ријечи.

3.7 Проблематичност успостављања критеријума за процјену услова легитимности наредби ауторитета из перспективе првог лица практичке рационалности

Овај проблем засигурно представља један од најнестабилнијих компоненти Разове теорије ауторитета у смислу њене отежане ухватљивости за једно конкретније прецизирање. Емран Миан (*Emran Mian*) иде нешто даље, те о томе говори као проблему саме тезе о нормалном оправдању да успјешно врши замишљену улогу или ти да обавља свој легитимни посао. Како објашњава, у неким екстремним ситуацијама субјекти заправо ни немају приступ чињеници да директива пролази тест тезе о нормалном оправдању те да би их боље ускладила са равнотежом разлога који се на њих односе. То ће значити даље да онамо гдје субјекти немају приступ зависним разлозима који легитимишу директиву, они су дакле онемогућени да открију њен легитимитет.⁴²⁷ С друге стране он долази до закључка који нас донекле враћа на поједина већ изнешена питања других критичара и на Разов одговор на њих, јер сматра да ће логика даље хтјети да онамо гдје имају потпуни приступ тим разлозима и знају исто толико колико и власт, више нема оправдања да се мисли да ће ауторитет боље спровести балансирање разлога него сами субјект. Узевши у обзир да између ових екстремних ситуација постоји значајан простор за испливавање разлика у знању, те да екстремни случај није и уобичајени случај, изражава забринутост за то што и поред тога стоји да то да ли је

⁴²⁴ *Ibid.*, 64.

⁴²⁵ *Ibid.*

⁴²⁶ „Очигледно је да ће се неправде неизбежно догодити ако се признавање и спровођење права повјери институцијама које су инхерентно пристрасне, којима недостаје независност и непристрасност, и којима недостају праведне процедуре, или онима чије су интервенције хаотичне и произвољне“, Joseph Raz, “Human Rights in the Emerging World Order”, 1 *Transnational Legal Theory* 31, 2010, 43.

⁴²⁷ Emran Mian, ‘The Curious Case of Exclusionary Reasons’ *Canadian Journal of Law and Jurisprudence: An International Journal of Legal Thought* 15.1, 2002, 115; наведено према: Ehrenberg K. (2011b), 782.

ауторитативна директива поуздан водич за равнотежу разлога представља највероватније углавном питање нагађања.⁴²⁸

Међутим разјашњења ради, Еренберг подсјећа на важан Разов став који премда одговара на ово питање, не успостављања конкретне критеријуме за процјену услова легитимности наредби ауторитета из перспективе првог лица практичке рационалности из разлога улоге коју у томе одиграва тежина појединачног случаја. Колико истраге је оправдано у процесу тражења легитимишућих чињеница одређено је значајем ствари која се разматра.⁴²⁹ Дакле, док легитимитет ауторитета мора бити доступан као сазнање, према Разу није обавезно да се он мора знати, већ да он као одговор или сазнање постоји и да субјекти могу да испрате тај траг. Они међутим могу да погријеше у том покушају да испрате траг и када је то случај могу погрешно цијенити ауторитативност директиве у оба смјера, да је дакле, легитимна директива која то није и обратно, да их директива не би боље ускладила са разлозима када би у ствари она то боље учинила. Чињеница легитимности директиве не зависи од успјеха покушаја субјекта да испрати доступни траг о сазнању њеног легитимитета осим, у извјесној мјери, у ситуацијама када је *de facto* ауторитет услов легитимности као у рјешавању неких проблема таквог типа који се подводе под проблем координације.⁴³⁰ У том смислу Пери нас подсјећа на то да је све што је потребно да би директива прошла тест тезе о нормалном оправдању, то да је „већа вјероватноћа“ да је ауторитет донио исправну директиву те да би понашање у складу са директивом довело до бољег усаглашавања са разлозима него самостално одлучивање субјекта о томе и стога пружање исправних смјерница није неопходан услов легитимитета.⁴³¹ Међутим не дјелује ли као да се вртимо у круг?

Зашто је проблематично успостављање критеријума за процјену услова легитимности наредби ауторитета из перспективе првог лица практичке рационалности може се сагледати из још једног угла. Овдје би се показала корисним запажања Миодрага Јовановића на велику разлику између дефинисања у природној науци и онога што су интуитивне процјене категоризације ове или оне врсте у нпр. правној науци. Тако он подсјећа на Разово становиште да је концепт права укоријењен у саморазумијевању нашег друштва, те да није теоријски појам у том смислу да није стипулисан или теоријски „уведен од стране академика“ и, као такав, није „дио научног апарата било које научне дисциплине“.⁴³² У том смислу подсјећа на Рамсијеву (*Ramsey*) сагласност са Разом, кроз објашњење да док научникова потрага за „дефинишућим типовима својстава“ иако може бити дијелом заснована на интуицији, оне стварне дефинишуће особине као што је то хемијски састав воде Х₂О, ни на који начин не могу бити производ интуиције, већ резултат научних истраживања. Баш онако како Раз види природне научнике привилегованим у формулисању концепата, управо због тога што њихови налази нијесу потпуно зависни према нашим интуитивним категоризацијама, Рамси указује на један кључни детаљ. Превазилазећи наш прототип, научна таксономија може да иде даље и да заправо исправља нашу интуитивну категоризацију. Тако рецимо наводи један, иако не сасвим неконтроверзан примјер у научним круговима, који је овдје међутим довољан за правац нашег аргумента. Тако ако узмемо један хипотетички примјер новог установљавања да су на примјер, китови сада ипак рибе а не више сисари, наука би довела до тога да ми своју интуицију више не третирамо као контрапримјере, већ то доживљавамо кроз признање да је наука доказала да

⁴²⁸ *Ibid.*

⁴²⁹ Raz J., ‘The Problem of Authority: Revisiting the Service Conception.’ *Minnesota Law Review*, 2006, 1025–6, наведено према: Ehrenberg K. (2011b), 782.

⁴³⁰ Ehrenberg K. (2011b), 782.

⁴³¹ Stephen Perry, ‘Law and Obligation’ *American Journal of Jurisprudence* 50, 2005, 279; наведено према: Ehrenberg K. (2011b), 782.

⁴³² Raz, “Can There Be a Theory of Law?,” 331; наведено према: Jovanović, Miodrag A., 40.

смо погријешили.⁴³³ Међутим, Јовановић објашњава да насупрот томе, приликом тражења дефинишућих обиљежја својих предмета истраживања, филозоф путем концептуалне анализе⁴³⁴ дјелује под другачијим скупом претпоставки, односно ослања се на нашу интуитивну категоризацију процјене.⁴³⁵

Код установљавања критеријума за процјену услова легитимности наредби ауторитета из перспективе првог лица практичке рационалности суочавамо се са најмање два проблема који произилазе управо из малочас изнешеног. С једне стране, како је правна наука друштвена, када је у питању легитимитет наредби ауторитета, имамо непостојање егзактних критеријума који нијесу исто тако ослањање на нашу интуитивну категоризацију процјене. Ултимативни оријентир појединцу за ову процјену из перспективе првог лица практичке рационалности је поново, рационални капацитет. Овај може бити растворен на више процеса као што су способност разумијевања језичких пракси и преовлађујућих језичких интуиција, приступ информацијама које омогућавају резонување о испуњењу услова из тезе зависности и тезе нормалног оправдања, поимање и обрада ових информација на начин који задовољава успјешну процјену, затим приступ базичном етичком кодексу друштва и једна елементарна етичка интуитивна категоризација процјене, која омогућава у крајњем одређивање прага за испуњење треће тезе независности, односно обратно, за престанак постојања услова легитимности директиве ауторитета. На важност „онога шта се дешава у главама људи“ указује и Приел (*Priel*). Сугерише да ако је аналитичка јуриспруденција спремна да ради са поузданијим скупом емпиријских података, онда треба консултовати литературу из социјалне и когнитивне психологије, а како се ова друга као дисциплина бави проучавањем ума као процесора информација, може бити од помоћи да се стекне осјећај о томе шта пролази кроз главе људима.⁴³⁶ Исто тако одређивање критеријума за процјену услова легитимности наредби ауторитета из перспективе првог лица практичке рационалности зависи од рационалног капацитета субјекта, схваћено као кишобран појам за ове изведене паралелне процесе који се у крајњем ни не исцрпљују у наведеном.

С друге стране, овај проблем се може посматрати обратно. Улога ауторитета као стручњака са тзв. бољим знањем, који нуди рјешење као максимално информисану одлуку која макар дијелом из тога и црпи своје оправдање, остаје недовољно солидна тим прије што се конкретизација тог знања у виду директиве не може поистовјетити са горе наведеном научном дефиницијом воде Х2О. За разлику од ове, директива ауторитета тежи да превазиђе наш прототип и да исправи нашу интуитивну категоризацију, међутим та тежња се заснива на вјери и вјероватноћи у то да она изриче одлуку донесену на основу највише информисаних доступних разматрања. Директива не доводи аутоматски до тога да ми своју интуицију више не третирамо као контрапримјере и да је перципирамо као признање да је ауторитет доказао да смо до тада погрешно мислили шта и како треба урадити, већ налаже да тако учинимо иако до тог замјењивања наше интуиције можда не долази. Премда се ауторитет најчешће води зависним разлозима те кроз своје директиве упућује на најисправније односно најрационалније могуће понашање (не убиј, не кради), он ипак не даје увијек за сваку могућу тематику научно дефинисане, крајње тачне или стога искључиво исправне инструкције шта чинити. Осврт на важећа законска рјешења је смјерница у великом броју хипотетичких ситуација када је субјект у дилеми шта је исправно учинити, али није свако питање које је уређено законом такво да пуким информисањем каква је директива на снази, субјект не мора

⁴³³ Ramsey, "Prototypes and Conceptual Analysis," 67. наведено према: Jovanović, Miodrag A., 52-53.

⁴³⁴ Раз узима концептуалну анализу као примарни филозофски метод, који, када уколико примјенен на област јуриспруденције, резултира објашњењем природе права. Вид. Jovanović, Miodrag A., 37.

⁴³⁵ Jovanović, Miodrag A., 53.

⁴³⁶ Priel, "The Misguided Search for the Nature of Law," 20; наведено према: Jovanović, Miodrag A., 53.

употребљавати своје резоновање да би се оријентисао у оквиру неколико различитих директива које уређују сложенију материју. Материја за коју се законодавни прописи неријетко позивају на општи морал или поступање доброг привредника, су на примјер ситуације када је перспектива првог лица практичке рационалности неминовно ангажована како би појединац разумио смисао директиве, што претходи кораку број два, као процјењивању критеријума легитимности те конкретне директиве.

Успостављање критеријума за процјену услова легитимности наредби ауторитета из перспективе првог лица практичке рационалности би се, чини се, требало рјешавати у два корака. Првенствено у свијетлу процјене посједовања свих потребних рационалних способности субјекта да сазна/дозна/примијети/перципира доступне услове за објективну сазнатљивост легитимности наредби ауторитета. Ови други који се означавају као услови легитимности наредби ауторитета из перспективе трећег лица практичке рационалности, онда када постоје, а рекли смо да их увијек имамо доступне када је услужна концепција ауторитета у питању, истовремено чине други корак процјене услова легитимности наредби ауторитета из перспективе првог лица практичке рационалности.

III ДИО

4. Нека нова разматрања и закључци аутора о Разовој теорији ауторитета – уводна ријеч

Први дио овог рада је пружио темељан увид у приказ Разове теорије ауторитета, са фокусом на ономе што је ријеч самог њеног аутора. Други дио рада који је иза нас приказује преглед критика Разовог дјела и одговора на критике, које су омогућиле да се његово дјело сагледа из једног другачијег угла, из ког се његова теорија проблематизује на један начин који подстиче и њега самог на проширење цјелокупног кадра. То су двије перспективе које се неријетко разликују, али чије суочавање је омогућило самом Разу да преиспита и надогради своје ставове. Премда је Раз своју теорију често развијао користећи се имагинарним контра-примјерима и развијањем аргументације спрам њих, свака од ових реалних критика је такође омогућила резоновање у једном новом правцу, који можда без њих не би ни био истраживан. На највећи број критика, поготово на оне смислене, Раз је углавном одговорио током времена. Сасвим друга ствар су критике, које су у овом раду с разлогом занемарене, које настају углавном након другог стадијума, но које износе неке прилично убијеђене ставове, да кажемо, о откривању топле воде, или се заснивају на неком брзоплетом закључивању о Разу на основу појединих, сигурно интересантних тврдњи или теза, но суштински, извучених из контекста.

Чињеница да је Разова теорија на неки начин дисперсивна за изучавање, помогло је дефинисању правца њеног излагања и сагледавања у овом раду, који је осмишљен тако да покаже њен почетак, развој, тешкоће, њихова превазилажења и обраду појединих конструктивних и проницљивих критика, према једном коначном одредишту - разматрањима аутора овог рада.

Особеност Разовог дјела лежи у адаптацијама које је његова теорија ауторитета, иако је као таква настала у једном конкретном тренутку у времену, претрпјела у тим дуелима њеног творца са изазовима оштроумних критика. По мом мишљењу се могу разликовати три стадијума ове теорије и то до оквирно 2000. године, затим до 2009. – мисли се на књигу „Између ауторитета и интерпретације“ и након тога.

Први стадијум започиње од 1970-их година и траје до оквирно 2000. године, крећући се од фокуса на једном строго аналитичком дефинисању права као система норми које захтијевају послушност, ка развијању тих постављених дефиниција у један сложенији модел који се проширује на одговоре на комплексна питања попут проблема раскорака између друштвених чињеница и моралних разлога. 1979. године у једном од својих најпознатијих дјела „Ауторитет права“, Раз поставља темеље своје теорије ауторитета, којом се јасно позиционира као правни позитивиста. Ауторитет дефинише као право да се другима нареди како да се понашају, чија наредба замјењује лично просуђивање субјеката преко онога што означава кључни појам – искључујућих разлога за дјеловање. Успостављена теорија наилази на прве реакције и сами аутор током 1980-их и 1990-их је разрађује и усавршава до онога што представља срж идеје о услужној концепцији власти, преко потраге за објашњењем зашто би рационални појединци уопште требало да пристају на ауторитет. Тако укупна формула тезе о нормалном оправдању, тезе о зависности и тезе о препречујућем разлогу, пружа објашњење о томе шта је ауторитету потребно да би био легитиман, подржавајући тако услужну концепцију ауторитета, јер показује да је овај легитиман ако је у служби субјеката.

Након периода успостављања теорије ауторитета и обезбјеђивања упоришта њених елемената, након 2000-те године оквирно наступа период њихове поновне процјене од стране Раза. Разумне критике доводе до увиђања степена у ком је његова теорија удаљена од

традиционалних схватања, али и да његова концепција власти „као сервиса“ сагледана независно од политичке филозофије из које полази као и у недостатку демократског елемента, може дјеловати прилично рањива. Радови из овог периода ефективно представљају „ревидирање услужне концепције“ од којих је најзначајнији рад који и носи назив „Проблем ауторитета: Поновно разматрање услужне концепције власти“ из 2006. године. Велики значај овог периода његовог стваралаштва је у уложеном напору да ријеша напетост између критичних тачака ове теорије и могућности да њихово упориште лежи изван сфере нормативног, у политичким филозофијама било ког типа. Такав правац разматрања критика доводи до формирања једног другачијег приступа код Раза. У његовим аргументима долази до појачања улоге *разума* кроз развијање тврдњи да ауторитет помаже нашим рационалним способностима да се ускладе са разумом. Основ концепције власти као услуге грађанину темељи преко рјешавања „парадокса ауторитета“, преко аргументованих тврдњи да иако наизглед ирационалан, јер тражи да се одрекнемо сопственог расуђивања, ауторитет заправо служи људској рационалности.

У трећем стадијуму, који започиње 2009. године разматрањима из дјела „Између ауторитета и интерпретације“, Раз прави коначни корак удаљавања од првобитног строгог правног позитивизма ка некој врсти, назовимо за сада, функционализма. Ово дјело даје одговоре који, премда нијесу недостајали у потпуности, ипак нијесу били сасвим разрађени у свијетлу свих оних додатних упоришта до којих је Раз дошао након плодотворног другог стадијума његовог рада на ревизији услужне концепције власти. Тако овдје исцрпно истражује како ауторитет власти функционише у контексту моралне аутономије и помјера фокус са ауторитета као извора права на ауторитет као функционално средство за доношење бољих (читај: рационалних) одлука. Окосница Разових разматрања у овом периоду је аутономија личности као основно право које ауторитет штити, те ако захтијева да се покоравамо њиховим наредбама, власт не смије да намеће норме које потчињавају људе, већ треба да поступа тако да омогући људима да доносе сопствене одлуке у складу са сопственим вриједностима.

Дакле сваки од ова три стадијума имају свој удио у стварању комплетне слике о Разовој теорији ауторитета. Ово тим прије што њена надоградња током времена заправо највећим дијелом представља њено даље усавршавање, а врло ријетко нека значајнија одступања од првобитне Разове идеје. Прије је ријеч о покушајима да се одговори изазовима њеног сагледавања са једном претензијом на универзалност, него о њеној одбрани у неком класичном смислу. Стога критике које се концентришу на њене доцније дјелове нијесу сагледавање цијеле слике.

Најзад, моје разматрање ове теорије које слиједи, донијеће нека нова виђења, односно, надовезаће се на већ захукталу дебату, указујући на засигурно један другачији угао сагледавања, за који сматрам да је саобразан ономе што представља цијела слика.

Разова теорија је формулисана преко концепта идеалног извршавања ауторитета и стога најчешће дјелује најтања на терену примјера изразито репресивних правних система или уопште недемократских друштава. На примјеру екстремно неморалних правних система као што је то био нацистички режим, Раз показује зашто је друштвена теза одувијек била у основи позитивистичког размишљања о праву. Тако примјер екстремно неморалног правног система служи како би илустровао да се постојање и садржај права могу утврдити на основу социјалних чињеница односно извора⁴³⁷, те без прибјегавања моралним аргументима. Ово се узима за круцијално гледиште због којег Раза сматрају најистакнутијим представником ексклузивног правног позитивизма. Али, како ћемо видјети, доказивање друштвене тезе према

⁴³⁷ Говорећи у смислу друштвене тезе, нацистичко право је за Раза и даље право, иако неморално и зло, јер је потицало од друштвених извора који су у то вријеме важили, чему се додаје испуњеност посједовања изван-нормативних услова за посједовање власти (оно што разликује скуп правних правила наспрам прописа о функционисању природних феномена као што то може бити вулкан). Вратити се на 3.6.2 одјељак овог рада.

којој право, по својој природи, тврди (*claims*) да посједује ауторитет, чак иако је тај ауторитет морално неутемељен, не значи да код Раза не смије да постоји веза између морала и права. Штавише, та веза постоји и он је не негира, већ упућује на њу у више наврата које ћу приказати, како би објаснио не само природу права већ и границу легитимитета власти. Оно што ћу у овом дијелу доказати је да он не припада ономе чему се типично приписује, ексклузивном правном позитивизму. Спровешћу детаљну анализу слојева Разове идеје о извјесној „објективној моралности“, која се јавља кроз двије тезе. Једна теза се сагледава преко позивања на перспективу трећег лица за процјену легитимитета ауторитета (која уједно омогућава „препечујућим разлозима“ да испуњавају своју функцију), док се друга читава преко тврдњи о постојању „дијела моралности која је универзална и неутрална у погледу дјелатника, која се може изразити као дужност заштите и унапређења добробити свих људи“⁴³⁸. Ова анализа ће обухватити и нека друга важна разматрања као што су то претпоставке да се Разов ексклузивни правни позитивизам посматра као прескриптиван.

Ово сагледавање ће трасирати пут ка кључном разматрању из трећег дијела овог рада, а то је улога рационалности за Разову теорију ауторитета. Ова улога рационалности као ултимативни корективни кријетеријум Разове теорије ауторитета и као примјер једног аргумента од растућег значаја за ову доктрину, послужиће као посебан тест за откривање претпоставки да се Разов правни позитивизам извоји у засебну врсту правног позитивизма, који ћу назвати рационалним правним позитивизмом. Овај поступак не служи никаквој додатној категоризацији као таквој, већ је неопходан зато што омогућава увид у начин за сагледавање Разове теорије ауторитета „према њеном упутству“.

Најзад, проширење слике које се добија преко анализе Разових ставова о људским правима, као разматрањима која превазилазе појединачне правне системе, откриће додатне аргументе за претходно издвајање његове теорије у нову врсту правног позитивизма. У том смислу, створиће се потребне претпоставке за коначно разматрање претензије ове теорије на универзалност, односно њене тенденције да буде оно што тежи да буде, једна општа теорија права.

4.1 Улога добробити у практичком размишљању: разматрање радикалне сугестије

Зашто је појам добробити од толике важности за Раза? Рекло би се да је то један од основних појмова у, како смо назвали, разовском перфекционистичком либерализму, и не само то. Може се рећи да међу основним појмовима у њему, добробит представља једну константу, као један од малобројних појмова који није претрпио неке измјене током вишедеценијског Разовог опуса.⁴³⁹ Добробит, или благостање, које означава добар живот, живот који је добар за особу чији је то живот, за Раза је увијек имало једну прецизну и коначну дефиницију: „да се добробит састоји у свесрдном и успјешном трагању за вриједним односима и циљевима.“⁴⁴⁰

Повремена преиспитивања овог појма водила су учвршћивању ове кратке и јасне дефиниције. У више наврата је стао у одбрану овог појма и његовог значаја за политичку филозофију каква је перфекционистички либерализам, пружајући тако драгоцену појашњења у односу на то шта тај појам конкретније покрива. Негдје временски по средини свог опуса бавио се утицајем разликовања између срећног и доброг живота на концепт благостања или добробити. Добар живот би представљао поштење и исправност моралних добрих дјела, придржавање личних моралних стандарда, или оданост својој породици или пријатељима, или нешто сасвим другачије као што је евентуално допринос умјетности, науци или некој другој

⁴³⁸ Детаљније у наредном одјелу 4.1.

⁴³⁹ При томе се мисли на цјелокупни Разов теоретски рад и опус дјела који подразумемијева временски распон од педесет година (1970 – 2020).

⁴⁴⁰ Joseph Raz, „The Role of Well-Being“, *Philosophical Perspectives*, Vol. 18, Ethics, 2004b, 269.

грани културе вриједне дивљења и томе слично, увијек под условом да није обухватио пропусти који негирају значај добрих активности или догађаја. С друге стране срећан живот би претпостављао један живот задовољства, остварених тежњи и амбиција, овај под условом искључења фрустрација и патњи које негирају та задовољства. Концепт благостања је међутим хибрид као покушај да се пронађе концепт који је пола једно, а пола друго.⁴⁴¹ Ово из разлога што срећан живот остаје, и на једном објективнијем разматрању среће, различито од доброг живота, тим прије што не захтијева никакву доброту. Док с једне стране, објективни елемент у срећи као елемент који омогућава људима увиђање да могу бити у заблуди или самозаваравању⁴⁴², није вриједносни елемент, с друге стране, исто тако срећан живот не може бити лишен вриједних активности. Раз објашњава да срећан живот, као и онај који је добар за агента чији је то живот, означава не само задовољство повременим конкретним догађајима или активностима, већ се карактерише једним општим односом према себи, нарочито свесрдним прихватањем своје личности од стране самог себе, онога ко он јесте.⁴⁴³

Према Разу обоје, како општи однос према себи, тако и специфично задовољство догађајима и активностима, зависе од увјерења агента да су ове акције и догађаји вриједни труда:

„Не може човјек бити потпуно и безрезервно задовољан неком активношћу или догађајем за који неко вјерује да је бесмислен, понижавајући, безвриједан, итд. Појединац не може свим срцем да прихвати да буде оно што јесте ако вјерује да јесте зао, изопачен, без интегритета, итд.“⁴⁴⁴

Па тако закључује да појам 'среће' чак и када се схвати као да не укључује ништа друго до стање особе чија је срећа у питању, увијек укључује упућивање на вриједности, макар само у облику вриједности у које се вјерује. Ако треба да бринемо о нашој или срећи других људи те ако је срећа важна, онда се она мора састојати у задовољењу вриједних жеља, или, уопштеније, подразумијевати схватање да било која ментална стања у којима се срећа састоји морају имати вриједност, обично кроз то да су њихови предмети вриједни.⁴⁴⁵ Са циљем да размотри улогу благостања у практичком размишљању, Раз уводи један предлог који назива радикалним предлогом, а који сугерише сљедећи став: да када нам је стало до људи, и када треба да бринемо о тим људима, оно што радимо или о чему би требало да бринемо је њихово добро, читај: њихово благостање или добробит. Он објашњава да строгост разлога или обавезе бриге може варирати у зависности од везе између његоватеља и његованих, сходно тријади могућих односа. Па тако људима је можда стало или можда би требало да им је стало до, с једне стране, себе самих, с друге стране, до људи са којима имају или би требало да имају посебне везе, и у крајњем до других људи уопште што Раз назива брижности о странцима.⁴⁴⁶

Како би размотрио разлоге за одбацивање радикалне сугестије и дошао до предлога алтернативног схватања улоге благостања, Раз полази од саме дефиниције. Према радикалној сугестији брига о људима подразумијева (а) бригу о квалитету њиховог живота, (б) у цјелини, и (ц) да то значи бригу о томе да треба да имају живот који је добар за њих. Према томе:

⁴⁴¹ *Ibid.*, 270.

⁴⁴² „Такође можемо вјеровати да људи понекад мисле да су несрећни или да су срећни када нису. Можемо да разумијемо када људи исправљају своје виђење прошлих периода свог живота, говорећи „Тада сам мислио да сам био тако срећан. Сада схватам да је то била само илузија, или да сам обмањивао себе“, *Raz J.*, 2004b, 271.

⁴⁴³ *Raz J.*, 2004b, 271.

⁴⁴⁴ *Ibid.*

⁴⁴⁵ *Ibid.*, 273.

⁴⁴⁶ *Ibid.*, 269.

„особа ужива висок степен благостања или добробити ако је његов живот добар на начин који је добар за њега, насупрот само добром (можда морално добром) или добром на начине који су добри за од њега издржаване особе, или за своју државу, или за свог послодавца, итд., али не за њега.“⁴⁴⁷

Раз полази од једног важног питања: за особу чији је живот у питању, да ли добробит уопште представља једно нормативно разматрање? Односно, да ли је добробит икада један самосталан разлог за дјелање, тако што ће та радња допринијети благостању агента?⁴⁴⁸

Раз долази до закључка да уопштено говорећи, сопствено благостање није независно нормативно разматрање за особу чији је живот у питању. Овакво виђење се не коси са тим да многи људи или људи генерално брину о свом благостању, о ономе за што им је тада стало као нешто у чему се састоји њихово благостање. То је њихов успјех у успостављању вриједних веза (како они виде ствари) и остваривања тежњи, садашњих и будућих. Али како људи могу бринути о различитим аспектима њиховог живота, као на примјер људима може да је стало да служе својим породицама или заједницама, до њиховог успјеха у вођењу моралног и поштеног живота, и до још много тога, и између осталог могу бринути о свом благостању. Овај посљедњи им тако представља један од, али га не виде нужно као и најважнијим аспектом њиховог живота. Штавише, Раз увиђа да овај некад може бити утјеха што нису успјели да постигну оно до чега им је било највише стало, наводећи примјер: „Волио бих да сам заиста добар научник, може се рећи, али барем сам имао добар живот“.⁴⁴⁹

Оно што се Разу чини непобитним јесте да благостање ужива посебан положај међу различитим перспективама из којих се може судити о животу једне особе. Овај закључак темељи на увиђању да фактори који одређују благостање људи не укључују све у њиховом животу и не морају да се подудару са факторима до којих је тим људима највише стало, већ да ови морају укључивати све оно што је од важности. Према њему то чини благостање најсвеобухватнијом перспективом из које се да судити о животу појединца.⁴⁵⁰

Разова „радикална сугестија“ је претпоставила потпуну симетрију између бриге о себи и бриге за друге, показујући тако смисао бриге за добробит другог, с једне стране, и пружајући аргумент зашто треба да бринемо о добробити странаца. Радикални предлог полази од претпоставке да ако је благостање оно до чега је људима стало када им је стало до себе онда ово мора бити оно што до чега им је стало када брину, или би требало да брину, о другима. Даље, пошто моје благостање није вриједније од било кога другог, ако ми је стало до сопственог благостања, сматрајући га вриједним, требало би да бринем и о добробити других. Међутим, зашто треба одбацити радикалну сугестију у мјери у којој се односи на ставове људи према самима себи види се из горе изведеног разматрања. Ако своје благостање не узимам као независан разлог, те из тога дјелује да немам никакву дужност према својој добробити, схватање да моја вриједност, или вриједност мог благостања, није већа од вриједности других не може дати аргумент да ја имам дужност према добробити других, пошто ја немам никакву према својој. Тако постају спорна два питања: „Има ли смисла бринути о добробити другог?“, „Да ли смо дужни да то чинимо?“⁴⁵¹ Разов закључак је садржан у одговору на ова питања:

„Не мислим да смо дужни да промовишемо добробит других. Умјесто тога, ми смо дужни да заштитимо њихову способност да праве добар живот за себе.“⁴⁵²

⁴⁴⁷ *Ibid.*, 270.

⁴⁴⁸ *Ibid.*, 282.

⁴⁴⁹ *Ibid.*, 286.

⁴⁵⁰ *Ibid.*

⁴⁵¹ *Ibid.*, 287.

⁴⁵² *Ibid.*, 288.

Ово је један од кључних закључака који већ самим доношењем рашчишћава приличан број неизглађених рачуна са серијом реалних и потенцијалних замјерки, које се из овог правца могу упутити „услужној концепцији“ власти. Такође представља једну од кључних Разових тврдњи, као утемељујуће за даља разматрања, и којој ће нас враћати и сама анализа у наставку. Људи као *рационални агенти* имају способност формирања намјере као и намјерног дјеловања, које одлучују и заснивају на одређеним разлозима, као уоченим карактеристикама свијета, које говоре у прилог радњи. Када одлучују о разлозима који фаворизују или не фаворизују једну радњу, људи примјећују постојање ових карактеристика као вриједносних својстава која се односе на њу на одговарајући начин. Према Разу, ма како то могло дјеловати контроверзно, вриједности имају извјесна *нормативна својства*, у смислу да, с обзиром на то да фаворизујући или не радње, играју битну улогу у објашњавању намјерне акције, јер чине акцију у потрази за вриједношћу разумљивом те још играју суштинску улогу у способности рационалних агената да формирају намјере и да дјелују намјерно. Према томе вриједности дају двије врсте разлога:

- вриједност нечега је разлог за интеракцију са тим, дакле бављење или комуникацију, разлог да се бавите тиме,
- и разлог је да се то нешто поштује.⁴⁵³

Према њему ми немамо обавезу да се бавимо другима, већ смо дужни да их поштујемо. Ово је једно јако важно суптилно упућивање на значај мултикултуралности и толеранције за једно друштво ставом да људи могу бити од вриједности на различите начине, а сви захтијевају одговарајуће облике поштовања. За наше дужности према другима је најважнија дужност да их поштујемо као рационалне агенте, који могу да се баве вриједношћу и са којима можемо да се међусобно ангажујемо на реципрочне начине.

Ово је један од стубова Разове теорије ауторитета, али и политичке филозофије коју заступа, као основу под којом се подразумева дужност поштовања према људима као рационалних агената, која обухвата заштиту њихових капацитета као рационалних агената и обезбјеђивање услова за њихово успјешно дјеловање⁴⁵⁴. Истовремено ова тврдња постаје темељ суштине овлашћења власти спрам појединца, и основ за права и обавезе власти као сервиса.

Улога добробити за поимање услуге власти као сервиса је, дакле, изузетно значајна. Разови разлози за ревидирање радикалне сугестије су показали да је за ову тему добробит витална, нарочито аспект који се односи на дужност добробити - каква је то дужност, њен опсег, чија је и према коме је усмјерена. У том смислу, кључни је Разов аргументован закључак да не постоји дужност промовисања добробити других, већ заштите способности других да створе добар живот за себе односно да могу да брину о својој добробити. Он на тај начин даје важне кључеве за читање *природе услуге власти као сервиса*, јер се ови ставови не односе само на људе уопште, већ и много уже, на власт, као оне људе који имају могућност да у друштву направе разлику, тако што ће да стимулишу, промовишу културу оваквих погледа на друге, и да осигурају добробит у овом његовом либералном читању. Може се рећи, дакле, да је задатак власти да пружи заштиту способности свих да праве добар живот за себе.

Интересантно је Разово запажање да то да ли је људима стало до свог благостања или не, зависи дјелимично од тога да ли им је њихова култура тај концепт учинила доступним, а дјелимично од тога да ли су фокусирали своје бриге на тај начин. Он објашњава да људи могу бринути о неким другим факторима попут њихове врлине или неких достигнућа које су себи поставили, а не о њиховом благостању, иако не могу негирати да имати добар живот

⁴⁵³ *Ibid.*

⁴⁵⁴ *Ibid.*, 289.

представља добро⁴⁵⁵. Стога може се закључити да је на власти као сервису да развија културу у оквиру које ће добробит као концепт приближити и учинити доступним људима како би се они, стварајући добар живот за себе који, дакле, представља добро, могли водити њиме као фактором од важности.

Може дјеловати као да постоји колизија између Разове тврдње да појединци немају дужност да промовишу добробит других, с једне стране, и дужности власти према „услужној концепцији“ да је промовишу, с друге стране. Ако власти мисле оправдати своју претензију на легитимитет, оне морају поступати тако да обезбједе истинитост тезе да је вјероватније да ће се субјект придржавати разлога који се на њега односе слиједећи директиве ауторитета него покушавајући да сам доноси одлуке. Међутим, Раз прецизира да не сматра да смо дужни да промовишемо добробит других, већ да се наша дужност према другима исцрпљује у не малом задатку, да заштитимо њихову способност да праве добар живот за себе.⁴⁵⁶ С обзиром на то да се исто односи на власти, према „услужној концепцији“ оне су дужне да заштите способности својих грађана да праве добар живот за себе и да стварају просперитетан амбијент у друштву за развијање аутономних личности. Дужност власти, у најкраћем, подразумијева дужности осигурања аутономије појединцима у смислу њихових способности да воде аутономне животе.⁴⁵⁷

Важно је указати на једну битну дистинкцију код Раза. С једне стране постоје тзв. елементарне претпоставке за обезбјеђивање добробити људи⁴⁵⁸, које су неопходне за наш опстанак и за једну основну физичку лагодност, попут извјесних ствари као што су храна, топлота, здравље, одсуство бола, итд. Њихов недостатак има за последицу онемогућеност. С друге стране, добробит, међутим, увелико превазилази ове базичне елементе које Раз сматра основним способностима које обезбјеђују пуку, вегетативну егзистенцију. Како у њој за Раза нема вриједности⁴⁵⁹, онда ове способности представљају једно инструментално добро које служи појму добробити, као ширем појму и оном који заправо представља инстринзично и централно добро које држава треба да штити. За разлику од „државе благостања“, која се фокусира на интервенцијама државе у обезбјеђивању социјалне правде кроз осигуравање приступа кључним ресурсима и услугама (здравство, осигурање, социјална заштита) свим грађанима подједнако без обзира на њихово социо-економско поријекло, за Раза та идеја „једнакости шанси“ има још специфичније и шире налоге. Но, опет, ти налози нипошто не траже „једнакост резултата“, која је, напротив, за њега непожељна. Може се рећи да је, парадоксално, на Разовој власти у „услужној концепцији“ задатак много већи, неголи онај на „држави благостања“. Ево и зашто.

Напетост између, уопштено, наше дужности да промовишемо добробит других и дужности власти према „услужној концепцији“ да промовишу добробит грађана, Раз рјешава кроз двојаку анализу улоге дужности добробити појединаца према другима и исте такве дужности власти. С једне стране, како је сама природа добробити таква да је немогуће да једна особа учини другу успјешном, дужности да промовишемо добробит других се заправо односе на промовисање (читај: обезбјеђивање и заштиту) способности других да праве добар живот за себе (читај: да брину за своју добробит). Осим обезбјеђивања елементарних претпоставки за обезбјеђивање добробити људи, као основних способности, задатак Разове власти се проширује на обезбјеђивање и осталих способности као услова за вођење достојанственог

⁴⁵⁵ *Ibid.*, 286.

⁴⁵⁶ Вратити се на цитат изнад у истом овом одјељку.

⁴⁵⁷ Вратити се на одјељак 2.2.1. у овом раду на Разова разматрања унапређења добробити као примарне функције услужне концепције ауторитета.

⁴⁵⁸ *Ibid.*

⁴⁵⁹ Говори се у контексту ових разматрања добробити, онако како је већ раније разматрана вриједност вегетативне егзистенције у дијелу 2.2.1.

живота односно за посједовање и одржање личног достојанства, које у себи подразумејева принцип аутономије. Начин на који Раз поставља људско достојанство за централни појам „услугне концепције власти“ је специфичан по томе што уводи неку врсту става моралног објективизма. Такав став је најприје примјетан на изложеним тврдњама да држава треба да промовише или барем олакша, тежњу ка вриједним начинима живота, док истовремено власт треба да спријечава оне безвриједне. Овај став извјесног моралног објективизма би могао бити основ за одбацивање критике о располажењу на перспективу првог и трећег лица. Међутим, потребно је анализирати на који начин Раз користи овакве ставове у сврху учвршћивања „услугне концепције“ власти. Пођимо од тога шта значи добробит у свијетлу своје дефиниције, да се она постиже свесрдним и успјешним посвећивањем вриједним активностима, односима и циљевима. Чини се сасвим природном сугестија, и као једна врста таутологије, да онда живот који мари за своју добробит обилује бављењем вриједним активностима и стреми ка вриједним циљевима. То је у суштини једна врста парафразирања онога шта значи један вриједан, моралан живот. Ако знамо да Раз истовремено заговара вредносни плурализам, несамјерљивост добара (а отуда и њихову међусобну неупоредивост), као и епистемичку лимитацију човјекских спознаја у вези са моралним чињеницама, откуд код њега онда толика сигурност да је могуће рјешење за проблем идентификације тих „правих разлога“ за дјелање и посљедично, легитимног ауторитета? Обратимо пажњу на ове ријечи:

„... мора се признати да постоје многе сличности између друштвеног признања и законског признања моралних дужности, сличности које олакшавају испуњавање тих дужности појединцима, дјелимично омогућавајући им да укључе дужности у дјелове свог живота који пружају смисао и осјећај испуњености, а дјелимично пружајући позадину подршке за усклађеност и притисак против кршења моралних захтјева.“⁴⁶⁰

Улога коју имају како власти, тако и грађани ка другима, донекле се односи на омогућавање, а свакако на не-онеомгућавање, испуњавања услова, који помажу раду на сопственој добробити, што дијелом подразумејева рад на испуњавању захтјевних моралних дужности. Раз истиче важност средине и улоге других у односу на нас сугестијом да је од посебне важности за појединца способност њиховог предвиђања и проналажења начина да их интегрише у свој живот, као и подршка коју добија од мишљења својих ближњих, својих пријатеља и уопште заједничког мишљења своје заједнице:

„Одсуство таквих фактора ствара емоционалну, а самим тим и мотивациону тешкоћу суочавања са својим обавезама. Међутим, то су услови здравог живота уопште: ако је неко у миру са собом, може открити да испуњавање моралних захтјева омогућава да потврди свој осјећај самопоштовања и самовриједности. Бити обузет сумњом у себе, самопрезиром или кривицом чини човјека конфликтнијим, склонијим самодеструктивном понашању, укључујући неморално понашање (или оно што се сматра неморалним). Бити у сукобу са друштвом у којем човјек живи ствара отуђење и негативно-деструктивне ставове и доводи човјека до крајности пркоса или капитулације пред захтјевима који нису схваћени, а чије поштовање повећава негативне ставове умјесто да му улива осјећај да живот има смисла.“⁴⁶¹

Интересантно је Разово становиште да иако не постоји неопходан идентитет између моралних поступака и добробити или благостања, ови први често доприносе добробити. Иако је сасвим могуће да моралне обавезе буду у сукобу са благостањем особе, као што би неко

⁴⁶⁰ Joseph Raz, „On the Moral Significance of Sacrifice“, *King's College London Dickson Poon School of Law, Legal Studies Research Paper no.2017-38*, 2017, 6.

⁴⁶¹ *Ibid.*, 7.

могао жртвовати личне циљеве за веће добро, он тврди да тежња ка личном благостању, али и шире, сопственој добробити, није инхерентно у сукобу са моралним захтјевима.

„Морални живот се најбоље одржава када су морални захтјеви и ставови људи према њима интегрисани у оно што ћу назвати широко схваћеном мрежом подршке психолошких и друштвених фактора која обухвата све остале аспекте живота. Грешка је покушавати да се морални ставови и морални живот схвате као аутономна сфера, одвојена од свега осталог. Човјек мора имати среће да се осјети као код куће са самим собом и да буде у друштву које је морално и у којем осјећа неоспоран осјећај припадности. Рећи то није ништа више него рећи да је морални живот друштвени живот и да човјек није сигуран да ће живјети у условима који подржавају и благостање и морал.“⁴⁶²

Сада може да дјелује као да Раз имплицира одређени морални објективизам или крајње супротно, одређену моралност за спознају „правих разлога“, али оно што он установљава је постојање дијела моралности која је универзална и неутрална у погледу дјелатника, која се може изразити као дужност заштите и унапређења добробити свих људи.⁴⁶³

Посматрано сада спрам власти, у дијелу 2.2.1. овог рада анализа различитих приступа одређивању начина на који „услужна концепција“ подразумијева вршење ове „услуге грађанину“, да му омогући да се води „правим разлозима“, је приказала пут којим је Раз дошао до дефинисања коначног приступа. Услугу грађанима под једнаким условима власт обезбјеђује преко принципа Довољног-Приступа (*the Principle of Adequate Access*)⁴⁶⁴ који налаже да би свака особа требало да има приступ једном довољном низу опција, што би јој омогућило да се са успјехом потруди да има успјешан живот. Услуга власти је дакле не само обезбјеђивање основних способности, већ обезбјеђивање да никаква врста ограничења приступа не осујете појединца у приступу довољном распону опција за успјешно слијеђење вриједних циљева и активности. С обзиром на то да је некада проблематично разликовање унутрашњих или интегралних од спољашњих ограничења приступа, он се залаже за то да се анулира свака разлика између њих⁴⁶⁵. То се, међутим, изузетно рефлектује на задатак власти према „услужној концепцији“. Биће од користи вратити се на поједине разматране примјере. У замишљеној земљи у којој се однос родитељства повезује само са појмом биолошких родитеља, те не постоји могућност да се у том друштву постане родитељ усвајањем дјетета, имамо примјер друштва коме је овакав став интегралан пракси родитељства, те искључење института усвојења не представља спољашње ограничење родитељству. Међутим, ако се узме да је родитељство битна компонента човјекове добробити и Раз ову претпоставку чини у овом примјеру само зарад аргумента, онда друштво које не признаје усвојење можемо просуђивати као друштво које не обезбјеђује довољан низ опција.⁴⁶⁶ Дакле власти не треба да обезбјеђују једнакост резултата, јер поједине вриједности имају ограничење приступа који је интегралног карактера, као што је то имати знање о програмирању како би постали компјутерски програмери. Међутим, власти имају задатак да омогуће савладавање знања о програмирању за свакога, без-спољашњих-ограничења-за-приступ-повољним-могућностима (*the No-Extraneous-Limitations-to-Access principle*). Међутим, како разлика између интегралних и спољашњих ограничења, која су, међутим, таквог типа да рецимо особа мора бити одређене

⁴⁶² *Ibid.*, 8.

⁴⁶³ Вратити се на 2.2.1. одјељак овог рада

⁴⁶⁴ *Ibid.*, ради увида у приказ cjелокупног процеса разматрања различитих опција за одређивање начина вршења услуге власти и установљавања овог принципа као коначног, као и разлике између унутрашњих и спољашњих ограничења приступа опцијама.

⁴⁶⁵ *Ibid.*

⁴⁶⁶ Раз, 2005а, 32.

религије, боје коже, пола итд., може бити проблематична, Раз предлаже обрнуто посматрање овог примјера института усвојења или разматрање новог примјера: захтјев да се призна брак међу особама истог пола. Такав захтјев представља примјер далекосежности усвојеног принципа Довољног-приступа, који у овом случају повлачи потребу за трансформацијом у природи брака, дакле добра којем се тражи приступ. С обзиром на то да власти треба такође да промовишу позитивне и укидају неприхватљиве опције за вођење достојанственог и аутономног живота, услуга власти се дакле огледа у њиховом вођењу овим принципом, који ће од њих понекад захтијевати да допринесу промјени у унутрашњим ограничењима кроз трансформацију самих добара којима се има или омогућава приступ као и учачавање спољашњих ограничења одређене врсте као не нужно штетнима, које би заслужиле толерисање илити равнодушност власти.⁴⁶⁷

Сходно изложеном, улога добробити у практичком разматрању Разове теорије ауторитета је далеко већа него што то може да изледа на основу неког површног приступа читању. Питање које се надовезује је колико је одредив овако постављен задатак „услугне концепције“ власти као и колико је ово конзистентно са Разовим познатим ставом да „правни ауторитет“ није исто што и морални ауторитет, те да закон који власти доносе и спроводе није морално обавезујући за нас, барем не онако како тврди да обавезује, већ да своју ауторитативну снагу црпи из других, нормативних, а не моралних аспеката. То јест неопходно је размотрити конзистентност овакве улоге добробити у практичком размишљању са ексклузивним правним позитивизмом. За то нам је потребно сагледавање оријентације Разове теорије ауторитета у правном позитивизму.

4.2 Оријентација Разове теорије ауторитета у правном позитивизму

Правни позитивизам се првенствено разликује на *тврди* и *меки*, односно ексклузивни и инклузивни правни позитивизам, као два непомирљива погледа која оба заједно чине контрагледите антипозитивистичким теоријама права. Такође правни позитивизам се повезује са тзв. *тезом о одвојивости (separability thesis)*⁴⁶⁸, која имплицира да не постоји нужна концептуална веза између права и морала⁴⁶⁹. То ће рећи да обоје, како право тако и моралност могу бити идентификовани и анализирани без упућивања једно на друго⁴⁷⁰. Два

⁴⁶⁷ Вратити се на 2.2.1. одјелјак овог рада.

⁴⁶⁸ Раз прихвата формулацију тезе о одвојивости коју је понудио Андреј Мармор (*Andrei Marmor*), као успјешнију од Алексијеве (*Robert Alexy*), али не у смислу да је неминовна карактеристика правног позитивизма за његово одређивање, већ јој признаје могућу успјешност у показивању да је таква теза заједничка свим теоријама унутар традиције правног позитивизма. „Ако је тако, онда је вјероватно да је то 'да одређивање шта је закон не мора нужно, или концептуално, зависити од моралних или других евалуативних разматрања о томе шта би закон требало да буде у релевантним околностима'...Андреј Мармор, чија је ово формулација, назива је 'тезом о раздвајању', и пошто је много успјешнија у достизању заједничког језгра позитивистичке традиције, када се позивам на тезу о одвојивости без квалификација, имаћу на уму ту тезу. Вјерујем да је тачна.“ *Andrei Marmor, Positive Law and Objective Values*, Oxford, Clarendon Press, 2001, 71. Наведено према: Joseph Raz, "The Argument from Justice, or How Not to Reply to Legal Positivism" In *Law, Rights and Discourse: The Legal Philosophy of Robert Alexy*, edited by George Pavlakos, 17–36, Oxford: Hart Publishing, 2007b, 22.

⁴⁶⁹ Обратити пажњу на Разово проблематизовање овако традиционално схваћене тезе о одвојивости и значаја једног њеног таквог читања (у првом реду читање Роберта Алексија (*Robert Alexy*) у наставку.

⁴⁷⁰ С тим да Раз при разматрању тезе о одвојивости као карактеристичне за правни позитивизам сугерише једну опрезност од одређених једнообразних закључака: „Према Алексију, она каже да 'концепт права треба дефинисати тако да нису укључени морални елементи' – вјероватно у дефиницији. А пошто је дефиниција исказ, елементи на које се позива морају бити концепти. Дакле, теза је да у дефиницији права нема моралних концепата. С обзиром на то да је веома дискутабилно шта су морални концепти, ово је необећавајући начин идентификације правног позитивизма. Многи нормативни и евалуативни концепти су заједнички за морални и неморални

гледништа попут двије полусфере истог језгра, екстремизују ово виђење у два правца. Већ након овог објашњења може се уочити разлика у приступу у односу на, до малочас индицирана, Разова становишта о нужној вези између права и морала. Схваћено у свом екстремном облику, под оним што се означава као тврди или ексклузивни позитивизам, подразумева се и став да концептуална некохерентност правног система да у себи садржи икакву референцу на моралност као дио услова како би један правни систем био препознат као такав, претпоставља и непозивање на икакву моралност међу изворима права које признају судови.⁴⁷¹ Заправо Џозеф Раз се узима за најистакнутијег заговорника ексклузивног правног позитивизма преко тврдње да морални критеријуми не могу бити ни довољни ни неопходни услови за правни статус норме. Бикс у свом рјечнику правне теорије то објашњава Разовим начином изражавања, да је према ексклузивном правном позитивизму „постојање и садржај сваког закона у потпуности одређен друштвеним изворима“⁴⁷². Према Биксу, ексклузивни правни позитивизам се може најлакше разумјети преко најчешћег аргумента који се заснива на односу између закона и ауторитета:

„Правни системи, по својој природи (аргумент каже) претендују да буду ауторитативни, а да би били способни да буду ауторитативни, правне норме морају бити утврдиве без прибјегавања (моралним и другим) разлозима које су норме требало да ријеше. Према овом аргументу (и у Разовој формулацији), они који су подложни ауторитету „могу имати користи од његових одлука само ако могу да утврде њихово постојање и садржај на начине који не зависе од покретања истих питања која ауторитет треба да ријеш“.⁴⁷³

У овој тези о одвојивости лежи основа извјесне претензије на супериорност у односу на меки или инклузивни позитивизам⁴⁷⁴, који насупрот овом првом допушта једно не-нужно позивање на извјесни морални критеријум у процесу признања правног система. Каже се не-нужно позивање на морал, зато што се на тај начин одржава ипак кључна разлика у односу на приступе природних теорија права.⁴⁷⁵

Оно што се до сада чини јасним код Раза је његова непобитна припадност правном позитивизму наспрам природних теорија права. Но његова теорија о ауторитету, на основу претходних разматрања, већ дјелује као да према поставкама „услугне концепције“ власти не припада чисто ниједној од ове двије сфере правног позитивизма.⁴⁷⁶

Рекло би се да Раз није сасвим типичан правни позитивиста. До сржи онога што представљају „прави разлози“, пут је дуг. Врло је позната Разова тврдња којом отвара свој есеј „О моралности и природи права“, „Закон може бити вриједан, али може бити и извор великог

дискурс...“ и тако даље. Вид. Joseph Raz, "The Argument from Justice, or How Not to Reply to Legal Positivism" In *Law, Rights and Discourse: The Legal Philosophy of Robert Alexy*, edited by George Pavlakos, 17–36, Oxford: Hart Publishing, 2007b, 19.

⁴⁷¹ Tom Campbell, *Prescriptive Legal Positivism: Law, Rights and Democracy*, 2004, 25.

⁴⁷² Brian H. Bix, *A dictionary of legal theory*, Oxford University Press, 2004, 123.

⁴⁷³ Упућивање Бикса на Разову „Етику у јавном домену“; *Ibid.*

⁴⁷⁴ Користим прилику да скренем пажњу на оно што је могло да створи неку врсту инклинације да се Раз типично сагледава као представник „ексклузивног“ или тврдог правног позитивизма. Наиме, у односу на поменуто објашњење какву формулацију тезе о одвојивости Раз прихвата (Андреја Мармора, вид. фусноту на претходној страни), Раз се надовезује: „Заиста сам подржао, под називом „теза о изворима“ у књизи „Ауторитет права“, строжу тезу, наиме да идентификација права никада не захтијева употребу моралних аргумената или судова о његовој заслуги; иако тезу о изворима није подржао Харт, а не подржавају је ни многи писци унутар позитивистичке традиције, они који су сада познати као инклузивни позитивисти или меки позитивисти“. Raz, J., 2007b, 22. Међутим, ове ријечи треба цијенити у контексту остатка Разовог излагања у овом чланку, које, интересантно, заправо даје додатне смјернице у вези специфичности његовог удаљавања од тврдог позитивизма у класичном смислу, о чему слиједи више ријечи у разради овог одјелка овог рада.

⁴⁷⁵ Campbell, Tom, 26.

⁴⁷⁶ Вратити се на претходно поглавље 4.1

зла“, или још прецизније: „Кажем да закон може бити извор многог зла, што значи да зло узрокују људи, али да закон често игра узрочну улогу у његовом настанку, у олакшавању његовог настанка“⁴⁷⁷. То може бити одличан повод за даља питања:

„Проблеми почињу када се запитамо да ли је потпуно условно тако и да ли је закон извор добра или зла у различитим друштвима, или колико добра, а колико зла има у њему.“⁴⁷⁸

Ова потпитања га воде ка томе да преиспита своја размишљања између два пола. С једне стране стоје погледи према којима је суштина закона у посједовању карактеристика које га чине неспојивим са моралом, те да је стога закон у суштини неморалан.⁴⁷⁹ Раз наводи за примјер таквих „анархистичких“ ставова аргумент Роберта Пола Волфа (*Robert Paul Wolff*) да закон по својој природи захтијева послушност без обзира на нечији суд о меритуму понашања којем се покорава, и да је то самим тим неспојиво са моралном аутономијом људи која захтијева од њих да преузму одговорност за своје поступке и да дјелују само по сопственом суду о меритуму својих поступака. Дијаметрално супротни овим ставовима су разна становишта природног права попут Џона Финиса (*John Finnis*), по угледу на Тому Аквинског (*Thomas Aquinas*), који закон сматрају добрим⁴⁸⁰ по самој својој природи, и да ако се дешава да буду употребљени за злу сврху од стране власти или неких њихових званичника, то чини изузетак од нормалног случаја.⁴⁸¹ Питање о ком се сви могу лако сагласити је управо горња тврдња да власти могу бити корумпиране и да могу користити право у зле сврхе, док их у потпуности дијели одговор на питање „постоји ли неопходна повезаност између права и морала?“⁴⁸² У том смислу Раз објашњава да је уобичајено да се они који дају негативан одговор на ово питање, укључујући Џона Остина, Џеремија Бентама, Ханса Келсена и Х. Л. А. Харта, називају правним позитивистима. Тома Аквински, Мајкл Мур, Филип Сопер и Роналд Дворкин, иако овај посљедњи не-томист и прије један анти-позитивист, сматрали би се теоретичарима који се залажу за природно право, не на основу ничега другог осим зато што би дали позитиван одговор на ово питање.⁴⁸³

Иако према Разу, класификације, генерално говорећи, могу бити корисне, сама подјела између „правних позитивиста“ и „природних правника“ тако дефинисаних, као једна основна подјела у правној филозофији, сматра, само наноси штету „јер нема сумње да постоје неопходне везе између права и морала“⁴⁸⁴. Овим ставом Раз изгледа да директно оповргава срж правног позитивизма, односно, *тезу о одвојивости*, или ако не то, онда засигурно доводи у питање сопствену припадност ексклузивном правном позитивизму. Наиме није на одмет подсјетити се Разових ријечи по питању тезе о одвојивости схваћене према индикацијама са почетка овог одјелка, као кључног критеријума за идентификацију правног позитивизма:

„Моји сопствени радови о праву могу истаћи још један проблем са овим начином разумијевања тезе о одвојивости. Тврдим да закон нужно тврди да има легитиман ауторитет и

⁴⁷⁷ Raz, J., 2003b, 1.

⁴⁷⁸ *Ibid.*

⁴⁷⁹ Robert Paul Wolff, *In Defense of Anarchy* (Berkeley, Calif.: University of California Press, 1998); *The Morality of Freedom* (Oxford, Clarendon Press; New York; Oxford University Press, 1986), наведени према Raz J., 2003b, 1.

⁴⁸⁰ Став „Томиста“ као далек свом ставу, Раз објашњава овако: „Они могу признати да њихове директиве могу створити вриједне опције које иначе не би биле доступне и да би људи требало да их се придржавају, све док то не чине зато што им је наређено, све док се придржавају само тамо гдје по њиховом мишљењу треба да изврше законски захтијевани чин, без обзира на чињеницу да имају законску обавезу да га изврше, и наравно, све док се закон не спроводи присилно.“ Raz J., 2003b, 2.

⁴⁸¹ Raz J., 2003b, 2.

⁴⁸² *Ibid.*

⁴⁸³ *Ibid.*

⁴⁸⁴ *Ibid.*

да је тај захтјев морални захтјев⁴⁸⁵. То је морални захтјев због свог садржаја: то је захтјев који укључује тврдњу права да се додјељују права и намећу дужности у питањима која утичу на основне аспекте живота људи и њихове међусобне интеракције. Да ли из тога следи да вјерујем у дефиницију права која укључује моралне концепте? Не нужно. Колико се сјећам, нисам изнио дефиницију права. Само сам расправљао о неким његовим неопходним карактеристикама.⁴⁸⁶

Стога, оно што је од највеће важности за даље разумијевање Разове оријентације у правном позитивизму јесте разјашњење ове Разове тврдње.⁴⁸⁷ Као неко према коме је расвјетљавање односа између права и морала кључно за објашњење природе права, он се бави анализом три примјера нужне везе између права и морала:

- „Пратећи Харта“ први услов гласи: „с обзиром на људску природу и услове људског живота (посебно међусобну рањивост и релативну оскудицу), нужно ниједан правни систем не може бити стабилан уколико не пружа извјесну заштиту живота и имовине неким људима на које се примењује.“ Ова по Разу представља природну нужност.

- „С обзиром на то да само живе животиње могу имати интимне односе, нужно силовање⁴⁸⁸ не може бити почињено у складу са законом нити правним институцијама (иако га оне и закон могу санкционисати, а правне институције могу бити саучесници у њему).

- С обзиром на плурализам вриједности, нужно ниједна држава или правни систем не могу манифестовати у највишем степену све врлине или све мане које постоје.⁴⁸⁹ Ове двије посљедње представљају концептуалне *a priori* нужности.

Природне нужности постоје због основних карактеристика свијета, нпр. зато што њиме управљају природни закони и оне довољно, засигурно, тврди Раз, заслужују пажњу теорије права, под претпоставком да нијесу тривијалне природе. Међутим, три набројане нужности сугеришу начине за генерисање много више истинитих исказа о нужности веза између права

⁴⁸⁵ Раз и сам упућује да је његова прва публикација која укључује ове тачке *Practical Reason and Norms*, прво издање (Oxford, Oxford University Press, 1975) као и друго издање (1999) одјељак 5. Вид. Raz, J., 2007b, 19.

⁴⁸⁶ Као Хартов студент односно као неко чији је Харт био ментор, Раз упућује на то да је управо Харт у неким ранијим списима у којима је писао о природи права (као на примјер у његовом инаугурационом предавању 1953. године, и поново у дјелу „Појам права“ 1961. године) заправо убиједио многе правне теоретичаре да је концентрација на дефинисање права непродуктивна. „...не постоји теоријско оправдање да се фокусирамо на дефиницију концепата, а не на њихове неопходне карактеристике, од којих неке можда не фигурирају ни у једној разумној дефиницији“. Обратити пажњу на ове ставове ради наставка разматрања у овом раду у правцу сагледавања Разове теорије као једне опште теорије права. Raz, J., 2007b, 19.

⁴⁸⁷ Раз и сам показује да се не баш сасвим лако уклапа у традиционално читање правног позитивизма, па проблематизује стандардизовано поимање тезе о одвојивости: „...покушајмо да преформулишемо тезу о одвојивости... Могуће је да би то онда била тврдња да теорија припада правно-позитивистичкој традицији ако и само ако тврди да се неопходне карактеристике права могу навести без употребе било каквих моралних концепата. Према овој тези, моји списи о природи права не припадају правно-позитивистичкој традицији, јер приписују праву као суштинску карактеристику коју оно захтијева легитимни ауторитет, а концепт легитимног ауторитета је морални.“ Raz, J., 2007b, 20.

⁴⁸⁸ У том смислу Раз и на другом мјесту говори: „Неопходна је чињеница, на примјер, да силовање не може бити почињено законом. Наравно постоји неограничен број неопходних моралних својстава која закон било које земље мора имати ако има ово, или друго слично овоме. Таква истина каква постоји у Фулеровим тврдњама да неке од формалних, саме по себи не-моралног типа, неопходних карактеристика закона, као што је његово ослањање на опште стандарде, ограничавају његову способност да буде произвољан, показује да су те карактеристике међу онима које успостављају неопходну везу између закона, одређеног без позивања на морал, и морала.“ Raz, J., 2007b, 21.

⁴⁸⁹ Raz J., 2003b, 3.

и морала, јер закон, наводи за примјер, не може бити заљубљен и стога не може имати врлине истинске љубави, итд. Без обзира на то да ли су од већег или мањег интереса ове нужности „показују да се у постојање неопходних веза између права и морала заиста не може сумњати“.⁴⁹⁰

Он њима додаје још неколико потенцијалних нужних веза, од којих издвајамо прве двије које Раз анализира у свијетлу његове теорије ауторитета:

••••• Нужно је да свако има дужност да поштује законе своје земље.

••••• Нужно је да свако има разлог да поштује закон своје земље.

Ова два израза нужне везе између права и морала не значе, објашњава Раз, по принципу по ком настају обећања као моралне дужности, да било која законска дужност повећава број ствари које неко има моралну дужност да учини:

„Баш као што неко може обећати да ће поступати онако како би требало да поступа, тако и закон може наметнути законску, а самим тим и моралну, дужност да се учини оно што би требало да се уради, или што неко има моралну дужност да уради, у сваком случају. Када кажемо да сваки нови закон који ствара законску дужност ствара нову моралну дужност, мислимо само на то да обавеза да се поступа на потребан начин стиче нови основ, онај који ће остати на снази чак и ако други не постоје, или ако престану да постоје.“⁴⁹¹

То је оно својство директиве ауторитета да буду искључујући разлози који се не прибрајају другим „правим разлозима“ већ их замјењују, односно, директива постаје разлог који искључује све разлоге за дјеловање супротно ономе што директива захтијева. Теза о препречујућим разлозима се дијелом темељи у нужној дужности да се поштује директива која представља искључујући разлог да се поступи на начин који ионако вриједи за нас као једна морална дужност (ако закон прописује нешто што постоји и као морална дужност као на примјер забрана убиства, а није рецимо ствар координације као на примјер да је дозвољено возити десном страном коловоза). Само што законска дужност која настаје стварањем законске директиве искључује позивање на ту моралну дужност надаље, и не дугује своје постојање нити ауторитативан карактер паралелном постојању, промјени или слабљењу моралне дужности.

Веза између морала и права би се могла појачати ако се овим условима додају још два:

••••• „Нужно, ако је закон праведан, сви његови поданици имају дужност да га поштују (или, алтернативно, разлог да га поштују).

••••• Нужно, ако је влада једне земље демократска, сви њени поданици имају дужност да поштују њен закон (или, алтернативно, разлог да га поштују)“⁴⁹².

Сада долази до изражаја поновно разликовање *de facto* власти и легитимне власти, које се види из Разовог објашњења да пошто државе или владе, а нарочито *de facto* власти, ауторитет црпе из чињенице да могу да обаве посао који треба да се уради, он подвлачи да ауторитет владе не може да произилази из њене способности да је у стању да обави потребан посао.⁴⁹³ Он мора да зависи од (вјероватноће) успјеха у томе, а то значи од вјероватноће

⁴⁹⁰ *Ibid.*

⁴⁹¹ *Ibid.*, 4.

⁴⁹² *Ibid.*

⁴⁹³ *Ibid.*, 8.

успјеха у вођењу понашања грађана директивама које одражавају разлоге који се на њих ионако односе. То ће рећи да легитимитет владе произилази из њеног успјеха (стварног или вјероватног) у обављању посла који треба да се уради и да он мора бити ограничен на њене радње усмјерене на обављање тог посла. Овај аргумент не може дати владама општи ауторитет, као ауторитет да раде шта год сматрају прикладним и када критеријуме легитимности подвргнемо услову успјеха, - само они који постигну разуман успјех у морално санкционисаном задатку владе или имају разумну шансу да успију у њему, уживају легитимни ауторитет.⁴⁹⁴ Стога праведна држава и демократска држава, из два додата услова, су државе које успијевају у барем неким од својих задатака те „би се могло рећи да држава не може бити праведна ако прекорачи своју надлежност, ако залази у области које нису њене“⁴⁹⁵.

Посљедњи услов нужне везе између права и морала би гласио:

..... „Нужно је да постоји обавеза да се подржавају праведни правни системи“⁴⁹⁶.

Ма колико дјеловало изненађујуће, Раз то изражава серијом аргумената који указују на недовољност претходна два услова и на потребу да се допуне овим посљедњим, јер овај може да се посматра и на обрнут начин:

„...становништво спремно да пркоси бесмисленим, неправедним и репресивним законима чини више да очува праведни карактер влада и њихових закона него послушно становништво спремно да једе шта год да му се понуди“⁴⁹⁷.

Демократија може бити вео репресије и не мора бити гаранција „услугне концепције“ власти која дјелује према принципу „довољног-приступа“. Република Филипини је представничка демократија, али као што ћемо у наставку анализирати, не дозвољава развод брака већини свог становништва и самим тим не омогућава довољан распон опција својим грађанима. Демократија је прва која наилази на Разову критику. Тако он запажа да је и у њој видљиво да је закон обично обавезујући за људе који га нијесу донијели и који су имали мали утицај на његов садржај. Док се у демократији типично очекује да је овај утицај појединца већи, ово запажање и за њу важи, ако не због другог, онда макар због тога што и у њој закон обавезује наредне генерације, као и оне који су гласали против њега.⁴⁹⁸

Овај посљедњи услов, међутим, показује једну оптимистичну црту Разовог погледа на свијет и улогу човјека у њему, кроз тврдњу да постоји посебна дужност да се одрже и подрже праведне институције.⁴⁹⁹ Ма колико претходна четири услова нужности везе између права и морала могу дјеловати као недовољна, посљедњи услов дјелује као да има потенцијал да помири најразличитије потенцијално супротстављене стране.

Раз сматра да је рјешење које он нуди као теорију ауторитета у „Моралност права“ једна врста теста који је „далеко од тривијалног“ те да „није тако тешко пронаћи владе које га уопште не испуњавају (тј. немају никакав легитиман ауторитет) или само дјелимично (тј. имају неки легитиман ауторитет, али мање него што тврде да имају)“⁵⁰⁰. Према Разу је погрешно изводити моралност појединачних закона од системских моралних својстава права као цјелине или неке врсте правног система, по истом принципу по ком, из системског својства праксе давања обећања - да је то једна вриједна морална пракса, не можемо закључити специфичне

⁴⁹⁴ *Ibid.*

⁴⁹⁵ *Ibid.*

⁴⁹⁶ *Ibid.* 4.

⁴⁹⁷ *Ibid.*, 9.

⁴⁹⁸ *Ibid.*, 12.

⁴⁹⁹ *Ibid.*, 9.

⁵⁰⁰ *Ibid.*

обавезе испуњења свих обећања⁵⁰¹. Тако је и право као уопштено институција, према њему, једна морално вриједна институција, као што је и пракса давања обећања једна морално вриједна пракса, јер може постићи вриједне циљеве. Иако свјестан плаузибилних критика⁵⁰², Раз често говори о сличностима између пракси обећања и закона⁵⁰³, јер су оба начина стварања обавеза намјерним радњама намијењеним да то учине, с тим да се потенцијал пракси обећања као примјера не огледа само у тој сличности са законом.

„Не слиједи да сва обећања обавезују. Обећања која дају неспособни агенти (рецимо мала дјеца или неспособне особе) нијесу обавезујућа, нити су обећања дата под принудом, или она у којима се обећани обавезује да ће извршити морално недопустиве радње, а постоје и многа друга. Баш као у случају закона, не можемо закључити из системског својства обећавајуће праксе (тј. да је то вриједна морална пракса) постојање специфичних обавеза да се испуне сва обећања. Али, непотребно је рећи да сама теза да је пракса обећавања морално вриједна пракса захтијева тврдњу о неопходној вези између обећавања и морала. Зар исто не важи и за закон?“⁵⁰⁴

Код претходних разматрања нужних веза између права и морала на крају, једина тврдња којој Раз не налази неке слабости да самостално стоји је она посљедња, јер дјелује као једна најрационалнија могућа тврдња⁵⁰⁵, тим прије што произилази из саме природе права. Закључивање о томе каква је то природа права у коначном и да се она не може одредити без позивања на моралност, он спроводи преко испитивања три могућа исказа о природи права.

Прије него их представим, хајде да прокоментаришемо домашај овог Разовог есеја намијењеног основном начину схватања везе између права и морала за одређивање његове позиције у правном позитивизму⁵⁰⁶. За њега је за испуњење сврхе тог истраживања довољно идентификовање могућности или вјероватноће да је једна таква веза да закон има моралне задатке, док би за конкретну идентификацију тих задатака била потребна једна опширнија дискусија у политичкој филозофији. Стога је за Раза важно да он након његове анализе веза између права и морала, може догматски да идентификује и наведе који задатак он види за закон.⁵⁰⁷ С тим да прецизира да он сумња да постоје важни задаци који су јединствени за закон, у смислу да се уопште не могу постићи на било који други начин, но сматра да то не ремети његову идентификацију макар једног засигурног задатка права. Заправо већ сама тврдња да закон, по својој природи, има специфичан морални задатак, представља важну тврдњу, јер успоставља критичку перспективу за његово процјењивање као начин на који треба да размишљамо о закону и праву. Да природа права, баш као и природа других појмова мора бити одредива, он наводи за примјер да можемо да не разумијемо у потпуности шта су столице, ако не знамо да су намијењене да се на њима сједи. Ми исто тако их процјењујемо, између

⁵⁰¹ *Ibid.*, 10.

⁵⁰² Критике Лиам Марфија (*Liam Murphy*) и Дејвида Овенса (*David Owens*) Сканслоновог приказа како обећања стварају обавезу кроз намјеру да то учине у: Scanlon, *What We Owe to Each Other* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1998, упућивање Раза из Raz J., 2003b, 10.

⁵⁰³ С тим што Раз и сам спроводи анализу суштинских разлика између обавезе коју установљава закон и оне која настаје из праксе обећања, како би подвукао сврсисходност ове аналогије за аргументе које излаже. Вид. Raz J., 2003b, 12.

⁵⁰⁴ Raz J., 2003b, 10.

⁵⁰⁵ Видјети у наставку објашњење како.

⁵⁰⁶ О томе колико је специфично то Разово мјесто у правном позитивизму, обратити пажњу на ове ријечи: “Свима би било очигледно да чињеница да закон нужно посједује морална својства каква су илустрована (а постоје и други занимљиви примјери)” мислећи на горњи примјер силовања као нечега што не може бити дозвољено према закону, „не поништава ништа што сам ја или било који теоретичар у оквиру правно-позитивистичке традиције икада цијенио“. Raz, J., 2007b, 21-22.

⁵⁰⁷ *Ibid.*, 12.

осталог, како прецизира, по томе колико добро служе тој функцији. Подједнако тако се може тврдити да се не може разумјети у потпуности шта је закон, осим ако не разумијемо да има одређени задатак и који је то задатак, и да га треба процјењивати (између осталог) по томе колико добро га обавља.⁵⁰⁸

Стога три могућа исказа о природи права гласе:

„*Закон, по својој природи, је институција која се може користити за остваривање вриједних циљева.

**Закон, по својој природи, је институција са моралним задатком који треба да изврши.

***Закон, по својој природи, је морално вриједна институција.“⁵⁰⁹

Прва два исказа су недовољна и воде ка овом трећем исказу, као корективном и допунском. Први је споран, јер не тврди ништа више од тога да се закон може користити за моралне циљеве, али, примјећује Раз, готово све се може користити за моралне циљеве. Штавише, чак се и нацистичке гасне коморе могу тако користити у Разовом замишљању њиховог стављања у употребу за „убијање неких опасних гамади“⁵¹⁰, а не сигурно људи. Ако је, стога, овај исказ споран, другом исказу, који као такав генерално није споран, ипак недостаје дефинисање тих моралних задатака које закон треба да изврши. Овај исказ више је неспоран, објашњава, у свом негативном облику, јер закон по својој природи није институција са неморалним задатком који треба да изврши. Али ова таутологија нас поново одводи у слијепу улицу, из које се излаз може наћи само помоћу трећег исказа.

„То што је закон морално вриједна институција је дио његове природе. Постоји морално својство, бити морално вриједан, које сваки закон има по самој својој природи. Дакле, овдје имамо још једну неопходну везу између закона и морала, и то ону која је од оне врсте коју писци у томистичкој традицији тврде, а они у такозваној правнопозитивистичкој традицији поричу.“⁵¹¹

Из овога се види Разова помиреност са тим да његови закључци не би били по мјери правнопозитивистичке традиције, а поготово, конкретно, ексклузивног правног позитивизма. Но Раз ионако сматра крајње ирелевантним за њега, а и штетним за правну теорију, инсистирање на овим врстама подјела ради стварања теоријских табора.⁵¹² У овом процесу закључивања њега не обесхрабрују потенцијална неодобравања оних који маре за ове класификације као такве. Идентификација *једног* важног моралног задатка закона, као довољног да макар утемељи његову тврђу о нужности везе између права и морала, се спроводи преко увиђања да задатак закона произилази из „карактера закона као структуре ауторитета, односно структурираног, координисаног система ауторитета“⁵¹³. Тако долазимо до једног од кључних Разових закључака:

„Власти су легитимне само ако олакшавају усклађеност са разумом. *Задатак закона, апстрактно речено, јесте да обезбиједи ситуацију у којој се остварују морални циљеви који, с обзиром на тренутну друштвену ситуацију у земљи чији је то закон, вјероватно не би могли бити постигнути без њега, и чије постизање законом није контрапродуктивно.*“ - на који

⁵⁰⁸ *Ibid.*, 12.

⁵⁰⁹ *Ibid.*, 11.

⁵¹⁰ *Ibid.*

⁵¹¹ *Ibid.*

⁵¹² Вратити се на пасусе изнад у овом одјељку.

⁵¹³ *Ibid.*, 12.

начин се долази до трећег исказа: „Ако закон има суштински задатак, да ли то значи да је он по својој природи суштински вриједна институција?“⁵¹⁴

Разов позитиван одговор на ово питање потврђује:

„да се закон, као апстрактна институција, као врста сложене друштвене праксе, може морално користити и да, *тамо гдје постоји, има моралне задатке које треба да испуни, тако да га треба процијењивати, између осталог, по његовом успјеху у њиховом испуњавању* (курзив додан)“⁵¹⁵.

Међутим, исто тако стоји да ова тврдња говори о природи права, а не о њеним историјским манифестацијама кроз вријеме. Раз објашњава да ова тврдња не значи да је право

„у својим историјским манифестацијама кроз вјекове увијек, или генерално, био морално вриједна институција, и свакако не можемо рећи да је нужно био такав. Рећи то значи тврдити да се по самој својој природи закон не може остварити осим на морално вриједан начин. А то није тачно.“⁵¹⁶

Напротив, он објашњава да његове тврдње да порицање неопходних веза између права и морала не може бити одрживо, имају специфичну тежину. Тако оне показују да су рецимо многе тврдње о специфичним неопходним везама између права и морала које су у складу са погледима појединих правних теоријских табора погрешне. Исто тако на основу оних тврдњи са којима је сагласан се може уочити какве неопходне везе између морала и тога какав је закон могу постојати. Он скреће пажњу на то да се тврдње које је усвојио нипошто не могу свести на баналне закључке услед очигледности њихове генералне истинитости.

„Може се помислити да је теза да по својој природи закон треба да буде моралан празна или тривијална, јер сви и све треба да буду морални. Али то није тако. Свакако, ништа не би требало да буде неморално.“⁵¹⁷

Оне значајније неопходне везе између права и морала се односе на евалуативну перспективу која обликује наше размишљање о томе како би закон требало да буде, а не какав јесте, имајући у виду такозвану „интринзичну врлину“ (*intrinsic virtue*) права, која се разликује од интринзичне врлине, примјера ради, Универзитета у Оксфорду.⁵¹⁸ Наиме, оно што чини право и закон другачијим од других појмова, је оно што његову суштинску извршност чини моралном извршношћу, стога што је он структура ауторитета и што се бави тим да људима говори шта морају да раде. За разлику од интринзичне вриједности универзитета као онога што га чини добрим универзитетом, а то је извршност у предавањима, истраживању и систему учења, или од интринзичне врлине једног града, која би се састојала у удобности и услугама које обезбјеђује становницима, интринзична врлина закона је специфична. Стога што је нужно да закон тврди да има легитиман морални ауторитет над својим субјектима, његова суштинска врлина се састоји у томе да има такав ауторитет:

„Рећи то значи рећи да је његова врлина да буде моралан, али на посебан начин, у испуњавању услова легитимитета. Као и градови и универзитети, и закон може да се истакне

⁵¹⁴ *Ibid.*

⁵¹⁵ *Ibid.*, 13.

⁵¹⁶ *Ibid.* Штавише, примјећујем да нас ово враћа на примјер нацистичке Њемачке, као начина да се злоупотреби право.

⁵¹⁷ *Ibid.*

⁵¹⁸ *Ibid.*

по другим аспектима, укључујући и кроз друге моралне аспекте. Посједовање моралног легитимитета је само његова суштинска извршност, она коју мора да има, а не једина коју може или идеално треба да има.⁵¹⁹

Дакле, анализа Разовог трага у овим испитивањима омогућава увид у нетипичност његових становишта, ако се узме да су то погледи једног од најзначајнијих представника ексклузивног правног позитивизма. Заправо, на основу свеукупног сагледавања његовог теоријског уобличавања „услугне концепције“ власти и формулисања његове теорије права, могле би се уочити осцилације у претпоставкама за могућности његовог сврставања у разне облике правног позитивизма. Тако у оним његовим најранијим радовима и бављењу оним класичним замјеркама које цвјетају на терену екстремних правних система, у смислу у ком смо разматрали нацистичку Њемачку, он се понаша као припадних тврдог правног позитивизма. Друштвена теза права му омогућава да развије аргумент који дозвољава препознавање нацистичког права као врсте права, иако неморалног и злог, а ово на основу тога што је потицало од друштвених извора који су у то вријеме важали. Али есеј који смо анализирали је из периода који смо означили као други стадијум Разовог дјела, неких тридесетак година након првих теоријско-филозофских поставки његове теорије права. У њему долази до позиција врло специфичног приближавања инклузивном или „меком“ правном позитивизму, преко уочавања постојања неопходних веза између права и морала које су у складу са правним позитивизмом. Можемо да се позовемо и на још један рад из 2007. године у ком износи овај став:

„Тврдња да дефиниција права не садржи моралне елементе, тј. да се може артикулисати без употребе моралних концепата, не претпоставља да не постоји концептуално неопходна веза између права и морала.... Дакле, постоје концептуално неопходне везе између права и морала које ниједан правни позитивиста нема разлога да порекне.“⁵²⁰

Преко тврдње да, иако право не мора бити морално добро, оно мора посједовати легитимни ауторитет да би успио да испуни свој инхерентни захтјев као претензију (*claim*) за ауторитетом⁵²¹, он на извјесни начин премошћује јаз између природног права и позитивистичких теорија, односно такође, јаз између антипозитивистичких и позитивистичких теорија. Кад се каже да премошћује тај јаз, он не даје за право ниједном од ових „табора“⁵²², већ гради један нови мост. Тај мост, како је сасвим нов, има одређену носивост и издржљивост која се мора испитати.

4.2.1 Да ли је Разов ексклузивни правни позитивизам прескриптиван?

Сада долазимо до онога што представља наредно питање које желим да поставим: какве је природе онај дио те неке, назовимо, „објективне моралности“ на коју се Раз позива кад говори о доступности сазнатљивости „правих разлога“ из перспективе трећег лица?

⁵¹⁹ *Ibid.*, 14.

⁵²⁰ Raz, J., 2007b, 20,21.

⁵²¹ Raz, J., 2003b, 15.

⁵²² У том смислу обратити пажњу на ове Разове ријечи: „Није ме брига да ли се моји ставови класификују као правни позитивизам, као што се обично дешава, или не. Вјерујем да је класификација правних теорија као правно позитивистичких или неправно позитивистичких, која је у основи структуре Алексијевог књиге, бескорисна и склона је обмањивању. И на неки начин моје примједбе овдје су намијењене да илуструју ову поенту. Али не знам никога ко мисли да чињеница да теорија о природи права износи тврдње које се могу изнијети само уз употребу моралних концепата показује да она не припада правно позитивистичкој традицији.“ Raz, J., 2007b, 20.

Ако претпоставимо постојање неких гледишта која су између тврдог и меког правног позитивизма, онда нам се логично поставља као потенцијално рјешење прескриптивни или етички позитивизам, као један корак на једну страну и два корака на другу. Ова врста правног позитивизма, као примамљива опција за уврстити Раза, ипак није сасвим непроблематичан правац за ту врсту поступка. Ова врста правног позитивизма претпоставља неки „мекши“ позитивизам, међутим са неким ставом 'на пола пута' као да некако сједи на двије столице. С једне стране, правни позитивизам чини имплицитном тезу о одвојивости, односно, изражено Хартовим ријечима „не постоји нужна конекција између права и морала, или права какво јесте и какво треба да буде“⁵²³. За ексклузивни или тврди правни позитивизам, концептуално је некохерентно да правни систем инкорпорише икакву референцу на моралност у свом правилу признања, односно листи извора права које признају судови тог система.⁵²⁴ Док меки правни позитивизам дозвољава тезу да правило признања може да укључи морални критеријум, али да нема потребу за тим, природноправне теорије претпостављају тезу да право мора инкорпорисати референцу на моралност у правилу признања. Прескриптивни правни позитивизам се, објашњава Том Кемпбел (*Tom Campbell*), лоцира преко меког правног позитивизма, јер га претпоставља. На који начин? Претпоставља га „држећи да правни систем, са концептуалним својством, би могао као што би и могао да не укључује моралност у своје правило признања, али ова тврдња је споредна у односу на главну тврдњу да правни систем *не треба* да укључује морални критеријум у ауторитативну листу извора права.⁵²⁵ Док је меки позитивизам аналитички, етички позитивизам је, дакле, „прескриптивни, не аналитички, нити дескриптивни облик тврдог или ексклузивног правног позитивизма“⁵²⁶. О овој врсти правног позитивизма више тврдњи може се наћи код Кемпбела који се, бавећи се њиме, уједно бавио и врло сродним питањима на која се може наићи код Раза. Ту се нарочито мисли на поједине аргументе због којих Разова теорија ауторитета може да дјелује као да припада баш прескриптивном позитивизму. Као прво треба рашчистити пар потенцијалних забуна у самом старту. Једна концептуална анализа права и моралности која претпоставља њихову концептуалну одвојеност, не подразумијева тврдње емпиријске природе о фактичким односима између права и моралности као феномена. Заправо, Кемпбел појашњава битну карактеристику тезе о одвојивости као „неопходне претпоставке изјава о интеракцији између два система и степену њиховог стварног раздвајања“⁵²⁷. Правни позитивисти уопштено, ма којој сфери припадали, не негирају, истиче, да се моралност и право могу преплитати „и да постоји контингентно преклапање између садржаја и функција морала друштва и његових закона“⁵²⁸. Међутим док инклузивни позитивизам отворено допушта да правни системи могу да инкорпорирају морални садржај на формални начин, прескриптивни позитивизам захтијева један вредносно-неутралан став према праву. Тај став се изражава кроз идеју да је теорија неутрална спрема тога треба ли да има преклапања по питању садржаја, те да правило признања не смије упућивати на моралне критеријуме процјене.⁵²⁹ Појашњења ради, искључивање моралних услова из правила признања не подразумијева да се у правилу признања не смије у принципу наћи поклапање са неким моралним погледима присутним у датом друштвеном оквиру, која потичу од неког моралног ауторитета па чак и религиозног. Све што прескриптивни позитивизам захтијева је искључивање „језика који захтијева да се донесе

⁵²³ HLA Hart, „Positivism and the separation of law and morals“, *Harvard Law Review*, Vol 71, 1958, 593-601. Наведено према: Campbell, Tom, 25.

⁵²⁴ Campbell, Tom, 25.

⁵²⁵ *Ibid.*, 26.

⁵²⁶ *Ibid.*

⁵²⁷ *Ibid.*

⁵²⁸ *Ibid.*

⁵²⁹ *Ibid.*, 27.

морални суд прије него што се дотичном правилу може дати довољан садржај за усмјеравање стварног понашања⁵³⁰. Наставимо да развијемо Кемпбелов аргумент. Позитивна моралност било ког типа (друштвена пракса, религија) потпада под оно што се назива друштвеним изворима, и како ове карактеристике хетерогеност, објашњава, они не могу да служе као извори права у смислу критеријума за његову идентификацију отуда што нема недвосмислене водиле о садржају права који би из њих произишао. Како би у плуралитету моралних становишта у савременим плуралистичким културама морало доћи до избора једне конкретне моралности⁵³¹ као правно обавезујуће, једино што омогућава опстанак плуралистичких постмодерних друштава је једна прескриптивна одвојеност права и морала. Прескриптивни правни позитивизам (*prescriptive legal positivism*) или правна теорија етичког позитивизма (*legal theory of ethical positivism*) се, интересантно, означава на још један начин – као само „демократски позитивизам“⁵³² (*democratic positivism*). Плуралитету моралних становишта у савременим плуралистичким културама и опстанку плуралистичких постмодерних друштава, овај начин свођења правне и политичке филозофије у један нормативни оквир прилази из знатно другачијег полазишта неголи што је то Разов перфекционистички либерализам. Стога иницијално одушевљење једном наизгледном истовјетношћу тематике и сличности у приступу заштите плуралитета моралних становишта и плуралистичких друштава може сада значајно да опадне. Наиме, прескриптивни или демократски позитивизам се фокусира на то како права могу бити промовисана путем закона на један демократски начин⁵³³. Управо тај тзв. уставни приступ прескриптивног позитивизма (*constitutional approach of prescriptive positivism*), истиче Кемпбел, има потенцијал да буде пријемчив и да се допадне људима са прилично различитим политичким ставовима о суштинским питањима.⁵³⁴ И заиста, у уводној ријечи његове књиге о прескриптивном правном позитивизму, насловљеном „Репозиционирање правног позитивизма“, Кемпбел износи сиже поенти којима се бави под окриљем анализе ове врсте правног позитивизма:

„Из тог разлога, може се поунити на различите начине како би информисала политичке филозофије, од радикалног индивидуализма до веома комуналних верзија социјалдемократије. Заиста, његова централна преокупација су механизми за рјешавање сукоба и неслагања, као и за живот са њима у плуралистичким и разноликим друштвима. Међутим, он је бескомпромисан у својој посвећености демократији и људским правима и има свој посебан поглед на то како се ове двије владајуће идеје савременог права и политике могу интегрисати на међусобно одржив начин.“⁵³⁵

Раз као либерални мислилац, прецизније, перфекционистички либерал, демократијом није претјерано одушевљен. Заправо он је сагледава са доста објективности, са критиком и подршком за оно што је ње вриједно у демократском уређењу. Његов специфичан став према демократији се најкраће може изразити кроз њено посматрање као једног инструменталног средства за постизање важнијих циљева: владавине права, заштите људских права и омогућавања индивидуалне аутономије, али никако као апсолутне вриједности по себи. То произилази и из политичке филозофије из које он полази: демократија може бити вриједна

⁵³⁰ *Ibid.*

⁵³¹ Правни позитивизам своју високу позицију те вриједност у правној науци дугује нарочито идејном онемогућавању наметања једне конкретне моралности цијелом друштву, као једини одговор на забринутост коју у правној филозофији изазван проблемом моралног неслагања те као гарантом друштвене кохезије и осномом за рјешавањем спорова између особа различитих моралних убјеђења. Вид. Campbell, Tom, 29.

⁵³² Campbell, Tom, 3.

⁵³³ *Ibid.*

⁵³⁴ *Ibid.*

⁵³⁵ *Ibid.*

онолико колико добро служи заштити индивидуалне слободе и достојанства, односно аутономије личности. Међутим, демократски систем баш као и било који други систем може да производи неправедне законе који крше основна права, те да изгуби своју легитимност. Тако да код њега не постоји тако високо котирање демократије какво се очекује у прескриптивном позитивизму, који на извјестан начин прецјењује њен потенцијал да обезбиједи потпуну заштиту људских права и толеранцију и неконфликтан заједнички живот у плуралистичким друштвима. Ово из разлога што на неки начин она имплицитно ипак сугерише избор једне одређене моралности, оне која нагиње њој самој, оне која ће да је промовише. Код Раза је владавина права изнад демократије, прије свега на основу тога што владавина права не зависи од строго демократских оквира и може постојати и ван њих, премда у демократији постоје веће вјероватноће да буде најбоље реализована⁵³⁶. Заштита либералних вриједности за Раза, и то оних које акцентује перфекционистички либерализам, захтијева да политички систем обезбиједи амбијент у којем појединци могу да остваре своју аутономију. То што се демократија најчешће боље од других система поставља и сналази у заштити индивидуалних права и ефикасније се залаже и обезбјеђује равноправност, не значи да се може не бити на опрезу да демократска већина не искористи своју моћ за тотални преображај, какав циља на уништење владавине права. Због тога што потпуна демократија нема систем заштите од себе саме, те је могуће замислити екстремни случај „тираније већине“ над појединцима, значи да права појединаца, њихове суштинске либералне слободе и индивидуалну аутономију, треба заштити од неограничене демократије. То је један засигурно прескриптивно постављен захтјев у Разовој теорији ауторитета. Како је са Разом у суштини компатибилна једино једна ограничена демократија, прескриптивни позитивизам такође има ограничен капацитет да обухвати његов специфични начин на који је створио мост између права и морала.

Чак теза зависности и теза нормалног оправдања као услови за оцјењивање ауторитативности наредбе (или легитимитета ауторитета, но који је неопходан како би наредба била ауторитативна) се заправо косе са основном тезом прескриптивног позитивизма, да се у принципу не треба појавити поклапање са неким моралним погледима присутним у датом друштвеном оквиру, те да се има искључити „језик који захтијева да се донесе морални суд прије него што се дотичном правилу може дати довољан садржај за усмјеравање стварног понашања“⁵³⁷. Ако знамо да теза о директиви као препречујућем разлогу важи ако и само ако власт испуњава тезу зависности односно нормалног оправдања, те ако директива успјешно одражава зависне разлоге који се на субјекте ионако односе и помаже им да се са њима усагласе боље него што би то чинили по сопственом нахођењу; и ако смо установили у претходном поглављу колико овај тест легитимитета зависи од једне врсте „објективне моралности“, а свакако једне специфичне везе са моралом, онда се веза Раза са прескриптивним позитивизмом чини све тања.

Ако у разматрање прескриптивног позитивизма укључимо поглед на право као сврсисходан подухват који захтијева скуп одређених техника које подразумевамо под владавином права, уочићемо блискост не само са Разом већ и са Фулеровом теоријом о процедуралном природном праву. Међутим ма колико дјеловали слични, прескриптивни позитивизам нипошто није процедурална форма природног права, јер ове моралне карактеристике, односно ови захтјеви не могу задовољити услове законитости, с обзиром на то да претпостављају унутрашњу и нужну везу „између добре форме и доброг садржаја“.⁵³⁸

⁵³⁶ Схваћена у чисто процедуралном аспекту, владавина права донекле лакше може постојати и у недемократским системима, док свако додавање изван-процедуралних сфера значења њеним захтјевима, мјесто њене највеће вјероватне реализације премјешта на про-демократске системе.

⁵³⁷ Campbell, Tom, 27.

⁵³⁸ *Ibid.*, 31.

Оно што надасве може да дјелује да упућује Разову теорију на прескриптивни позитивизам, али и да укаже на неспојивост са њим, јесте врста те неке „објективне моралности“ и његов став да интринзичне вриједности могу представљати разлоге за дјеловање у спреси са његовом претпоставком да радње посједују процјењивачка својства:

„Вјерујем да разумно увјерење да радња посједује процјењивачко својство чини њено извођење разумљивим, и ако посједује такво својство онда, под једнаким условима, њено извођење је оправдано. Другим ријечима, ја сам међу онима који вјерују да је посједовање вриједне карактеристике (односно својства које одговара вриједности, на начин на који бити лијепо одговара вриједности љепоте) чини претпостављено довољан разлог за дјелање.“⁵³⁹

Међутим овај став треба образложити. Ово неће значити да имамо разлога да маримо за баш све што је од вриједности⁵⁴⁰. Поента је да:

„суштинска вриједност радњи даје разлог за њено вршење, било да нас јесте или није брига за њих, и да ли имамо или не претпостављено довољан разлог за бригу о њој; и наши ставови о интринзичној вриједности акција чине разумљивим да нам је стало оно до чега нам је стало, као што судјелују и у оправданости наше бригае о томе, када је брига оправдана“⁵⁴¹.

Мост између моралности и права који је Раз изградио открива разлоге за немогућност подвођења његове теорије под прескриптивни позитивизам. Наиме, он подсећа на типичне ситуације када неке ствари радимо иако за њих уопште не маримо, управо зато што брига за њих није услов без ког ми немамо разлог да учинимо одређене радње. И то нам илуструје назнаке онога што нас чека на другој страни овог моста.

„Штавише, има много свакодневних ствари које радимо скоро сваки дан једноставно зато што су *разумне ствари* које треба радити у датим околностима, иако би било погрешно рећи да су оне повезане са свиме до чега нам је стало“⁵⁴² (курзив мој).

Он наводи примјер да док сједи у чекаоници чекајући вјероватно свој термин код љекара, чује аплауз гомиле који допире из телевизора у сусједној просторији, и да, схватајући да људи тамо биће да гледају финале на Вимблдону, он устане и пође да погледа и он. Њега како каже, није брига за утакмицу или за њен резултат, и није му досадно рецимо, јер би могао да настави да пише свој чланак који је започео, нити има било какав други инструментални разлог за то да гледа ту утакмицу. То је једноставно – суштински, како каже, добра ствар, пошто је пријатно и угодно, као „примјер како унутрашња вриједност ствари даје разлоге за дјелање, независно од онога за шта маримо или за шта имамо посебан - то јест, претпоставља се довољан - разлог за бригу“⁵⁴³.

Потенцијални одговор на горепостављено питање са којим сам отворила овај поднаслов, на моменте дјелује да упућује на идеју о мултикултуралности, толеранцији, какву промовише једна конкретна политичка филозофија – перфекционистички либерализам, док на друге моменте дјелује да Раз сматра да постоји једна објективна морална компонента права

⁵³⁹ Raz, J. (2003a), 144.

⁵⁴⁰ Према он објашњава да док по природи вриједности и разлога, вриједност онога до чега нам је стало је, претпоставља се, довољан разлог за ангажовање у томе, она није нужно, претпоставља се, довољан разлог да бринемо о томе нечему. Вид. Raz, J. (2003a), 145.

⁵⁴¹ Raz, J. (2003a), 144-145.

⁵⁴² *Ibid.*, 145.

⁵⁴³ *Ibid.*

која је непобитна и која би помирила непомирљиве стране имагинарних супротстављених политичких актера у исто тако замишљеном друштву. Али то није онај исти аргумент који користи прескриптивни, демократски правни позитивизам. Ова друга опција даје темељ праву и обавези власти из „услугне концепције“ да, ако треба, мијења инхерентна својства вриједности и добара, кроз спектар њених овлашћења и радњи које служе да промовишу позитивне активности и циљеве, како би омогућила „довољан приступ“ вриједним опцијама сваком грађанину. Уочавање да су одређене ствари „вриједне по себи јер воде вриједним циљевима“, било да су то пракса давања обећања, или конкретније институт усвојења дјете, право на развод брака или на рецимо истополно склапање брака, значе и рационални капацитет да се у њима увиди вриједност, док неке од њих могу бити нове вриједности које могу настати и које сада захтијевају заштиту.⁵⁴⁴ Неједнако третирање категорија грађана као што то могу бити жене кроз, примјера ради, добијање мањих плата за исти извршени рад у односу на мушкарце, представља неједнакост у приступу опцијама, какву власт из „услугне концепције“ има обавезу да промијени/искоријени. Спровођење мијењања овог спољашњег ограничења приступу, које зависно од друштва, може бити на граници са тим да буде и унутрашње својство права на рад у појединим ретроградним друштвима која из неких назадних идеолошких позадина не признају исту вриједност свим људским бићима, - власт има право и обавезу да врши, јер мора да обезбиједи довољан приступ вриједним опцијама свима подједнако. Једнакост жена и мушкараца овдје није ствар једне конкретне политичке филозофије, религије или идеологије, нити ју је могуће и пожељно обезбиједити само путем демократских процеса и у демократским системима. Из перспективе данашњице, једнакост жена и мушкараца је једно рационално увиђање свих оних разлога који постоје и које су учинили доступним за то рационално увиђање све оне борбе и револуције, које су вођене и које су са успјехом обезбиједиле ову једнакост у декларацијама о људским правима. Залагати се за ову неједнакост данас, од стране имагинарне власти која би томе рецимо тежила, на основу изнешеног разматрања, би представљало огрешавање о принцип Довољног-приступа за вршење „услуге“ грађанима, односно друштво које не обезбјеђује довољан низ опција. Замислимо једну масу залуђеника неком ретроградном идеологијом која би могла да пропагира и да успије да залуди неинфомисану већину становништва, које је притом дуго времена угњетавала држећи их у мраку, у смислу да их је држала удаљене од средстава информисања, интернета, забранила школовање и пунила им главе разним глупостима итд., са акцентом на једном систематском идеолошком сузбијању аутономије категорији становништва као што то могу бити жене, али не морају⁵⁴⁵. Замислимо исто тако да то друштво опстаје у неком извитопереном, али опет концептуално минимално одрживом демократском принципу, односно да обрлаћена маса становника над којима је успјешно спроведено испирање мозга, гласа и демократским процесима подржава тлачење дијела становништва, које представља циљну групу ретроградне идеологије. Примјер завршава у сферу суреалног, зато што је поента да се залагање за ову неједнакост данас никако не може више бранити као рационално, већ може да представља искључиво неку ретроградну идеологију или извитоперење тумачења религиозних текстова, као врсту резоновања које држава треба да искоријени као размишљање које не оправдава никакво толерисање, јер наноси штету. Не може се бранити као рационално, јер су сви разлози који оповргавају рационалност таквих ставова *доступни и познати*, као данас призната и заштићена људска права и вриједност која важе за све људе, за разлику од средњег вијека. У питању је једна, хајде да чак кажемо, објективна вриједност која се темељи у људском достојанству, да ниједно људско биће није

⁵⁴⁴ Обратити пажњу на одјелјак 4.2.2. који слиједи.

⁵⁴⁵ По угледу на Разов принцип развијања аргумента, прецизирам да иако нажалост има оваквих реалних примјера, овдје жене наводим за примјер само у служби доказивања поенте ове замишљене ситуације. За примјер у овом имагинарном случају би могли да послуже и друге категорије као што су то нпр. хомосексуалне особе.

мање вриједно од другог, и да стога свако стављање жена у неравноправни положај у односу на мушкарце представља повреду људског достојанства. Управо то је највећа специфичност али и загонетка Разове теорије ауторитета, која се открила у излагањима до сада гдје су се испољиле оне стране његове аргументације, које се ослањају на рационални елемент код оправдања варијетета ствари у његовој теорији. Загонетка, јер је потребно пажљиво читање његових излагања и уочавање оне нити која повезује најразличитија размишљања код Раза, попут ставова на разна питања као и начина за оправдање овлашћења овако про-активне улоге власти као сервиса, која се у крајњем своде на то да штите *рационалну способност* грађана да раде за своју добробит, по сопственом кроју, као аутономне личности. Ту је опет, рационалност аргумент за оправдање како то да нема одступања од сопственог расуђивања када тврди да аутономна личност која слиједи директно директиву не улазећи у меритум наредбе, заправо поступа најрационалније што може, јер је рационално поступање – слиједити директиву, а не, не слиједити је. С друге стране он признаје извјесно право на непослушност, ако су у питању изразито неправедни захтјеви, који апсолутно не одражавају зависне разлоге који се на нас ионако односе, односно право на „обарање“ директиве кроз адекватни поступак доказивања да је она погрешна, уколико располажемо већим знањем⁵⁴⁶. Отуда и опште становиште да ако постоји наредба која наређује нешто што је грубо погрешно, а ја знам да је погрешно, јер располажем већим знањем о питању покривеном наредбом, или да ако имамо приступ методама које се користе у другим јурисдикцијама односно уколико би био случај да када бих ја користио те методе био бих успјешнији овдје, „онда сам ја у ситуацији стручњака који може поразити легитимитет локалне директиве“⁵⁴⁷.

Отуда и његов други став о томе да треба омогућити напуштање култура⁵⁴⁸, јер појединац који се не проналази у датој култури која ограничава његову аутономију, може да напусти ту културу и пређе у другу која поштује његову аутономију. Дакле он нема обавезу на послушност том правном систему и те директиве за њега нијесу легитимне. То је смисао тог става. Појединац може да реагује двојачко: да се залаже за промјену и учини што је до њега на мирним и често демократским основама како би освијестио културу других управо ради осјећаја за добробит других, да и они увиде рационалност његовог става и нерационалност директиве и да се заједно у демократском процесу боре за њену промјену. Друга опција пред њим је напуштање те културе и прелазак у другу која се води тим зависним разлозима те у потпуности поштује њега као аутономну личност. Он не може сам да доведе до промјене, јер је ауторитативна директива важећа и кад је погрешна, из још једног важног разлога. Тај разлог гласи: зато што он не може да побољшава добробит других, већ може да мари за добробит других тако да као суграђанин допринесе да и они сами осјете потребу да се боре за своју добробит другачије него што су можда до тог тренутка чинили. То може бити њиховим увиђањем да постоји рационалније рјешење од важећег и постављање захтјева властима да се боље усагласи са зависним разлозима – читај: разумом, односно да се на тај начин заложу за бољу заштиту своје способности да створе добар живот за себе.

„Рационално“ се јавља као извјесни спасилачки аргумент у расправама које губе компас, са нијансом неког допунског значења као дијелом „здраворазумско“, као нешто што је објективно неоспорно, не као једна морална објективност, већ као једна рационална истинитост илити разборито резонување. Онај посљедњи услов нужне везе између права и морала, који је заправо једини до краја непобитан за Раза је управо примјер контекста у ком користи и саму ријеч „праведно“, јер је, видјели смо, крајње разборита и рационална тврдња да постоји обавеза да се подржавају праведни правни системи. Тако постављена суштина везе права са моралом је практично идентична позицији односа права са разборитим захтјевима

⁵⁴⁶ Вратити се на 3.4 одјељак овог рада.

⁵⁴⁷ *Ibid.*

⁵⁴⁸ Раз, 2005а, 203-206.

или права са рационалним резонувањем. Сасвим будаласто или нерационално би било тврдити супротно, да постоји таква врста нужне везе између права и „неморала“ да се подржавају неправедни правни системи или да се према њима буде равнодушни. Природа човјека као рационалног бића, а на природу човјека у овом смислу се Раз итекако позива, је управо таква да располажемо разумом за разлику од других живих бића.

Ако из ове перспективе поново сагледамо претходни одјељак 4.1 Улога добробити у практичком размишљању: разматрање радикалне сугестије, отвара се она неопходна ширина сагледавања како бисмо открили на чему је заснована интринзичност добробити (али и аутономије) као вриједности од значаја какав имају за Разову теорију ауторитета. Једно свеобухватно сагледавање Разових становишта указује на незаснованост његове теорије ауторитета на спони између моралности и права у класичном смислу. Напротив, његова теорија представља посебну врсту тврдог позитивизма који се ослања на двијема основним вриједностима, чија се појединачна интринзична вриједност темељи у разумном увиђању о њима. Та интринзична вриједност је сазнатљива свакоме ко располаже рационалном способношћу на одређеном степену цивилизацијског развоја разума и ове двије вриједности своју интринзичност не дугују томе што могу бити компоненте посебних моралности. Ово нека буде увод у склапање пузле испочетка које ће нас одвести до разраде управо изнешеног.

4.2.2 Склапање пузле испочетка: пут ка новој категорији правног позитивизма

Разова теорија ауторитета је засигурно нека врста правног позитивизма, но јасно је да се не може подвести ни под једну од двије доминантне сфере, односно да би се понајбоље уклопио у неком прелазном облику. Зашто је од важности наћи јој мјесто у овој врсти категоризације? Заправо није неопходно да се једна теорија ауторитета квалификује на овај или онај начин као припадајућа неким надсистемима, струјама мисли и томе слично. Ту сам веома сагласна са Разом. Штавише то некада може да штети и да скрене дискурс ка неким непотребним правцима. Али постоји један важан разлог зашто налажење мјеста Разовој теорији ауторитета унутар правног позитивизма може да буде од посебног значаја за њено разумијевање. У питању је постојање јединственог кључа за њено читање, а који је до сада могао бити само донекле наговијештен.

Као први неопходни корак ка томе било је аргументовано показивање да ова не припада ниједној од класичних сфера правног позитивизма па чак ни, илити поготово не, прескриптивном позитивизму, којем је на моменте могла дјеловати као вјероватно најприближнија. Разлози за удаљавање од ових постојећих категорија правног позитивизма указао је на пут до врсте правног позитивизма који Разова теорија ауторитета представља преко јединствености њених поставки и увиђања да су оне далеко мање проблематичне ако се сагледавају на свом терену, а не на туђем као на нпр. терену прескриптивног позитивизма као наизглед најсроднијег. То сагледавање Разове теорије ауторитета на свом терену, подразумева спровођење једног претходног поступка коју ћу назвати *коначно склапање пузле према њеном упутству* (односно према самим поставкама Разове теорије ауторитета), што омогућава отварање пред нама једне шире, новодобијене слике. Тај поступак омогућава још једно увиђање, да су све остало били неки покушаји да се склопи слика о Разовој теорији ауторитета на основу неких, хајде да кажемо, претпоставки о том упутству, заснованих на сличности са пузлама са којима смо се већ сусретали. Међутим једна коначна слика, склопљена према упутству које се на њу односи, омогућава сагледавање домета ове теорије ауторитета у односу на њену потенцијалну универзалност, и ако не, онда на какву врсту пароксијалности. То је онај тест који смо помињали на самом почетку, као начин да се сагледа

њена условљеност од политичке филозофије која је исто толико специфична, а коју сам назвала разовски перфекционистички либерализам.

За „склапање ове пузле испочетка“ потребно је увести нову категорију правног позитивизма, у који Раз може да буде на свом терену. Изналажење те категорије настаје као потреба усљед анализе постојећих, за Раза релевантних врста правног позитивизма, и његових веза са њим, а које преостају након разматрања свих оних разилажења која онемогућавају његово подвођење под појединачне постојеће категорије. Анализа оријентације Разове теорије ауторитета у правном позитивизму осим што му није нашла мјесто у постојећим категоријама, потврдила је још једном закључак да његова теорија не потпада под антипозитивистичке теорије и да је његово мјесто свакако негдје у правном позитивизму.

Рационални правни позитивизам још увијек не постоји као такав. Одлучила сам да га уведем у категоризацију правног позитивизма као нову врсту. Он настаје под импресијом једне студиозне анализе Разове теорије ауторитета, која ме, изненађујуће, одвела до закључка о њеној неподобности да се подведе под прескриптивни правни позитивизам, насупрот бројним карактеристикама које могу дјеловати да су им сличне. Кажем изненађујуће, јер кренути у научно истраживање након дефинисања једног проблема, претпоставља једну неизвјесност закључака до којих ће се доћи и до којих је пут управо у том свеукупном и обимном преиспитивању свих доступних сазнања кроз филтер сопственог критичког става.

Те наизглед сличне карактеристике са прескриптивним позитивизмом су варљивије тим прије ако се двојако парцијално сагледава Разова теорија ауторитета. С једне стране, под тим мислим на парцијалност у фокусирању на одређеном њеном стадијуму разраде. С друге стране, мислим на парцијалност у издвајању појединих њених елемената и карактеристика, на основу којих, сагледаних самостално, односно независно у односу на остале елементе његове теорије, цјелокупна теорија би могла дјеловати као да се може подвести под прескриптивни позитивизам. Нисам сигурна која од ове двије парцијалности је опаснија за сагледавање многих Разових разматрања.

Вјетар који испрва пуше у правцу прескриптивног позитивизма је покренут оним што на основу сагледавања Разове концепције владавине права као не сасвим танке концепције, може да дјелује као неки попустљиви однос према моралности. Међутим, увид у његов начин сагледавања односа између права и морала се показује као нужно претходно сазнање за исправно упознавање са свим осталим елементима његове теорије ауторитета. Тако принципи владавине права који потпомажу проблем одређивања легитимитета, суштински дају неопходно ограничење вршењу власти, које је код Раза недвосмислено потребно још од самог почетка, но које је, може се рећи 'нађено' током времена баш у корисном сету принципа као што је *the rule of law*. Прихватањем одређених принципа владавине права Раз, видјели смо, рјешава напетост између ставова да је ауторитативна наредба обавезујућа и онда када је погрешна (осим тешких грешки или неправди) с једне стране, и тезе да је директива ауторитативна онда када задовољи тезу зависности и нормалног оправдања, или захтјев вођења зависним разлозима, с друге стране. Но слика даље од тога као да дјелује замагљено из позиција појединачних врста правног позитивизма, а поготово прескриптивног. Тај вјетар у једном тренутку мијења правац и гура нас ка непознатом. Негдје између улоге владавине права, коју смо разматрали, и улоге добробити, с којом сам не без разлога отпочела овај дио рада, у објашњењу утемељујућих (зависних) разлога лежи коначни основ за одбацивање прескриптивног и сваког другог постојећег позитивизма. Сада ћу изнова склопити пузлу Разове теорије ауторитета.

4.2.3 Разова теорија права као „рационални правни позитивизам“?

Као увод у разматрања Раза као припадника ове врсте правног позитивизма, може бити од користи да се осврнемо на појам рационално-правног ауторитета, као један од три Веберова (*Max Weber*) идеална типа легитимног ауторитета. Вебер до овог долази анализом појма *легитимитета*, као одговор на питање када се он може приписати ауторитету, а кроз класификацију три врсте генералних извора као идеалних типова као што је то традиционални, харизматични⁵⁴⁹ и рационално-правни ауторитет. Овај посљедњи представља облик легитимног ауторитета при чему је његова доминација заправо „вјероватноћа да ће одређене команде (или све команде) из датог извора бити поштоване од стране одређене групе особа“⁵⁵⁰ заснована на „вјеровању у 'законитост' образаца нормативних правила и праву оних који су уздигнути на ауторитет према таквим правилима да издају команде (правни ауторитет)“⁵⁵¹. Разова теорија ауторитета је знамо, теорија легитимног ауторитета, који се баш као и Веберов рационални правни ауторитет разликује по својој јединственој комбинацији безличности и формалности, који доприносе потспјешивању заснивања увјерења код грађана у ваљаност његових ауторитативних директива. Међутим Веберовом рационално-правном ауторитету недостаје разрада ове идентификације оваквог ауторитета, кроз пружање одговора на то зашто тај ауторитет има капацитет да створи такво увјерење код грађана у ваљаност његових директива, ако су оне максимално безличне и формалне. Односно, оно што недостаје овој идеји рационално-правног ауторитета је све оно што је Раз додао како би пружио овај одговор, што је Разовом рационално-правном ауторитету дало могућност да се развије у нормативну теорију ауторитета. Док се код Вебера ово разликовање задржава на детекцији овакве врсте ауторитета наспрам традиционалног и харизматичног типа, Раз је развио једно цјелокупно теоријско објашњење које кружи око овог појма ауторитета, од његовог начина успостављања до критеријума за губитак легимитета. Иако се Разов појам ауторитета може најшире схватити као врста овог рационално-правног типа ауторитета, стога што такав појам ауторитета представља окосницу једне засебне развијене нормативне теорије ауторитета, то пружа оправдање за њено издвајање у посебну категорију. Ово тим прије што се ова нормативна теорија ауторитета показује јединствена према постојећим категоријама правног позитивизма, којем као кишобран-појму припада, а које би издвајање у нову категорију омогућило њено исправно сазнање.

Међутим, задржимо се сада на кратко на појму рационално-правног ауторитета код Вебера. Иако он није развио једну засебну нормативну доктрину из те детекције рационално-правног ауторитета као врсте ауторитета, дао је вриједан допринос његовом сагледавању. Веберов приступ као дескриптиван и аналитички, те заснован на вредносној неутралности, водио је детекцији рационално-правног ауторитета као емпиријског „идеалног типа“ ауторитета. Наиме, Џон Финис (*John M. Finnis*) скреће пажњу на значај књиге Ентонија Кронмана (*Anthony Kronman*) под називом „Макс Вебер“, која нуди једно свеукупно и интегрисано тумачење Веберове теорије права, како у погледу појма ауторитета тако и економије и религије.⁵⁵² У том смислу подвлачи значај Кронманове тезе која се односи на уочавање да се код Вебера у овој типологији односа ауторитета, издваја један тип - правно-рационални ауторитет – као онај који „има „концептуални“ или „логички“ примат,

⁵⁴⁹ Харизматични ауторитет почива на вјеровању у изузетне или узорне квалитете особе која командује, што може чак да подразумеива нека увјерења у света својства особе, док традиционални ауторитет почива на историјској конвенцији која предвиђа потчињавање онима који су привилеговани да владају по историјском редослиједу или критеријуму, вид. Max Weber, *The Theory of Social and Economic Organizations*, New York: Free Press, 1947.

⁵⁵⁰ Max Weber, *The Theory of Social and Economic Organizations*, New York: Free Press, 1947, 324.

⁵⁵¹ Weber, M., 328.

⁵⁵² John M. Finnis, „On 'Positivism' and 'Legal Rational Authority'“, *Oxford Journal of Legal Studies*, Vol. 5, 1985, 74.

„привилеговани положај у смислу да се заузима да би се обезбиједило становиште са ког се требају разумјети друга два типа [традиционални и харизматични]“⁵⁵³.

Штавише, Кронман сматра да је „Вебер 'био обавезан', због 'одређених логичких или концептуалних разматрања', да 'овом облику ауторитета додијели привилеговано мјесто у својој класификацији различитих чистих типова доминације', 'јер је правно-рационални ауторитет једини облик доминације чији основни принцип легитимације изражава оно што је Вебер сматрао истином о вриједностима'“⁵⁵⁴. И овдје се већ налазимо на домаћем терену када је Раз у питању, односно, утемељењу за подухват смјештања рационалног правног позитивизма у врсту тврдог, с једне стране, а свакако другачијег од прескриптивног позитивизма, с друге стране. Финис даље упућује на Кронмана, као посебно цијењеног познаваоца Веберовог дјела:

„Јер 'истина о вриједностима', према Веберу, јесте да 'све норме, без обзира на њихов садржај', 'морају бити створене од стране људи', истина или мишљење које је Кронман назвао принципом позитивности вриједности или принципом позитивности. И 'међу различитим врстама доминације, само правно-рационални ауторитет се заснива на експлицитном подржавању ове исте [позитивистичке] концепције нормативности': Сваки облик ауторитета илуструје овај принцип (у смислу да сви односи ауторитета почивају на људски створеним нормама), али само правно-рационални ауторитет користи принцип позитивности као основу легитимације.“⁵⁵⁵

У том смислу Финис упућује на јединствену карактеристику правно-рационалног ауторитета, која „објашњава приоритет који Вебер додјељује правно-рационалном ауторитету у својој класификационој шеми“, а која се састоји у ономе „што му даје његов необично самосвјестан карактер“, а то је извјесна „самосвијест која традиционалном ауторитету недостаје“⁵⁵⁶.

Оно што ове ријечи чини важним за верификацију претпоставки да се Разова теорија ауторитета измјести у једну засебну, нову категорију правног позитивизма, је значај једне полазне тачке у рационалној способности као нужној дистинктивној карактеристици људске врсте, као окоснице дјеловања правних и друштвених норми. Ту идентификацију прави како Раз тако и Вебер, с тим што Раз иде даље и гради своју нормативну доктрину на тој основи.

„Правно-рационални чисти тип ауторитета, како га је Вебер идентификовао, експлицитно и са самосвијешћу 'прихвата принцип да [све] норме морају бити створене од стране људи' и да 'обавезујуће друштвене норме немају постојање одвојено од оних сврсисходних људских чинова људског законодавства који их доводе до постојања'.“⁵⁵⁷

Дакле норме, па чак ни оне основне забране злодјела попут убиства, крађе итд., нијесу дате од Бога или неког другог извора природног права, већ се акцентује њихово позитивноправно поријекло, - створене су од људи. У овом разматрању ауторитета, норме не постоје док их не створе људи, јер рационално-правни ауторитет прихвата принцип да (све) норме морају бити створене од стране људи. Норме су обавезујуће тек када настану од стране људи, који имају рационални капацитет и једини имају могућност да их донесу (не могу их донијети пси, мачке или каранфили), и када су сврсисходне. Рационално-правни ауторитет

⁵⁵³ *Ibid.*

⁵⁵⁴ *Ibid.*, 75.

⁵⁵⁵ *Ibid.*

⁵⁵⁶ *Ibid.*

⁵⁵⁷ *Ibid.*

располаже том самосвијешћу о којој говори Вебер, која освјетљава пут за даље сагледавање специфичности тог ауторитета. Оне се у крајњем своде на то да је њихов задатак стварање људског законодавства (додајем, читај: правила која се односи на понашање људи као врсте) кроз сврсисходне људске чинове са том намјером (читај: кроз примјерене свјесне људске радње које су намјерене да регулишу понашање људи, као бића са рационалним капацитетом). Разова теорија ауторитета представља нормативну доктрину засновану на рационално-правном ауторитету, из више разлога, а тим прије што подразумијева и захтијева да ауторитет из „услугне концепције“ располаже овом „самосвијешћу. Раз под зависним разлозима подразумијева разлоге који се ионако односе на субјекте, независно од тога да ли ће власт донијети директиву да усмјери понашање управо према њима или не. На власти је да их препозна поштујући тезу независности као тезу аутономије, да њена интервенција има простор само ондје гдје је важније усаглашавање субјеката са зависним разлозима неголи њихово аутономно доношење одлуке и која, дакле, поштује субјекте као аутономне личности. Власти из услугне концепције морају, дакле, нужно концептуално располагати овом самосвијешћу како би знале не само препознати зависне разлоге, него и границу својих овлашћења из тезе о независности. Оне морају бити у стању да препознају не само разлоге који се ионако односе на субјекте, него и сферу која потпада у приоритетно аутономно одлучивање појединачно за себе, како директивама не би задрале у област у којој су њихова овлашћења искључена.

Сада погледајмо ствари овако. У друштву постоје особе које не располажу правном и пословном способношћу, мислећи на свијет одраслих, или којима она може бити одузета. Особе које нијесу у стању да располажу својом рационалном способношћу бивају препознате у друштву на основу критеријума за које може опет вјероватно бити од користи већ поменута когнитивна психологија, но то овдје сада није толико важно. Оно што се рачуна је да у сваком друштву постоје критеријуми за оцјену рационалне способности субјеката, што свој коријен има у чињеници да су људи умна бића која располажу рационалном способношћу, те је логично да се може оцијенити њено постојање или непостојање код других. Уосталом, без дубљег заласка на овом мјесту у област кривичног права, можемо да подсјетимо на улогу рационалности у кривичном праву у којој представља основу одговорности. Укратко, она осигурава искључење произвољности код установљавања кривичне одговорности преко њене кључне улоге за утврђивање одговорности, као темељног оквира за разликовање ненамјерног или пуког проузроковања штете у односу на оно што је вољно дјеловање и свјесна одлука почиоца, као утемељена логичка повезаност између противправне посљедице и воље почиоца. Рационалност или ирационалност је појам који представља кључни параметар у многим сферама права.

Ирационалност онемогућава вођење аутономног живота, али и увиђање зависних разлога. Стога кључни закључак у односу на њих је да ови разлози код Раза нијесу ништа више до разума и разумних разлога који се ионако односе на рационална бића. Код Раза не постоји позивање на етички критеријум нити на моралност у том смислу да ствара мост ка оправдању ауторитета, нити за установљавање услова за његову легитимност или основе за грађанску послушност. То је ли ауторитет моралан или не, води ли се моралним разлозима ове или оне врсте није нормативни критеријум за објашњење зашто је његова директива обавезујућа за субјекте. Односно, вратимо се на тренутак поглављу 3.3. овог рада и разматрањима Разових драгоцјених прецизирања из одјељка „Дораде и разраде“ у кључном дјелу „Између ауторитета и интерпретације“ из 2009. године, које означава почетак трећег стадијума његовог стваралаштва. У вези са његовим ставом да је директива ауторитета обавезујућа и кад је погрешна, он прецизира да се легитимна ауторитативна директива испречује једино разлозима против захтијеваног понашања, те аргументује једно сада, допуштање ослањања на зависним разлозима док се слиједи сама директива.⁵⁵⁸ Међутим, нема суштинског одступања од

⁵⁵⁸ Вратити се на 3.3. одјељак овог рада.

поставки његове теорије ауторитета, већ даје једну важну и нову индицију за правилно склапање пазле. Објашњење које даје још једном потврђује да је његова теорија ауторитета у свом првобитном приказу сачињена тако да прикаже једно идеално извршавање ауторитета. Управо прецизирање које пружа, омогућава преформулисање које је неопходно за исправно читање њених поставки и за не сасвим идеалан случај вршења ауторитета. Након неколико деценија од формулације тезе о нормалном оправдању, Раз установљава корективни принцип, који допушта да се онда када пред собом имамо разлоге на побједничкој страни расправе или ти оне које заступа и ауторитативна директива, да се водимо једним или другим или обома.

„Све што се од нас тражи је да се ускладимо са разлогом, и није важно из ког разлога, или замишљеног разлога, ми то радимо (курзив мој).“⁵⁵⁹

Ако се директива ауторитета испречује једино разлозима против захтијеваног понашања, у ситуацији у којој поступамо према директиви ауторитета, идеалан случај је онај у ком то чинимо зато што од нас то захтијева ауторитет, а не из других разлога који подржавају радњу. Дакле све што је битно је усаглашавање са разлогом и то у идеалном случају може бити, зато што је ауторитет у потпуности легитиман из перспективе грађанина који има пуно повјерење у наредбу ауторитета да му сугерише како да се најбоље усагласи са разлогом. Идеални случај је и да када би грађанин самостално изабрао исти начин усаглашавања са разлогом какав наређује директива и имајући пуно повјерење у директиву ауторитета, јер је изабрала по њему најбоље рјешење, бира да се води првенствено наредбом директиве а не самим разлогом. Према корективном принципу грађанин у овом случају може да се води и директно разлогом који се на њега односи, а који прописује и директива, само је битно да се усагласи са разлогом, иако то онда представља један мање идеалан случај. Међутим, некад грађанин нема капацитет да увиди које је рјешење најбоље и да ли се оно поклапа са оним што налаже директива, и то је онда још мање идеалан случај. И у том случају, грађанин треба да се повинује директиви, јер ће се тако ускладити са разлогом итд.

Овај правац резонаовања као једна нова опција код Раза, заправо даје још једно упутство како да се учини кохерентним нешто што је такође до сада дјеловало као напетост у његовој поставци ауторитета. Ако овај корективни принцип дозвољава субјекту да се води разлозима на побједничкој страни расправе или ти онима које заступа и ауторитативна директива, појединачно или обома, онда исто може да се примени и на ауторитет када доноси директиву. Међутим, ово није једно обично обрнуто читање или неко закључивање према таутологији. Наиме, испрва може да дјелује сасвим безазлено и као ништа ново, рећи да би сада могло да важи да исто тако ауторитет када доноси директиву, није битно на који начин долази до равнотеже разлога на основу којих установљава шта ће да буде садржина директиве, све док успијева да изолује прави разлог и да нареди усаглашавање са њим. Ово може да се преформулише тако да гласи да је неважно да ли се ауторитет води једном конкретном моралношћу, па и идеологијом или религијом, када издаје директиву све док успијева да идентификује зависни разлог који се ионако односи на субјекте и да нареди усаглашавање са њим.

Међутим, везивање ауторитета за зависне разлоге на начин на који то предвиђа теза зависности представља формулу која омогућава постојање више различитих моралности (религија, моралних схватања) као предуслов толеранције у истом друштву. Власт која узима у обзир ово постојање више моралности у друштву ако донесе одлуке које се воде зависним разлозима тако да покрије све њих или макар покуша да то учини у највећем броју, испуњава тест из тезе зависности и имаће велики потенцијал да буде легитимна из перспективе како

⁵⁵⁹ *Ibid.*

првог лица највећег броја грађана тако и трећег лица практичке рационалности. Ово тим прије што постоји разлог за толеранцију⁵⁶⁰ неисправних опција и радњи које не носе жртве, које налаже и сама теза независности и захтјев заштите аутономије личности. То значи да Раз имплицира постојање ставова по различим питањима која имају помирујућа својства за бројне различите појединачне, вриједне моралности које могу постојати у плуралистичком друштву. Ако сагледамо ову горњу изведену тврдњу о ауторитету узевши у обзир два централна појма „услугне концепције“ власти, добробит и аутономију личности, може се опазити простор за једно даље прецизирање формулације.

Ревидирана гласи: неважно је да ли се ауторитет води једном конкретном моралношћу када издаје директиву све док успијева да идентификује зависни разлог који се ионако односи на унапређење добробити аутономних субјеката, који је разлог који се на њих свакако односи, и да нареди усаглашавање са њим по конкретном питању.

Ако додамо томе да власт има право да укида неприхватљиве или угњетачке системе вриједности и да промовише оне вриједне, опет, погрешно је мислити да је у питању, како наизглед може да дјелује, позивање на неки морални критеријум или етички кодекс. Оно што може да дјелује овдје је да Раз поставља захтјев властима да се воде једном конкретном моралношћу, перфекционистичким либерализмом, који се поклапа са централним појмовима „услугне концепције“ власти, јер и овај захтјева неприкосновену заштиту добробити и аутономије личности. Но, то би било погрешно, јер власт из Разове „услугне концепције“ је дужна да се води зависним разлозима и да штити ова два централна појма независно од тога да ли познаје перфекционистички либерализам као врсту либерализма и да ли га суштински подржава. Позадина из које ауторитет долази до ова два централна појма и до идентификације зависних разлога може бити било која и, штавише, према корективном принципу важан је само резултат доношења наредбе која штити ова два појма и према којој ће се субјекти боље усагласити са зависним разлогом него да то чине сами. Штавише, Разово рјешавање „парадокса ауторитета“⁵⁶¹ и разлучивање на двије врсте перспективе првог и трећег лица практичке рационалности за сагледавање легитимности ауторитета, не воде до перфекционистичког либерализма као солуције. Напротив, они најбоље показују правац Разовог аргумента који се од другог стадијума његовог рада управо орјентише на појачање улоге *разума* за разумијевање ауторитета, кроз развијање тврдњи да ауторитет помаже нашим рационалним способностима да се ускладе са разумом. „Парадокс ауторитета“ као испрва најкритичнији елемент Разове теорије и као онај најкритикованији се показује као један од важнијих сегмената његовог упутства за сагледавање ове теорије, који заправо рјешава бројне напетости. Сразмјерно са порастом „рационалног аргумента“ или аргумента о улози разума, опада позивање на вриједности перфекционистичког либерализма, у једном процесу кроз који како добробит тако и аутономија личности добијају све више на својој „објективној“ компоненти, као интринзичних вриједности утемељених у њиховом рационалном препознавању. У том смислу ослањање на перфекционистички либерализам слаби, свдећи се на примјер једне политичке филозофије, као врсте либерализма који је, тумачен на Разов начин, пригрлио централне појмове „услугне концепције“ ауторитета и поклапа се са њима, а

⁵⁶⁰ Постоје исто тако „границе толеранције“ и то: „оспоравање права заједницама да тлаче своје сопствене чланове, обесхрабривање нетолерантних ставова према странцима, инсистирање на томе да се обезбиједи могућности за напуштање (репресивног) друштва,...поврх тога, либерални мултикултурализам такође захтјева да све групе допусте својим члановима приступ адекватним могућностима за самоизражавање и учествовање у економском животу друштва, као и његовање ставова и вјештина који су потребни за дјелотворно учествовање у политичкој култури те заједнице“. Раз, 2005а, 210. Док у овом дјелу, оригинално из 1994. године, ове границе толеранције темељи у ставовима које подразумијева поглед перфекционистичког либерализма, ове се границе толеранције касније измјештају у домен људских права и рационалног увиђања да су ове праксе недопустиве према људима на основу права која припадају свим људима. Видјети разраду овог питања у наставку овог рада.

⁵⁶¹ Вратити се на одјељак 2.4 овог рада.

не обратно. У једном захтјеву да власт у свом идеалном извршавању испуни тест из тезе зависности и да буде легитимна из перспективе како првог лица највећег броја грађана тако и трећег лица практичке рационалности, ставља пред њом задатак да се води зависним разлозима који ионако важе за грађане најразличитијих моралности. То значи да нађе утемељење својим директивама које ће усагласити грађане најразличитијих вриједних моралности и културних традиција, јер оне угњетачке не треба промовисати и треба промовисати њихову трансформацију или напуштање таквих амбијената. Оно што упућивање на разум доноси ново, јесте то појачање елемента сазнатљивости за идентификацију таквих амбијената, до ког ће Раз доћи преко разматрања која превазилазе појединачне правне системе. Но припрему за улазак у та Разова разматрања имамо управо овдје, у постепеном увиђању да „аргумент разума“ може да замијени многе, ако не и све перфекционистичко-либералне тврдње и да им омогући оно што оне саме не би могле, - постојаност на нивоу међународног свјетског поретка. Ако читаоцу сада ово све можда дјелује превише, идемо редом.

Процедурални принципи владавине права схваћени према Разовом читању се стављају у службу добробити и аутономије личности на начин на који то чини аргумент здравог разума данас. Тако здраворазумско је захтијевати да личност буде третирана на једне начине и да не буде никада дозвољено третирање личности на друге начине. Исто тако било би данас⁵⁶² сулудо и крајње не-здраворазумско залагати се за угњетавање било које групе људи. Тако је на властима да се води здраворазумским погледима у вођењу јавне ствари и третирању људи као аутономних личности, што као такво има потенцијал да буде легитимно из перспективе како првог лица највећег броја грађана тако и трећег лица практичке рационалности.

Из једне шире перспективе, ово се може преформулисати по први пут тако да изрази став рационалног правног позитивизма:

Власт има право и обавезу да се води рационалним разлозима који ионако важе за рационална бића односно разлозима који поштују рационалну способност грађана и њихову аутономију личности.

Значај сагледавања улоге добробити у Разовој концепцији ауторитета посебно добија на тежини ако се сада вратимо на Разов закључак да не постоји дужност промовисања добробити других, већ *заштите способности других да створе добар живот за себе*, односно, да могу да брину о својој добробити. То се може изразити и другачије: не постоји дужност промовисања добробити других, већ дужност *заштите рационалне способности других да аутономно воде своје животе*.

У том смислу, улога власти као сервиса се фокусира на бројним задацима у сврху ове основне функције, а то је дужност осигурања аутономије појединцима у смислу њихових способности. Ту спадају осигурање менталне способности (когнитивне способности као што су памћење, расуђивање итд.); тјелесне способности (опште здравствено стање, емотивни и имагинативни систем, као и развитак особина попут стабилности личности, лојалности, способности стварања личних веза и одржавања присилних односа...); доступност адекватног распона опција⁵⁶³.

Међутим разматрања случајева „злог права“ или система који су на супротном полу идеалног извршавања ауторитета и који се косе са аутономијом личности те се сматрају недопустивим по елементарном читању владавине права, нијесу рецимо питања неморална или неетичка према једној моралности, а морална према некој другој рецимо. Овдје би неко могао да приговори, 'да али у средњем вијеку је ропство било дозвољено, значи ли то да правни системи нијесу били правни'. Не, не значи да нијесу били правни, јер је степен еволуције

⁵⁶² Зашто прецизирања „данас“ налази објашњење у разради аргумента у наставку рада.

⁵⁶³ Вратити се на 2. одјелјак овог рада.

људске цивилизације па и рационалности био на nižем нивоу који није био пребацио праг⁵⁶⁴, који омогућава још рационалније сагледавање да су људи једнаки и да је ропство недопустиво.

Еволуцију ових сагледавања и сам Раз опажа кроз увид у то да је одговор на питање да ли је вјеровање у универзалност вриједности погрешно, истовремено „и да и не“.

„Како се често схвата, погрешно је. Али у њој постоји здрава основа. Требало би да разумијемо шта она јесте, а шта не подразумијева универзалност вриједности, умјесто да потпуно напустимо то вјеровање. На пример, она не подразумијева да се вриједности не могу мијењати током времена.“⁵⁶⁵

Доиста, рационално сагледавање као основа за научно и филозофско утемељење једнакости људи и недопустивости ропства дјелује као да није ништа ново. Међутим, није одувijek постојало као једна доминантна теза, већ се повезује са добом просветитељства, које се не без разлога назива и „доба разума“ или штавише „рационализам“. Кроз развијање тврдњи да је разум односно рационалност једна универзална особина људи, те да из тога мора да слиједи да је ропство у супротности са разумом и суштином људске природе⁵⁶⁶, још у једном давном раздобљу (оквирно од 1650-их до 1780-их) постављене су прве основе увођењу принципа толеранције и прихватања коегзистенције различитих религија. Међутим, да је у питању било залагање интелектуалаца и просвећених људи за ширење знања и идеја које ће омогућити пребацивање овог прага о ком говорим, прага степена еволуције људске цивилизације, види се из историјских података и радова самих „фигура просветитељства“⁵⁶⁷, као кључних мислилаца из овог покрета. Покрет који је довео до преласка овог прага на вријеме настанка интелектуалне модерности, учинио је да се научи једна важна цивилизацијска лекција. Једном научена, човјек као биће напредује и процесуира информације у уму и начелно се не враћа⁵⁶⁸ на превазиђени стадијум знања.

⁵⁶⁴ Вратити се на 2.4.3 одјељак овог рада, ради подсећања на Разово развијање аргумента о побољшању употребе политичке моћи преко вођења рационалним универзалним принципима.

⁵⁶⁵ Раз подсећа да се за ову врсту разматрања већ залагао у 7. одјељку његове књиге *Engaging Reason*, Oxford University Press, 2000; Raz, J., 2004a, 2.

⁵⁶⁶ „Трговина робљем је куповина црнаца коју врше Европљани на обалама Африке, који затим запошљавају те несрећне људе као робове у својим колонијама. Ова куповина црнаца ради њиховог претварања у ропство је преговор који крши сваку религију, морал, природно право и људска права.“...“ Ако се трговина ове врсте може оправдати моралним принципом, онда апсолутно не постоји злочин, ма колико ужасан био, који се не може легитимисати.“...“Штавише, нико нема право да купује ове субјекте или да себе назива њиховим господарем. Људи и њихова слобода нису предмети трговине; они се не могу ни продати, ни трговати, нити купити по било којој цијени.“ Jaucourt, Louis, chevalier de. "Slave trade." *The Encyclopedia of Diderot & d'Alembert Collaborative Translation Project*. Translated by Stephanie Noble. Ann Arbor: Michigan Publishing, University of Michigan Library, 2007. <https://quod.lib.umich.edu/d/did/did2222.0000.114/--slave-trade?rgn=main;view=fulltext;q1=African+trade>, 27. март 2026. Web <<http://hdl.handle.net/2027/spo.did2222.0000.114>>. Trans. of "Traite des nègres," *Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers*, vol. 16. Paris, 1765.

⁵⁶⁷ „Чак и кад би сваки човјек могао да отуђи себе, не би могао да отуђи своју дјецу: они су рођени људи и рођени су слободни; њихова слобода припада њима и нико други нема право да њоме располаже. Док су премлади да сами одлучују, њихов отац може, у њихово име, да постави услове за њихово очување и добробит; али не може да их неопозиво и безусловно поклати; такав поклон је супротан циљевима природе и превазилази права очинства.“...“Одрећи се своје слободе значи одрећи се •свог статуса као човјека, •својих права као људског бића, па чак и •својих дужности као људског бића. Не постоји начин да се надокнади неко ко се одриче свега.“...“Коначно, 'споразум' о апсолутној власти са једне стране и неограниченој послушности са друге – какав би то празан и контрадикторан споразум морао бити!“ Jean-Jacques Rousseau, *The Social Contract*, Early Modern Texts, Translated by Jonathan Bennett, 2017 (Originally published 1762), 4. <https://www.earlymoderntexts.com/assets/pdfs/rousseau1762.pdf>, 27. март 2026.

⁵⁶⁸ „То јест, једини разлог за било коју акцију јесте тај што та акција, сама по себи или у својим посљедицама, има својства стварања добра, има карактеристике које је чине, *pro tanto*, добром. Нећу овдје расправљати о овој претпоставци. Али ћу је прихватити и ослонити се на њу. Може се чинити да слиједи да, пошто је све што је

Према Разу се неке вриједности не могу процјењивати прије њиховог настанка⁵⁶⁹. Вриједност поезије, појашњава, настаје са поезијом, као и вриједност брака са институцијом брака и тако даље те „стога не може бити нити добре нити лоше поезије, ни доброг или лошег брака прије појаве вриједности по којима се суде као добри или лоши“⁵⁷⁰.

Блискији и блажи примјер је омогућавање развода брака и то конкретно развода брака без кривице (*no-fault divorce*). Заправо читави талас установљавања развода брака без кривице започео је оквирно тако што је пионир овог покрета, Сједињене америчке државе и то конкретно гувернер Калифорније Роналд Реган (*Ronald Regan*), 1969. године потписао *Family Law Act*, који је ступивши на снагу 1. јануара 1970. године укинуо потребу за доказивањем кривице за развод брака. На тај начин је уведен развод брака на основу такозваних „непомирљивих разлика“ (*irreconcilable differences*), који једном дозвољен као такав у једном правном систему, створио је ефекат међу цивилизованим друштвима који је био попут капље уља. Ова фундаментална промјена у породичном праву представља примјер спознавања појаве нове вриједности или опажање развоја постојеће вриједности као дио развоја цивилизованости човјека. Овај талас установљавања развода брака без кривице⁵⁷¹ или такозвана „револуција без-кривице“ (*no-fault revolution*)⁵⁷² је учинио да су државе махом почеле да мијењају своја законодавна рјешења како би били у кораку са временом, која се интензивирала у наредним годинама, те се током 1970-их и 1980-их проширила на скоро све остале савезне државе САД, Аустралију, Канаду, затим Европу и остатак свијета.

Данас постоје свега двије државе у којима је законски забрањен развод за сву или дио популације и то су Ватикан и Филипини. Међутим ова два случаја су специфични примјери за себе. Ватикан (Света Столица) је теократска држава којом управља папа и њено право је у потпуности утемељено на канонском праву Римокатоличке цркве, која брак сматра сакраментом који је доживотан и нераскидив.⁵⁷³ Јединственост ове државе као најмање независне државе на свијету, како по површини од 0,44 km², тако и по броју становника (према

добро (или произилази из онога што јесте) добро свуда и у свако вријеме (јер шта значи универзалност вриједности ако то не подразумијева?), у тежњи ка вриједношћу сви дијелимо исти циљ, сви смо уједињени у истој потрази. Вриједност је велики ујединитељ, заједничка веза човјечанства. Само грешке, о томе шта је вриједно и о другим стварима које утичу на одлуке о томе како тежити ка ономе што је вриједно, могу изазвати неслагање. Ово је позната визија, визија која је с времена на вријеме доминирала различитим културама. На Западу је подстакла дух оптимизма који је изњедрило просветитељство чију моћ још увијек, понекад, осјећамо. Али само понекад. Наша сопствена перспектива је мрачнија и песимистичнија. Како би могло бити другачије сада, када излазимо из најмрачнијег вијека људске историје?“ Raz, J., 2004a, 1-2.

⁵⁶⁹ Не треба сматрати да се ово коси са неријетко настанком нових вриједности као уопштавање конкретнијих вриједности као што је то појам умјетничког дјела или књижевности који су новији него слика или скулптура, или драма или поезија. Такви нови концепти, објашњава Раз, настају праћени новим вриједностима, водећи до новог схватања конкретнијих жанрова и њихове вриједности. Не све, али многе вриједности су жанровски одређене као што само филмови могу бити оцјењивани као добар или лош филм. Сада је поема примјер књижевности, отворена за поређење са романима и причама, које треба оцијенити као књижевно дјело. Тако општије вриједности имају инстанце које су постојале прије него што су се оне појавиле. Вид. Raz, J. (2003a), 136.

⁵⁷⁰ Raz, J. (2003a), 136.

⁵⁷¹ Само за седам година од 1970. до 1977. године девет савезних држава САД су усвојиле закон о разводу брака без кривице, који су затим наставиле да усвајају остале савезне државе током 1980-их, са посљедњом државом Њујорк, која је томе приступила тек 2010. године. Аустралија је 1975. усвојила овакав закон, Канада 1986. године, док је Европа реформи приступила кроз испрва хибридне системе развода који су захтијевали прво обавезну одвојеност супружника у одређеном периоду.

⁵⁷² Libertad González, Tarja K. Viitanen, "The effect of divorce laws on divorce rates in Europe," *Sheffield Economic Research Paper Series*, SERP Number: 2006003, Department of Economics, University of Sheffield 2006, 8. www.shef.ac.uk/economics ; <https://eprints.whiterose.ac.uk/id/eprint/9940/>, 01. април 2026.

⁵⁷³ Више о томе у мом чланку „Критика јуснатуралистичког појма брака: Поглед из италијанске правне праксе“, 678, *Гласник Адвокатске коморе Војводине*, бр. 4/2020.

последњим доступним подацима број држављана Ватикана износи мање од 900⁵⁷⁴), је у томе што се држављанство Ватикана не стиче рођењем, већ се додјељује на основу службе у Ватикану и привременог је карактера. Због тога највећи дио становника Ватикана имају двојно држављанство и то углавном италијанско. То има правни значај за развод брака, јер иако се брак склопљен у Ватикану не може развести, држављани Ватикана могу поднијети захтјев за развод у земљи чији су други држављани. Док црквени развод њима није могућ, развод брака који иницирају у земљи свог двојног држављанства је грађански и омогућава склапање новог грађанског брака након тога.

Република Филипини, међутим, представља примјер своје врсте, с обзиром на то да се овдје ради о савременом примјеру државе која је прво дозволила развод брака (период од 1917. до 1950. године) и накнадно увела забрану развода брака за највећи дио становништва, док је дозвољен само филипинским муслиманима према Законнику муслиманских личних закона⁵⁷⁵, а који чине свега 5% становништва.

У тој држави чак ни у случајевима породичног злостављања, парови не могу да траже ни поништење брака, већ у непостојању развода, предвиђено је тзв. законско раздвајање. Као механизам чија је сврха да се брачни пар физички удаљи један од другог, он чини више штете него што помаже жртвама насиља у овим ситуацијама, јер не мијења ништа у смислу заштите злостављаних или потребе за бригом о дјечи. Поништења брака, као једина половична солуција на Филипинима су такође подложна високом нивоу друштвене стигме, посебно за жене од којих се очекује да остану у браку и да „не одустану“ од своје заједнице.⁵⁷⁶ На Филипинима се води активна, текућа и дугогодишња политичка кампања за поновну легализацију развода, с обзиром на то да је у питању негирање једне општеприхваћене вриједности признате на нивоу свих осталих држава свијета, осим Ватикана са наведеним специфичностима.

Штавише, Илона Бареро (*Ilona Barrero*) истиче да се овдје ради о нечему више – о једном људском праву, те подсјећа да члан 16 Универзалне декларације о људским правима⁵⁷⁷ наводи да свако људско биће има право да се вјенча и оснује породицу ако то жели, дајући женама и мушкарцима иста права током брака и током развода. Она истиче као најрелевантнијим у томе експлицитно позивање овог члана на дужност државе да пружи заштиту својим грађанима у било ком од горе наведених сценарија.⁵⁷⁸

⁵⁷⁴ Последњи објављени подаци из ове тачке у времену на званичном сајту Ватиканских институција се односе на 31. децембар 2024. године и упућују на један укупан број становника, укључујући оне који немају држављанство, али ту живе или раде. Готово половина становника не живи и борави стално у Ватикану, већ у другим државама, док 104 становника чине Швајцарски гардисти, а 66 становника су кардинали. Вид. *Stato della Città del Vaticano, Popolazione*, <https://www.vaticanstate.va/it/stato-governo/note-general/ popolazione.html>, 09. март 2026.

⁵⁷⁵ Ilona Barrero, „Divorce Prohibition in the Philippines: A System Serving the Patriarchy“, *Gender in Geopolitics Institute*, 2023. <https://igg-geo.org/en/2023/06/27/divorce-prohibition-in-the-philippines-a-system-serving-the-patriarchy/>, 01. април 2026.

⁵⁷⁶ *Ibid.*

⁵⁷⁷ Universal Declaration of Human Rights. (2018, November 25). Universal Declaration of Human Rights at 70: 30. Наведено према: Barrero, Ilona, 2023.

⁵⁷⁸ „Чак и ако развод није људско право, заштита јесте, а држава Филипини не пружа такву заштиту хиљадама економски и социјално угрожених жена заглављених у нежељеним или чак опасним браковима. Најновија статистичка анализа о породичном насиљу на Филипинима, коју је објавио Филипински завод за статистику 2017. године, показује да је ¼ жена на Филипинима доживјела супружничко насиље... Чини се да је ово стална битка за већину Филипинаца који се залажу за развод: снажно присуство и утицај Католичке цркве на владине послове спречавају усвајање прогресивних предлога закона у Сенату, горњем дому законодавног тијела. Три од пет Филипинаца желе легализацију развода, а у марту 2023. године, још један закон којим се настоји легализовати развод одобрен је од стране панела представника у Представничком дому... Иако се подршка за овај закон још увијек прикупља, законодавци су увјерени да овај закон има реалне шансе да буде усвојен...“ *Ibid.*

Стога становништво Филипина води борбу за враћање закона о разводу, који не само да мора да дозволи развод у околностима злостављања, већ и да обезбиди мјере заштите жена, које су најчешће страна која је финансијски рањива након раздвајања од својих мужева, приступ праведној подјели имовине, као и установљење услова под којима очеви и мужеви морају да се придржавају начина за издржавање дјецe, кроз једну правичну заштиту оба бивша супружника. Све то заправо значи борбу за могућност вођења аутономног живота. У овом случају повлачи оправдану потребу за трансформацијом у природи брака, дакле добра којем се тражи приступ. То је сасвим у складу са усвојеним принципом Довољног-приступа, који нас поново враћа кључној функцији власти, да промовишу позитивне и укидају неприхватљиве опције за вођење достојанственог и аутономног живота, што од њих понекад може да захтијева да допринесу промјени у унутрашњим ограничењима кроз трансформацију самих добара којима се има или омогућава приступ.⁵⁷⁹ Ову борбу Филипинци темеље на њима негираној вриједности и људском праву, чију је заштиту првенствено рационално захтијевати и које је као такво свугдје друго *доступно* односно омогућено и *заштићено*, као питање од круцијалне важности за вођење аутономног живота за које траже да се њихова држава усагласи са остатком свијета.

Зато горња формулација мора бити допуњена:

Власт има право и обавезу да се води најрационалним разлозима којима може да располаже и који ионако важе за рационална бића односно разлозима који поштују рационалну способност грађана и њихову аутономију личности.

Дакле сазнатљивост утемељујућих разлога постаје круцијални елемент Разове теорије ауторитета⁵⁸⁰, јер тај тзв. услов сазнатљивости чини да теза зависности постане доминантни кључ за читање наредних упутстава из тезе о нормалном оправдању и тезе независности. Теза нормалног оправдања даје одговор на то који је нормалан и првенствен начин да се успостави признање власти неке особе над другом, кроз показатељ да ће се наведени субјект вјероватно боље усагласити с разлозима који се на њега ионако примјењују, ако слиједи директиву власти него ако самостално директно слиједи разлоге који се на њега ионако односе. Теза препречујућег разлога објашњава шта имплицира испуњеност услова из тезе нормалног оправдања, да је директива коју изда та власт разлог за чињење захтијеване радње који не треба додавати неким другим релевантним разлозима за то понашање већ ће он замијенити неке од њих (по првобитној дефиницији), односно замијениће разлоге за супротно понашање од оног које налаже директива (по ревидираним разматрањима из 2009. године).⁵⁸¹ На овај начин се успоставља искључујућа снага ауторитативне наредбе, односно ње као искључујућег разлога, који је на побједничкој страни аргумента по својој врсти, а не по својој снази. Теза зависности, као не без разлога она која је испред ових, налаже да све ауторитативне директиве треба да се заснивају на разлозима који се већ независно примјењују на субјекте директива и релевантни су за њихово дјеловање у околностима које обухвата директива.⁵⁸² Како једна другу имплицирају, јер испуњење прве тезе омогућава сагледавање услова за испуњеност услова из наредне тезе и тако даље, посљедња теза не може важити ако нису испуњене прве двије. Сама теза зависности сугерише услов сазнатљивости, јер се она сама темељи на постојању разлога

⁵⁷⁹ Вратити се на 4.1 поглавље овог рада.

⁵⁸⁰ Нешто што примјењује и Адриана Плакани (*Adriana Placani*), чији потенцијал нарочито критикује у свом чланку „Joseph Raz’s Service Conception and the Limits of Knowability”, *Ratio Juris*, Vol. 34 No. 3, 2021, 213. <https://doi.org/10.1111/raju.12326> ; https://drive.google.com/file/d/1eUans41TdU6hUSoNMVoDoyEJMK_TCEGh/view , 01. април 2026.

⁵⁸¹ Вратити се на 3.3 поглавље овог рада.

⁵⁸² Вратити се на 2.1 поглавље овог рада.

који се ионако односе на субјекте директива и који се односе на њихово понашање у околностима које може обухватити директива. Директива, с друге стране, може бити донијета само за понашање за које постоје овакви разлози који се независно свакако односе на субјекте, што тако постављено, само по себи захтијева да сазнатљивост ових разлога буде доступна субјекту али и власти, као и његова процјена из обије поменуте перспективе.

Ако се сагледава цјелина теза Разове теорије о ауторитету, онда ове три тезе нијесу довољне. Четврта теза Разове теорије ауторитета је теза независности као ограничење тези о препречујућем разлогу, и налаже да се понашање које захтијева директива односи на питање које је такво да је у односу на њега боље илити важније ускладити се са разлогом преко поступања према директиви, него самостално одлучивање за себе. Док захтјев поштовања тезе о нормалном оправдању води рачуна о заштити добробити преко налога властима да се воде зависним разлозима, ова четврта теза независности осигурава поштовање аутономије личности.

Коначна, пета теза која произилази из „услугне концепције власти“⁵⁸³ поставља задатак (и то као и право и обавезу) ауторитету да помаже нашим рационалним способностима да се ускладе са разумом односно да *заштите рационалне способности субјеката да аутономно воде своје животе*.

Како се учвршћују положаји теза Разове теорије ауторитета, тако овај услов сазнатљивости постаје неопходнији и све битнији. Тим прије што не само да успоставља правац другој, трећој и четвртој тези Разове нормативне доктрине, већ представља *conditio sine qua non* „услугне концепције“ ауторитета, односно могућности заштите њена два централна појма добробити и аутономије личности. Ако не постоји критеријум сазнатљивости њихове вриједности, онда ни прибјегавање допунским средствима за утврђивање легитимитета, принципима владавине права по Разовом тумачењу⁵⁸⁴, није од помоћи.

4.2.3.1 Разов „услов сазнатљивости“ као кључ за читање Разове теорије ауторитета

Адриана Плакани (*Adriana Placani*) разматра потенцијал овог услова сазнатљивости на једној суженој слици тестирања легитимитета ауторитета на основу испуњености само појединих теза и то број два и три. Њен аргумент је примјер развијања критике Разовој теорији ауторитета по окончању Разовог правно-филозофског изучавања у трајању од педесет година, кроз ослањање на неке њене изоловано сагледане дјелове⁵⁸⁵. Умјесто сагледавања цјелине

⁵⁸³ Вратити се на 4.2.3; 4.1; 2.2.1 поглавља овог рада.

⁵⁸⁴ Разова интерпретација владавине права као сувише „процедурална“ и мало „садржинска“ (осим у мјери острва садржинског елемента преко двије централне вриједности „услугне концепције“ власти, вид. 3.6 одјељак овог рада), се такође у основи своди на елемент „здрог разума“, односно рационалности на коју позива пета теза Разове теорије о ауторитету, као неку врсту моралног објективизма у његовим постулатима владавине права.

⁵⁸⁵ Овдје имамо примјер онога шта се дешава када се развија једна критика према Разовој теорији ауторитета на основу парцијално узетих елемената. По узору на Разов примјер шаховског клуба Мастергејм из Raz J., 2009, Плакани наводи један сопствени имагинарни примјер замишљеног управног одбора јахт клуба, чија је једна од многих функција да доноси правила која се тичу управљања Марином. Одбор ће донијети једно од правила које налаже да играчке за воду на надувавање (нпр. тобогани) нису дозвољене у марици. Према извјесном трагу по аналогији са Разовим излагањем и анализом његовог примјера, Плакани развија следеће закључивање: „Нормалан услов оправдања би био да ако субјекти слиједе ауторитет, већа је вјероватноћа да ће се придржавати разума. Као и раније, *чланови могу бити у основи незаинтересовани за коришћење играчака за воду, у ком случају можда немају разлоге (барем не директно) „који се на њих ионако односе“* и које могу боље да слиједе уз помоћ ауторитета (барем не директно). Међутим, док садржај правила може бити неважан за њих, послови клуба уопште вјероватно нису. (курзив додан)“, Placani, Adriana, 211. Примјер дјелује неадекватан из неколико разлога. Првенствено у Разовој теорији ауторитета заинтересованост субјекта за разлоге који се на њега ионако односе не играју улогу за постојање тих разлога. То се односи како на директну заинтересованост за њих, као што би то у

поставки Разове теорије ауторитета, она се из неког разлога фокусира на тестирање легитимитета ауторитета на основу испуњења друге и треће тезе, односно тврди да „услов спознатљивости концепта услуге ауторитета предвиђа да задовољење два услова која успостављају легитимитет практичних ауторитета - тезе о нормалном оправдању и услова независности - мора бити спознатљиво субјектима“⁵⁸⁶. Иако овај рад пружа увид у то да услови за процјену легитимитета ауторитета код Раза заправо предвиђају додатне основне и друге помоћне критеријуме, биће довољно да наведемо да је и у њеној суженој анализи легитимитета на основу само ова два критеријума, евидентно да је потребна нека употреба разума и рационалног критеријума за идентификацију те спознатљивости о којој говори. У том смислу она наставља:

„Спознатљивост у смислу који се овдје користи значи да субјекти морају бити у стању да знају путем *разумног истраживања* да су ова два услова испуњена. Из овог приказа слиједи централно питање; наиме, да ли је икада могуће заправо знати да ауторитет испуњава ова два услова? (курзив додан)“⁵⁸⁷

Док дјелује да је једини терен за сагласје са овим разматрањима овдје означен курзивом, Плакани, своју критику Раза суштински заснива на идеји да не мора нужно да слиједи из испуњавања ова два Разова услова за легитимитет, да замишљени субјект има довољан и поуздан разлог да вјерује да је ауторитет који разматра, легитиман ауторитет⁵⁸⁸. Сматрам да би њен закључак знатно варирао уколико би сагледавање засновала на основу комплетне слике о Разовој теорији ауторитета и свеукупности њених теза, основних и помоћних. Тим прије, њен закључак као такав није погрешан, јер процјена легитимитета ауторитета базирана само на тим двама условима изоловано и није комплетна, ни за Раза, који је временом дорадио и допунио ове услове процјене легитимитета, с тим да се онда тај њен закључак као исправан али парцијалан чини недовољним за развијање критике Разовој теорији ауторитета.

Тим прије ако се сагледа њено даље закључивање о тези о нормалном оправдању према ком из задовољавања тезе о нормалном оправдању не слиједи да субјект има разлога да вјерује да је ауторитет легитиман ауторитет, или да треба да вјерује да је он легитиман ауторитет, или да је он заправо легитиман ауторитет.⁵⁸⁹ Још проблематичнији је њен закључак да теза о нормалном оправдању може да се парафразира тако да њено значење подразумијева вјеровање да је оправдано понашати се као да је разматрани ауторитет легитиман ауторитет тј. под претпоставком да је то заправо легитиман ауторитет, али да ова теза не подржава само

њеном примјеру било коришћење играчака за воду, тако и на њихову свјесну заинтересованост за свој директни интерес који као чланови клуба перципирају од његовог успјешног пословања. Разлози који постоје ионако за субјекте, а који су дакле предмет ових разматрања у контексту услова њихове сазнатљивости, код Раза нигдје експлицитно не захтијевају нужну перцепцију о њима од стране субјеката (већ сугерише на могућу перцепцију о њима, вратити се на 3.5 одјељак овог рада). Исто тако ову перцепцију нужно не имплицира нити цјелокупна слика о Разовој теорији ауторитета, као ни услов сазнатљивости према упућивању на сагледавање претпоставки легитимитета ауторитета из перспективе трећег лица практичке рационалности. Док њен примјер као и било који примјер доношења правила ове или оне врсте може мање или више успјешно да пружи објашњења Разових тврдњи о непрозирности правила, оправдању независно од садржаја и ономе што подразумијева под нормативним јазом (вид. Raz J., 2009, 209), он ипак не располаже никаквим посебно релевантним аспектом који има значаја за побијање услова сазнатљивости, макар не из тог правца.

⁵⁸⁶ Adriana Placani „Joseph Raz’s Service Conception and the Limits of Knowability”, *Ratio Juris*, Vol. 34 No. 3, 2021, 213. <https://doi.org/10.1111/raju.12326> ;

https://drive.google.com/file/d/1eUans41TdU6hUSoNMVoDoyEJMK_TCEGh/view , 01. април 2026.

⁵⁸⁷ Placani, Adriana, 213.

⁵⁸⁸ *Ibid.*, 213.

⁵⁸⁹ *Ibid.*, 216.

вјеровање да је тај ауторитет заправо легитиман ауторитет.⁵⁹⁰ Не само да је изузетно усиљен већ је крајње неутемељен овакав закључак и заснован на извлачењу из контекста ријечи „вјероватно“ у тези нормалног оправдања. Као прво она је друга по реду теза која слиједи након испуњења услова из тезе зависности која налаже да се у доношењу директива власти воде зависним разлозима који се ионако односе на субјекте, те онда друга теза, теза нормалног оправдања служи као нормалан и типичан⁵⁹¹ (али не једини и искључиви) начин да се установи да једна особа има ауторитет над другом особом. Ту процјену постојања легитимног ауторитета коју доноси теза нормалног оправдања кроз указивање на „вјероватноћу“ да ће се субјект боље усагласити са зависним разлогом слиједећи директиву ауторитета него што би дјелујући самостално према зависном разлогу, нипошто не даје основ за закључак да теза захтијева једно понашање „као да“ је ауторитет легитиман иако је субјекту јасно да он то није, те да она не подржава искрено вјеровање да је тај ауторитет поуздано заправо легитиман ауторитет. Ако се разрада тезе о нормалном оправдању сагледа кроз цјелину Разовог дјела, може се увидјети да је „вјероватноћа“ а не „поузданост да“ ауторитет доводи до бољег усаглашавања субјеката са зависним разлогом, присутна у тези нормалног оправдања из више разлога. Власт коју чине људи и која, као и субјекти, може бити погрешива иако се потрудила да се води зависним разлозима (то може бити из различитих разлога, не нужно увијек из зле намјере, некад може бити у питању недостатак знања или неажурираност са развојем сазнања у области). Неке директиве доносе рјешење за питања типа координације или администрације и бирократије (примјери прописа из саобраћаја, правило да се вози лијевом или десном страном коловоза, увођење разних пореза, административних процедура итд.). „Вјероватноћа“ дакле, подразумијева да *након што* ауторитет испуни захтјев из тезе зависности, теза нормалног оправдања важи и код вјероватноће као довољне, а не само поузданости да његова директива боље доводи до усаглашавања субјеката са зависним разлогом, него што би они сами. Можда би се имагинарни субјект усагласио са зависним разлогом и да вози другом страном коловоза, а не оном како је прописала директива и можда би се радије определио за супротну страну да сам одлучује. Хипотетички, можда би се са осталим субјектима који учествују у саобраћају могао без помоћи власти и директиве договорити да сви возе страном коју он преферира и тако довео до успостављања рјешења које испуњава зависни разлог који је сигурност у саобраћају. Међутим, све и да је, замишљамо, нешто тако могуће, питање је колико би времена било потребно појединцу да ступи у контакт са свим другим субјектима који учествују у саобраћају и да са њима постигне договор да се од тада надаље вози страном коју он преферира. Проблематично је и питање успјеха обавезивања таквог једног договора, услед различитог степена поштења и цијењења дате ријечи или давања обећања који имају појединци. Стога проблематично је и санкционисање оних који не испоштују договор, као и начина да се учини јавним такав договор за све субјекте који учествују и који не учествују у саобраћају у том друштву, а да се избјегне формулација неке врсте правила.

Дакле, далеко је већа вјероватноћа да ће се он боље усагласити са зависним разлогом који је општа сигурност свих грађана у саобраћају, ако послуша директиву која је изабрала њему мање симпатичну страну за вожњу, али која ће ријешити проблем за све учеснике саобраћаја и гарантовати сигурност у вожњи. Притом, овај посљедњи дио подразумијева све оне проблематичне аспекте које би имало самостално усаглашавање са зависним разлогом, јер примјена директива подразумијева и санкционисање непоступања по њој као и објављивање директиве итд.

Легитимни ауторитет се да судити из додатних критеријума, који су остале тезе са посебним акцентом на петој, а по потреби и из помоћних критеријума (принципи владавине

⁵⁹⁰ *Ibid.*

⁵⁹¹ Што произилази и из њеног назива.

права, *bona fide* приступ власти у вођењу јавне ствари итд.). Сазнатљивост као доступност ових критеријума из перспективе трећег лица практичке рационалности, коју субјект може а не мора да заузме, позива на њихово могуће увиђање, а не на поступање како предлаже Плакани, да се понашамо као да је ауторитет легитиман иако заправо вјерујемо да то није (или иако нам то тако дјелује чак и из перспективе трећег лица). Ако би то било тачно, Раз би већ сам тако формулисао тезу нормалног оправдања. Напротив, наредна теза показује зашто је „вјероватноћа“ из тезе о нормалном оправдању кохерентна са њом, јер у наведеном примјеру, постојање директиве да се коловоз одвија тачно једном траком, представља разлог да се тако поступи и да се не вози оном другом траком, док четврта теза показује да постоје околности када је важније имати директиву која рјешава проблем, него да одлучујемо самостално. Пета теза показује да је власт субјектима направила „услугу“ и побринула се за њихову добробит, кроз поштовање аутономије личности, јер у овом случају одлучивање за себе није важније од сигурности живота у саобраћају. Штавише, омогућила им је да поступе најрационалније могуће за обезбјеђивање заједничког живота људи у уређеном друштву⁵⁹² у ком се користе аутомобили (и остала друмска превозна средства). То ће рећи да се сви као рационална бића сматрају обавезним да возе страном коју успоставља као обавезну директива, јер ће на тај начин допринијети брзи за своју и туђу добробит, здравље и живот, те омогућити другима да аутономно раде на својој добробити (да сигурно путују до свог посла, до универзитета, до болнице итд.). На крају, баш зато што је могуће увидјети да је власт испунила своју функцију из свих пет теза, субјект може да вјерује да власт легитимна. Није важно да ли ће субјект да изврши овај процес евалуације из перспективе трећег лица практичке рационалности, нити који је исход евалуације из његовог првог лица. Напротив, само постојање испуњености ових теза, као нешто сазнатљиво на основу, како каже Плакани, „разумног истраживања“, у крајњем онемогућава закључак изнад, до ког је она касније дошла. Према њој циљеви тезе о нормалном оправдању нијесу у складу са захтјевима услова сазнатљивости⁵⁹³, и сматра да највише што може да уради теза о нормалном оправдању јесте да „утврди ко или који наводни ауторитет треба третирати као да је легитиман (тј. треба да буде прихваћен као легитиман, а не да се вјерује да јесте)“⁵⁹⁴. Види се једно континуирано заснивање закључивања на идеји да услов сазнатљивости налаже да субјектима мора бити спознатљиво да је ауторитет легитиман кроз испуњавање ова два услова за легитимитет. Овакво једно закључивање на основима парцијалног сагледавања Разове теорије може бити вођено у недоглед. Међутим, у овом раду се сагледава цјелина Разове поставке о ауторитету за коју је од круцијалног значаја овај услов сазнатљивости, као имплициран у њеној свеукупности.

Заправо и власт је обавезана да сагледа зависне разлоге и да се њима води и не може да се оправдава њиховим непознавањем зато што их је увијек могуће сагледати и оцијенити из перспективе трећег лица практичке рационалности. На субјекту је, с друге стране, право али не и обавеза да сагледава и врши ову процјену из перспективе првог лица практичке рационалности. Он може и да то не чини, под претпоставком и са повјерењем да власт пролази тај тест, поступајући рационално, а такво је онда и само поступање по директиви. Неважно је да ли је то поступање из овог разлога или из линије мањег отпора под паролом 'лакше ми је да не размишљам и да поступим како је прописано' или је то из неког другог разлога, јер знамо да је оно што се рачуна само усаглашавање са директивом ауторитета. Усаглашавање са њом је рационални поступак субјекта, сама директива је донесена на основу најрационалнијих разлога који су познати или који могу бити познати властима у том тренутку. Такав је примјер

⁵⁹² „У политичкој сфери постоје многе мање драматичне аналогije таквих ситуација, гдје је у питању супстанцијално добро, добро које имамо моралне разлоге да обезбиједимо за себе и за друге, али које се у датим околностима може најбоље обезбиједити попуштањем координирајућем ауторитету.“ Вид. Raz J., 2006, 1016.

⁵⁹³ *Ibid.*, 216.

⁵⁹⁴ *Ibid.*

дозвола за употребу љекова, која се може повући ако настану нове околности које представљају сазнање да ипак постоји разлог за то који се накнадно сазнао и није се могао знати у почетку (нуспојаве новог лијека које су уочене тек након неког времена насупрот процесу тестирања пред стављање у употребу и остали аналогни примјери).

Упориште за ову врсту правца стоји код самог Раза:

„...услов, који каже да ауторитет може бити легитиман ако усклађеност са њим побољшава усклађеност са разумом. Он пружа кључ за оправдање ауторитета: ауторитет помаже нашем рационалном капацитету чија је функција да обезбиједи усклађеност са разумом. Он омогућава нашем рационалном капацитету да успјешније оствари своју сврху. Ова запажања изражавају начин разумијевања нашег општег капацитета да водимо наше понашање (и наш живот у ширем смислу) сопственим судом. Поента овог општег капацитета је да нам омогући да се ускладимо са разлозима са којима се суочавамо у било ком тренутку. То је усклађивање које се постиже вршењем сопственог суда. Цијенимо способност да вршимо свој суд и да се на њега ослањамо у дјеловању, али то је способност коју цијенимо због њене сврхе, која је, по самој својој природи, да обезбиједи усклађеност са разумом.“⁵⁹⁵

Притом улога коју добија „рационални аргумент“ у „Проблем Ауторитета: Поновно разматрање услужне концепције“ показује Разово прецизирање неких важних аспеката наше рационалне способности као у овом дијелу:

„У ствари, иако можемо манипулисати собом злоупотребом супстанци или на неки други начин да изгубимо, на кратак или дужи период, употребу наше рационалне способности, она није нешто што можемо користити или се уздржати од употребе по вољи, као што можемо нашу способност да читамо књиге.“⁵⁹⁶

У којој мјери се врши конкретизација услуга услужне концепције уз помоћ „рационалног аргумента“ види се из споне између наше рационалне способности и постојања разлога који се на нас ионако односе, са којима је усаглашавање, прецизира Раз, омогућено преко те наше способности као немогуће за негирати, типичне за људску врсту.

„Вриједност наше рационалне способности, тј. наше способности да формирамо поглед на нашу ситуацију у свијету и да дјелујемо у њеном свјетлу, произилази из чињенице да постоје разлози које би требало да задовољимо и да нам та способност омогућава да то учинимо.“⁵⁹⁷

С друге стране није незамисливо и неспојиво са аутономијом личности да та иста рационална способност некад сугерише препуштање нечему другом да нам олакша усаглашавање са разлозима, те у том смислу Раз наставља да развија овај аргумент:

„Међутим, то није наш једини начин да се прилагодимо разлозима. Ми смо, на примјер, програмирани да будемо свјесни одређених опасности и да на њих реагујемо инстинктивно и без размишљања, као што реагујемо на пожар или на изненадне покрете у нашој непосредној близини. У другим контекстима боље је да слиједимо своје емоције него да расуђујемо о начину дјеловања. Ови примјери сугеришу да примарна вриједност наше опште способности да дјелујемо по сопственом суду произилази из бриге да се прилагодимо разлозима, и та брига се може задовољити на разне начине. Стога није изненађујуће што га налазимо испуњеног и на начине који су ближи послушности ауторитету, као што су давање завјета, прихватање

⁵⁹⁵ Raz J., 2006, 1017.

⁵⁹⁶ *Ibid.*

⁵⁹⁷ *Ibid.*

савјета, обавезивање према другима много прије времена за дјеловање уз обећање да ће се поступати на одређени начин или ослањање на техничке уређаје да „доносе одлуке умјесто нас“, као када се подешавају будилници, ограничивачи брзине итд.⁵⁹⁸

Дакле, како је способност за рационално просуђивање и дјеловање суштински урођена људским бићима⁵⁹⁹, изналажење рационалног суда за конкретне ситуације за припаднике људске врсте којима рационална способност не недостаје из неког несрећног случаја, значи да је увијек могуће. Рационални капацитет људских бића као основна карактеристика реалности на коју се право односи, омогућава сагледавање да се спрам тих бића ауторитет сада посматра као „један уређај, једна метода, кроз чију употребу људи могу постићи циљ (*telos*) своје способности за рационалним дјеловањем, *иако не кроз њену директну употребу* (курзив додан).“⁶⁰⁰ Он сматра штавише да:

„вриједност многих наших капацитета не би требало сводити на вриједност њихове употребе. Али, чак и тамо гдје њихова вриједност такође одражава вриједност слободе да користимо своје капацитете или не, то зависи од вриједности њихове успјешне употребе.“⁶⁰¹

Анализирајмо на час овај Разов правац аргумента. Постоји вриједност рационалног капацитета људи да расуђују о стварима које се на њих односе. Са њом је компатибилно да користе ауторитет као сервис који им олакшава разноврне ситуације у којима је потребно усагласити се са разумом, односно са зависним разлозима који се на њих ионако односе. Постоји вриједност рационалног капацитета људи да расуђују о стварима које се на њих односе која не зависи од тога да ли људи користе тај свој капацитет. То што неки људи непромишљено воде своје животе и чине неке ирационалне ствари, или обратно, поступају по свим директивама ауторитета без икаквог расуђивања о њему или о самој наредби ауторитета и понашању које прописује, не умањује да постоји ова вриједност рационалног капацитета. Вриједност рационалног капацитета је инкорпорирана у услужну концепцију ауторитета, јер је, каже Раз изнад, у њој кључ за оправдање ауторитета. Ауторитет помаже нашем рационалном капацитету чија је функција да обезбиједи усклађеност са разумом. Ауторитет омогућава нашем рационалном капацитету да успјешније оствари своју сврху. Вриједност наше рационалне способности произилази из постојања разлога који се на нас односе и које би требало да задовољимо и та способност нам омогућава да то учинимо. Подсјетимо се да вриједност аутономије личности, која интервенише као ограничење тези о препречујућем разлогу, подразумева да се директива понаша као искључујући разлог само онда када је важније усклађивање са зависним разлозима него самостално одлучивање за себе. То онда значи да је рационални капацитет интегрални дио централне вриједности „услужне концепције“ власти – аутономије личности, јер самостално одлучивање за себе није ништа друго до *директно* коришћење свог рационалног капацитета ради доношења суда о начину усаглашавања са зависним разлогом у конкретном случају. Долазимо до закључка да то даље значи да се теза независности може преформулисати, а да не изгуби своје значење овако:

Понашање које захтијева директива мора бити такво да се за субјекта односи на питање у односу на које је боље или важније ускладити се са разлогом преко поступања

⁵⁹⁸ *Ibid.*

⁵⁹⁹ Ово као једну општу тврдњу, по принципу *exceptio firmat regulam in casibus non exceptis*, не доводе у питање примјери одређених ограничења рационалног капацитета при рођењу, као врста деформитета, или накнадно одузимање пословне способности, или наступање појединих болести које конкретно утичу на смањење рационалне способности итд.

⁶⁰⁰ Raz J., 2006, 1018.

⁶⁰¹ *Ibid.*, 1017.

према директиви путем индиректног коришћења рационалног капацитета, него директно коришћење његовог рационалног капацитета ради доношења суда о начину усаглашавања са зависним разлогом у конкретном случају.

Сада долазимо до основа за сазнатљивост легитимитета, односно зависних разлога *in primis* да би се могло спровести резонавање ка утврђивању да ли директива одражава зависне разлоге. Тестирајмо ову врсту основа за услов сазнатљивости, преко забрана оних основних злочина као што би то биле директиве које налажу забрану убиства, силовања или крађе. Постоје антрополошка истраживања која поткрепљују тезу да су варијације ових забрана биле карактеристичне за сва људска друштва. Иако су то углавном истраживања која се крећу у правцу образложења теза природног права, може бити од користи да овдје узмемо за примјер рад Маргарет Мид (*Margaret Mead*) у ком се фокусира на анализу антрополошких доказа о универзалним културним захтјевима неопходним за људски опстанак.⁶⁰² У складу са суштином њене тезе која циља да помири идеју о универзалним људским правима са културним релативизмом, Мид сугерише један потенцијално вриједан експеримент, који би омогућио идентификацију конзистентних, функционалних стандарда понашања у свим познатим друштвима. Наиме, потрага за „моделом огољених универзалија“ у покушају да замислимо наш правни систем изван граница цивилизације у којој је он настао, показала би да се признавање природних права, на живот, имовину и репродукцију, налази у свим друштвима, иако са дубоким варијацијама у тумачењу.⁶⁰³

Она прави једну интересантну паралелу. С једне стране основни принципи науке о исхрани, објашњава, могу се сматрати универзалним, јер су изведени из биологије и сазнања о човјеку као и из биохемијског састава специфичних намирница узгајаних на одређеним врстама земљишта. Они су, додаје, подједнако примјениви у једној култури као и у другој, и интензивна научна истраживања имају потенцијал да допринесу нашем разумијевању процеса исхране.

„Лишена културних традиција земље у којој се наука о исхрани развила, може се примијенити било гдје... Да ли је могуће сматрати да право има такав скуп универзалија које се на било који начин могу упоредити са научним принципима као што су они који регулишу исхрану, или можемо доћи до научне студије права само проучавањем упоредних правних система, од којих се сваки посматра као дио одређене културе и једна карика у дугом историјском ланцу правних изума?“⁶⁰⁴

Теза о еволутивности рационалности нас може прошетати кроз различите приступе. За Харта постоји тзв. минимални садржај правних и моралних правила, док има рецимо теорија моралности које рачунају са тим антрополошким елементом, као реалистичним/објективним иако се аспекти човјекових/друштвених виђења шта морал налаже мијењају од епохе до епохе⁶⁰⁵. Ове забране су несумњиво моралне природе. Међутим да ли су универзалне/објективне, то зависи од метаетичког становишта. Оно што нас враћа Разу је да, правац који он узима за аргумент рационалности, говори да какве год оне биле, не значи да нису и рационалне. У Разовој теорији ауторитета, директива која налаже забрану убиства, силовања или крађе се не води ниједном конкретном моралности. То није нити Библија, нити Куран, нити вриједност живота по себи која утемељује забрану убиства (што омогућава

⁶⁰² Вид. Margaret Mead, "Some Anthropological Considerations Concerning Natural Law", *Natural Law Forum*, Paper 59, 1961. http://scholarship.law.nd.edu/nd_naturallaw_forum/59, 01. април 2026.

⁶⁰³ Margaret Mead, "Some Anthropological Considerations Concerning Natural Law", *Natural Law Forum*, Paper 59, 1961, 64. http://scholarship.law.nd.edu/nd_naturallaw_forum/59, 01. април 2026.

⁶⁰⁴ *Ibid.*

⁶⁰⁵ нпр. David B. Wong, *Natural Moralities - A Defense of Pluralistic Relativism*, Oxford University Press, 2006.

разложна неслагања о еутаназии, абортусу и сличним сложеним питањима), већ једно рационално увиђање о злодјелу које оно чини, као недопустиви дивљачки и неумни поступак који онемогућава опстанак људске врсте.

Заштита живота и то достојанственог живота, ако инстистирамо, се дакле заснива у добробити људске врсте да бивствује на аутономан начин односно у рационалном оправдању људског живота (и не само - и живота животиња и других облика живота на земљи, што је друго питање које би водило у дигресију сада, но које је могуће даље образлагати на другом мјесту). Овдје је важно рећи да вриједност живота животиња такође у себи садржи појам добробити, односно достојанствен живот животиње, немалтретирање животиња итд.

Стадијум цивилизацијског развоја омогућава што рационалнији (дакле у складу са разумом) поглед на ствари. Мид такође указује на разлику у начину на који се штите одређене вриједности неопходне за опстанак људске врсте у односу на степен развоја појединачног друштва. По њој када би се суочили западно право, на једној страни, и традиционално право или примитивни обичаји, на другој страни, више је ријеч о питању санкција, врсте поретка, ауторитета, које је чинило аспекте права који су постали истакнути. Она сматра да би посебно плодотворно могло бити истраживање друштава на ивици интензивне модернизације која тренутно покушавају да формулишу своје правне системе, по угледу на британске, америчке, швајцарске, француске, совјетске моделе и друге.⁶⁰⁶

„У сваком таквом случају укључена су два скупа културних оквира, културно уграђени систем земље донора или земље модела и култура земље примаоца или земље која тражи модел. Ако би се такве ситуације анализирале са циљем проналажења минималног скупа правних принципа који би се могли сматрати огољеним универзалијама, стварање нових правних система би могло бити ефикасно поједностављено - за разлику од садашњег покушаја експериментисања са моделима који су оскудни са специфичним традиционалним додацима, од којих су многи неприкладни у новој ситуацији.“⁶⁰⁷

Дакле постоји оно што представља цивилизацијски развој, чији раст би одговарао, у начелу, рационалнијем (дакле у складу са разумом) погледу на ствари (земље модели), наспрам примитивнијих друштава као култура (земаља „које траже модел“). Имплементација ових универзалија, међутим, зависи од степена њихове одвојивости од других аспеката културе земље донора (што важи и за земљу примаоца). Неодвојеност ових универзалија од тих других аспеката културе земље донора, ризикује непримјереност тако уведених универзалија или њихову слабу примјереност код земље примаоца. Њено разматрање има двојак значај за овај дио рада. У мјери у којој указује на постојање потребе да се идентификују „огољене универзалије“ које су присутне на овај или онај начин у свим друштвима, значајно је упућивање на постојање онога што мири друштва различитог степена развоја, јер се односи на обезбјеђивање претпоставки за људски опстанак у друштву. Исто тако, у мјери у којој сугерише један, назовимо то „пут ка побољшању“ који је у основи модернизације друштава, значајно је упућивање на један процес који се јавља онда када долази до идентификације постојања „земље модела“ за неку врсту материје, као једне маргине за побољшавање сопственог правног система и присутних рјешења из конкретних области. То нас враћа на примјер републике Филипини и борбе њених грађана за увођење развода брака, као захтјев за омогућавање приступа опцији која је свугдје друго доступна.

Разов поглед на ствари је без обзира на различите моралности, те омогућава њихово разликовање на оне које се могу толерисати у свеукупном њиховом саживоту и на оне које су недопустиве за цивилизацијски домет на ком се историјско-временски налази дато друштво и

⁶⁰⁶ Mead, Margaret, 64.

⁶⁰⁷ *Ibid.*

које дакле треба укинути. То истовремено омогућава разумијевање Разовог објашњења да појединац који располаже бољим знањем у односу на власт не мора да се води директивом већ директно зависним разлогом, осим у случајевима координације о чему је било ријечи раније.

Тако и разумијевање значења 'зависних разлога који се на субјекте ионако односе' постаје далеко јасније. Може се увидјети да они заправо покривају значење разумних захтјева које поставља сами рационални капацитет људске врсте те који се стога на појединце ионако односе. Њима су имплицитне како добробит тако и аутономија личности, које су истим рационалним капацитетом подржане као двије централне вриједности које омогућавају једно достојанствено људско бивствовање. Разова теорија ауторитета сугерише пораст племенитости (кроз бригу за добробит других) и толеранције (за различите концепције добра) упоредо са једним развојем рационалног капацитета људи.

Корисно је прецизирати једну ствар. Када говорим о рационалном правном позитивизму, он се не смије помијешати са логичким правним позитивизмом, као филозофском доктрином популарном између давних тридесетих и педесетих година 20. вијека, који је допуштао двије супротстављене категорије смислених тврдњи, оних емпиријских као потенцијално погрешивих тврдњи и аналитичких исказа о значењу ријечи.⁶⁰⁸ Додуше, имам вјеру у рационални капацитет читаоца да је након излагања до сада већ ухватио срж значења новог, рационално правног позитивизма.

Да објединимо нека досадашња сазнања. Рационално правни позитивизам полази од основног става правног позитивизма да за дефинисање права није нужно идентификовање концептуалних веза између права и морала или ти од *тезе о одвојивости* у мјери у којој је Раз прихвата. То је значење ове тезе тако да обоје, како право тако и моралност могу бити идентификовани и анализирани без упућивања једно на друго, али да то не значи да не постоје нужне везе између права и морала. Тако рационално правни позитивизам подразумева нужне везе између права и морала које Раз предвиђа и које описују неке суштинске карактеристике права (природе права). За детекцију тих веза је довољно коришћење разума кроз поступак разумног увиђања да је рационално подржавати праведне институције односно да постоји посебна дужност да се одрже и подрже праведне институције⁶⁰⁹ независно од било које моралности. То ће рећи да како није рационално сматрати да право служи злу и неправди, те закон по својој природи није институција са неморалним задатком који треба да изврши, да је онда најрационалнији закључак да је суштинска карактеристика права да је оно морално вриједна институција и да то је дио његове природе. Међутим, то не значи да се право у својој дефиницији мора позивати на неки критеријум правде, док истовремено непозивање на појам правде у самој дефиницији права не повлачи за собом да је суштинска карактеристика права да не служи правди (односно да служи неправди или да према њој буде равнодушно). Ако се подсетимо спроведене анализе претпоставки и закључака зашто се Разова теорија ауторитета не може посматрати као припадајућа прескриптивном позитивизму, као некој врсти позитивизма која више нагиње ка меком позитивизму, фокус би се зауставио на Разовом специфичном поимању те неке „објективне моралности“. Разова схватања о улози онога што називам „рационални аргумент“ у његовим каснијим дјелима, као дораде и допуне његових иницијалних поставки теорије ауторитета преко „услужне концепције“, откривају „пнешто више“ о тој „објективној вриједности“. Кључна разлика у односу на прескриптивни позитивизам је што се рационални правни позитивизам као правац правног позитивизма може суштински поматрати као врста тврдог позитивизма. Ово из разлога што Разова „објективна вриједност“ (иако избор терминологије можда није најсрећнији) своју очигледност и објективну компоненту црпи из тога што је рационални капацитет људи урођена, само људска

⁶⁰⁸ Формулација према AJ Ayer, *Language, Truth and Logic*, London, Victor Gollancz Ltd, 1936; наведено према: Campbell, Tom, 28.

⁶⁰⁹ Raz J., 2003b, 9.

карактеристика, која омогућава да се води аутономан живот кроз који појединац може да ради на својој добробити, наспрам једне вегетативне егзистенције за човјека, која за Раза, а вјероватно би се лако могли сложити са њим, нема вриједност спрам ове прве опције. Веза ове типично људске карактеристике са правом је нужна, јер право служи да управља људским понашањем, а не да представља скуп правила о функционисању вулкана. Стога ако се природа права има посматрати, она је неодвојива од онога чему служи, попут помињане дефиниције столице. Појам столице откривамо преко њене функције, да се на њој сједи, па тако и право мора бити одредиво минимум преко своје основне функције, а то је да служи управљању понашања рационалних бића, илити уређивању понашања бића која у начелу располажу рационалним капацитетом (изузев изузетака, за које смо већ констатовали да потврђују ово правило).

4.2.3.2 Разов „услов сазнатљивости“ као људски рационални капацитет

Ако дјелује проблематично позивање на Разов специфични „морални објективизам“ или тзв. „објективне вриједности“, хајде да рашчистимо шта се под тим мисли, с обзиром на то да нијесмо нашли неке „срећније“ изразе да ово означимо. Ако је у правном позитивизму начелно проблематично позивање на неко постојање објективних моралних истина, размотримо суштинску карактеристику Разовог моста између права и морала. Класичан разлог да се у правном позитивизму зазира од идеје о постојању неких „објективних моралних истина“ које имају неки ефекат на право, је из стријепње да се оне не могу идентификовати међу оним ноторним убјеђењима појединаца у објективну вриједност њихових моралних становишта, што су заправо двије различите ствари. Рецимо да се ова стријепња заснива на непостојању повјерења у људски *ratio* које би дало и најмању шансу постојању или сазнању објективних моралних истина. Специфичност Разовог рационалног ауторитета је тим прије већа што Раз заступа један специфичан став о објективном сазнању вриједности⁶¹⁰. Према тези о социјалној зависности, стоји да само оне вриједности које су, у неком тренутку, биле подржане одрживом друштвеном праксом⁶¹¹ су постојеће вриједности. Само оне могу оправдати поступке, емоције и тако даље на начин на који то вриједности могу. Према Разу је кључна претпоставка да нема евалуативних разматрања која могу одредити које комбинације вриједности су посебна вриједност. Друштвене праксе се не косе са овом претпоставком, јер јесу конкретне чињенице, а не разматрања процјењивачке природе. Појашњава, „оне чине да контуре вриједности буду такве да се могу научити и да су доступне за разумјети људима, оне конкретизују стандард изврности чинићи га доступним људима да их науче и да се њиме

⁶¹⁰ Док с једне стране стоји да било која комбинација вриједности може представљати посебну вриједност, истовремено важи да све могуће комбинације не представљају стварне вриједности, односно није свака могућа комбинација различита вриједност. Раз то појашњава на примјеру, неко може да упуту критику на рецимо филм, због тога што иако има праве компоненте, нијесу добро интегрисани. Међутим, таквој се критици може понекад одговорити указивањем да гријеши сами жанр којем филм припада. Тако би на примјер критика била оправдана да је ово нека психолошка драма, али пошто је романтична комедија, а елементи су добро интегрисани, јер су повезани онако како би требало да буду за једну добру романтичну комедију, критика не стоји. Када би било толико посебних вриједности од могућих комбинација вриједности, никада не би било могуће критиковати филм, или било шта друго, зато што рецимо не успијева да добро интегрише своје елементе, јер би увијек постојала нека друга вриједност која их илуструје у височијем степену. Вид. Raz, J. (2003a), 133.

⁶¹¹ Одржавање друштвене праксе као извор настајања вриједности, чије даље постојање не зависи више од евентуалног укидања те праксе. Вриједност се кроз праксу конкретизовала и настала, о њој може бити сазнато и научено и јако дуго након изумирања те праксе. Стога одржавање друштвене праксе је само услов настанка, али не и примјене и услов важења. Вид. Raz, J. (2003a), 134-135.

руководе“⁶¹². Отуда уопште посебна теза о социјалној зависности, која према Разу може објаснити како то да су могући неки стандарди изврности, као неке могуће комбинације вриједности, које јесу посебне вриједности док друге то нијесу. Како каже, она „то објашњава на начин који је у складу са нашим концептуалним праксама, са начином на који разликујемо легитимна вредновања од нелегитимних“.⁶¹³ Постоји још једна врста евалуације према Разу, она која не зависи од постојања инстанци чија се процјена односи на вриједност у питању. Како појашњава, може бити да је живот људи био осиромашен, тако што су могућности за испуњен живот биле веома ограничене, јер, када су ти људи живјели, многе вриједности, или неке специфичне, још увијек нијесу биле искрсле. На ову врсту процјене се наилази када је у питању постојање или недостатак могућности да се искористе вриједне активности и стилови живота, као на примјер неке форме умјетности, или неки спортови, који су можда доступни само богатима. Ова процјена је неутрална према томе да ли је одсуство ових могућности последица непостојања тих вриједности у то вријеме или рецимо могућности да се појединац са њима повеже на одговарајући начин. Коначно, према Разу постоје вриједности које не зависе о одржавању друштвених пракси и које се могу примијенити на било који одговарајући објекат кад год постоји.⁶¹⁴

Двије вриједности на које се он фокусира у његовој теорији ауторитета су од таквог значаја за њу да условљавају не само легитимитет одлука већ их квалификују као рационалне. Те су вриједности објективно сазнатљиве, међуусловљене и два су централна појма Разове теорије ауторитета и то су добробит и аутономија. Оне уједно представљају двојачко ограничење власти и услове легитимитета ауторитета. Разов ауторитет, заснован на концепцији власти као сервиса, усмјерен је на заштиту добробити грађана као своју примарну функцију под обавезом поштовања тезе независности (аутономије, а не као треће тезе оправдања). Добробит се постиже кроз успјешно усаглашавање са зависним разлозима који су заправо *разум*. Добробит се стога посматра као успјешно усаглашавање са разумом, које се постиже захваљујући сервису ауторитета онда када се његова интервенција не коси са захтјевом аутономије личности, тј. када је усаглашавање са зависним разлозима важније од аутономног одлучивања у конкретном случају (тј. када ће довести до бољег усаглашавања него аутономно одлучивање за себе).

Аутономија личности није ствар мишљења, преференција, религије или нека посебна врста моралности која може свој извор имати у некој друштвеној пракси, извору, религији и слично. Исто важи за добробит. Оне су вриједности по себи посебне врсте и ранга, зато што су заправо квалификација људске врсте као супериорне у односу на друге облике живота на планети, засноване обије у људској рационалној способности. Њихова *објективна сазнатљивост имплицира само коришћење разума*, као када Раз каже да нема вриједности у вегетативној⁶¹⁵ егзистенцији или у ропском или потлаченом положају и да је ова недопустива као опција у цивилизованом друштву, као што је уопште ускраћивање аутономије личности по било ком основу. Ово су дакле здраворазумски захтјеви који се постављају властима као услов њихове легитимности, гдје без неке врсте позивања на њих тешко да ни само *de facto* власти могу ставити на себе „маску легитимитета“, које опет нијесу у стању да стоје без икакве врсте односа са појмом легитимитета. Ови не би имали на основу чега да изразе своју претензију за легитимитетом што значи да би се сводили на узурпацију, злоупотребу власти,

⁶¹² Raz, J. (2003a), 134.

⁶¹³ *Ibid.*

⁶¹⁴ *Ibid.*, 136-137.

⁶¹⁵ “Вегетативна егзистенција“ се овдје користи у истом смислу као што је то био случај у претходним разматрањима у погледу начина приступа доступним опцијама, односно спрам једне шире егзистенције појединца у друштву, а не у смислу правних и филозофских разматрања проблема еутаназije, које је питање које се овдје не разматра и које је сасвим одвојено од овог смисла „вегетативне егзистенције“.

тиранију, неправду, за које те исте личности које окупирају власт касније могу политички, грађански или кривично одговорати (зависно од тежине повреда) и то пред слjedeћом влашћу која може у будућности испоставити рачун одговорности тим појединцима. И то би био један легитимни захтјев који произилази из начела владавине права, ионако садржаних у услужној концепцији ауторитета.

Дакле ход између влашћу која има легитимитет, па га изгуби и остане *de facto* власт, и која може да поврати легитимитет, или изгуби и своју квалификацију као *de facto* власт, преласком у једну супротност, је сазнатљив на основу рационалног сагледавања поступања влашћу и њеног придржавања о ова два рационална услова као безмало садржаних у сваком модерном уставу за почетак. Рационалност одлука је овдје схваћена као неопходни услов легитимног ауторитета, а која се рационалност сагледава првенствено на основу поштовања тезе о нормалном оправдању (заштита добробити преко вођења зависним разлозима), преко поштовања аутономије (тезе независности као ограничења тезе о препречујућем разлогу), и уопште поштовање свих теза ауторитета од броја један до пет као и принципа владавине права.

Овдје дакле, немамо етичке критеријуме или моралност, већ се етика своди на здрави разум, док се моралност не узима у обзир, осим тешка неморалност, схваћена као заправо ирационалност. Реперкусије овако схваћеног рационалног позитивизма на допуштене изворе права укључује обичаје који се заснивају на здравом разуму (ако позајмим ствар другоме, имам основ да очекујем да ће се он према тој ствари опходити као према својој и да ће се потрудити да је не уништи и да ми је врати онако како сам му је позајмила). Ово из разлога што су и сами ови обичаји који су инкорпорирани у право настали на основу разматрања чисто здравог разума, а не неких редова Библије или друге религиозне књиге. Рационални позитивизам се дакле, поставља као предуслов постојања мултикултуралне компоненте друштва, јер допушта да ма колико различитих моралности паралелно постоје у друштву и да мотивишу појединце на овај или онај начин да дјелују рационално и да се усаглашавају са зависним разлозима, што је у крајњем, видјели смо, код Раза најбитније.

На овом мјесту желим да проширим ово разматрање, на извјесни начин надовезујући се на оно колико сам, за обим овог рада, загревала у „доба разума“ као покрет који је омогућио прелазак прага степена еволуције људске цивилизације у оно што се након тога може означити као цивилизацијска фаза обликовања интелектуалне модерности, која у ствари још траје и води своје сопствене борбе и процес учења. У четвртој одјелку насловљеном „Филозофија је средство за свакога“, Бич (*J. M. Beach*) у својој књизи која представља једно историјско, филозофско и социолошко истраживање о томе шта представља знање, како се оно ствара и која су његова ограничења⁶¹⁶, разматра нешто од посебног интереса за нашу тему. Наиме, он полази од тога да наука није наша једина технологија истине, и да баш зато што је ван домашаја већине људских бића, постоје алати које, сматра, већина људских бића може лакше да научи и који могу помоћи у демократизацији и побољшању процеса производње знања.⁶¹⁷ Тако указује на филозофију, као „древну интелектуалну праксу која нам свима може помоћи да „разумно процјењујемо“⁶¹⁸. Међутим, он јасно прецизира шта подразумева под филозофијом као овако моћним алатом за људе, као бића са рационалним капацитетом. Заправо он прво разјашњава једну разлику између пракси филозофије и реторике, као језгра система знања названог хуманистичке науке, у односу на модерни облик филозофије, који се сужава на професионалну дисциплину, као једну врсту дегенерације филозофије. У том смислу он

⁶¹⁶ J. M. Beach, *What Is Enlightenment? A History and Sociology of Knowledge*, West by Southwest Press, 2013, 47 и даље. https://www.researchgate.net/profile/J-Beach-2/publication/235418543_What_Is_Enlightenment_A_History_and_Sociology_of_Knowledge/links/0fcfd51165d734f105000000/What-Is-Enlightenment-A-History-and-Sociology-of-Knowledge.pdf, 01. април 2026.

⁶¹⁷ *Ibid.*, 47.

⁶¹⁸ *Ibid.*, 50.

износи једну важну критику, кроз преиспитивање старије праксе античке филозофије и аргументовано образложење да су ове традиционалне критичке праксе важније за просјечног човјека од науке.⁶¹⁹

„Као што је Карл Попер (*Karl Popper*) признао: „Сви имамо своје филозофије, без обзира да ли смо свјесни те чињенице или не, и наше филозофије не вриједи много.“ Међутим, наставио је рекавши: „Због тога је неопходан покушај да побољшамо наше филозофије“, а не да потпуно напустимо праксу филозофије. Добра филозофија омогућава људима да критички испитају, разумију и класификују објективни свијет у вези са потребама људске субјективности и захтјевима људског друштва. Добра филозофија нам омогућава да схватимо могућности објективног свијета и ограничења субјективности, а истовремено нам помаже да разумијемо шта искуство значи додјеливањем вриједности и подстицањем мотивације.“⁶²⁰

Заправо, он упућује на праксе филозофије и реторике, као алате за помоћ при коришћењу нашег рационалног капацитета, као старијим технологијама истине које промовишу самоспознају. Дакле, критичка рефлексивност, промишљање, просуђивање и извјесна мјера слободе су алати које људи користе већ више од двије хиљаде година, као што су неки од првих филозофа у античкој Грчкој давно показали.⁶²¹ У том смислу упућује на Сократа, Платона и Аристотела, који су сви учили да се људска мудрост заснива на људском дијалогу, разумној дебати и практичном доношењу одлука на основу оквирне истине.⁶²² У смислу у ком се у овом раду разматра „услов сазнатљивости“ код Раза, а самим тим и теза о могућности процјене легитимитета из перспективе трећег лица практичке рационалности, интересантно је Бичово специфично позивање на принципе античке филозофије и реторике, јер и он полази од одређених карактеристика као јединствено људских. Па стога што морамо размишљати ријечима и јасно артикулисати своје мисли другима, реторика нам омогућава да успјешно посложимо и искомунуцирамо своје мисли другима. Реторика нам такође омогућава разумијевање сопствених мисли и комуникацију са самим собом, као и да „ефикасно убиједимо друге људе о томе шта је добро, шта је истинито и шта је исправно, што је дио процеса расуђивања људских бића као друштвених животиња“⁶²³. Филозофија и реторика, како их он дефинише, представљају основне вјештине онога што он назива „општим образовањем“ или „либералним образовањем“, као вјештина неопходних за лични развој, виталност друштва, једно демократско управљање и одрживи економски раст. Основне су вјештине за коришћење рационалне способности људи, али и за вођење аутономног живота и за рад на сопственој добробити, да се изразимо Разовски, јер „не можемо избјећи ’неуредност људског просуђивања‘“⁶²⁴, као први принцип античке филозофије, који Бича води постављању захтјева да наше образовне институције треба да се више фокусирају на овим основним праксама. Овакав захтјев темељи на критици модерног облика филозофије, као једне врсте дегенерисане античке филозофије. Он примјећује да је савремени свијет изгубио из вида важност филозофије и реторике. Тако износи интересантну и актуелну критику те примјећује

⁶¹⁹ *Ibid.*, 48.

⁶²⁰ Karl R. Popper, *Objective Knowledge: An Evolutionary Approach*, revised edition, Oxford, 1979, 32. Наведено према Beach, J. M., 48.

⁶²¹ Beach, J. M., 50.

⁶²² Gregory Vlastos, *Socrates: Ironist and Moral Philosopher*, Ithaca, NY, 1991; Gregory Vlastos, *Studies in Greek Philosophy Volume II: Socrates, Plato, and Their Tradition*, Princeton, 1995; Walter J. Ong, *Ramus: Method, and the Decay of Dialogue*, Chicago, 2004, 61. Наведено према Beach, J. M., 50.

⁶²³ Hugo Mercier, Dan Sperber, "Why Do Humans Reason? Arguments for an Argumentative Theory," *Behavioral and Brain Sciences* 34, 2011, 57-111. Наведено према Beach, J. M., 48.

⁶²⁴ Philip K. Howard, *The Death of Common Sense: How Law is Suffocating America*, New York, 1994, 60. Наведено према Beach, J. M., 50.

да у Сједињеним Државама током посљедњег вијека, пракса филозофије и реторике је постала професионализована као врста помоћне дисциплине усмјерене на логику и лингвистику. Оно што је проблематично је што су ове области сада дефинисане веома уско и рутински постављене ван граница обичних људских бића.⁶²⁵

Притом он прецизира да не говори о:

„филозофији каква се тренутно практикује, такозваној „аналитичкој“ филозофији изведеној из логичког позитивизма почетком 20. вијека. Умјесто тога, позивам се на много старију праксу за коју вјерујем да је централни дио онога што људска бића чини људима. Филозоф Талбот Бруер је објаснио: 'Пракса филозофије се прво појавила као живи одговор на питање шта ми људи треба да радимо са посебном моћи мисли и говора (логос) која нас разликује од других животиња'“.⁶²⁶

Ово се чини релевантним за свеобухватније сагледавање оних установљених права и обавезе власти да се води *најрационалним разлозима којима може да располаже* и који ионако важе за рационална бића, односно разлозима који поштују рационалну способност грађана и њихову аутономију личности, као ултимативне дефиниције Разове теорије ауторитета као теорије рационално-правног позитивизма. Запитајмо се у вези тих најрационалнијих могућих разлога, као идеје власти која је најинформисанија могућа, која располаже најбољим знањем, да би њена услуга грађанину била сврсисходна – да ли је онда то нека сугестија о ескпертској влади као јединој која може да испуни задатак услужне концепције власти? Да ли Раз сугерише да власт буде сачињена од стручњака из разних области науке? Ово питање је важније тим прије ако показује да је онда то једини тип владе који може да задовољи тезу о нормалном оправдању. Међутим, сматрам да је Раз не сугерише, већ да управо ова финеса чини даљи темељ смјештању његове теорије ауторитета у рационално-правни позитивизам.

Због тога и разматрам аргументацију Бича, који је препознат по свом раду који спаја филозофију, критичко размишљање и образовне теорије, кроз предлагање едукативних модела који се залажу за образовање које оспособљава појединце да критички процјењују информације, премисе и вриједности, односно да што више могуће користе своју рационалну способност. У том смислу је релевантно и његово указивање на потенцијал пракси филозофије и реторике за образовање, које за разлику од науке као типично недоступне већини људи, људима су заправо далеко више доступне и могу бити учињене још више доступнима.

За разлику од науке, он сматра да ове праксе као алати могу да се позабаве практичним проблемима науке тако да наука остане одговорна циљевима људског друштва. Он исказује један предлог да филозофија и реторика могу дакле:

„поставити епистемолошке темеље за образовање свих људских бића, а истовремено припремати напредније студенте за обуку у методама науке. Ширење праксе филозофије и реторике повећало би демократизацију друштва и одговорност политичких лидера омогућавајући ригорознију јавну дебату о људском знању и јавној политици. Пракса филозофије и реторике је заправо претходила и родила науку какву данас познајемо.“⁶²⁷

Наиме он подсјећа да се некада, тј. све до 20. вијека, филозофијом не само бавила већина, ако не и сви научници, већ се сматрала и важним епистемолошким дијелом двије главне гране ране науке, тзв. „природне историје“ (биологија, геологија и антропологија) и

⁶²⁵ Bruce Kuklick, *The Rise of American Philosophy: Cambridge, Massachusetts, 1860-1930* (New Haven, 1977), 565-566, 575-576. Наведено према Beach, J. M., 48.

⁶²⁶ Talbot Brewer, "Talbot Brewer Responds," *The Hedgehog Review*, 2011, 84. Наведено према Beach, J. M., 48-49.

⁶²⁷ Beach, J. M., 47.

„природне филозофије“ (физика, хемија, астрономија и математика).⁶²⁸ Он врши једну занимљиву реконструкцију која показује да су научници називани „природним филозофима“ све до 19. вијека, током којег је, како објашњава, ријеч „научник“, постепено око 1834. године, постала преферирана професионална ознака. У том смислу наводи да је познати амерички физичар Дејвид Вокер Хау (*David Walker Howe*) из 19. вијека научно развијену технологију називао „филозофским играчкама“ (*philosophical toys*)⁶²⁹. Али током посљедњег вијека, западна филозофија⁶³⁰ је, како запажа:

„у великој мјери заборавила своје шире хуманистичке коријене, јер је постала академска дисциплина на западном истраживачком универзитету. Као професионална дисциплина, драстично је сузила своју преокупацију на нејасне и апстрактне техничке проблеме у областима логике и лингвистике, које у најгорем случају „теже да се дегенеришу у логичко сјецкање и семантичко препиркање“. Многи, ако не и већина филозофа 20. вијека, закопали су се у изоловане академске пећине арканог професионализма, одричући се сваког контакта или обавезе према ширем људском свијету и његовим практичним проблемима.“⁶³¹

Нека врста поновног оживљавања пракси античке филозофије и реторике, као водиле за коришћење рационалне способности, коју Бич предлаже, даје сугестију о томе на чему треба да буде фокус образовања у разноликој култури. Интелектуална модерност, као вријеме у којем смо, односно, тренутни цивилизацијски домашај, захтијева задовољење одређених претпоставки у функционисању друштва. Образовање за које се он залаже није изван задатака Разове „услугне концепције“ власти, ако знамо да она има право и обавезу да промовише њене двије централне вриједности, добробит субјеката кроз аутономију личности, те да ствара и омогућава приступ вриједним опцијама и да укида оне неприхватљиве. Ако су неприхватљиве опције све оне које се косе са суштином те услуге, која се суштински своди на заштиту рационалних способности субјеката, онда је њен задатак да обезбјеђује образовање тих субјеката које ће потспјешити (а не гушити) њихов рационални капацитет и његово успјешно коришћење. Бич управо сматра да фокус образовања у различитим културама треба да буде заснован на дијалогу, континуираном покушају мирног разговора о идејама уз успостављање међусобних веза добре воље, пријатељства и заједничке човјечности, са исто тако фокусом на разумној аргументацији и јасном размишљању.⁶³²

Субјекту а и власти су на располагању праксе античке филозофије и реторике као алати за „рационално просуђивање“, које, дакле, нијесу исто што и наука, већ, штавише, често показују пут резоновању у материјама које нијесу научне у класичном смислу (као што је то математика или хемија). Узећу на примјер актуелне ситуације савременог доба када се поједине државе суочавају са порастом стопе полно преносивих обољења међу омладином, као што је то сифилис⁶³³ међу младима у Италији. Мјера која је то могла да спријечи или

⁶²⁸ *Ibid.*

⁶²⁹ David Walker Howe, *What Hath God Wrought: The Transformation of America, 1815-1848*, Oxford, 2007, 466, 469. Наведено према Beach, J. M., 47.

⁶³⁰ Као примјер да нијесу сви филозофи изгубили везу са свакодневним бригама просјечног људског бића, упућује на седамдесете године прошлог вијека, те на сардоничну критику својих колега од стране Карла Попера: „Веома је неопходно ових дана извинити се што се бавимо филозофијом у било ком облику“ јер „изгледа да је већина професионалних филозофа изгубила везу са стварношћу... Они се уплићу у схоластику, у лингвистичке загонетке.“ Karl R. Popper, *Objective Knowledge: An Evolutionary Approach*, revised edition, Oxford, 1979, 32. Наведено према Beach, J. M., 48.

⁶³¹ James Ladyman, "Philosophy That's Not for the Masses," *The Philosopher's Magazine* 53, 2011. Наведено према Beach, J. M., 47-48.

⁶³² Beach, J. M., 71-72.

⁶³³ Rai News, Sifilide in aumento tra i giovani, l'allarme di Bassetti: "Contagi anche tra i 15-17enni"

драстично сузбије и за чију се примјену залажу многе друштвене групе (а и поједине групе посланика у скупштини) је рецимо интервенција управо путем образовања. Ту се мисли на интервенције кроз увођење предмета у школи који би се односио на тзв. „сексуалну писменост“ односно омогућавање младима да се благовремено образују на тему значаја и начина заштите у области интимних односа, као важне едукације у фази преласка у свијет одраслих. То образовање младих на вријеме из тако важне области, које се директно посљедично односи на здравље као једну од основних вриједности (али и основних способности према Разу), би омогућило да млади појединци боље користе своју рационалну способност. За ову болест, која се данас посматра као ствар која припада прошлости, када је била фатална, данас постоји конкретна терапија антибиотикима. Међутим, с обзиром на понашање бактерије која је изазива, *Treponema pallidum*, која може испрва ући у организам преко једне латентне фазе која симптоматски слабо открива њено присуство, уколико неидентификована на вријеме, може изазвати озбиљне здравствене компликације и након више година, у односу на органе као што су срце, мозак и нервни систем.⁶³⁴ Док с једне стране, имамо науку која је изњедрила идентификацију бактерије и антибиотик који лијечи ову врсту некада фаталне болести, с друге стране имамо једну интимну сферу живота, која спада у аутономну сферу личности која према тези независности не дозвољава интервенцију тезе о препречујућем разлогу. Дакле, проблем ширења ове болести међу младима држава не може ријешити доношењем директиве, јер област није таква да дозвољава њену интервенцију на такав начин нити би једна оваква директива била одржива и успјешно санкционисана. Хипотетичка директива која би налагала коришћење механичке или тзв. баријерне методе контрацепције у интимним односима међу појединцима дјелује смијешна само при њеној замисли. Остала би празно слово на папиру, јер би њена примјена и санкционисање било готово немогуће, док би проблем остао неријешен. Стога, наука и једна експертска влада нијесу у могућности да самостално обезбиједу усаглашавање субјеката са зависним разлозима. Међутим, то не значи да онда не постоји начин да се дешифрује „разумно“ понашање у овим околностима како за субјекте тако и за власти, односно то не значи да не постоји начин на који власт може да „промовише“ активности које ће служити искорјењивању ове превазиђене болести. Ако с једне стране имамо болест која је харала Европом током 15. и 16. вијека и била фатална све до открића пеницилина у 20. вијеку, када је наука изњедрила солуцију (антибиотик и накнадно адекватну контрацепцију), све што је потребно је омогућити приступ информацијама (читај: промовисати приступ информацијама и образовање) и адекватно рационално поступити (читај: омогућити субјектима да располажу својом рационалном способношћу и да поступе адекватно стеченим сазнањима). Поента овог примјера је да ни наука није свемоћна, односно да и само постојање посљедњег научног открића није довољно да отклони све узроке проблема на који нуди рјешење. Чињеница да је прилично општепозната ситуација са сифилисом као нефаталним за овај вијек, на супрот давној прошлости, тј. чињеница да за то зна добар дио већине становништва који чине одрасли, па чак и сви они који чине власт, не значи да ће њихово знање о том питању као једно лимитирано знање (ограничено у смислу: наспрам великог броја младих нараштаја) бити довољно за заштиту здравља као основне способности у друштву. Једина разумна солуција за ову ситуацију је промовисање и чињење знања доступним, односно прецизније, чињењем ових сазнања доступним младим нараштајима, како би се самостално и редом усагласили са разумом. Овдје дакле, власт не доноси директиву, али и даље поступа према „услужној концепцији“ те обавља свој задатак. Тај задатак није увијек, како се види, само у доношењу директива, него у стварању претпоставки за испуњавање рационалног капацитета субјеката и промовисању

<https://www.rainews.it/articoli/2026/03/sifilide-in-aumento-tra-i-giovanissimi-l-allarme-bassetti-matteo-e-i-dati-sui-contagi-cura-prevenzione-69abb637-31df-4dff-bc84-f2e59c8cc447.html>, 20. март 2026.

⁶³⁴ *Ibid.*

позитивних вриједности (знања) које имају директну реперкусију на оне централне вриједности, аутономију личности и добробит. Према Разу се задатак власти састоји у томе да доводи субјекте до усаглашавања са зависним разлогом, кроз право и обавезу да доноси директиве које ће покривати ситуације у којима је важније усаглашавање са зависним разлогом него што је то одлучивање за себе, као и кроз поступке промовисања вриједних опција и чињења истих доступним. Неко би сада могао приговорити, па зар није већ зависни разлог овдје здравље младих у једној држави, односно опште здравље које се такође ризикује услед природе ове болести која може да поприми карактер епидемије, уколико се отргне контроли здравственом систему? Одговор лежи у границама које ауторитету поставља теза независности, према којој власт има право да донесе директиву којом покрива усаглашавање са зависним разлогом, ако је то усаглашавање важније од одлучивања за себе. У овој материји, која је у сфери интимног живота појединца и у уској вези са његовим личним достојанством, власт нема право да задире и наређује обавезну употребу одређеног типа контрацепције. Ово посебно из разлога што појединачни случајеви сифилиса не значе општу опасност по здравље. Друга је ствар једна имагинарна размјера епидемије која би представљала разлог који чини усаглашавање са зависним разлозима важнијим од самосталног одлучивања о вођењу свог интимног живота, те би власт имала право да нареди општу имунизацију, ради сузбијања епидемије (ако би постојала вакцина, а ако не би постојале конкретне вакцине, онда да наложи обавезне здравствене контроле и антибиотске терапије позитивних на болест ради сузбијања епидемије). Стигли смо до екстремног хипотетичког исхода овог примјера, који кулминира у ономе што и јесте смисао услова сазнатљивости, - а то је то што он лежи у самом разуму, а не у науци. Наука је од помоћи и њена достигнућа треба учинити доступним субјектима, али она није свеобухватни критеријум сазнатљивости, јер осим егзактних формула, није у стању да сугерише исправну и сврсисходну примјену њених достигнућа, без позивања на рационалну способност људи.

Тако се можемо вратити поново до Бичове позиције, да се филозофија и реторика, као алати рационалне способности и као традиционалне критичке праксе, у многим ситуацијама показују као важније за просјечног човјека од науке. Односно, овај практични облик знања је, дакле, основа за напредније облике знања, попут науке, али се суштински не разликује од њих.⁶³⁵ Ово из разлога што је филозофија у својој основи критичка дискусија и дебата са другима о томе „како треба живјети“⁶³⁶, док је пракса реторике, а посебно креативног писања, објашњава, исто тако филозофски настројена тема, јер „људима омогућава да разумију и комуницирају субјективност и вриједност, а то су нужно алати који људима омогућавају да учествују у културним активностима, као и да стварају личне наративе“⁶³⁷ Алати филозофије и реторике, који према Вилијаму Х. Макнилу (*William H. McNeill*) „јесу, заиста, оно што нас чини људима“⁶³⁸ се тако показују као нужни алати за успјешно вођење аутономног живота.

Филозофија као древна и континуирана пракса омогућава „разумијевање себе, свог свијета и како најбоље живјети у том свијету“⁶³⁹, као показатељ правог пута ка разуму. Њен потенцијал да буде водиља у том смислу и изван једног теоријског плана, тј. на практичном нивоу живљења, објаснио је Хенри Дејвид Торо (*Henry David Thoreau*) овим ријечима:

⁶³⁵ Charles E. Lindblom and David K. Cohen, *Usable Knowledge: Social Science and Social Problem Solving*, New Haven, 1979, 15, 17, 37. Наведено према Beach, J. M., 49.

⁶³⁶ Bakewell, *How to Live*; Nussbaum, *Cultivating Humanity*, 25; Mercier and Sperber, "Why Do Humans Reason?" Наведено према Beach, J. M., 49.

⁶³⁷ Bakewell, *How to Live: A Life of Montaigne in One Question and Twenty Attempts at an Answer*. Наведено према Beach, J. M., 49.

⁶³⁸ William H. McNeill, *Mythistory and Other Essays*, 47. Наведено према Beach, J. M., 49.

⁶³⁹ Talbot Brewer, *The Retrieval of Ethics*, Oxford, 2009, 326. Наведено према Beach, J. M., 49.

„Бити филозоф не значи само имати суптилне мисли... већ вољети мудрост као живјети по њеним диктатима... То значи рјешавати неке од животних проблема, не само теоретски, већ и практично“⁶⁴⁰.

Односно, Бич подсјећа да као што је Роберт Нозик признао, старији појам филозофије обухвата идеју хуманистичких наука, области знања која је развијена у ренесансној Европи. Према њему филозофија „не мора искључивати“ шире праксе људског сазнања и комуникације, већ подсјећа на то да је она, као древна пракса отјелотворивала различите начине сазнања и живљења у свијету, попут „начина есејиста, пјесника, романописаца или стваралаца других симболичких структура, начина који циљају на истину на различите начине и на ствари поред истине“⁶⁴¹. Стивен Тулмин (*Stephen Toulmin*) је објаснио да филозофију треба схватити као „систематски и методичан третман било које теме“⁶⁴², што сугерише да филозофију треба посматрати као једну критичку методу за истраживање и стварање „обичног знања“⁶⁴³, које људи користе за живот и које је људским бићима неопходно за функционисање. То „обично знање“ подразумејева сет знања као основних капацитета за располагање сопственом рационалном способношћу, те за одлучивање према распону доступних опција, као и за успјешну примјену научних достигнућа и технологије која је карактеристична за епоху у којој живимо. У том смислу, Бич објашњава да:

„...упркос многим достигнућима науке и технологије током 20. вијека, сви смо и даље дубоко ограничени својом субјективношћу и културом, и увијек ћемо бити. Иако је објективно знање произведено научним методама важно, додјелљивање значења и вриједности субјективном искуству и потпуно учешће у нашој култури је важније за већину (ако не и за све) нас. Живот мора имати сврху, чак и ако је субјективна или културна фикција, јер нам је потребно да наше постојање буде 'обликовано, обогачено и испуњено значајем'⁶⁴⁴. Међутим, увијек морамо бити свјесни својих позиционих перспектива, ограничења језика и разноликости свијета.“⁶⁴⁵

И на овај начин долази до кључног закључка, релевантног за наше сагледавање Разовог „услова сазнатљивости“ који гласи да:

„Морамо научити да боље испитамо своју субјективност и културу *кроз фиктивне очи 'непристрасног посматрача'*, да расправљамо о различитим разумним верзијама истине и да дођемо до *привремених закључака који нам могу помоћи да донесемо практичне судове* (курзив додан).“⁶⁴⁶

Ако ове ријечи звуче познато и подсјећају на оно што смо разматрали преко перспективе трећег лица практичке рационалности за процјену легитимитета, сада можемо да видимо да идеја о једној оваквој перспективи има коријене далеко у прошлости, чак до Адама Смита (*Adam Smith*). Кад су у питању ове Бичеве ријечи, и он сам прецизира да овај термин користи у значењу у ком га је користио и Амартија Сен (*Amartya Sen*) у својој књизи "Идеја

⁶⁴⁰ Henry David Thoreau, *Walden*, In *Walden and Resistance to Civil Government*, 2nd ed., New York, 1992, 9. Наведено према Beach, J. M., 49.

⁶⁴¹ Nozick, *The Examined Life*, 18-19. Наведено према Beach, J. M., 49.

⁶⁴² Stephen Toulmin, *Return to Reason*, 14. Наведено према Beach, J. M., 49.

⁶⁴³ Charles E. Lindblom and David K. Cohen, *Usable Knowledge: Social Science and Social Problem Solving*, New Haven, 1979, 12-13. Наведено према Beach, J. M., 49.

⁶⁴⁴ William H. McNeill, *Mythistory and Other Essays*, 14. Наведено према Beach, J. M., 49.

⁶⁴⁵ Beach, J. M., 49.

⁶⁴⁶ *Ibid.*

правде" (*The Idea of Justice*)⁶⁴⁷ као кључно средство за процјену праведности, гдје се „непристрасни посматрач“ користи да означи један ментални оквир за разумијевање како би рационална особа, која није директно заинтересована за исход, оцијенила правду неке ситуације. Наиме Бич посебно наглашава да користећи овај термин на тај начин, подразумеје идеју о једном идеалном посматрачком ставу у којем „људи покушавају да превазиђу сопствену субјективност и културу како би дошли до објективне истине“, те да не користи овај термин на начин на који је то некада чинио Едмунд Хусерл (*Edmund Husserl*).⁶⁴⁸

Наиме, и ја се овдје ограђујем од Хусерла, јер ни Разов смисао сазнатљивости није усмјерен на унутрашњи свијет појединца кроз перспективу посматрача који посматра сопствену стурктуру свијести. Хусерлов „непристрасни посматрач“ је феноменолог који кроз процес трансценденталне редукције изолује и суспендује све претпоставке о свијету и сопствене интересе (*epoché*)⁶⁴⁹, како би дошао до суштине ствари (*eidōs*) илити одговора на то како субјект доживљава стварност у чистој свијести. Док је његов покушај постизања једне позиције "нигдје", кроз поступак деперсонализације свијести ради доласка до једне потпуно објективне свијести која посматра структуру искуства без личне уплетености, Сен користи концепт непристрасног посматрача, ослањајући се на Адама Смита, на начин сличан Разовој перспективи трећег лица практичке рационалности за процјену легитимитета. У том смислу, код Сена није у питању деперсонализована свијест, већ замишљени објективни посматрач који у свом процесу посматрања узима у обзир разлике у перспективама, социјалну ситуацију, интересе свих актера, те своје посматрање фокусира на међуљудске односе и правду, а то спада у спољашњи свијет. Као једна врста етичке непристрасности за процјену стварности, Сенов приступ је етичко-политички, наспрам Хусерловог који је феноменолошки. Међутим, и ово се мора прецизирати, тј. каква је то врста „објективне моралности“ као неке етичке непристрасности у питању? Идеја о једном унутрашњем судији, као перспективи кроз коју можемо процјењивати исправност својих и туђих поступака, изоловано од личних емоција или интереса, досеже до 1759. године када је први пут у дјелу „*Теорија моралних осјећања*“ Адам Смит изложио своју моралну филозофију која се темељи у идеји о непристрасном посматрачу (*the impartial spectator*). Међутим, концепт не треба мијешати са другим кључним концептом за његову теорију моралних осјећања, тзв. човјеком у нашим грудима (*the man within the breast*). У питању су два различита нивоа саморефлекције према унутрашњем моралном компасу, гдје је „човјек у нашим грудима“ представник наше савјести, односно симболизује унутрашњи суд, док „непристрасни посматрач“ симболизује једну идеалну перспективу, као замишљени посматрач који је потпуно независан, добро обавијештен, објективан, и нема лични интерес у нашој ситуацији. Он је и самом „човјеку у нашим грудима“ стандард за објективност и непристрасност⁶⁵⁰, као перспектива погледа за оцјењивање наших поступака за које, ако би их та перспектива одобрила, онда би значило да су они исправни.

Сенова инспирисаност Смитовим „непристрасним посматрачем“ долази из потенцијала који то разматрање има на избјегавање локалне пристрасности или "парохијализама" у вези вриједности, као једне уске, локалне перспективе које могу замаглити шта је заиста праведно. У том смислу за Сена је посебно интересантно „Адамово инсистирање да морамо, између осталог, посматрати своја осјећања са 'одређене дистанце од нас'“ као „мотивисано циљем испитивања не само утицаја личних интереса, већ и утицаја укоријењене традиције и

⁶⁴⁷ Amartya Sen, *The Idea of Justice*, 124, 324-26. Наведено према Beach, J. M., 49.

⁶⁴⁸ Beach, J. M., 134-135.

⁶⁴⁹ Edmund Husserl, *Cartesian Meditations: An Introduction to Phenomenology*, Translated by Dorion Cairns, 7th ed., Martinus Nijhoff, 1982, 26.

⁶⁵⁰ Adam Smith, *The Theory of Moral Sentiments*, Sixth Edition, 1970, 135, 138.

обичаја⁶⁵¹. То Сена води до увиђања разлике између тзв. „отворене непристрасности“, која омогућава да посматрач узме у обзир ставове људи ван заједнице, што значи да није ограничен само на унутрашње актере, наспрам "затворене непристрасности" гдје о правди одлучују само чланови једне заједнице (као у контексту какав је друштвени уговор)⁶⁵².

С тим што овај „непристрасни посматрач“ није неки недостижни „идеални посматрач“ који нема идентитет, већ је много сличнији Разовој перспективи трећег лица практичке рационалности за процјену легитимитета. Ово из разлога што се под овим „непристрасним посматрачем“ подразумева коришћење и блиских и далеких, стварних и различитих гледишта, како би се одређена ситуација могла процијенити очима других. Тако се и Сеново гледиште „непристрасног посматрача“ и Разова „перспектива трећег лица“ повезују преко исте функције, да у суштини дјелују као контрола наших сопствених уских предрасуда. И код једног и код другог постоји увјерење о могућности ове контроле и сагледавања стварности кроз једну критичку провјеру наших предрасуда, али и анализу различитих „стања ствари“ као сценарија из стварног свијета преко отварања према различитим перспективама. Фокус је више на практичном плану него на дизајнирању савршено праведних институција, јер су ове праксе усмјерене на то да олакшају јавно расуђивање које би водило обезбјеђивању праведних, упоредних основа за процјену правде. У овоме и лежи основа разилажења Раза са Ролсом, али и Сена са Ролсом. Иако је Разова теорија формулисана као идеално извршавање ауторитета, она нема за циљ да дефинише савршене, праведне институције⁶⁵³ (као у Ролсовој "Теорији правде") које би грађани требало да прихвате под идеалним условима. Или да будемо прецизнији, циљ Разове теорије увелико превазилази дефиницију идеалног извршавања ауторитета, који је, као изабрани поступак њеног приказа или наратије, у служби Разовог подухвата да одреди маргине за поступно побољшање услова за аутономан живот грађана, кроз позитивну дужност власти да може легитимно подстицати грађане да бирају "вриједније" путеве у животу. За Ролса би таква државна интервенција била неправедна, јер би је читао као начин да се фаворизује једна моралност над другима с обзиром на то да се он фокусира на остваривање правде кроз правичну расподјелу "примарних добара" (ресурса, права, слобода). Сеново залагање за "приступ способностима" (*capability approach*), се приоближава Разовом, јер се фокусира се на оно што су људи стварно у стању да раде и буду (способности) као израз суштине појма благостања, које се као и развој и економија благостања заснивају на људској слободи, а не само на приходима као ресурсима, или ономе што се посједује⁶⁵⁴. У крајњем, Разов перфекционистички либерализам је све мање политички, а све више метафизички, као кључ разилажења са другим либералним мислиоцима (у првом реду Ролсом), с обзиром на то да Раз имплицира извјесну немогућност да се буде неутрални према суштинским људским вриједностима које изискују заштиту. Рационална способност је једна од њих, као *conditio sine qua non* аутономије и добробити личности, али и као парадигма за функционисање власти и вршење услуге грашанима и ултимативни тест за провјеру тог функционисања. Да ли је то

⁶⁵¹ Amartya K. Sen, *The Idea of Justice*, The Belknap Press of Harvard University Press Cambridge, Massachusetts, 2009, 45.

⁶⁵² И сам Сен се инспирише просветитељством и то једном од његове двије традиције: „Упркос разликама између двије традиције просветитељства – контрактуралног и компаративног – постоје и многе сличности. Заједничке карактеристике укључују ослањање на резонавање и позивање на захтјеве јавне дискусије. Иако се ова књига углавном односи на други приступ, а не на контрактурално резонавање које су развили Имануел Кант и други, велики дио књиге је вођен основним Кантовим увидом (како то каже Кристин Корсард): 'Доношење разума у свијет постаје подухват морала, а не метафизике, и дјело, као и нада човјечанства.'“ Amartya K. Sen, *The Idea of Justice*, Preface, The Place of Reason, xvii.

⁶⁵³ „Чиста истина је да бисмо требали одбацити тест највишег могућег стандарда ако се узима да значи оно што се сматра фактички достижним. Ако разумније схватимо да се позивамо на оно што је достижно, дајући одговарајућу тежину свим осталим разматрањима...онда су садржај права и обим потребног постигнућа широко отворени и покрећу кључна питања, питања која утичу...и на друга права и вриједности.“ Raz J., 2010, 46.

⁶⁵⁴ Вид. Amartya K. Sen, *Development as Freedom*, Oxford University Press. 1999.

„непристрасни посматрач“ према Сеновом читању, или је то перспектива трећег лица практичке рационалности, или је у питању ослањање на коришћење алата као што су то праксе античке филозофије и реторике, - рационална способност као рационално расуђивање је људима својствено и могуће, што ће рећи изводљиво и доступно. Оно је некад, а не ни сасвим ријетко, неопходно како грађанину тако и властима, јер наука сама може бити недовољна да усмјери на исправно понашање или употребу њених домаћаја. Свако расуђивање претпоставља одређену свијест и разумијевање онога што се разматра „јер не постоји могућност разумних препорука заснованих само на априори разматрањима“, већ се оне „морају односити на стварност којој су намијењене“⁶⁵⁵.

Усмјерићу пажњу на Разово резонување у овом правцу из 2011. године, кроз његову анализу од великог значаја за сазнање услова сазнатљивости, коју налазимо у његовој књизи „Од нормативности до одговорности“. Улога Разума за поимање услова сазнатљивости се нарочито разрађује од одјељка под називом „Разлог, Рационалност и Нормативност“ (*Reason, Rationality, and Normativity*) надаље. Како би развио утемељење тврдњи да је појам разлога кључни за разумијевање нормативности (а затим и могућност њихове сазнатљивости путем рационалне способности), као оне која произилази из његовог гледишта да су „сви нормативни феномени нормативни у оној мјери и зато што пружају разлоге или су дјелимично конституисани од разлога“, Раз даје образложење повезаности разлога и „Разума“ и везе између „Разума“ и нормативности.⁶⁵⁶ Полазећи од питања какве су то чињенице које разлоге чине разлозима и за њега евидентног и неизненађујућег одговора да „постоји инхерентна веза између разлога и Разума - схваћеног као наших рационалних могућности и способности“⁶⁵⁷, он указује на важност увиђања једне кључне непроблематичности. Она се састоји у непостојању ривалитета између аутоматизованих одговора који спадају у домен тзв. „процеса заобилажења Разума“ или *Reason-bypassing processes* и тога да наши рационални капацитети често редовно интерагују са „процесима заобилажења Разума“. Он то објашњава преко примјера глади која може да послужи да покаже да постоје способности и процеси који поуздано воде адекватном одговору на чињенице које су разлози, а да не укључују медијацију рационалних способности.⁶⁵⁸ Како су према њему чињенице које су разлози, разлози зато што су дио случаја за одређени одговор, за вјеровање, или акцију или емоцију, он кроз овај примјер, који се односи и на људе, показује да је сасвим у реду тврдити да није у свим доменима живота ослањање на сопственом рационалном капацитету боље од неких других процеса за довођење до резултата да се усагласимо са разлозима који се на нас односе.⁶⁵⁹ Он се ограђује да је поента овог примјера, вјероватно ограничена на практичне разлоге и разлоге за емоције, а не на епистемолошке разлоге. Према Разу, „разлози су концептуални“ и притом „акција је један општи појам, који покрива поступање према разлозима као и према другим акцијама, док је вјеровање, специфичан концепт који означава једно од различитих широко когнитивних стања која суштински укључују наше рационалне способности, будући да суштински реагују на разлоге (не нужно тако што их генерише спознаја да за њих постоје разлози, већ тако што се модификују свијешћу да постоје довољни разлози против њих).“⁶⁶⁰ Зашто ове дистикције имају везе са нашом темом? Зато што помажу да се увиди да међутим, „неки разлози не би могли настати или бити препознати осим преко коришћења Разума“, као што је то случај са

⁶⁵⁵ Joseph Raz, “Human Rights in the Emerging World Order”, 1 *Transnational Legal Theory* 31, 2010, 39.

⁶⁵⁶ Анализа коју започиње у одјељку под насловом „Разлог, Рационалност и Нормативност“ (*Reason, Rationality, and Normativity*) у Joseph Raz, *From Normativity to Responsibility*, Oxford University Press, 2011, 85 и даље.

⁶⁵⁷ Joseph Raz, *From Normativity to Responsibility*, Oxford University Press, 2011, 85.

⁶⁵⁸ *Ibid.*

⁶⁵⁹ *Ibid.*

⁶⁶⁰ *Ibid.*

већином разлога који су културна творевина с тим да ни у њиховом случају објашњење зашто указују на одређени одговор се не позива на ту чињеницу.⁶⁶¹

„На примјер, неки епистемолошки разлози које само рационална бића могу препознати као разлоге, ипак се могу исто тако идентификовати као чињенице које *захтијевају вјеровање*, јер су *докази за истинитост тог вјеровања*, а њихов статус као доказа може се објаснити без позивања на начин на који су идентификовани. Па зашто су онда разлози? Зато што је Разум наша општа способност да препознамо и одговоримо на разлоге. Постоје и друге способности које то раде. Али Разум је универзална способност препознавања разлога, она која нам у принципу омогућава да препознамо било који разлог који се на нас односи и да на њега одговоримо на одговарајући начин... Посебно, омогућава људима да *рефлексивно* препознају да чињенице које су разлози јесу разлози.“⁶⁶²

Раз опет, подвлачи важност исправног разумијевања шта он подразумева под овом улогом Разума:

„То што је Разум способност рефлексивног препознавања разлога не подразумева да сваки разлог укључује рефлексiju, расуђивање или промишљање. Са искуством учимо да инстинктивно идентификујемо и реагујемо на разлоге, мада на начине који зависе и претпостављају, прво, ослањање на прошлу рефлексiju, а друго, пратеће присуство рационалих моћи које контролишу и спремне су да исправе погрешне идентификације или погрешно усмјерене одговоре.“⁶⁶³

Наиме, у Разовом, постхумно објављеном, дјелу „Коријени нормативности“, које сажима његов дугогодишњи рад на анализи структуре нормативних разлога и њихове улоге за објашњење нормативности, он врши једно посебно битно прецизирање у вези његовог разматрања нормативних разлога.

„Разматрам нормативне разлоге и људе који размишљају о нормативним разлозима. Многи су покренути нормативним разматрањима и расуђују о њиховим импликацијама без коришћења или чак и посједовања концепта разлога. Они користе друге концепте (дужност, треба, шта је врлинско, пожељно, корисно, разборито, морално, профитабилно, божански заповијеђено итд.). Они се разликују од „разлога“, али сви подразумевају да постоји разлог, или чак да је сама чињеница да се ови примјењују разлог. Када кажем да се особа ослања на разлог, вјерује у њега или закључује да постоји, мислим на то да има вјеровање које подразумева да постоји разлог.“⁶⁶⁴

Притом, Раз објашњава да закључак особе која практички просуђује о једном аргументу (*conclusion of the argument*) представља оправдање у вјеровање у њега (*to justify belief in it*), док вјеровање у закључак аргумента представља стварни закључак практичког размишљања (*the 'real' conclusion of the reasoning*).⁶⁶⁵ Практичко расуђивање је нешто што људи, којима је имплициран рационални капацитет, чине, и за њега је потребно вријеме. Раз прецизира, да ова намјерна радња подразумева и један почетак и један крај, и да је на нама да уђемо у тај процес или не уђемо, процес који некада не умијемо лако ни да зауставимо, када на примјер наставимо да размишљамо и да провјеравамо неки свој крајњи закључак који смо донијели

⁶⁶¹ *Ibid.*, 86.

⁶⁶² *Ibid.*

⁶⁶³ *Ibid.*

⁶⁶⁴ Joseph Raz, *The Roots of Normativity*, Edited with an Introduction by Ulrike Heuer, Oxford University Press, 2022, 72.

⁶⁶⁵ *Ibid.*, 74.

иако га нећемо промијенити.⁶⁶⁶ Заправо за разлику од других интенционалних радњи које могу бити намјерне а да не буду ангажоване за неку сврху или предузете с разлогом, гдје се 'интенционално' може свести на то да је понашање под нашом контролом, Раз подвлачи да је људско практичко расуђивање типично активност у коју ми улазимо са разлогом.⁶⁶⁷ Типично тај разлог је да нађемо одвог на једно питање:

„Прецизније, резонавање⁶⁶⁸ је у суштини активност која има за циљ да утврди оправданост, случај за свој закључак, предузета како би се утврдило да ли је закључак тачан одговор на постављено питање.“⁶⁶⁹

Ово нас враћа одређеним постулатима помињаних пракси античке филозофије и реторике, као алатима за исправно резонавање, зар не? Да би резонавање било успјешно, Раз појашњава, (1) питање мора бити добро формулисано, смислено; (2) његов закључак треба да одговара на питање и (3) расуђивање мора да показује да је одговор исправан, док „релевантност за оправдање одговора на питање утврђује на које премисе се треба ослонити“.⁶⁷⁰ Притом 'оправдање', објашњава Раз, у овом контексту је „аргумент, наиме изјава о разлогу или скупу разлога датих у прилог одговору на питање на које се расуђивање односи“.⁶⁷¹ Истовремено указује на то колико је битно одредити колико поткрепљујући аргумент треба да буде свом закључку да би био валидан, прецизирајући да користи „валидан аргумент“ да би означио да је поткрепа коју пружа свом закључку адекватна.⁶⁷² Тако, тврди да аргумент свој закључак мора поткријепити до степена који би „оправдао закључак оправдања, наиме подржавање/вјеровање у његов закључак, односно прихватање закључка аргумента као одговора на питање на које је расуђивање покушало да одговори“.⁶⁷³

Међутим, то што Разум може да не функционише како треба, за Раза није обесхрабрујуће у овом аргументу, већ то само говори у прилог томе да се стога разлози не могу дефинисати само преко свега онога што Разум препознаје и на шта реагује. Штавише, овдје лежи основ за сазнатљивост здравог Разума, илити за *доступност као сазнатљивост онога што рационални капацитет, ако функционише како треба, може да исправно детектује као разлоге*. У том смислу Раз говори:

„Како Разум може да закаже, постоје критеријуми којима се одређују успјех и неуспјех, и они одређују које разлоге треба препознати. Другим ријечима: наше рационалне моћи су општа способност да препознамо и одговоримо на чињенице које чине одређене одговоре прикладним, а такве чињенице су разлози зато што их наше рационалне моћи могу препознати и на њих одговорити. Друга половина ове изјаве је последица *nexus*-а: када су одређени одговори корисни или на други начин прикладни или добродошли, али их Разум не може препознати, они нису разлози.“⁶⁷⁴

Такође, на другом мјесту Раз говори о „неуспјеху агента“, а не ирационалности, или логичком неуспјеху. У питању је увиђање да неуспјех у предузимању средстава за постизање

⁶⁶⁶ *Ibid.*, 72-73.

⁶⁶⁷ *Ibid.*, 73.

⁶⁶⁸ Раз на самом почетку овог излагања прецизира да под њим мисли на практичко расуђивање. Вид. Raz, J., 2022, 72.

⁶⁶⁹ *Ibid.*, 73.

⁶⁷⁰ *Ibid.*

⁶⁷¹ *Ibid.*, 74.

⁶⁷² *Ibid.*

⁶⁷³ *Ibid.*

⁶⁷⁴ Raz, J., 2011, 85.

циља, као неуспјех за спровођење исправног расуђивања, није кршење рационалног захтјева, већ је у питању „неисправно функционисање“ агента. Да је ријеч о неуспјеху правилног функционисања, а не једном логичком неуспјеху, види се из ових разматрања:

„Много тога, међутим – као што је напоменуто у претходном одјелку – не све, дискусије о инструменталним разлозима и инструменталној рационалности има за циљ да објасни исте феномене које овдје идентификујем као одређени аспект нашег рационалног функционисања. Овде ћу ограничити термин „инструментална ирационалност“ на *неисправност наше способности да правилно реагујемо на перципиране разлоге*, што се манифестује у неуспјеху да користимо расположива средства за остварење наших циљева. Особа може бити ирационална на овај начин само у једној прилици, али чак и тада, њен неуспјех манифестује неисправну способност, иако ону која може правилно функционисати већину времена. (курзив додан)⁶⁷⁵

Док с једне стране, на овај начин Раз установљава једну увијек могућу сазнатљивост онога што се коришћењем функционалног Разума⁶⁷⁶ или пуног рационалног капацитета може спознати, увидјети и опазити, с друге стране, врши једно битно прецизирање да из овога не произилази закључак да је Разум тај који разлоге чини разлозима. Ово је важно зато што ако би Разум био извор разлозима, онда би се вршила негација свих оних карактеристика свијета, које су заправо *stimuli* на које ми одговарамо на начине који не би могли бити обезбијеђени коришћењем наших рационалних моћи. У том смислу, Раз објашњава да како *stimuli* нијесу разлози, разлог зашто на ове карактеристике свијета на које одговарамо инстинктивно, одговор не може бити обезбијеђен нашим рационалним моћима, је зато што се на њих не примјењује вођење рефлексивношћу.

„То што је Разум општа рефлексивна способност препознавања разлога разликује га од других процеса попут глади или инстинктивног избјегавања ватре, који препознају неке специфичне врсте разлога. Да би била разлог, чињеница мора бити она на коју можемо да одговоримо користећи наше рационалне моћи, без обзира да ли у некој конкретной прилици тако реагујемо.“⁶⁷⁷

Осим што ова излагања у основи изнова оправдавају нормативно/објашњавајућу везу, преко поновног показивања да карактеристике свијета представљају случај за одређене реакције (радње, вјеровања, емоције), за Раза је кључно што показују да, да би био такав случај, није довољно да је одређени одговор на њих добродошао или прикладан.⁶⁷⁸ И овдје долазимо

⁶⁷⁵ Joseph Raz, “The Myth of Instrumental Rationality“, *Journal of Ethics & Social Philosophy*, Vol. 1, No. 1, 2005b, 15. https://www.jesp.org/PDF/6863_Raz-vol-1-no-1-rev.pdf, 03. април 2026.

⁶⁷⁶ У том смислу упућујем на Разову разраду ове тврдње у свијетлу одговора на критику на чланак из ког потиче претходни цитат: „Понекад људи који чак ни не покушају да искористе средства за остваривање својих циљева показују или манифестују облик неисправности који се може критиковати као облик ирационалности. Генерално говорећи, то је заједничка основа. Мој аргумент је био да оно што чини такве неуспјехе ирационалним није то што су ирационална увјерења или поступци агента непожељни, нити то што он има било какав разлог да их избјегава, или њихову комбинацију. У питању је што он не функционише правилно. Постоји, рекао сам не баш корисно, идеал рационалног дјеловања, који тај агент није успио да достигне том приликом [референца на конкретну ситуацију раније приказану]. Било би боље да сам умјесто тога рекао да је *подбацио по стандарду рационалног функционисања* (курзив додан).“ ⁶⁷⁶ Joseph Raz, “Instrumental Rationality: A Reprise“, *Journal of Ethics & Social Philosophy*, 1(1), 2005c, 10. <https://www.jesp.org/PDF/RazAReprise.pdf>, 03. април 2026.

⁶⁷⁷ *Ibid.*, 86-87.

⁶⁷⁸ *Ibid.*, 87.

до кључног Разовог закључка као утемељујућег за тврдњу да 'услов сазнатљивости' лежи у рационалном капацитету људи:

„Неопходно је да рационална бића буду у стању да одговоре на те карактеристике користећи своје рационалне моћи да их препознају онаквима какве јесу. Овај *однос разлога према нашим рационалним моћима има далекосежне посљедице*. Она која ће се појавити касније у књизи је *захтјев за сазнатљивошћу који он имплицира*: само карактеристике свијета које се у принципу могу сазнати могу представљати разлоге. Јер се само на њих може одговорити коришћењем наших рационалних моћи, а као што смо видјели, то је оно што разлоге чини разлозима (курзив додан).“⁶⁷⁹

Тако и све оне ситуације у којима поступамо најрационалније ако слиједимо директиву као један индиректан начин коришћења нашег рационалног капацитета, представља један од разумних „процеса заобилажења Разума“, који није у ривалитету са директним коришћењем нашег рационалног капацитета увијек када је то важније него усаглашавање са правим разлогом (Разумом). Штавише, ријеч је о примјеру када наши рационални капацитети често и редовно интерагују са „процесима заобилажења Разума“ као аутоматизованим одговорима преко којих се брзо и ефикасно усаглашавамо са разлозима који се на нас ионако односе безброј пута свакодневно слиједећи разноразне законе, а да о томе и не размишљамо толико активно док живимо своју свакодневицу. Односно, објашњење зашто је директно поступање према директиви рационално и компатибилно са аутономијом личности, лежи у способности рефлексивног препознавања разлога којом Разум располаже, а што као такво, видјели смо, не подразумева да сваки разлог укључује рефлексiju, расуђивање или промишљање. Ту се управо надовезујемо на горње објашњење да „са искуством учимо да инстинктивно идентификујемо и реагујемо на разлоге, мада на начине који зависе и претпостављају, прво, ослањање на прошлу рефлексiju, а друго, пратеће присуство рационалих моћи које контролишу и спремне су да исправе погрешне идентификације или погрешно усмјерене одговор“⁶⁸⁰. Дакле, слиједимо директиве легитимног ауторитета, јер се ослањамо на своју прошлу рефлексiju у вези ранијих директива које су нас успјешно ускладиле са разлозима који се на нас односе и тако даље, што не значи да немамо право да укажемо на грешку ако је увидимо, у одговарајућем поступку за побијање директиве или предлагања бољег рјешења. У том смислу, обратимо пажњу на ове Разове ријечи:

„Резоновање је слушкиња нормативности. Уколико карактеристике свијета чине одређене реакције, емоционалне, когнитивне или активне, прикладним тамо гдје имамо способност да на њих одговоримо употребом рационалних моћи, оне припадају нормативном домену. Резоновање је ментална активност вођена разумом, усмјерена ка откривању како би требало да се оријентишемо према свијету. Практичко расуђивање састоји се од оних активности резоновања које имају за циљ да одреде како би ми или други требало да дјелујемо у свијету. Дјеловање, укључујући намјере са којима се чини, није дио резоновања, али је понекад одређено њиме.“⁶⁸¹

Право се и само ослања на рационални капацитет субјеката, не само кроз улогу судија као појединаца који просуђују у конкретним ситуацијама повреда права и кроз извјесна дозвољена дискрециона овлашћења судија у тумачењу права, већ и кроз третирање самих субјеката уопште као нужно рационалних бића. Право рачуна на то да субјекти и без улоге

⁶⁷⁹ *Ibid.*

⁶⁸⁰ *Ibid.*, 86.

⁶⁸¹ Raz, J., 2022, 93.

судије могу сами да одреде у конкретном случају шта значи основно начело облигационог права „пажња доброг привредника“ или „пажња доброг домаћина“, као водиле за низ потенцијалних правних послова и уопште функционисање путем уговора. Право рачуна на то да одрасли субјект који располаже пуном пословном способношћу умије разумно процијенити значење овог принципа као једног разумно праведног принципа, на низ ситуација које нијесу унапријед одредиве. То исто повјерење право има и у судију и његово тумачење овог принципа у рјешавању евентуалног правног спора.

Важан је резултат усаглашавања са разумом, а не конкретна умна операција којом су се појединци водили да би се усагласили са зависним разлозима. Сјетимо се Разовог каснијег искорака о ком смо говорили у претходном дијелу - његово допуштање да искључујући разлог иако нормативно такав, не мора да буде ефективно разлог водила ка жељеном понашању појединца. Односно да је неважно је ли га нека појединачна моралност којој се приклања усагласила са разлогом, а не лични став и вољност да само директно поступи по наредби ауторитета. То дјелује као једно од многих одступања Раза од сопствене теорије ауторитета, које заправо није одступање, већ тако треба да буде са становишта рационално правног позитивизма. Теорија ауторитета рационалног позитивизма рачуна резултат који доводи до усаглашавања са зависним разлозима управо зато што постоји једна нужна концептуална веза између права и морала, која претпоставља могућност доласка до исправног одговора коришћењем разума, односно рационалног капацитета људске врсте, преко права који је неодвојив од онога чему служи. Како служи људима којима је јединствен рационални капацитет и неопходан да би били вођени директивама ауторитета, право је неодвојиво од рационалног капацитета људи. Закон по својој природи није институција са неморалним задатком који треба да изврши већ је морално вриједна институција и то је дио његове природе. Основне вриједности које право штити су неопходне за заштиту рационалног капацитета људи. У крајњем може да се дође до закључка о једној нужној концептуалној вези између права и рационалног капацитета људске врсте. Ово је озбиљна тврдња, али не треба да изненађује. Она је неопходна, јер омогућава кохеренцију цјелокупне пузле Разове теорије ауторитета.

Када Раз тврди да је посједовање евалуативних својстава инхерентно повезано са разлозима, јер како каже „ми имамо разлоге за предузимање радњи које посједују процјењивачка својства“⁶⁸², уочава се кључни разлог неслагања са ставом Корсгард (*Korsgaard*) да имамо разлога да бринемо за оно што је наше, и само за то. У том разлогу лежи дубљи смисао повјерења у људску врсту и улогу разума.

Право и настаје са човјеком, са његовом еволуцијом са којом се развија и само право. Са успоном човјека као врсте развила су се правна начела, све до савременог човјека који је препознао непостојање вриједности у тлачењу, расизму, неједнакостима између полова, те је умним процесом дошао до принципа владавине права рецимо. Напредак који је људској врсти донијело начело владавине права као цивилизацијски степен, се може поредити са откривањем ватре код праисторијског човјека.

Надамо се да ће се једног дана истим еволутивним принципом доћи до утврђивања начела непостојања вриједности у вођењу ратова, али у тој еволуцији се и састоји природа човјека и права. Обоје представљају саморазумијевање оног другог, као што обоје рефлектују еволуцију оног другог. Право не постоји без човјека, док човјек не може опстати без права. Дакле, отуда има смисао Разов поглед на ауторитет као обавезан чак и да укида неприхватљиве опције, разне неморалности и то не у примарном смислу, као ставови схваћени као неморални из личног угла једне конкретне моралности, већ из угла рационалног разматрања кључних питања за достојанствен опстанак људи у заједничком животу у уређеном грађанском друштву. То укидање неприхватљивих опција представља границу толеранцији и своди се на

⁶⁸² Raz, J. (2003a), 144.

укидање нерационалних моралности које се косе са људском добробити и не поштују људску аутономију. Формулисана како је формулисана, Разова теорија ауторитета као сет поставки о идеалном извршавању ауторитета, рачуна на то да је ово задатак „услугне концепције“ власти.

Рационални позитивизам, као врста тврдог позитивизма, носи са собом једно посебно ограничење ауторитета које почива на рационалном капацитету човјека као врсте, док је Разова теорија услужног ауторитета рапрезентативни примјер рационалног правног позитивизма, што не значи да нужно мора остати и једини. Овај правац схватања ауторитета је могуће и пожељно је даље развијати.

4.3 Претензија Разове теорије ауторитета на универзалност

Разова теорија ауторитета од самог почетка крије клицу нечега што сам већ наговјестила у претходном излагању, а што бих означила као *цивилизацијски домаћај разума*. Овај умногоме утиче на опстанак Разових теза, јер свако ко се упознао са његовом теоријом врло вјероватно ће бити заинтригиран да преиспита правност државе у којој живи, или неке којој се диви колико скоро па савршено осликава његову изабрану моралност у својим законодавним рјешењима и гдје би можда радо мигрирао. Исти поступак преиспитивања би се могао спровести према некој држави која постоји или је постојала а која тешко да према Разу може проћи тест тезе о нормалном оправдању. То је рецимо прво што примијете студенти који се сусретну са Келзеновом Чистом теоријом права, која ма колико питко и логично дјеловала⁶⁸³, лако би омогућила да се нацистички системи посматрају као правни системи те у пуном смислу и правне државе исто као и било која данашња развијенија држава, што нипошто није био његов циљ, како је и сам био у изгнанству. Међутим, правац који даје Разова теорија ауторитета за сагледавање изразито репресивних система, показује да легитимитет власти мора да се заслужи, односно да се процијени на основу испуњености услова из пет теза које суштински чине поставку ове „услугне концепције“ ауторитета. Но ова питања о дometу одређене теорије ауторитета, односно природи закључака које повлачи за собом, су неминовна, зато што би у супротном представљала анализу снова или неко друго фантазирање и губљење времена, и које нема утицаја на наш свакодневни живот. Право итекако има утицаја на наш живот, а према Разу и на поштовање према самима себи.

Према томе, показује се потребним преиспитати претензију Разове теорије ауторитета на универзалност, с обзиром на то да он нуди једну општу теорију права. Овај поступак се чини неопходним, из разлога што ова теорија ауторитета, као заснована на аутономији личности и добробити у значењу које јој одређује Раз, спрам онога што се под њима може подразумевати међу савременим културама запада⁶⁸⁴, дјелује да прави сугестију ка постулатима перфекционистичког либерализма. Она кроз ове централне појмове дјелује као да се ограничава на један тип друштава наспрам оних која не познају ове појмове у том значењу или неком другом који је макар на приближно задовољавајућем нивоу, а што би се подразумевало под разложним неслагањима међу концепцијама добра. Дакле, рекло би се да

⁶⁸³ Раз и сам анализира Келзенову правну теорију полазећи од чињенице да је од „свих разних доктрина“, управо његова теорија основне норме „највише успјела да привуче пажњу и освоји машту“, стекавши „одушевљене присталице, као и убијеђене противнике“ као резултат „нејасног начина на који Келзен објашњава своју теорију“ чему, стога, много дугују и њени поштоваоци и њени критичари. „Нејасноћа је критикована и навела је људе да посумњају да је цијела теорија мит; али је такође поштоваоцима који су се ослањали на двосмислености пружио лако бјекство од критике.“ Овим ријечима Раз уводи у оно што ће бити његов „покушај демитологизације теорије“ Ханса Келзена. Разова анализа објашњења концепта основне норме „као Келзеновог покушаја да пружи одговор на неке добро познате правне проблеме“, пружиће утемељење Разовим тврдњама „да је покушај пропао, али да је његов неуспјех просвјетљујући“. Вид. Joseph Raz, „Kelsen's Theory of the Basic Norm“, *The American Journal of Jurisprudence*, Volume 19, Issue 1, 1974, 94-111.

⁶⁸⁴ Термин на који се неријетко позива у току свог опуса.

универзалност ове теорије има свој потенцијал међу свим оним правним системима са приближним *цивилизацијским домаћајем разума*. Под тим се подразумејева различитост у разложним неслагањима у концепцијама добра, но који су на истом нивоу тог тзв. цивилизацијског домаћаја разума односно досегнутог степена еволуције рационалног капацитета човјека у тим друштвима (што значи и заштите аутономије личности, јавне расправе, забране цензуре итд.). Чини се непобитним да је Разова теорија ауторитета без проблема примјењива на правне системе који познају тај исти Разов или приближно сличан појам добробити и аутономије. Међутим, какав је случај са свим осталим друштвима која постоје или су постојала?

С обзиром на то да Разова теорија ауторитета у једном тренутку у времену почиње да се ослања и на неке помоћне критеријуме, формалне принципе владавине права⁶⁸⁵, који ипак упућују на нека од основних људских права, консултујмо један Разов чланак на тему људских права у ком износи врло интересантне ставове и запажања.

Наиме, он људска права посматра као политичка права, а не као апстрактна морална права која људи имају само стога што су људи. Он, наиме, одбацује тзв. фундаменталистичке доктрине које људска права посматрају као универзална, према тези да их сваки човјек посједује по основу припадности људском роду. Раз до одбацивања ове идеје долази кроз заступање става да људска права нијесу пре-институционална природна права, већ политичка права која су као пракса укоријењена у међународном праву, служе за ограничавање суверенитета држава и оправдавају међународну одговорност. У супротном би се, према њему, имплицирало да су и пећински људи имали људска права⁶⁸⁶.

Његово становиште подразумејева тзв. дијакхронијско разумијевање универзалности, која није статичан појам, већ анализа концепта "универзалног" као онога што важи за све, увијек и свугдје значи опажање процеса његовог мијењања кроз различите историјске епохе, културе и филозофске контексте. Ово не треба да изненађује с обзиром на то да је овакав приступ разматрањима изразио и раније по питању других ствари као на примјер универзалности вриједности. Подсјетимо се његовог објашњења да се, прије него што би се напустило схватање о вриједностима као универзалним, мора објаснити шта универзалност вриједности прво не подразумејева, а то је првенствено да она не подразумејева да се вриједности не могу мијењати током времена.⁶⁸⁷

Универзалност, као не-статичан појам, који се дакле, развијао од античких схватања, преко просветитељских идеала, до савремених постмодерних идеја, Раза води идеји да само данашњи људи уживају људска права и то на основу политичке концепције а не неког посебног моралног статуса људских права. Међутим, то не значи да за њега људска права нијесу и врста апстрактних моралних истина из угла појединих моралности, већ он оспоравајући њихову универзалност тј. став да су људска права постојала "од почетка времена" за све људе, без обзира на њихов културни или историјски развој, заправо јача тезу да људска права служе заштити виталних интереса у контексту модерног глобалног поретка као нека врста институционализованог морала у савременом свијету.⁶⁸⁸

Штавише, значај разматрања његових ставова у вези са људским правима, баца свијетло на многе наизглед недовољно недвосмислене позиције његове теорије ауторитета. Под тим се мисли на све оне разлоге због којих се може посумњати у њен потенцијал да буде општа теорија права.

Раз користи два права и то право на образовање и право на здравље, да илуструје неке од својих ставова. У том смислу указује на то да је право на образовање признато у разним

⁶⁸⁵ Вратити се на 3.6 одјељак овог рада.

⁶⁸⁶ Raz, J., 2010, 40.

⁶⁸⁷ Raz, J., 2004a, 2. Вратити се на 4.2.3 одјељак овог рада.

⁶⁸⁸ Raz, J., 2010, 31.

међународним уговорима и издваја као главно мјесто Универзалну декларацију о људским правима из 1948. године.

У њој се у члану 26(1) декларише:

„Свако има право на образовање. образовање је бесплатно, барем у основним и фундаменталним нивоима. Основно образовање је обавезно. Техничко и стручно образовање је општедоступно, а високо образовање је подједнако доступно свима на основу заслуга.“, док члан 26(2) наставља: „Образовање треба да буде усмјерено ка пуном развоју људске личности и јачању поштовања људских права и основних слобода. Оно треба да промовише разумијевање, толеранцију и пријатељство међу свим народима, расним или вјерским групама и да унапређује активности Уједињених нација за одржавање мира“.⁶⁸⁹

Затим, људско право на здравље појављује се у члану 12(1) Међународног пакта о економским, социјалним и културним правима из 1966. године, према ком се признаје „право свакога на уживање највишег могућег стандарда физичког и менталног здравља.“⁶⁹⁰

Његово објашњење ове природе људских права почиње од разматрања неких битних аспеката права уопштено, која дају одговор на то зашто права имају посебну улогу у нашем моралном универзуму. У том смислу, Раз указује на једну „уобичајену празнину у многим дискусијама о људским правима“ тако што пребацује фокус са „вриједности претпостављеног права или његовог објекта за носиоца права, као да је то довољно да се утврди да такво право постоји“ на оно о чему се често тако мало брине, „да се покаже зашто су други подложни дужностима у вези са претпостављеним правом или његовим објектом“⁶⁹¹. Ма колико дјеловала широка и општепозната тврдња да се права примјењују на случајеве када је вриједност нечега за особу таква да оправдава обавезу других да то поштују или на неки други начин обезбиједи његово уживање, Раз упућује на једну важну сугестију која из ње произилази. Посматрајући права као оправдана оним што је вриједно за носиоце права, ствара се двоструки проблем. Ово гледиште, примјењује Раз, доводи у питање став да су права фундаментална, као што и показује и један други проблем, који лежи у томе да то што је „нешто вриједно за некога чак ни не почиње да утврђује да ја или било ко други има дужност да обезбиједи или заштити његово власништво или уживање у тој ствари“⁶⁹². Пут ка објашњењу права је у правцу сасвим другачијег аргумента, који према Разу пречесто недостаје у овим темама, а тај аргумент се ослања на „посебном карактеру вриједности коју право пружа“, а која лежи у томе да носиоци права имају право да се жале на кршење својих права.⁶⁹³ Раз то објашњава тако што каже да „имати право значи да се жалба не може блокирати рекавши „гледај своја посла“....такав одговор је неприхватљив ако жалбу поднесе особа чије је право – оно се тврди – повријеђено и ако је поднијета у одговарајућем друштвеном или институционалном контексту“⁶⁹⁴. С тим што Раз прецизира нешто веома важно за наша разматрања из овог одјељка. Ова природа права према њему није неки „неухватљиви фактор који објашњава зашто носиоци права имају право на кршење својих права“⁶⁹⁵, него напротив, специфичност људских права као праксе укоријењене у међународном праву и својствене данашњим људима лежи у овим ријечима:

⁶⁸⁹ [UDHR] (GA Res 217A (III), UN Doc A/810 at 71 (1948). Наведено према: Raz J., 2010, 32.

⁶⁹⁰ Raz, J., 2010, 33.

⁶⁹¹ Raz J., 2010, 37.

⁶⁹² *Ibid.*

⁶⁹³ *Ibid.*

⁶⁹⁴ *Ibid.*

⁶⁹⁵ Раз подсјећа на то да овлашћења за спровођење и заштиту права не припадају искључиво носиоцу права, као начела која су широко призната у јавној култури и правним институцијама многих земаља. Тако наводи да: „Новинари имају право и, заправо, дужност да откривају кршења права и да о њима извјештавају. Владе имају право и дужност да штите носиоце права; у овом контексту, док су неке мјере спровођења на дискрецији или под

„Заиста, било би то жалосно друштво – укључујући, као што ћу касније објаснити, свјетско друштво – у којем нико осим жртве или њених блиских пријатеља не смије да протестује против кршења људских права.“⁶⁹⁶

У том смислу, он указује на то да могу постојати права којих се њихов носилац не може одрећи, а „права на неке основне слободе су могући кандидати“⁶⁹⁷. Међутим, генерално говорећи, права као заштићене дужности према другима су таква да их се носилац може одрећи или суспендовати, и та карактеристика права, као једно право, а не право на жалбу, чини срж посебног статуса носилаца права у погледу њихових сопствених права.⁶⁹⁸

Конкретно говорећи о људском праву на образовање, Раз свој став о њему, као примјеру људског права заснива на полазном становишту, савршено у складу са правним позитивизмом, да савремена пракса људских права „идентификује као људска права само она која би требало да се спроводе законом“⁶⁹⁹. Када је ово право у питању, разлог за тврдњу да оно припада једном стадијуму цивилизацијског домаћаја разума, а не припада неком који му је далеко у прошлости претходио (као рецимо времену пећинског човјека) лежи у овом Разовом објашњењу:

„Саме разлике између основног, техничког, стручног и високог образовања не би имале смисла у то вријеме, као ни у многим другим временима. Нити би имало смисла сматрати било који дио образовања обавезним. Ко је требало да буде обавезан? Јасно је да се право које је овдје признато односи – ако уопште – на људе који живе у условима сличним нашим. Али ако је тако, онда се не може заснивати само на нашој човјечности.“⁷⁰⁰

Овај начин посматрања права на образовање, као данас признатог људског права у поменутој Универзалној декларацији о људским правима, Раза одводи до његовог основа према ком је оно као такво прије свега инструменталног карактера, ради заштите једног сасвим другачијег добра, - оног које налазимо и у основи његове опште теорије права.

„Оправдање за постојеће право на образовање које сам скицирао засновано је на савршено универзалним разматрањима, наиме на важности могућности за испуњавајући живот и на начину на који шансе за испуњавајући живот зависе од посједовања вјештина за искоришћавање могућности доступних у нечијем мјесту и времену. Сви практични морални закључци засновани су на универзалним разматрањима примијењеним на специфичне околности. (курзив додан)“⁷⁰¹

утицајем одлука и преференција носилаца права, друге нису. Оне су ствар од јавног интереса, а јавни службеници су за то задужени.“ Затим, указује на то да централни фактор који објашњава посебан положај носилаца права у погледу њихових сопствених права јесте моћ носилаца права „да се одрекну својих права - трајно или у неким приликама - а то укључује и моћ да обуставе спровођење својих права у једној или више прилика. Понекад могу преферирати да се право не поштује или да се његова повреда не исправља. Такве резултате могу постићи коришћењем овлашћења да се одрекну права, било генерално или у једном случају, и могу се одрећи свог права на надокнаду штете или других правних љекова за његову повреду.“ *Ibid.*, 38.

⁶⁹⁶ *Ibid.*, 38.

⁶⁹⁷ *Ibid.*, 39.

⁶⁹⁸ *Ibid.*

⁶⁹⁹ *Ibid.*, 44.

⁷⁰⁰ *Ibid.*, 40.

⁷⁰¹ *Ibid.*, 41.

Ово је вјероватно једно од посебно драгоцјенијих мјеста у којима се види Разов став према људском животу као безусловно вриједном, али и као нечега за чије је увиђање потребна позамашно развијена рационална способност ако тај став треба да нас води у правном и, што да не, у политичком животу, ма колико изненађујуће могла дјеловати ова тврдња. У том смислу, и људска права која препознају ову тврдњу, нијесу *ни могла настати на нижем стадијуму цивилизацијског домашаја разума*. Наиме, Раз овај смисао исказује на сљедећи начин:

„Вјероватнија тврдња је да су људска права синхронијски универзална, што значи да их сви људи који данас живе имају. Нешто слично се чини да се претпоставља у савременој пракси људских права. Ово је од кључне важности, јер изражава став да је *људски живот безусловно вриједан, став који имамо тенденцију – надам се – да узимамо здраво за готово, али који се не поштује увек у пракси. Дакле, један кључни допринос индивидуалних права новонастајућем свјетском поретку јесте у поткрепљивању његове посвећености вриједности људског живота* (курзив додан).“⁷⁰²

Управо у том смислу морамо да се вратимо на Разове ријечи о неопходности да се други људи, осим жртве кршења људског права, могу жалити/протестовати/реаговати на кршење људских права. Ако је према њему кључна црта људских права што служе за ограничавање суверенитета држава и оправдавају међународну одговорност, онда тим прије припадају дијелу историје који се односи на „данашњег човјека“. Наиме он скреће пажњу на то да је тежња за људским правима довела до једне од најважнијих трансформација у овом историјском периоду или, дозволићете ми, у овом стадијуму цивилизацијског домашаја разума. Ту се мисли на један нови канал политичке акције, који је покренуо покрет за људска права, који још увијек траје и наставља да буде „главни коректив“, како каже Раз, „концентрације моћи у владиним и корпоративним рукама“ кроз „оснаживање обичних људи и појава моћне мреже невладиних, као и уговорних институција које врше притисак на државе и корпорације (и, у мањој мјери, међународне организације) у име индивидуалних права“⁷⁰³

За Раза, значај људских права јесте у потврђивању вриједности свих људских бића и у дистрибуцији моћи од моћних свима који су спремни индивидуално или групно да заступају и промовишу интересе обичних људи. С тим нагласком да са том синхроничком универзалношћу људска права укључују даљи захтјев који је „захтјев да сви људи који данас живе имају иста људска права“⁷⁰⁴. Да би била ријеч о људским правима, та права морају бити таква да њихово поштовање може захтијевати било ко.⁷⁰⁵

Снага људских права као припадајућих новијем свјетском поретку, се читава у томе што на конкретном плану омогућава да „становници једне земље могу упутити такве захтјеве владама других земаља у вези са начином на који те владе поступају са својим грађанима“⁷⁰⁶. Насупрот традиционално схваћеном појму државног суверенитета, које подразумева способност држава да блокирају мијешање у своје унутрашње послове, људска права, објашњава Раз, како функционишу у свјетском поретку, постављају границе суверенитету. Државе на ове захтјеве не могу да поричу да су на одређене начине одговорне за своје понашање према спољним актерима и тијелима, односно владе не могу блокирати те захтјеве говорећи „то те се не тиче“, већ државе морају да одговоре за своје поштовање људских права

⁷⁰² *Ibid.*

⁷⁰³ *Ibid.*

⁷⁰⁴ *Ibid.*, 42.

⁷⁰⁵ *Ibid.*

⁷⁰⁶ *Ibid.*

међународним судовима гдје су услови за надлежност на снази, као и одговорно дјелујућим људима и организацијама ван државе.⁷⁰⁷

Ова карактеристика људских права нас враћа на саму Разову тезу, према којој ни ауторитативне директиве нису изузете од оспоравања, с обзиром на то да субјект који има боље знање од ауторитета који је донио одређену директиву, може да дјелује у правцу њеног побијања на темељу неискључених разлога. Тако је и са људским правима на једном ширем плану, који је дакле свјетски поредак (додаћу, у настанку или, ако не, у развоју), јер она важи за све данашње људе подједнако (читај: за све људе који живе откад су ова права настала кроз њихово признавање у различитим декларацијама и међународним уговорима), те функционишу по сличном принципу.

„Да би функционисали разумно на тај начин – то јест, да би поставили границу државном суверенитету – тврдње о кршењу људских права, које долазе од људи или организација ван државе окривљене за почињење или не спречавање тих кршења, морају бити способне да побију одговор: услови у нашој држави су другачији и ви нисте у позицији да знате која права имају становници наше земље, и стога нисте у позицији да се мијешате у наше послове у име тих права.“⁷⁰⁸

С тим што према Разу постоји једна посебна тежина људских права као, изразићу се, врсте посебно „тешких“ зависних разлога, која се састоји у томе што људска права не захтијевају ово доказивање, већ само позивање на њихово постојање. То показује зашто „људска права не могу бити подвргнута таквом одговору“ држава. Тако је из разлога што су, како он то назива, „у новом свјетском поретку“, или како ја то називам, на тренутном „стадијуму цивилизацијског домаћаја разума“, људска права призната и заштићена према томе што ми, данашњи људи, „поистовјеђујемо људска права са оним правима која сви људи који данас живе имају на основу уобичајених услова живота данас, посебно с обзиром на свјетско ширење и продубљивање тих услова у брзо промјенљивим околностима новог свјетског поретка“⁷⁰⁹. Може се увидјети да смо на истој таласној дужини са правцем досадашњих излагања о Разовом услову сазнатљивости. Дакле, ако се отворе питања постојања одређених права које надилазе појединачне државе, одговори се опет свде на суштину свега онога што смо разматрали под Разовом теоријом ауторитета на нивоу једног имагинарног или конкретног правног система као типично државног. Постоји доступност сазнатљивости зависних разлога из перспективе трећег лица практичке рационалности, као дио аргумента за „признавање да поштовање људских права може захтијевати било ко, укључујући људе и организације који немају везе са дотичном земљом“⁷¹⁰.

Раз указује на то да није нужно доказивати да разлози за заштиту људских права надјачавају ове или оне конкретне моралности или аргументе ове или оне врсте у појединачним државама, већ да је рационалност у којој су ова права утемељена за данашњег човјека, сазнатљива на основу коришћења разума и увиђања о њиховом постојању, док се разлог за њихово постојање своди на очигледност разумног просуђивања на овом степену цивилизацијског домаћаја разума.

„Пошто имамо та права на основу уобичајених животних услова данас, *није потребно посебно познавање околности ове или оне државе да би се знало да њени грађани имају та права*. И то је дио разлога за њихово схватање као ограничења државног суверенитета, као

⁷⁰⁷ *Ibid.*

⁷⁰⁸ *Ibid.*, 42-43.

⁷⁰⁹ *Ibid.*, 43.

⁷¹⁰ *Ibid.*

права за чију примјену су државе одговорне појединцима, организацијама и другим државама ван њихових граница (курзив додан).⁷¹¹

Први фундаментални закључак који произилази из ових разматрања је да се појединачне државе не могу бранити незнањем или непознавањем људских права, већ и за њихове владе важи принцип *ignorantia iuris nocet*. Људска права су опште сазнатљива и то сазнање омогућава свако разумно просуђивање, за које просјечан грађанин (свијета) данашњице има неопходну рационалну способност. Исто тако, чињеница да неко може бити у тако лошим условима живота, остављен без приступа основним способностима, без основног образовања итд., те у незнању шта су то људска права и како се тражи њихова заштита, не значи да их он не ужива или да се држава у којој живи може позивати на његово незнање те незахтијевање појединца приступа људским правима.

Ако се на почетку овог одјелка понеком читаоцу учинило да Разов став да људска права имају само данашњи људи, дјелује као да подрива претензију Разове теорије ауторитета ка универзалности, показује се да је, као и за већину Разових разматрања, потребно ући дубље у начин на који је он дошао до својих закључака. Тако се и ово виђење не удаљава од цјелине његове теорије ауторитета као опште теорије права, јер је према њему инструментална, а не суштинска вриједност појединачних људских права, темељ њима самима⁷¹². Инструментална, јер служе аутономији личности и добробити, као централним вриједностима данашњег човјека.

Наиме, да се на људска права примјењују ова разматрања, Раз увиђа преко анализирања права на здравље. Он полази од два врло интуитивна питања чији одговори дјелују очигледни, но који заправо нису тако једноставни. Таква су, на примјер, питања да ли би неко могао порећи да је здравље вриједно за људе чије је здравље у питању или има ли неко ко би могао сумњати да је право на здравље једно универзално право, пошто је здравље вриједно људима откад људи постоје. Међутим, Раз порушава ове очигледности преко показивања крајности закључака до којих би водила оваква размишљања, односно објашњава да „би било глупо мислити да људи заиста имају право да буду здрави, право које се крши сваки пут када нису здрави“⁷¹³. Један „разумнији поглед на ово право“ Раз ствара преко сљедећих увида:

„Али државе, или владе, нису *интертемпорално универзалне*: нису постојале од почетка *хомо сапиенса* (курзив додан).“⁷¹⁴

Затим наставља:

„Друго, може се рећи да здравље има и унутрашњу и инструменталну вриједност. Унутрашња вриједност је осјећај физичког благостања који уживају здрави. Инструментална вриједност је у томе што здравље значајно повећава нечије изгледе за испуњавајући живот. Ако не сви, онда бар многи облици лошег здравља – који укључују бол, патњу и инвалидитет – чине испуњен и задовољавајући живот много тежим за постизање, или чак и немогућим. Чини ми се јасним да је инструментална, а не суштинска вриједност здравља темељ људског права на здравље. То је тако зато што, у одсуству посебних односа, нико нема дужност да мени или било којој другој особи обезбиједи осјећај физичког благостања. Али могу имати такву дужност да људима обезбиједи прилику да имају испуњен живот.“⁷¹⁵

⁷¹¹ *Ibid.*

⁷¹² *Ibid.*, 45.

⁷¹³ *Ibid.*

⁷¹⁴ *Ibid.*

⁷¹⁵ *Ibid.*

Штавише он сугерише да се фокусирамо на начин на који је ово право изражено у члану 12(2) Међународног пакта о економским, културним и културним правима, са његовом листом државних дужности, као „уживање највишег могућег стандарда физичког и менталног здравља“. У том смислу указује на релативност ове достигнути, а самим тим и ове дужности зависно од економских, друштвених и политичких околности различитих земаља.⁷¹⁶ Ако узмемо да, а Раз је са тим сагласан, су све земље дужне да дају приоритет здрављу, како одредити у којој мјери, а да оно не постане општи лимит за функционисање. Раз то посматра овако: Ако се здравље постави тако да има предност над личном слободом или комерцијалном слободом, могло би да подразумева једну дужност власти да забране пушење или разне друге активности штетне по здравље. Затим, пита се да ли би то онда укључивало дужност да се повећа тржишна цијена појединих добара како би се демотивисало грађанство за куповину или коришћење предмета за активности које се сматрају донекле ризичним по здравље? У том смислу он наводи један имагинарни примјер ка ком води овакво размишљање, као успостављање „посебног пореза на скијалишта“ или „ограничавање производње аутомобила на возила која не могу прећи 60 км/х, и тако даље и тако даље“⁷¹⁷. То је један правац аргумента који види здравље приоритетом над свим осталим, што јасно показује зашто не би требало да буде тако као и зашто није тако, већ је вриједност овог права инструментална:

„Сви ми, у различитој мјери, проналазимо задовољство и испуњење у активностима које ризикују наше здравље и живот, а понекад је ризик дио сврхе тих активности. Кључна ствар је да различите културе имају различите, супротстављене, а ипак разумне ставове према таквим сукобима. Не постоји јединствен начин да се постигне равнотежа између здравља и других брига... многи различити индивидуални ставови и јавне политике, иако међусобно неконзистентни, су разумни или барем прихватљиви.“⁷¹⁸

То би значило да „становници Тамил Надуа имају другачије право на здравље од становника Вермонта“ и то, примјећује Раз, „не зато што се двије државе разликују по богатству, већ зато што дјелују на основу разумних, али супротстављених ставова о томе шта представља највиши достижни стандард“⁷¹⁹. Не дјелује ли стога, пита се, да то не стоји са тврдњом да сви имамо иста људска права и да су она синхронијски универзална? Одговор је негативан. Као прво, на властима, као и на надзорним институцијама и оним које спроводе директиве, је да донесу „практичне одлуке које ће признати исправност или *осудити неразумност* или неморалност различитих културних ставова и пракси (курзив додан)“⁷²⁰. Као друго, односни принцип који се односи на људска права значи да признајући једно право за људско право, као нпр. право на здравље, државе „признају право међународним институцијама да процјењују не само њихове здравствене политике већ и њихово остваривање других права и вриједности, јер, приликом одлучивања о највишем достижном нивоу здравља, релевантне међународне институције морају да донесу суд о начину на који различите земље праве компромис између бригае за здравље и остваривања других вриједности.“⁷²¹

Разова разматрања људских права омогућавају један посебно драгоцјен увид његову цјелокупну теорију ауторитета из једне још одаљеније перспективе. Ма колико његова тврдња да људска права имају само данашњи људи може дјеловати као неконзистентна са потенцијалом да његова теорија буде универзална, ствари нијесу црно-бијеле. Тек кроз његову

⁷¹⁶ *Ibid.*

⁷¹⁷ *Ibid.*

⁷¹⁸ *Ibid.*, 46.

⁷¹⁹ *Ibid.*

⁷²⁰ *Ibid.*

⁷²¹ *Ibid.*

разраду ове тврдње кроз одговоре на питања зашто је по њему то тако, долази се до суштине овог гледишта. Људска права као синхроно универзална, нијесу далеко од адекватног филтера за сагледавање многих других права код Раза. Тако се може доћи до става да је његова теорија ауторитета као општа теорија права синхроно универзална. То не значи корак у сусрет гледиштима да је она парохијална или донекле парохијална. Ово се мора објаснити.

Његова теорија ауторитета је исказана преко једног начина изражавања који формулише идеално извршавање ауторитета, као дакле синхроно универзалног, што ће рећи да данашњи људи који располажу рационалним капацитетом који представља резултат домашаја развоја разума данашњих цивилизација, могу да увиде да су заштита аутономије личности и добробити централни задаци данашњих власти. Разов начин развијања аргумента о синхроној универзалности људских права је у потпуности кохерентан са могућим сагледавањем разних других права на исти тај начин. У крајњем, у све познијим Разовим радовима, задатак „услугне концепције“ власти је све више био сужаван на једну кратку, али довољну дефиницију – да је њихова дужност да *итите рационалне способности субјеката да аутономно воде своје животе*. Испратимо сада овај аргумент: као што је Раз рекао да ни државе ни владе нијесу постојале од почетка хомо сапиенса, није ни људски рационални капацитет био на истом овом нивоу од истог тог периода. Као што су прве државе и владе настале у једном тренутку у времену кад је човјеков рационални капацитет развио идеју о примитивном државном уређењу, исто тако су и права и дужности које су настајале са њима (на начине које предвиђа поступак доношења важећих правних норми – да буду донесени од извора права који су важили у вријеме њиховог доношења) и сами еволуирали. Међутим, тезе Разове теорије ауторитета не онемогућавају евалуацију правних система из примитивнијих стадијума цивилизацијског домашаја разума (средњевјековне државе или уопштено повратак уназад у времену до првих примитивних држава). Управо његово излагање о природи права и односу између права и морала, показало је да је право, као морално вриједна институција, суштински ослоњено на свој морални задатак и то је дио његове природе. Подсјетимо се Разове тврдње да „закон нужно тврди да има легитиман ауторитет и да је тај захтјев морални захтјев...због свог садржаја: то је захтјев који укључује тврдњу права да се додјељују права и намећу дужности у питањима која утичу на основне аспекте живота људи и њихове међусобне интеракције“⁷²². Подсјетимо се само изложених разматрања која показују колико би било будаласто рећи да је природа права да служи доношењу зла људима и томе да уништава њихове животе. То излагање је излагање у оквиру његове теорије као опште теорије права, јер се може примијетити да је право на различитим степенима цивилизацијског домашаја разума на различите начине штитило двије централне вриједности Разове теорије ауторитета. Управо веза између права и морала која се код Раза исцпљује у новом мосту који гради између њих преко рационалне способности људи да свако на свој начин ради на својој добробити и аутономији личности, омогућава један нови поглед на ствари. Ако се каже да се његова теорија ауторитета може да сагледавати као синхроно универзална, то не значи да она дозвољава да само данашње државе буду препознате као правни системи. Напротив, ствар је у томе што је његова теорија ауторитета, формулисана како је формулисана – преко дефинисања идеалног извршавања ауторитета, формулисана да буде директно примјенива на данашње државе. Поготово зато што је суверенитет држава ограничен међународним поретком, па власти данашњих држава не могу да се бране непознавањем људских права при доношењу директива којима се она крше. Али, тезе Разове теорије ауторитета су формулисане на општи начин који омогућава сагледавање испуњења њених теза и у околностима које нијесу данашње.

Римско царство се није могло водити људским правима каква данас познајемо, јер она као таква нијесу ни постојала. Оно се могло водити зависним разлозима који су се ионако

⁷²² Raz, J., 2007b, 19. Вратити се на 4.2 одјељак овог рада.

односили на њихове грађане. Разова теза да људско право није право док се не може ефективно претендовати и затражити његова заштита, говори у прилог управо овоме. Међутим, било би будаласто рећи да Римско царство није било правни систем, зато што су окрутне гладијаторске игре биле дубоко укоријењене у римској култури. Оно што је итекако конзистентно са Разовим ставовима је да је са развојем рационалног капацитета дошло до еволуције у цивилизацијском развоју разума, које нас је постепено довело до садашњег историјског тренутка. У том смислу и велико Римско царство је имало различитих царева, па и оних као што је то био Марко Аурелије који је покушавао са увођењем мјера ради ограничавања окрутности гладијаторских игара, које су као тзв. „крваве забаве“ у каснијем периоду под утицајем хришћанства каснији цареви коначно укинули. Није много потребно да се увиди да је у питању просвећеност разума код ових каснијих у односу прве царева који су одобравали овај вид игара. Разова теорија ауторитета не онемогућава овакву процјену уназад у прошлости која може да доведе до закључка да су тадашње државе које су кршиле неке од ових начела биле правни системи, јер на тадашњем стадијуму еволуције рационалног капацитета човјека као врсте, није се још увијек био пребацио праг више. То објашњава зашто би се према томе сматрао правним системом (директиве ауторитета су ауторитативне) све државе у периоду када женама није било признато право гласа. То се може објаснити и овако. У процјени историјских правних система из других стадијума цивилизацијског домаћаја разума, она се врши према тезама Разове опште теорије ауторитета узевши у обзир другачију расподелу између интегралних и спољашњих ограничења у приступу у односу на данашње људе, са развијенијим ступњем рационалног капацитета. У том смислу, право гласа за жене је у једној фази историје представљало унутрашње ограничење приступу опцији, при чему је борба за превласт идеја које су успјеле да пребаце праг тог ступња размишљања и перцепције, допринијела измени у унутрашњим ограничењима као трансформацији самог добра којем се има приступ.⁷²³ Једноставно разноврзне затуцаности из прошлости и еволуција људског разума и његовог рационалног капацитета кроз вријеме омогућавају једну перспективу сагледавања која истовремено указује на значај људског рационалног капацитета као способности учења из грешака и из сопствене историје.

На основу овог излагања можда би најправилније било рећи да је Разова теорија ауторитета универзална, али да је *формулисана синхроно универзално*. Она претпоставља данашњи рационални капацитет субјеката и власти, и данашњи појам аутономије личности и добробити, али се ослања првенствено на овом првом – јер се и услов сазнатљивости код њега темељи на рационалном просуђивању о конкретном питању на основу доступних (историјски, научно и на било који други начин досегнутих) знања. За задатак „услугне концепције“ власти у коначном да штити рационални капацитет субјеката да маре за двије рационално-интринзичне централне вриједности (на начин на који се оне подразумевају у тој епохи), како власт тако и субјекти су ограничени сопственим домаћајем рационалног капацитета (схваћено као цивилизацијским домаћајем разума, а не индивидуалним рационалним капацитетом).

Осим сагледавања историјских правних система према њеним тезама и према зависним разлозима који су се примјењивали на њихове субјекте, као једна општа теорија она исто тако не онемогућава да се из разматрања испуњености услова из њених теза дође до увиђања да је, *за епоху којој припада*, неки правни систем дегенеративни примјер правног система, као једна „злоупотреба права“⁷²⁴. Тако неке ствари из људске историје као што је Холокауст и прогањања нацистичке Њемачке не смију да се никада више понове и то није захтјев ове или оне моралности или религије, већ људског разума.

⁷²³ Вратити се на 2.2.1 одјељак овог рада.

⁷²⁴ Вратити се на 3.6.2. одјељак овог рада.

Питање са којим желим да закључим овај одјељак гласи да ко зна колико ће садашње правне норме најсавременијих правних система које познајемо из једне далеке будуће перспективе дјеловати као затуцане до тачке невјерице? Па ипак биће разумно просудити да су биле најрационалније могуће за цивилизацијски домаћај разума на ком смо били, с обзиром да нијесмо имали на располагању временски портал да се консултујемо са ученим људима из будућности.

4.3.1 Легитимитет ауторитета на терену популистичких демократија данашњице

Можемо да се надовежемо на претходна разматрања о људским правима. Раз и сам скреће пажњу на једно „практично деликатно питање 'ко одлучује'“⁷²⁵. Наиме он поставља једно још важније питање које гласи овако:

„Да ли је прихватљиво да међународна тијела чији су носиоци функција обично несразмерно извучени из неколико моћних земаља одлучују о здравом смислу или неразуму пракси земаља широм свијета?“⁷²⁶

Значај овог питања се огледа у увиђању да права која су разматрана као људска права на образовање и здравље, нијесу апсолутна, већ да „њихово праведно тумачење и спровођење захтијевају осјетљивост на културну разноликост и на валидност других циљева“⁷²⁷.

Кроз свеукупну рефлексију изнешених разрада обнавља се питање врсте односа услужне концепције власти и политичке филозофије уопште, а потом одређених политичких филозофија. Или да поставимо питање у супротном смјеру – колико је услужна концепција власти као концепт стабилан ван оквира перфекционистичког либерализма?

Анализа која је довела до једног другачијег, новог начина посматрања Разове теорије ауторитета, као формулисанае синхронно универзално, објашњава дијелом одакле произилази наизгледно снажно упућивање његове „услужне концепције“ на перфекционистички либерализам. Међутим, спознаја јединствених карактеристика његовог правнопозитивистичког погледа, као примјера рационално-правног позитивизма омогућава превазилажење баријере за ментални приступ његовој теорији као једној општој теорији права. С тим у вези, омогућава се увид у улогу ове политичке филозофије за контекст приказивања ове теорије ауторитета, која се исцрпљује у њеној лакоћи да буде пригодна за приказивање одређених ставова у једном релативно идеалном (најидеалнијем могућем) изводљивом контексту. То може да се изрази и овако, да постулати перфекционистичког либерализма умногоме сажимају суштинске окоснице данашњег цивилизацијског домаћаја разума.

Ако се осврнемо на анализу домета Разове теорије ауторитета на конкретно том терену, плуралистичких, савремених друштава запада, постоји један феномен који је засигурно тешко заобићи у времену у ком овај рад пишем. Ако се сагледа данашњи малтене свеприсутни феномен популистичких техника пропаганде у политичком процесу прије и након доласка на власт, независно од тога која је идеолошка позадина у питању, уочава се једна отежаност као замагљеност видокруга спрам појединих инструкција за оцјену легитимитета на које смо се испрва били фокусирали на самом почетку овог рада. Рецимо да прије приласка у помоћ процедуралних захтјева владавине права, могли смо се ослонити на пар параметара који се могу свести на три теста:

1. теза о нормалном оправдању (укупна);
2. увјерење у *bona fide* поступање власти;

⁷²⁵ Raz J., 2010, 47.

⁷²⁶ *Ibid.*

⁷²⁷ *Ibid.*

3. „боље знање“ власти, које иако представља подврсту горње тачке, овдје је издвајам засебно у сврху овог теста.

Феномен популизма у савременој политичкој, па затим неминовно и у правној култури, подразумева више компоненти, које синергично доводе до жељеног ефекта у политици односно у процесу избора власти, и које се у најкраћем своде на:

(а) комуникацију са грађанима поједностављеним тзв. народским говором, жаргоном и сленгом;

(б) тзв. силазак политике међу народ путем што непосреднијих видова комуникације која допире до свих слојева грађана, ослањањем великим дијелом на друштвене мреже међу медијима;

(в) комуникацију путем изношења политичких ставова идејама супротстављених страна преко оживљавања старих разликовања кроз поступке свођења на баналне разлике попут „љевица наспрам деснице“, „прво грађани ове државе па тек онда странци“;

(г) позивањем на генерализовање појединачних ситуација које се подижу на „виши ниво“ пажње, сензационалистичким техникама медијске пропаганде, како би се код становништва створило убјеђење о исправности жељених ставова преко максимизовања појединачног случаја - као на примјер ситуација ситне делинквенције у великим градовима, ситних крађа кроз метро како би се изнијела идеја „мигранти напоље“;

(д) формулисањем тзв. „парола“ као фраза, цртежа, карикатура које често на духовит начин, сажимају политичку идеју која има потенцијал да постане популарна и да се прошири међу грађанима, те доведе до њеног одобравања и подршке само на основу популарности пароле, без изазивања ангажовања грађана у дубљем критичком сагледавању тих политичких идеја. Свим овим техникама је заједничко што се своде на неку врсту поигравања са рационалним капацитетом грађана.

Популизам се јавља као проблематичан у двије ситуације: (1) када су два дјеловања, прије / током предизборне кампање и након успјешног избора те доласка на власт, дијаметрално супротни и дође до непоштовања изборне кампање на дјелу (мада та ситуација није типична само за популизам); (2) када се сложена питања која се често односе на људска права, заснована на ономе што сам дефинисала као степен цивилизацијског домашаја разума, минимизују и карикирају како би постала популарна нека затуцана идеја чисто идеолошког карактера и циљем да доведе до измјене обима заштите тих људских права. Најчешће су то у питању негационистички и карикирајући поступци спрам историјских догађаја, као на примјер управо Холокауста и закона нацистичке Њемачке, али то могу бити и сви други историјски догађаји који су довели до појачања заштите одређених права кроз стварање конвенција и директива на интернационалном нивоу као и кроз појединачна законодавна рјешења развијених земаља запада.

Популизам се не јавља као појам позитивног значења, као на примјер онај који дакле промовише на један синтетичан начин позитивне вриједности, већ углавном са собом носи конотацију једне нелојалне политичке борбе за власт. У једној имагинарној варијанти у којој се да замислити како популистичка власт у једној савременој демократској држави промовише заштиту људске добробити, један одговоран приступ власти и аутономију личности, онда не би представљала никакав трн у оку владавини права или легалитету једне, је ли, у потпуности правне државе. Међутим, то по дефиницији није случај, већ је пажња у овом дијелу усмјерена на овај феномен баш из разлога његове усмјерености најчешће баш против двије *рационално – интринзичне вриједности* Разове теорије о ауторитету.

Под манипулацијом рационалним капацитетом грађана се подразумева борба за политички успјех одређених идеолошких идеја не кроз аргументовану и транспарентну политичку дебату, која позива грађане не само на размишљање како би створили или учврстили своје ставове, већ и на буђење потребе да се интересују и да се додатно и ваљано

информишу, освртом на науку и историју, као минимум. Напротив, ова борба за политички успјех идеолошких идеја кроз манипулацију рационалним капацитетом грађана се води употребом низа техника које ће фигуративно „опити“ шире масе и стећи популарност тим идејама као неким избором линијом мањег отпора. Ако се сад обратимо разовским језиком, технике популистичке пропаганде посебно циљају на двије категорије грађана и то: оне који не посједују боље знање о било којој од тема које се пропагирају и који ће било коју информацију примити као главно и прво знање на ту тему, а затим оне који су по природи анксиозни да доносе став, одлуку и да аутономно одлучују. Ови други су, ако се сјетимо, у Разовом разматрању већ били од важности као категорија која не треба да буде контрааргумент који ће оповргнути његову концепцију ауторитета, већ који ће напротив, први профитирати од услужне концепције власти, која ће их ослобађати од терета доношења одлука. Е сада, све док су те одлуке такве да рефлектују зависне разлоге који се на субјекте ионако односе, проблем не постоји. Међутим, онда када се ниједан од горенаведених тестова легитимитета не испуњава, јер дакле, власт не рефлектује зависне разлоге него своје интересе који нијесу у интересу грађана, власт нема боље знање о питању за које промовише један неутемељен одговор и не постоји оправданост у то да власт поступа у доброј вјери, закључак је један. Таква власт онда обманом ствара то неоправдано увјерење у *bona fide* поступање власти, док не испуњава основне двије тезе за успјешну оцјену легитимитета власти. Проблем који се јавља је природа питања која су изнешена, јер нијесу све погрешне одлуке власти неауторитативне и не повлаче одмах за собом пад легитимитета власти. Оно што је веома важно узети у обзир је да популистички ауторитети не промовишу вриједности владавине права, која већ у себи садржи захтјев једнакости пред законом и процедуралне захтјеве који омогућавају залагање за добробит и заштиту принципа аутономије личности. Ако се ради о таквим кршењима, ствар је јаснија, власт губи легитимитет и остаје *de facto* власт која има тешкоћу да промовише идеју да заправо има легитимитет који ефективно нема. Међутим ми имамо још да узмемо у обзир да ако нијесу у питању те крупне ствари и власт дјелује кроз једно повремено кршење неких рецимо ситнијих ствари, али опет „не довољно често“, та власт одржава свој легитимитет на стакленим ногицама. Сјетимо се, да би се установило да се власт води зависним разлозима, осим идеалног случаја, довољно је да се њих придржава „довољно често“ и да то нијесу груба кршења. То је оно што ствара основ за посебну врсту критике овим тестовима, што остављају маргину популистичким властима да у континуираном периоду одрже неки какав-такав легитимитет, јер ће у низу добрих одлука повремено донијети понеке не водећи се баш толико зависним разлозима, већ неким који су мало више у њиховом интересу. Ово је исто тако маргина коју даје сама теза зависности која налаже да „све заповијести власти би требало да се заснивају између осталих разлога на разлозима који се примјењују на субјекте тих заповијести и који се односе на околности које су покривене заповијестима“ (курзив мој)⁷²⁸. Моменат губитка легитимитета усљед овог поремећаја те преласка ове мјере те неке 'опростивости', је прелазак на статус *de facto* власти која, како каже Раз, дјелује под маском легитимитета. Губитак легитимитета може бити евидентан, нагли и коначан као у случају кршења уставних правила односно процедуралних захтјева владавине права, као грубих и очигледних неправедних одлука којима се власти огрешују о дужност заштите добробити и гаранције аутономије личности, док овај губитак такође може бити, што је најчешће и случај, суптилан и постепен као прелазак прага толеранције ситних погрешних одлука ауторитета довољно често и довољно свјесно. То свеукупно показује важност сагледавања упутстава Разове теорије ауторитета за процјену легитимитета кроз перспективу рационалног позитивизма преко узимања у обзир свих његових дорада и разрада, које су довеле до јачања „рационалног аргумента“, чији је потенцијал у најмању руку конзерваторски

⁷²⁸ Раз, 2005а, 233.

за успостављене обиме људских права и поимања двије рационално-интринзичне вриједности савременог човјека.

Неки могући примјер популистичке власти која се не води зависним разлозима довољно често и довољно свјесно? Па рецимо можемо да замислимо да једна популистичка власт може да донесе директиву којом успоставља привилегије за неке групе грађана, правдањем тих одлука кроз обећања да ради на томе да постепено успостави друге привилегије за остале грађане, промовисањем идеје да ове ни не треба да се доживљавају као привилегије већ као само модернизација законодавних рјешења као појачање одређених права, иако кроз вријеме свјесно никада неће донијети те обећане мјере које ће надомјестити неправедно бољу правну позицију једних у односу на друге. На тај се начин временом, кроз континуирано и систематско угрожавање права појединих група, појединих моралности у плуралистичком друштву, у корист превладавања појединих идеолошких идеја које ће фаворизовати поједине групе, ствара јаз који у једном моменту више неће моћи прећи праг тезе о нормалном оправдању нити једног од њених помоћних критеријума.

Но највећи изазов ових популистичких ауторитета је одржавање свог статуса у односима онога што подразумијева суверенитет савремених држава и интернационалног правног поретка и наднационалних институција, које осим правног имају на располагању политички, али и економски ас у рукаву као врсте притисака за очување досегнутог цивилизацијског домаћаја разума на нивоу држава. Као позитивна нота овог разматрања је отвореност савремених држава запада за увиђање „бољег знања“ другдје, које омогућавају умногоне глобализација и интернет без обзира на могућност чак и њихове критике. Та позитивна нота стоји насупрот неким покушајима популистичких власти да кроз вријеме своје власти рецимо ослабе систем школства и оснаже неке безвриједне моралности, које су негдје другдје или изумрле или су у изумирању, како би манипулација рационалним капацитетом грађана била успјешнија. Тим прије, овдје долази до изражаја значај и потенцијал Бичевог предлога едукативних модела који се преко увођења пракси филозофије и реторике у образовању залажу за оспособљавање појединаца да критички процјењују информације, премисе и вриједности, односно да што више могуће користе своју рационалну способност.

Слобода грађанина да надокнади пропуштено знање, да путује и упозна друге културе и средине, да види начине на које други правни системи и ауторитети раде на заштити добробити својих грађана и шта све може да значи аутономија личности, могу да објасне како то Раз мисли да иста директива ауторитета једноставно може бити за тебе легитимна, а за мене не и обратно. С тим у вези, упућујем на ове Разове закључне ријечи:

„У неким регионима, на примјер унутар Европе и Савјета Европе и Европске уније, могу постојати адекватне институције и процедуре за признавање и спровођење свих људских права у мјери у којој се односи на њихово поштовање у тим регионима, док оне могу бити одсутне у неким другим дјеловима света. Штавише, неки институционални аранжмани, попут Међународног кривичног суда, могу бити покренути и могу и даље постојати у експерименталном духу. Није доказано да су непристрасни, ефикасни и поуздани. Али могу постати непристрасни, ефикасни и поуздани временом. Не би требало да оклијевамо да експериментирамо када постоје добре шансе за успјех. Сјетићете се да су сва моја размишљања заснована на перцепцији да смо усред флукса, периода током којег се многе идеје испробавају и само неке успијевају. То је једини начин да се постигне напредак у међународним односима и не би требало да будемо прецизни на начин који отежава успјех. Дакле, у ствари, мој други закључак је позив на будност, на свијест о кључној важности

постојања одговарајућих институција, али и на спремност да се сумња у спровођење права тамо гдје покушаји њиховог спровођења вјероватно доводе до неправде.⁷²⁹

Оно што је можда највећи досег Разове теорије ауторитета као теорије рационалног позитивизма је сугестија о могућности једног критеријума за објективну сазнатљивост односно перманентну процјену легитимитета ауторитета, а посебно у свијетлу једне шире перспективе какву отвара данас међународни свјетски поредак. У том поретку овај услов сазнатљивости постаје ограничење државном суверенитету и разумно просуђивање постаје окосница немогућности држава да крше људска права бранећи се њиховим непознавањем или одређеном моралношћу која их не прихвата. У коначном, врло је интуитивна тврдња да би било ирационално сматрати да људско биће не посједује капацитет разликовања легитимног од нелегитимног владања и у том рационалном убјеђењу се темељи ово разматрање услужне концепције ауторитета.

5. Закључна разматрања

Тренутак писања ових завршних разматрања је јединствен и донекле нестваран. Претходило му је вишедневно размишљање о томе како их започети, како сажети један свеукупни дојам о изнијетом, како оставити коначни утисак на читаоца, којем сам веома захвална, што је, рекло би се, стигао до краја овог рада. Ова тема, још од тренутка када сам се за њу одлучила, представљала је неку врсту сусрета. Метафизичког, интелектуалног, метафоричког. Сусрета са личношћу која сам била у том моменту, на свом животном путу до тада. Јако сам дуго истраживала Разово дјело. Прошле су године. Како су године пролазиле, мијењао се начин разумијевања онога што сам до тада знала о Разу, његовом схватању појма ауторитета, права, али и филозофског погледа на постојање човјека у друштву, у свијету који нас окружује. Низало се моје лично животно искуство, побједи и порази, устајања и настављања даље. Сада знам да се заправо уједно градила моја способност да схватим, да истински дојмим оно што сам мислила да знам, јер сам била прочитала безброј страница о једној теми. На неки начин могу да сагледам ствари овако. Наступам на крају једне одигране представе, коју сам претходно пажљиво одгледала више пута, дозволићете ми да се сликовито изразим. Када сам одабрала ову тему за своју докторску дисертацију и отпочела ово истраживање, тај подухват је био посебно стимулисан надом да ће једног дана можда и завриједити пажњу аутора ове теорије ауторитета да се интелектуално ангажује у њеном критичком сагледавању, као један ултимативни показатељ о квалитету овог рада, који би на тај начин био додатно почаствован након саме његове одбране пред комисијом. Нажалост Раз неће моћи више дати свој одговор, што увелико осиромашује допринос који покушавам дати овим радом и који би засигурно могао бити далекосежнији уколико би постојала прилика за интелектуалном размјеном мишљења са аутором ове теорије ауторитета по изнијетим ставовима. Узевши то у обзир, мој приступ презентацији мојих закључака ће бити још одговорнији зарад огромног поштовања према овој теорији права као изузетно драгоцјеној баштини правне теорије, без обзира на могућа разложна неслагања.

У суштини много пута ми је одзвонила у мислима једна кратка Разова реченица, која као да ми је све вријеме била водиља у једном личном, али и етичком, моралном смислу. Ријечи које означавају почетак, али и крај. Једна дубока истина и суштина начина на који сам несвјесно и сама доживљавала свијет око себе.

„Људска добробит се састоји у свесрдном слијеђењу вриједних односа и активности.“

⁷²⁹ Raz J., 2010, 44.

Како баш ове ријечи послије свега? Дјелују тако једноставне. Тек недавно сам заправо разумјела до краја далекосежност њихове дубине.

Имам двије велике животне љубави. Једна је филозофија и теорија права, а друга је музичко стваралаштво. Као аутор музике и инструменталиста, процес мог умјетничког раста ме одвео ка жељи да проширим своје таленте и да вокално изводим своју музику. Стога већ неколико година свесрдно радим на себи и усавршавам своје вокалне способности уз помоћ учитеља. Ова кључна ријеч – свесрдно – подразумијева безрезервно предавање слиједећу изабране вриједне активности – овладати до краја својим природним инструментом, гласом. То значи, да се изразим савременим рјечником, појавити се за себе сваки пут илити, *show up for yourself*. И онда када сам уморна, када је напољу сунчан дан који мами на шетњу, онда када бих радије провела вријеме са својим најближима у некој заједничкој опуштајућој активности као што је погледати неки филм заједно. Године пролазе и појављујем се за себе, радим на себи, вјежбам и идем на часове пјевања. Константна сам. Ту сам за себе. Све то уклапам у овај брзи, модерни стил живота и у своје друге животне улоге. Дани се смјењују и вријеме лети, живот по аутопилоту до једног посебног дана када се деси нека посебна ствар. Осјетим да сам стигла. Ту сам гдје сам жељела да будем са својим гласом. Вријеме које је иза мене и које је уложено у ову активност дјелује као трен, као тренутак ослобођења, као слобода да будем боља верзија себе, ажурирана верзија себе, онај „*upgrade*“ тог умјетника у мени. Схватим да осјећај задовољства и радости који у мени буде моменти када вокално изводим своју музику немају цијену. Оне су максимална врста израза моје личне добробити. Ти моменти чине неприкосновено добро мени самој, како духовно тако и тјелесно, али и другима, уживаоцима моје умјетности. Онда се сјетим и ових ријечи:

„...Човјекова припадност некој култури детерминише хоризонт његових могућности.
730.“

Када сам о овоме размишљала и подсјећала се Разове дефиниције људске добробити, као основе Разовског перфекционистичког либерализма, уочила сам још нешто. Колико сам само имала среће да се родим у овом дијелу свијета, иако је, истина, далеко од савршеног! Када само помислим да док ово пишем постоје дјелови истог овог свијета у којима је женама забрањено да пјевају! И још нешто – када само помислим да власти у овом дијелу свијета имају обавезу да побољшавају људску добробит! Гле, како само теорија права, наизглед апстрактна и далека, сада дјелује блиско нашем свакодневном животу.

Можда је Разов највећи допринос развијање теорије ауторитета преко њеног приказа користећи један посебни облик либерализма - становиште које мири једно традиционално разликовање између модерне и древне слободе. Бенџамен Констан (*Benjamin Constant*) је још давне 1819. године направио ово разликовање⁷³¹, као важну основу за критику Русоове теорије демократије, коју образлаже на један специфичан начин. Слобода као конкретно право човјека да се подвргне само систему права, што повлачи за собом право да се не буде убијени или мучени, ухапшени и осуђени због туђе самовоље.⁷³² Даље она је право свакога да искаже сопствено мишљење, да се слободно креће, дружи, живи свој живот. Слобода је свачије право да „утиче на управљање државом било кроз именовање свих или само неких њених званичника, било кроз савјете, молбе и петиције које су власти, у већој или мањој мјери, дужне

⁷³⁰ Раз, 2005а, 196.

⁷³¹ Разликовање између позитивне и негативне слободе, као немијешање и независност наспрам права на учешће у колективном одлучивању, у новије вријеме у односу на Константа подробно је разматрао и дефинисао Исаија Берлин, вид. Isaiah Berlin, „Two Concepts of Liberty“, *Four Essays on Liberty*, Oxford University Press, 1969.

⁷³² Benjamin Constant, „Liberty Ancient and Modern“ наведено код G. De Ruggiero, *The History of European Liberalism*, Oxford, Oxford University Press, 1927, 167-168.

да размотре⁷³³. Он примјећује да се древни појам слободе састојао у колективном, но додуше непосредном вршењу многих елемената суверенитета као што су то расправљање о разним питањима од јавног интереса. То су могла бити важна питања о рату и миру, испитивање јавних рачуна, одлучивање о доношењима закона, изрицања пресуда, све ово као знак једнакости са појмом слободе и идеје потчињавања појединца власти заједнице. Међутим, он истиче једно важно запажање:

„Међу нашим прецима је појединац – иначе суверен у јавним пословима – био роб у свим приватним односима. Код модерних људи, насупротив томе, појединац, који је независан у свом приватном животу, чак је и у најслободнијој држави суверен само наизглед. Његова сувереност је ограничена и готово увијек суспендована: и ако је ту и тамо и остварује, он то чини само да би је одбацио.“⁷³⁴

Разово бављење теоријом ауторитета дјелује као да је инспирирано овим напетостима. Притом мислим на значајно Констаново освјетљавање разлике између личне слободе, с једне стране, и народне демократије, с друге стране, као двије идеје које јесу блиске, али нијесу нужно и међусобно повезане.⁷³⁵ Једна 'нова' тенденција коју уноси идеја власти као сервиса у ову причу, као да указује на нови правац сагледавања модерне слободе. Тај Разов правац указује на то да је значај овог разликовања на двије врсте слободе увијек пожељно и актуелно, али да заправо сагледавање њиховог односа пружа увид у низ виталних питања за процјену легитимности ауторитета и поступања власти. У Разовом моделу власти, лична слобода је на неки начин наметнута властима као задатак који произилази из ове друге врсте слободе грађанина, да учествује у политичком процесу заједнице у којој бивствује. Већ из тезе о нормалном оправдању произилази додјељивање овог 'задатка' властима, које премда доносе ауторитативне наредбе, њима треба да исказују зависне разлоге или ти да се воде разлозима који се ионако већ односе на субјекте. На тај начин, Констаново указивање на једну не - нужну повезаност ове двије блиске врсте слободе успоставља критеријум за разликовање Разове теорије ауторитета и свих других теорија ауторитета. Баш из смислености овог Констановог разликовања, може се повући граница између јединствености начина међусобне зависности ове двије слободе и њиховог значаја за појам ауторитета код Раза, с једне стране, и осталих теорија ауторитета које не инсистирају на њиховој повезаности. Са те једне стране, Разове стране, имамо теорију ауторитета засновану на рационалном капацитету људске врсте, која изражава једну тежњу и наду, да кроз дуго вријеме које је пред нама као врстом, она може постати универзална водила.

Овај рад се састоји од три дијела, који се надовезују према типологији разматрања и имплицирању њихових закључака. У првом дијелу је приказана Разова теорија ауторитета на један, интенционално, прилично школски начин, преко поступка нарације са фокусом на поједностављивању језика, начина на који читалац може да склопи слику о цјелини поставки ове теорије, са стварањем наговјештаја о питањима која се могу даље проблематизовати у наставку. Идеја која стоји иза првог дијела је да сагледан засебно, може да послужи као референтна тачка (*punto di riferimento*) студентима различитог степена студија за упознавање са Разовом теоријом ауторитета на један врло уредан и посложен начин, који може да послужи као корисна полазна тачка за један даљи прелазак на истраживање Разових дјела у оригиналу. Тај задатак ми је дјеловао као посебно важан због специфичности у начину на који је изложена Разова теорија ауторитета, кроз прегршт његових радова који имају једну посебну нит

⁷³³ *Ibid.*

⁷³⁴ *Ibid.*

⁷³⁵ Греј Ц., 36.

еволуције ове тезе преко расправа спрам различитих аргумената критика које су јој биле упућене током протеклих педесет година.

Други дио је омогућио проширење слике на оно што би омогућило начелно студентима последиједиломских студија, претпостављам, да зађу дубље у истраживање Разовог дјела, те да стекну нешто ширу слику у односу на тек добијену презентацију Разове теорије ауторитета. Проблематизовање појединих релевантних критика Разове теорије ауторитета омогућиле су препуштање сложенијем језику, те разматрањима која су открила додатне слојеве ове теорије, неопходне за припрему терена за трећи дио рада. У том смислу у другом дијелу су обрађене теме од којих су неке фундаменталне за даље, попут проблема преласка са првог лица на треће лице практичке рационалности за процјену легитимитета ауторитета, које је трасирало пут за каснију анализу 'услова сазнатљивости' код Раза. Или на примјер, сагледавање специфичности Разовог правно-позитивистичког тумачења изразито репресивних режима, које је показало до којих размјера је појам легитимитета кључни орјентир за мање-више сваку врсту разматрања код Раза. Исто тако, издваја се разрјешавање познатог проблема међу критичарима или тици 'парадокса ауторитета', што је открило на којим основама лежи конзистентност аутономије личности са повиновањем ауторитету у једној теорији која претпоставља поштовање директиве као готово увијек најисправнији избор. Одговори који су добијени анализом разних питања у том дијелу рада указали су на двојак закључак. Као прво да ове критике налазе одговор код самог Раза, који баца свијетло на неке нове аспекте које чини некомплетним једно елементарно сазнање о Разовој теорији ауторитета (као оно које омогућава засебно само први дио овог рада). Као друго, Разови одговори на ове критике су показали раст и доруду његове теорије, али не само то, већ су уједно и импликације о једном правцу у ком тражити везу између њих, као заједничку позадину свим тим Разовим аргументованим одговорима на разне критике.

Трећи дио рада је омогућио увид у ту заједничку позадину, као неопходних претходних разматрања за коначно читање Разове теорије ауторитета према њеним свеукупним упутствима. Анализа Разовог гледишта нужних веза између права и морала, основа за његову припадност правном позитивизму је постепено одвела ова разматрања у правцу аргументованог показивања разлога зашто се његова теорија ауторитета не уклапа у традиционалне категорије правног позитивизма. Кроз тај поступак смо упознали неке додатне Разове ставове, тј. да му није било важно да се уклопи ни у једну од тих категорија, нити да је себе сматрао као да припада некој од њих. Међутим, за моја даља разматрања било је потребно указати на неопходност издвајања Разове теорије у засебну, једну нову врсту правног позитивизма, на основу њених специфичности које одређују низ даљих закључака. Ни сама, као аутор овог рада, нијесам одушевљена категоризацијама ове или оне врсте као таквима, и могу се сложити са Разом да могу нанијети више штете него користи, јер могу довести до екстремизовања неких потенцијално битних разликовања. У том смислу, и сам Раз подсјећа:

„На крају крајева, Бентам, оснивач правног позитивизма у Британији, учинио је више од било кога да тврди да закон треба да буде моралан и да разоткрије моралне недостатке закона свог времена.“⁷³⁶

Међутим, моји аргументи за Разово сврставање у рационално-правни позитивизам се не развијају на основу неког залагања за стварање једне нове категорије правног позитивизма што као такво, само по себи, не мора бити уопште корисно. Они нису усмјерени ни ка изоштравању разлика између постојећих категорија, већ се задовољавају њиховом детекцијом

⁷³⁶ Raz, J., 2007b, 35.

у мјери у којој указују на неуклопљеност Разове теорије у њих. У том смислу, Раз и сам осјећа припадност правном позитивизму, али и тешкоћу да се уклопи у постојеће „таборе“:

„Можда је вријеме да се не оповргне правни позитивизам, већ да се заборави та етикета и да се размотре ставови различитих писаца унутар те традиције под њиховим сопственим условима.“⁷³⁷

У том смислу, аргументовала сам зашто се „Раз као рационално-правни позитивиста“ показује као нужни исправни оквир за сагледавање свеукупности његове теорије ауторитета, али и његове теорије као опште теорије права. Сагледати ставове овог писца унутар правнопозитивистичке традиције „под његовим сопственим условима“ је оно што чиним у овом раду. С тим што сам уочила срж проблема зашто је Раз могао осјећати нелагоду за његово сврставање у те, постојеће „етикете“ правног позитивизма. Рационално-правни позитивизам постаје назив за оквир који сам Раз ствара и који, ја у овом раду, не чиним ништа друго до, идентификујем на основу његових дорада и разрада, одговора на критике, солидификације ставова и аргумената током његовог бављења овим темама. Јачање тзв. „рационалног аргумента“ у његовом раду, те идеје да се услуга и дужност „услугне концепције“ власти састоји у заштити рационалне способности субјеката да раде на својој добробити, преко разматрања о људским правима и услова сазнатљивости у њиховом свијетлу, показује читави низ разлога због којих читање појединих аспеката ове теорије, ако не сагледани узевши ово све у обзир, није свеобухватно, и често је погрешно. Наиме аргумент који ставља у центар рационални капацитет субјеката, омогућава једно поновно враћање на поједине поставке и њихово сагледавање у оквиру „поновог склапања пазле“ као исправног читања Разове теорије ауторитета. Тако 'услов сазнатљивости' не дјелује више толико проблематичан, импликације пет теза ове теорије ауторитета врше своју функцију са већом лакоћом уочавања њихове интерне логике итд. Чак и Разово позивање на принципе владавине права сада изгледа другачије. Њени захтјеви засновани на њиховој разумности стављају тачку на сијасет политичких несугласица, разлика у идеологијама, позицију и опозиционе политичке актере мирећи најразличитија гледишта о моралности у оним што су основни цивилизацијски правни захтјеви легитимног ауторитета. Њени захтјеви утемељени у њиховој рационалности објашњавају зашто их он тумачи задржавајући се на више процедуралним захтјевима, са јединим „садржајним“ захтјевом који чине двије рационално-интринзичне вриједности. Принципи владавине права код Раза представљају скуп *разумних вриједности*, без којих нема оних основних претпоставки за спречавање успостављања арбитрарне надмоћи група у друштву над другима, те базичне злоупотребе права и власти, што захтијева повлачење разлике између принципа владавине права и људских права или демократије.

С друге стране цивилизацијски домашај разума представља захтјев рационалног правног позитивизма, док посебно Разова теорија ауторитета захтијева од власти да се труди да буде најинформисанија могуће, да располаже најбољим знањем, да би њена услуга грађанину била сврсисходна. У супротном није испуњена теза нормалног оправдања, јер ако се грађанин не усаглашава боље са разлозима преко сервиса власти, онда боље да одлуку доноси сам. Власти дакле имају обавезу да нова сазнања примијене, што значи да не игноришу науку, медицинска сазнања, правила струке, односно имају обавезу да нас стручно и квалитетно воде усаглашавању са разлозима тамо гдје је то оправданије него аутономно одлучивање. Како смо раније рекли, власти имају обавезу да нам омогуће да *информисано водимо аутономне животе*. Власти су штавише оправдане ако измијене одлуку усљед новог сазнања, сјетимо се примјера о дозволи, затим њено преиначење о забрани употребе одређених

⁷³⁷ Raz, J., 2007b, 35.

љекова усљед нових информација, или сродног примјера који је Раз такође негдје разматрао, дозвола употребе грађевинског материјала, за који се касније испостави да садржи токсичне материје и који касније буде забрањен за градњу. Дакле то су све ситуације у којима се од власти тражи да се воде разумом и да не игноришу цивилизацијски домаћај разума. Државе из тог разлога често, условно речено, копирају законодавна рјешења једне од других.⁷³⁸ Намјерно се остављају по страни политички утицаји и притисци који такође могу да играју улогу, али којима се овдје не бавим, већ се задржавам на указивању на једну неминовност ауторитета да буде у току са еволуцијом људског рационалног капацитета.

У трећем дијелу овог рада посебно је разматран потенцијал Разове теорије као једне опште теорије права, преко разматрања која надилазе појединачне правне поретке и поставке ове теорије на том нивоу. Анализа Разових гледишта о људским правима као синхроно универзалних и о међународном правном поретку као специфичном ограничењу суверенитета држава преко ових права и над-државних тијела и организација која могу да претендују њихову заштиту, омогућила је увид у прави однос ове теорије и перфекционистичког либерализма као политичке филозофије, који се типично доживљава као претпостављен. Разматрања Разових основа људских права су још једном показала зашто одређени Разови ставови на први поглед могу дјеловати као проблематични или неконзистентни са остатком његових гледишта, а да то заправо нијесу. Односно, у његовом раду најчешће до тога доводи његов начин изражавања или формулисања који, некад врло оштар са претпостављањем тачно одређеног читања концепата како их он има на уму, ако изоловано сагледани, могу да укажу на низ погрешних закључака. Стога сматрам да у цјелини узевши, овај рад представља прије свега допринос освјетљавању пута за разумно и исправно (онако како је њен аутор осмислио) читање Разове опште теорије права.

⁷³⁸ Рецимо у новије вријеме појава крипто валута захтијева правно нормирање и државе углавном доносе мање више иста законодавна рјешења махом, како би се што брже прилагодиле еволуцији живота и затим потребама грађана односно њиховог усаглашавања са зависним разлозима из нове области (*nft* умјетност на примјер). Дакле независно од тога да ли су крипто валуте симпатичне или не властима, имају ли интереса да то тржиште на територији државе заживи или не, то је неминовно новина живота која повлачи за собом потенцијално и серију могућих злоупотреба, превара, које стога власти ову област не могу да игноришу.

Л и т е р а т у р а

Основна литература:

РАЗ, Џозеф,

- *The Concept of a Legal System*, Oxford Clarendon Press, 1970.
- „Kelsen's Theory of the Basic Norm“, *The American Journal of Jurisprudence*, Volume 19, Issue 1, 1974.
- „Promises and Obligations“, in *Law, Morality and Society: Essays in Honour of H.L.A. Hart* (eds. P.M.S. Hacker and J. Raz.), Oxford Clarendon Press, 1977.
- *The Authority of Law: Essays on Law and Morality*, Oxford Clarendon Press, 1979.
- „Authority, Law and Morality“, *The Monist*, 68 (3), 1985.
- *Authority*, New York University Press, Washington Square, New York 1990.
- *Engaging Reason: On the Theory of Value and Action*, Oxford University Press, 1999.
- “Reasoning With Rules”, *Current Legal Problems*, 54 (1), 2001.
- *Practical reasons and Norms*, Oxford University Press, 2002.
- *The Practice of Value*, Oxford Clarendon Press, 2003a.
- “About Morality and the Nature of Law”, *The American Journal of Jurisprudence*, Volume 48, Issue 1, 2003b.
- *Value, Respect and Attachment*, Cambridge University Press, 2004a.
- „The Role of Well-Being“, *Philosophical Perspectives*, Vol. 18, Ethics, 2004b.
- *Етика у јавном домену: Огледи из моралности права и политике*, ЦИД, Подгорица 2005a.
- “The Myth of Instrumental Rationality“, *Journal of Ethics & Social Philosophy*, Vol. 1, No. 1, 2005b. https://www.jesp.org/PDF/6863_Raz-vol-1-no-1-rev.pdf , 03. април 2026.
- “Instrumental Rationality: A Reprise“, *Journal of Ethics & Social Philosophy*, 1(1), 2005c, 10. <https://www.jesp.org/PDF/RazAReprise.pdf>, 03. април 2026.

- „The Problem of Authority: Revisiting the Service Conception“, *Minnesota Law Review*, Volume. 90 ; Issue. 4, 2006.
- *Моралност слободе*, Крузак, Загреб 2007а.
- "The Argument from Justice, or How Not to Reply to Legal Positivism." In *Law, Rights and Discourse: The Legal Philosophy of Robert Alexy*, edited by George Pavlakos, 17–36, Oxford: Hart Publishing, 2007b.
- *Between Authority and Interpretation: On the Theory of Law and Practical Reason*, Oxford University Press, 2009.
- „Human Rights in the Emerging World Order“, *Transnational Legal Theory*, volume 1, issue 1, 2010.
- *From Normativity to Responsibility*, Oxford University Press, 2011.
- „Is There a Reason to Keep Promises?“, King's College London Dickson Poon School of Law Legal Studies Research Paper No. 2014-5; Oxford Legal Studies Research Paper No. 62/2012; Columbia Public Law Research Paper No.12-320, 2012.
- „Normativity and Responsibility – Responses“, *Jerusalem Review of Legal Studies*, 2013.
- „Comments on The Morality of Freedom“, *Jerusalem Journal of Legal Studies*, 2016a.
- „Value and the Weight of Practical Reasons“, *Weighing Reasons* (eds. E. Lord and B. Maguire), Oxford University Press, 2016b.
- „On the Moral Significance of Sacrifice“, *King's College London Dickson Poon School of Law*, Legal Studies Research Paper no.2017-38, 2017.
- „The Law's Own Virtue“, *Oxford Journal of Legal Studies*, 2019a.
- „The Future of State Sovereignty“, *Legitimacy: the state and beyond* (eds. W. Sadurski, M. Sevel and K. Walton), Oxford University Press 2019b.
- *The Roots of Normativity*, Edited with an Introduction by Ulrike Heuer, Oxford University Press, 2022.

Остала литература:

- Barrero, Iona, „Divorce Prohibition in the Philippines: A System Serving the Patriarchy“, *Gender in Geopolitics Institute*, 2023. <https://igg-geo.org/en/2023/06/27/divorce-prohibition-in-the-philippines-a-system-serving-the-patriarchy/> , 01. април 2026.
- Beach, J. M., *What Is Enlightenment? A History and Sociology of Knowledge*, West by Southwest Press, 2013. https://www.researchgate.net/profile/J-Beach-2/publication/235418543_What_Is_Enlightenment_A_History_and_Sociology_of_Knowledge/links/0fcfd51165d734f105000000/What-Is-Enlightenment-A-History-and-Sociology-of-Knowledge.pdf , 01. април 2026.
- Berlin, Isaiah, „Two Concepts Of Liberty” Four Essays On Liberty, Oxford, England: Oxford University Press, 1969.
- Vix, Brian H., *A dictionary of legal theory*, Oxford University Press, 2004.
- Бобио, Норберто, *Будућност демократије: Одбрана правила игре*, Филип Вишњић Завод за издавачку делатност, Београд 1990.
- Васић, Радмила, Миодраг Јовановић, Горан Дајовић, *Увод у право*, Правни факултет Универзитета у Београду и Досије студио, Београд, 2014.
- Vocabulary, Piecemeal, <https://www.vocabulary.com/dictionary/piecemeal>, 24. јануар 2025.
- González, Libertad, Tarja K. Viitanen, "The effect of divorce laws on divorce rates in Europe," *Sheffield Economic Research Paper Series*, SERP Number: 2006003, Department of Economics, University of Sheffield, 2006. www.shef.ac.uk/economics ; <https://eprints.whiterose.ac.uk/id/eprint/9940/> , 01. април 2026.
- Греј, Џон, *Либерализам*, ЦИД, Подгорица 1999.
- Ehrenberg, Kenneth,
 - „Joseph Raz’s Theory of Authority“, *Philosophy Compass* 6/12, 2011a.
 - „Critical Reception of Raz’s Theory of Authority“, *Philosophy Compass* 6/11, 2011b.
- May, Larry, „Habeas Corpus and the Normative Jurisprudence of International Law”, *Leiden Journal of International Law*, Vol. 23, Issue 02, 2010.
- Mead, Margaret, "Some Anthropological Considerations Concerning Natural Law", *Natural Law Forum*, Paper 59, 1961. http://scholarship.law.nd.edu/nd_naturallaw_forum/59 , 01. април 2026.

- Nathan Adams, "In defense of content-independence", *Legal Theory* 23(03), 2017.
- Недовић, Слободанка, *Држава благостања: Идеје и политика*, Издавачка агенција „Драганић“, Београд 1995.
- Низбет, Роберт, *Конзервативизам: Сан и стварност*, ЦИД, Подгорица 1999.
- Зекавица, Радомир, *Идеја владавине права, Од античких корена до савремене правне теорије и праксе*, Едиција Монографије, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2018.
- Jaucourt, Louis, chevalier de. "Slave trade." *The Encyclopedia of Diderot & d'Alembert Collaborative Translation Project*. Translated by Stephanie Noble. Ann Arbor: Michigan Publishing, University of Michigan Library, 2007. <https://quod.lib.umich.edu/d/did/did2222.0000.114/--slave-trade?rgn=main;view=fulltext;q1=African+trade>, 27. март 2026. Web <<http://hdl.handle.net/2027/spo.did2222.0000.114>>. Trans. of "Traite des nègres," *Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers*, vol. 16. Paris, 1765.
- Jovanović, Miodrag A., *The Nature of International Law*, Cambridge University Press, 2019.
- Лон. Л. Фулер, *Моралност права*, Правни факултет Универзитета у Београду, 2001.
- Lukić, Radomir D., Budimir P. Košutić, *Uvod u pravo*, Beograd, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, 2007.
- Overeem, Patrick, *The Politics-Administration Dichotomy, Toward a Constitutional Perspective*, CRC Press, Taylor & Francis Group, 2012.
- Pavlakos, George, Veronica Rodrigues-Blanco., (Eds), *Reasons and Intentions in Law and Practical Agency*, Cambridge University Press 2015.
- Placani, Adriana, „Joseph Raz’s Service Conception and the Limits of Knowability”, *Ratio Juris*, Vol. 34 No. 3, 2021. <https://doi.org/10.1111/raju.12326> ; https://drive.google.com/file/d/1eUans41TdU6hUSoNMVoDoyEJMK_TCEGh/view, 01. април 2026.
- Прелевић Паладино, Александра,
 - *Начела Европске Уније са посебним освртом на начело владавине права*, Универзитет Црне Горе, Правни Факултет, [Специјалистички Рад], мај 2014.
 - „Критика јуснатуралистичког појма брака: Поглед из италијанске правне праксе“, 678, *Гласник Адвокатске коморе Војводине*, бр. 4/2020.

- Rai News, Sifilide in aumento tra i giovani, l'allarme di Bassetti: "Contagi anche tra i 15-17enni" <https://www.rainews.it/articoli/2026/03/sifilide-in-aumento-tra-i-giovanissimi-l-allarme-bassetti-matteo-e-i-dati-sui-contagi-cura-prevenzione-69abb637-31df-4dff-bc84-f2e59c8cc447.html> , 20. март 2026.
- Rodrigues-Blanco, Veronica, *Law and Authority under the Guise of the Good*, Volume 6 in the series Law and Practical Reason, Hart Publishing, Oxford and Portland, Oregon, 2014.
- Rousseau, Jean-Jacques, *The Social Contract*, Early Modern Texts, Translated by Jonathan Bennett, 2017 (Originally published 1762). <https://www.earlymoderntexts.com/assets/pdfs/rousseau1762.pdf> , 27. март 2026.
- Sen, Amartya K., *Development as Freedom*, Oxford University Press. 1999.
 - *The Idea of Justice*, The Belknap Press of Harvard University Press Cambridge, Massachusetts, 2009.
- Smith, Adam, *The Theory of Moral Sentiments*, Sixth Edition, 1970.
- Stanford Encyclopedia of Philosophy, Legal Obligation and Authority, <https://plato.stanford.edu/entries/legal-obligation/#AutObiLeg> , 18. новембар 2022;
 - „The Rule of Law“, <https://plato.stanford.edu/entries/rule-of-law/>, 05. фебруар 2025.
- UK Parliament, The contents of Magna Carta, <https://www.parliament.uk/about/living-heritage/evolutionofparliament/originsofparliament/birthofparliament/overview/magnacarta/magnacartaclauses/#:~:text=%E2%80%9CNo%20free%20man%20shall%20be,or%20delay%20right%20or%20justice.%E2%80%9D> , 31. март 2026.
- Finnis, John M., „On 'Positivism' and 'Legal Rational Authority'“, *Oxford Journal of Legal Studies*, Vol. 5, 1985.
- Hart, H. L. A.,
 - *The Concept of Law*, Oxford, 1961.
 - "'Kelsen's Doctrine of the Unity of Law'", in *Ethics and Social Justice*, ed. Kiefer and Munitz, New York, 1970.
 - *Огледи из јуриспруденције и филозофије*, Београд, Правни факултет, Службени гласник, 2015.
- Husserl, Edmund, *Cartesian Meditations: An Introduction to Phenomenology*, Translated by Dorion Cairns, 7th ed., Martinus Nijhoff, 1982.
- Cambridge Dictionary, Piecemeal, <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/piecemeal>, 24. јануар 2025.
- Campbell, Tom, *Prescriptive Legal Positivism: Law, Rights and Democracy*, 2004.

- Constant, Benjamin, „Liberty Ancient and Modern“ наведено код G. De Ruggiero, *The History of European Liberalism*, Oxford, Oxford University Press, 1927.
- Christopher D. Boom, „The Importance of the Thin Conception of the Rule of Law for International Development: A Decision-Theoretic Account“, *The Law and Development Review* 8(2), 2015.
- Weber, Max, *The Theory of Social and Economic Organizations*, New York: Free Press, 1947.

БИОГРАФИЈА АУТОРА:

Александра Прелевић Паладино је рођена 16.12.1991. у Подгорици, Црна Гора. Основну школу „Саво Пејановић“ завршила је у Подгорици као добитник награде „Луча“ за одличан успјех у свим разредима, а упоредо је завршила и основну музичку школу „Васа Павић“ у Подгорици, одсијек клавир. Гимназију „Слободан Шкеровић“ у Подгорици је завршила као добитник награде „Луча“ за средње школе за одличан успјех.

Студирала је упоредо и завршила у року два факултета, истакнувши се као одличан студент на оба те је добитница бројних награда и стипендија. 2010. године у Подгорици уписује Правни факултет Универзитета Црне Горе и Факултет за стране језике Универзитета Медитеран – одсијек пословно енглески језик. На Правном факултету је добитник студентске награде на првој години студија. На факултету за стране језике је добитник три узастопне стипендије као један од пет студената са највишим просјеком оцјена на нивоу Универзитета Медитеран у Црној Гори за три године студија појединачно. Специјалистичке студије на оба факултета је завршила 2014. године и то: Уставно правно-политички смјер на Правном факултету Универзитета Црне Горе и Енглески језик и књижевност наставничког смјера на Факултету за стране језике Универзитета Медитеран.

Мастер академске студије на Правном факултету Универзитета у Београду уписује 2014. године и окончава 2016. године са просјечном оцјеном 10,00 и тиме стиче назив мастер правник из уже области теорија права и државе.

Енглески као примарни и италијански као секундарни обавезни језик усавршила је на Факултету за стране језике, а служи се и шпанским и руским језиком.

Има ECDL диплому (European Computer Driving Licence).

Објављени научни чланак:

„Критика јуснатуралистичког појма брака – поглед из италијанске правне праксе“, објављено на српском и енглеском језику у Гласнику адвокатске коморе Војводине бр 04/2020.

образац изјаве о ауторству

Изјава о ауторству

Име и презиме аутора Александра Прелевић Паладино

Број индекса ДС 18/2018

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

Разова теорија ауторитета

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да дисертација у целини ни у деловима није била предложена за стицање друге дипломе према студијским програмима других високошколских установа;
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио/ла интелектуалну својину других лица.

Потпис аутора

У Београду, _____

образац изјаве о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора Александра Прелевић Паладино

Број индекса ДС 18/2018

Студијски програм Теорија права, филозофија права и социологија права

Наслов рада Разова теорија ауторитета

Ментор проф. др Миодраг Јовановић

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла ради похрањивања у **Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског назива доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис аутора

У Београду, _____

образац изјаве о коришћењу

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Разова теорија ауторитета

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду и доступну у отвореном приступу могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство (CC BY)
2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)
3. Ауторство – некомерцијално – без прерада (CC BY-NC-ND)
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима (CC BY-NC-SA)
5. Ауторство – без прерада (CC BY-ND)
6. Ауторство – делити под истим условима (CC BY-SA)

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци)

Потпис аутора

У Београду, _____
